

PROJEKT MOBERG

Det här är en digital version av en bok som bevarades i generationer på bibliotekshyllor och i privata samlingar innan den omsorgsfullt digitaliserades av Projekt Moberg.

Boken har överlevt länge nog för att upphovsrätten skulle löpa ut och boken har därmed blivit allmän egendom. En bok som är i det allmänna (public domain) är en bok vars upphovsrätt löpt ut. Upphovsrätten varierar från land till land. I Sverige löper upphovsrätten ut 70 år efter författarens död. Böcker som är i det allmänna är vår inblick i det förflutna och representerar en rik mängd historia, kultur och kunskap som ofta är svår att upptäcka.

Detta verk, gjort tillgängligt av Projekt Moberg, är allmän egendom och får spridas och användas fritt.

Riktlinjer för användning

Projekt Moberg är stolta att digitalisera böcker i det allmänna och göra dem vida tillgängliga. Böcker i det allmänna tillhör allmogen och vi är bara deras vårdnadshavare. Men det här arbetet kostar, så därför ber vi dig:

+ *Använd e-böckerna för privat bruk.* Den här e-boken skapades för att vara gratis för allmänheten. Därför ber vi dig att inte försöka ta betalt för filerna. Ge bort e-boken istället!

+ *Behåll den här informationen.* Projekt Mobergs märkning som du ser i varje bok är viktig för att informera läsare om det här projektet och hjälpa dem hitta fler böcker. Var snäll och behåll den här informationen.

+ *Håll dig på lagens sida.* Hur du än använder böckerna så är du ansvarig för att det du gör är lagligt. Anta inte, bara för att vi tror en bok är i det allmänna i Sverige, att boken också är i public domain i USA eller andra länder. Upphovsrättsintrång kan ha allvarliga följder.

Om Projekt Moberg

Projekt Mobergs mål är att digitalisera det svenska kulturarvet – ett kulturarv som författaren och samhällskritikern Vilhelm Moberg höll kärt och ägnade hela sitt liv till att skildra i sina böcker. Vi har som mål att lyfta fram – inte kungarnas, politikernas eller krigens historia – utan allmogens liv och historia – som också är fredens och frihetens historia. Du kan läsa mer om den här boken, och hitta andra digitaliserade böcker, här: <http://projektmoberg.se/>

SVENSKA ALLMOGENS
FRIHETSSTRIDER
FRAN ÄLDSTA TIDER TILL VÅRA DAGAR

EN KRÖNIKA

AV

ALFRED KÄMPE

FJEDJE DELEN

FRAM'S FÖRLAG STOCKHOLM 1920

STOCKHOLM 1920
TRYCKERIAKTIEBOLAGET FRAM

SÄRSKILT TACK TILL

Miltton Labs	Jon Nylander
Richard Torsslow	Feffe
Jacob Sellman	Filip Nielsen
Johan Karlsson	Peter Towers
Olof Lindberg	Robin Paterson
Jonas Ek	Fredrik Sundqvist
Hans Palmstierna	Ola Ellnestam
Christian Palmstierna	Joakim O
Stefan Andersson	Fredrik Sahl
Lars Magnusson	Nikodemus Ungh
A. Johansson	Simon Dahlström

Tack till alla ni som gjorde Projekt Moberg möjligt.
Tack vare er kunde den här boken digitaliseras. Tack!

KAP. I.

Det Gustavianska tidevarvet..... 9

Konungen och folket. — Projekt till bondeståndsprivilegier. — De ofrälse ståndens krav. — Rätten att innehava ämbete — Bönderna och tjänstehjonsordningen. — Tjänstehjonsbristen. — Inhyesfolket. — Fattigvården i Lennäs. — "Sanning och nöje". — Projekt till tjänstehjonstadga 1778. — 1739 års legostadga fördömes. — Lands-
hungern. — Superiet och nöden. — Brutala husvisitationer. — Carl Fredrik Pechlin. — Skatteköpsrätten frigives. — Tiondesättningarna. 1789 års allmogeprivilegier. "Stånden". — 1800 års riksdag. Legostadgan inför ständerna. — 1805 års legostadga. — Skiftes-
stadgarnas historia. — Rutger Maclean och Svaneholm. — Enskiftet. — Verkningarna.

KAP. II.

Allmogeresningen 1811..... 58

Tillståndet i landet. — Böndernas klagomål. — Lantvärnstragedien. Lantvärnssjukan. — Kronprins Karl Johans debut: krav på ökade försvarsanordningar. — Stormiga sockenstämmor. — Myndigheters-
nas försummelse. — Situationen tillspetsas. — Bonddrängar, torpare och arrendebönder skrida till aktion. — Oppositionen i Stockholms län. — En patriotisk sockenstämma och en underdånig deputation. Kronprinsen som böneman. — En kunglig kungörelse. — Orolig-
heterna i Södermanland. — Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister. — "Första akten". — Drängarna i spetsen. — En rapport från Floda. — Sockenungdomen protesterar. — Husbönderna lämna socken-
stugan. — Ett sockenstämmoprotokoll från Bettna. — Bönderna anklaga regeringen. — Drängarna intränga i sockenstugorna, avbryta förhandlingarna. — Allmogen skriver till landshövdingen. — Den
"menlösa tiden". — Budkavlars utsändande. — Militärt ingripande. — Rättegången och dess förlopp. — Domarna. — Sammagadd-
ningen i Ystadstrakten. — "Förskräckningslagen". — Landshövding von Rosen skriver till kungen. — Mötet i Ystad. — Toll i farten. — Byhornen i användning. — Hemliga folkmöten. — "Upproret"
i Luggude. — Ola Persson i Esperöd. — Socknarna skriva till landshövdingen. — "Slaget" vid Hälsingborg 1811. — Professor Munck av Rosensköld talar till folket. — "Vi vilja gå alla eller

ingen". — Hot om våld besvaras: "Varför skola vi låta fösa oss bort som boskap, bröder". — Blöddbadet igångsättes: "hugg duktigt på gossar"! — Allmogeslaktningen vid Klägerup — Skåne i belägringsstillsånd. — Jäsningen i stark tiliväxt. — Den skånska blodsnatten. — Omänsklig behandling av fångarna. — Tolls sista stordåd.

KAP. III.

Det nya statsskicket 99

Bondeoppositionen. — Bördornas fördelning. — Den nya riksdagsordningen. — Beväringsslagen. — "Riksdagsbonden." — 1815 års riksmöte. — En självrådig landshövding. — Lagstadgad flyttningsdag. — Lönera. — Statorpare och torpare. — Matlista. — Prosten Horsters maximeringsförslag. — Torpare och statore. — 1823 års riksmöte. — Anders Danielsson. — Carl Henrik Ankarsvård. — 1833 års tjänstehjonsstadga. — Laga försvar. — "Den försvarslösa". — Hänsynslösa kronans tjänare. — Striderna om laga skifte. — Hemmansklyvning och jordavsöndring. — Johan Gabriel Rickert. — "Jonas Stollts minnen". — Byggnads-, levnads- och föreställnings-sätten. — Stockstraffet avskaffas. — Husagans delvisa avskrivning. — Pehr Thomasson. — "Slaveriet i Sverige". — "En sommar i Småland". — Carl Jonas Ludvig Almqvist. — Superiet. — Oroligheterna i Blekinge. — Brännvin som avlöningsmedel. — Måttlig-hetsrörelsen.

KAP. IV.

Den Tullbergska rörelsen 163

Representationreformen. — Valen 1866. — 1869 års riksmöte. — Samuel Tullberg. — Oron bland frälsebönderna. — Missbruk av skatteköpsrätten. — Ökade bördor. — Obilliga kontrakt. — Pressuttalanden. — Hur folket behandlades. — Arbetsslöner. — Utvandrigen. — Rörelsens omfattning. — Lögnkampanjen. — Tullbergs föregående. — Kansliet. — Processerna. — Mätta Mårtensdotter. — En avbön. — Vräkningarna. — Insamling till processfond. — Situationens tillspetsning. — Frälsefrågan inför riksdagen. — Ola Jönsson i Kungshult. — En märklig remissdebatt. — Greve Arvid Fredriks son Posse. — Häktningssorder på Tullberg. — Efterlysning. — Flykt, förföljelse och häktning. — Eskil Larsson. — Utomordentliga åtgärder. — Eskils och "medbrottslingarnas" häktning. — Tidningskritik. — Söndags-Nisses smådedikt. — Kansliförhöret. — Landshövdingen betänksam. — Rättegången. — Fångarna frigivas. — Liv-

vaktens rannsaking. — Tullberg och "kanslisterna" frikännas.
 Anmälan till J. O. Landssekreterare Krok åtalas. — En roman
 om Tullberg.

Sid.

KAP. V.

När de döda vakna 217

Petitionsrörelsen. — Dyrtiden. — Provisoriskt brännvinsförbud. —
 Konungens trontal 1853. — Utskottets förslag. — Debatten i
 bondeståndet. Propositionsvägran. — Obstruktion. — Oroli-
 gheter i södra Sverige. — Representationsreformer. — Carl Ivarson.
 Lantmannapartiets program. Carl Larsson i Apelnäs. —
 Ledarna. — Nya lantmannapartiet. — Sammanslagningen. — Good-
 templarorden. — Rösträttsrörelsen. — Tullpiskan. — Förenings-
 verksamheten. — Riksdagsframställningar. — Socialismen. — Nitio-
 talets jordbruksarbetarestrejker. — Landshövdingarnas rapporter. —
 Statkarlsbördan. Lönestatistik. — Torparna. — Deras bostäder.
 Nya strömningar. — De första lantarbetarfackföreningarna.

KAP. VI.

Det nya århundradet 255

Rösträttsfrågan. — Nykterhetsrörelsen. — Lantmannapartiets förfall.
 — Skandinaviska arbetarkongressen 1901. — Den moderna lantar-
 betarrörelsen. — Reviderat förslag till ny legostadga. — Motioner.
 — Agitationen i Skåne. — Den första lantarbetarkongressen. —
 Skånska lantarbetareförbundet bildas. — Lönestatistik. — Lands-
 hövdingarnas femårsberättelser. — Galizierimporten. — Kongressen
 i Eslöv 1905. — Arbetsnedläggelser. — Albin Hansson. — Råbe-
 lövsvräkningarna. — James Kennedy. — Den mellansvenska rörel-
 sen. — Norrlänningarna. — Kongressen i Norrköping 1907. —
 Skördestrejken i Luggude. — Strejker i mellersta Sverige. — Trolle-
 Ljungbyskandalen 1908. — Kongressen i Mjölby. — Svenska lant-
 arbetareförbundet. — Carl Lindhagen. — Åborörelsen. — Ekono-
 miska frihetsförbundet. — Riks- och bondeförbunden. — Svenska
 lantarbetarförbundets rekonstruktion. — Upplands lantarbetarför-
 bund. — Jordkommissionen.

ILLUSTRATIONERNA, förutom originalen, äro tagna ur Sverges Historia,
 och Svenska Slott och herresäten m. fl. illustrerade verk.

Nu har sent omsider lantarbetarnas egen tid visat sig vara kommen. Och den har kommit inifrån, från deras egna bedrövliga livserfarenheter och deras egen sjudande längtan efter något bättre. Det tjugonde seklet skall, om icke alla tecken slå fel, en gång visa sig ha varit lantarbetarrörelsens tidevarv. Den skall alldeles säkert komma att sätta en fullkomligt ny prägel på icke blott arbetarrörelsen själv, utan än mer på samhällslivet i allmänhet.

H. F. SPAK

FÖRORD.

När härmed sista och tredje delen av detta arbete lägges under läsarnas ögon, måste livligt beklagas de fel och ofullkomligheter, som måhända förekomma, ehuru allvarliga bemödanden gjorts att framställa allmogens vandring genom seklerna i lika objektiv som klar historisk dager. Men materialet, som stått till buds och härmed åsyftas icke allenast den tryckta historien, utan även skrivna avhandlingar, rättegångs- och stämmoprotokoll m. fl. använda urkunder — har i allmänhet varit ensidigt tendentiöst till den ena partens förmån, det vill säga överklassens. Härigenom har arbetet väsentligt försvårats. Det har många gånger kräfts stora ansträngningar för att kunna återfinna allmogens tankegång — sällan tillräckligt utforskad eller framställd av vederbörande rannsakare — i konflikterna med samhället eller arbetsgivarna, husbönderna som de kallas.

Nu har emellertid redogörelsen för "Svenska Allmogens Frihetsstrider" nått över gränsen till våra dagar — sista kapitlet upptager till och med händelserna på lantarbetsmarknaden under fjolåret — och därmed nedlägges pennan. Något mera av värde, än att vara en högst ofullkomlig materialsamling vågar jag icke tilldöma mitt lilla försök till historieskrivning. Men jag hoppas likväl att mera kompetenta pennor än min, på basen av denna framställning, sedermera fortsätta forskningen på området.

Stockholm i jan. 1920.

Författaren.

KAP. I.

Det Gustavianska tidevarvet.

KONUNGEN OCH FOLKET. — PROJEKT TILL BONDESTÅNDSPRIVILEGIER. — DE OFRÅLSE STÄNDENS KRAV. — RÄTTEN ATT INNEHAVA ÄMBETE. BÖNDERNA OCH TJÄNSTEHJONSORDNINGEN. — TJÄNSTEHJONSBRISTEN. — INHYSESFOLKET. — FATTIGVÅRDEN I LENNÄS. — "SANNING OCH NÖJE". — PROJEKT TILL TJÄNSTEHJONSSTADGA 1778. — 1739 ÅRS LEGOSTADGA FÖRDÖMES. — LANDSHUNGERN. — SUPERIET OCH NÖDEN. — BRUTALA HUSVISITATIONER. — CARL FREDRIK PECHLIN. — SKATTEKÖPSRÄTTEN FRIGIVES. — TIONDESÄTTNINGARNA. — 1789 ÅRS ALLMOGEPRIVILEGIER. — "STÄNDEN". — 1800 ÅRS RIKSDAG. — LEGOSTADGAN INFÖR STÄNDERNA. — 1805 ÅRS LEGOSTADGA. — SKIFTESSTADGARNAS HISTORIA. — RUTGER MACLEAN OCH SVANEHOLM. — ENSKIFTET. — VERKNINGARNA.

I sitt stora tal efter statsvälvningen 1772 yttrade Gustav III, att "friheten, den ädlaste av mänsklighetens rättigheter, blivit förvandlad uti en olidlig aristokratisk despotism i det rådande partiets händer, som självt varit kluvadt och efter godtycke fört av några få" — och man måste giva honom rätt. Men man kan likväl icke påstå, att konungen själv, med dessa avskräckande minnen, på vars botten han målade, införde eller gjorde sig till tolk för någon högre frihetsanda, även om man måste betrakta hans regeringstillträde såsom en vändpunkt till det bättre. Han ignorerade folket, allmogen över huvud taget. Det ser man bland annat därav, att han fullständigt sköt undan det projekt till bondeståndsprivilegier, som av allmogen framställdes vid riksdagen 1771, och till sina huvuddrag innehåller följande beaktansvärda synpunkter och billiga krav:

1 §.

”Alla i gemen samt var och en i synnerhet, skola njuta till liv och ära och egendom fullkomlig frid och säkerhet, samt alla de förmåner, fri- och rättigheter orubbade och oförkränkta, som Svea man och riksens allmoge av ålder tillhört.

2 §.

Alla dessa ovannämnda, av vad stånd de vara måga, vare evigt av lagen allena beskyddade, njute ock var för sig (som icke övermaga eller avvita är) full äganderätt över sin kropp och person, även sin egendom och levnadssätt. All osäkerhet därom vare lika evigt avskaffad. Ingen K. M:ts undersåte bäre namn av lösdrivare, lätting eller landsstrykare. Gälle heller aldrig hädanefter någon författning därom.“

De ofrälse stånden genomdrev oemellertid sina synpunkter till konungens försäkran vid samma års riksdag. I adelsn plenium den 17 oktober, som pågick i nära 18 timmar och slutade först kl. 3 på morgonen, beslöts med 383 röster mot 276 att förbliva vid 1751 års konungaförsäkran. Men de övriga stånden stodo fast vid yrkade förändringar och tillägg. Bland annat fordrade allmogen nästan uteslutande rätt till krono- och skattejorden, ett motstycke till adelsn privilegium att besitta frälsejorden, och präster och borgare framförde andra krav. 1772 genomdrev de därtill i sekreta deputationen ett betänkande, som avgavs den 27 juli, att regeringsform och privilegier icke gäve adeln något företräde till rådsplatser och andra höga ämbeten, vilket även adeln erkänt, då den utan förbehåll fått ingå på nya konungaförsäkrans stadgande, att, såsom regeringsformen bjöde, vid befordringar endast skicklighet och ej karaktär eller stånd finge tagas i betraktande. Det berättas också, att betänkandet av alla tre ofrälse stånden bifölls med begärlighet, med tillägget: ”i följd varav ofrälse män böra lika med ridderskapet och adeln efter förtjänst och skicklighet njuta befordran till rikligare högre ämbeten och sysslor“, varigenom betänkandets syfte ännu tydligare angavs. Vid samma riksdag

framställde även bondeståndet förslag om förnyad tjänstehjonsstadga. Det förkastades emellertid, sedan likväl Ekonomideputationen tillstyrkt ändringar i åtskilliga punkter av 1739 års stadga. Bondeståndets förslag hade i alla fall i förhållande till den sistnämnda åtskilliga synnerligen radikala ändringsförslag. Här må anföras:

§ 1.

*Var och en stånde fritt att taga och hålla så många tjänstehjon, han tarvar på landet och i staden.

§ 2.

Vill man tjänstehjon städja, tage det dess förra husbondes bevis, var det tjänt, om det uppfyllt allo när dess tjänstetid är ute. Sämje sig sedan med hjonet om städsel, lön och tjänstetid.

§ 4.

Rätter legostämman skall vara från 1 nov. till påföljande år.

Det rådde fortfarande stor brist på tjänstehjon, när nödåren uteblevo, och däruti har man väl närmast att söka anledningen till de sociala lättnader, som bönderna ville medge. När skörden blev riklig, togo icke hjonerna städsel, utan sällade sig till inhyses, men när frost eller torka gruslade åringen, stodo de bedjande framför lantmännens dörrar och ville ha tjänst. Sådana år som 1772 och 1773, då i vissa socknar i Dalarna en tredjedel av befolkningen förgicks av hunger, var det ingen brist på arbetskraft. Men då omedelbart följde några goda år, tillväxte inhysesskaran högst betänkligt, och därigenom ökades alltjämt hos bönderna oviljan till denna arbetarklass.

"Husbönder hava i alla tider gjort anmärkning mot det s. k. inhysesfolket", skrives i tidskriften "Sanning och Nöje år 1786."

"K. M:ts resolution av den 24 mars 1649 säger: 'Att starkt och rörligt folk sätta sig neder å landsbygden i backstugor, det är i sig självt skadligt och bör ingalunda lidas'. Det hade kanske varit mycket bättre, om regeringen lämpat sig efter en smak, som nationen så alldeles var intagen av, att man icke funnit ifrån den tid intill den, vari vi leva, några ändringar däri. Man hade kunnat ställa inhysingarna under förbindelse att vara nyttiga medborgare.

Gustav III (1771-1792)

Man hade kunnat förelägga dem några av de näringsars skötsel, som man kastat på hemmansbrukare i allmänhet. Humlegårdsanläggningar kunde väl förenas med backstugorna, jordpäransplanteringen likaså; även lump-samlande till pappersbrukens behov och sådant mera. Kanske råv- och varggropars anläggning och eftersikt skulle av inhysingar verkställts till mera verkande minskning på odjur, än den för all-

mogen högeligen besvärande skallgången utträttat. Englands exempel, varest alla vargar blevo utrotade genom en ålagd kontribution av varghuvuden, giver anledning till den tanken, ehuru man väl vet, att vad som till fullo låter sig göra med en ö, kan allenast till en del verkställas med ett land, som hänger fast med andra riken."

Härefter beklagas, att regeringens handledning och instruktion icke blivit använd, och att det "mörker i begreppet," som hos

husbönder åstadkom illvilja mot oskyldiga medborgare, verkade hos lagstiftningen förföljelse mot egna undersåtar:

"Ett någorlunda fogligare tänkesätt träffas uti landshövdingeinstruktionen av år 1734. 19 § säger, att alla inhyses män och kvinnor, som varken sitta för skatt eller äro i tjänst, skall landshövdingen genom häradshövdingen och nämnden låta förhöra vid tinget och rannsaka om deras villkor. Hade en rättskaffens verkställighet alltid och på alla ställen följt på denna anstalt, så är till förmodandes, att på ett eller annat sätt vore ekonomiska principerna förda i jämställighet med naturens lagar. Det är ock troligt, att missbruk hade nogare varit kända och rättade, om var sockenpräst låtit granneligen anteckna alla starka och rörliga inhyseskarlar och rullan på dem till landshövdingen i länet förskicka, enligt resolutionen av den 12 mars 1649, § 12. Men clericiets

Gustav Mauritz Armfelt

rättighet, att av inhyses folk njuta dagsverken, eller i brist därav penningar (till beviljande varav lagstiftningen sedan 1719 varit lika så gynnande, som prästerskapets deciderier ofta anföra) synes icke hava varit rätta medlet att hjälpa till uppgifter av sådana personer.

I lika måtto synes, att antalet av inhysingar böra naturligen snarare tilltaga än minskas, så länge hemmansbrukare, på vars ägor de sätta sig, icke ställas under någon förbindelse eller avgift för deras skull.

Förutan dessa allmänna konsiderationer förete sig ock andra, hämtade av enskilda personers otillbörliga gravation, igenom grannars oinskränkta antagande av inhysingar, vilka då icke hava något visst och i längden varaktigt näringslång, ofelbart bliva på åldern en last och tunga för socknen, vars skyldighet efter kyrkoordningens 28 kap. och landshövdingeinstruktionen av 1687 § 19 är, att underhålla sina fattiga och bygga dem stugor.“

Sådan var den uppfattning, som företrädde av "Sanning och Nöje," som utgavs och redigerades av kommerserådet Josias Cederhjelm, med biträde av Joh. Jac. Westberg, J. G. Halldin, Knut Leijonhuvud, G. T. Gyllenborg och Per Tham till Dagsnäs m. fl. Särskilt torde den sistnämnde, som var stor och framstående lant-hushållare, ha skrivit flera av de artiklar, som röra tjänarna och arbetsfolket i allmänhet. Huruvida han likväl är fader till här citerade pekoral, torde vara tvivelsamt. Det förordar nämligen till slut en metod, för att få reda och ordning i inhysesförhållandena, som den 7 maj 1775 framlagts och antagits av Lennäs församling i Nerke, men förkastats av prästerskapet. "Men", säger författaren, "kanske en profet, som hatas i sitt eget land kan finna aprobation av dem, som icke finna honom farlig". Därefter anföres förslaget, som är av följande innehåll:

*Lennäs församling i Nerke har i alla tider varit besvärad av allmogehjon. Sammanskott till deras understöd hava icke avhjälpt det onda, så länge lösdrivare, lättingar och inhysesghjon ägt en oinskränkt och självsvåldig frihet att sig i socknen innästla.

Församlingen finner sig således nödsakad att utav sina ledamöter utvälja trenne goda och förståndiga män, som allmoseverkets direktion föra skola och därvid i akt taga:

1:o. Nödiga undersökningar om åtgärder till förekommande av tiggerier i socknen.

2:o. Utvägar till hjälp och understöd för dem, som utan eget förvållande råkat i nöd och behov.

Till att verkställa det första bör direktionen en gång om året sammanträda

och efter förhørsbokens anledning i ordning efterfråga vars och ens i socknen boende näringsmedel. De, som finnas uti lättja leva, skola igenom sexniännens försorg befordras till att sitta i stocken en eller flera hängdagar såsom varningsgrodor; och i brist av bättring förpassas till Örebro slott att rannsakas. Likasom Clericiet efterfrågar ungdomens framsteg i kristendomen, så bör ock direktionen efterfråga, huru föräldrarna vägleda sina barn till arbete, och därvid flitigt varna för påföljden av en klemig och otidig efterlåtenhet. De jordägare eller hemmansbrukare, som antingen hos sig härbergera eller å sina ägor tilllåta inhysingar, skola bliva ansvariga för dem i 10 år, att de ej med tiggeri falla församlingen till last eller löpa utsocknes, församlingen till skam. Om någon lytt eller ofärdig i socknen finnes, skall direktionen efter beskaffenheten förordna, att den blir satt i lära hos någon av socknens gärningsmän och vid existerande vakanser själv därtill antagen. Direktionen skall även betänt vara att igångsätta någon slöjd, därigenom en redlig utkomst vinnas må för dem, som arbeta vilja. Innan något husfolk emottages, vare den som dem emottager pliktig att sådant hos direktionen tillkännagiva och dess skriftliga tillstånd uttaga, i vidrigt fall plikte han 5 d. smt till fattigkassan och vare ändock skyldig det fullgöra, på det att lättingar icke måga finna inrymme. Men som olyckshändelser, kroppsliten och en sjuklig ålderdom sätter under tiden beskedliga människor utur stånd själva sitt bröd att förjåna, och kristliga kärleken fordrar, att sådana uslingar hjälpas, så vill församlingen ett sammanskott därtill bevilja utöver vad hitills brukligt varit. Och på det en billigare grund till beskattningen följas må än hemmantalet, som till storlek och godhet vida åtskiljer hemmanen även igenom olika stor folkhop ganska olika bidraga till allmosehjonens nummer, såsom ock på det var och en hushållare måtte mera uppmärksam bliva till det stora ändamålets vinnande, liggarehopens minskning, har församlingen beslutat, att sammanskottet göres i pengar årligen lika utav varje människa, som i socknen bor, över 12 år gammal, och att hemmansbrukaren blir den, som för uppbörden svarar utav alla, som i hans hus eller å dess ägor finnas, vare sig säterier, boställen eller andra hemman. För torparna och deras folk ansvarar den, som nyttjar dagsverken av torparen. Soldaterna betala själva för sig och de sina. Till att med visshet inbekomma detta sammanskott skall direktionen näst före julhålgan göra pålysning om dagen till dess betalande uti socknestugan. De, som då försumma sin skyldighet, uppföras på en restlängd, vilken i allmän och ordentlig utlyst socknestuga näst efter nyåret uppläsas bör och genom pastors och kyrkovärdarnas underskrift verificeras, samt av klockaren bäras till kronolänsmannen till utmätnings erhål-

lande, varvid en d. s:mt såsom utmätningskostnad hos var och en till ansvar förbunden husfader, som tredskas, tillika uttagas må, kronolänsmannen till belöning.

Dessa medel förvaras i församlingens fattigkassa tillhopa med övriga inkomster och administreras på det sätt, att på en av direktionen utsatt dag, sexmånnen var för sin rote uppgiva de personer, som för tillkommande året begära njuta understöd. Då över deras omständigheter upplysning blivit inhämtad, deras ålder, krafter och hälsa blivit överbägda, så ock deras egen eller närskyldes förmåga efterfrågas, skall beslutet om deras antagande och storleken av understödet lämpas därefter. Men de, som någon allmosa njuta, böra ständigt bära på den högra armen ytterst på kläderna en fastbunden polett. Beträdes ett allmosehjon, väg eller i främmande hus utan polett miste sin rättighet till understöd. Uti kyrkan skola ock på ett rum de alla tillhopa sitta, som allmosehjon äro, och icke annorstädes vid samma bot.

Vad av ålder förordnat varit om socknefattigstugor, som ock kallas sjukstugor, bliver härigenom icke upphävt utan kommer därmed att förfaras enligt det, som vid sista episkopalvisitationen blev beslutat.

Direktionen skall årligen en gång uppvisa räkenskap över inkomst, utgift och behållning inför allmän socknestämma; och därstädes sin förvaltning försvara och vittnesbörd däröver av pastors och kyrkovärdarnas underskrift bestyrkt emottaga. Men arvode eller lön må ingen begära; vare däremot fri från besväret den sig efter ett års fördirektion icke godvilligt begiver att därvid fortfara, och blive en annan vald i stället.

Årligen trenne gånger skola underrättelser lämnas till nästgränsande socknar, att å predikstolarna uppläsas om denna inrättning med begäran, att inga tiggare som icke bära polett måge såsom Lennäsbor anses utan som bedragare och landsstrykare bemötas, om de säga sig vara hemma i Lennäs socken.

Den rättighet, som pastor efter kyrkolagen äger att efterse förvaltningen av allmosorna, blir honom härvid i all sin vidd reserverad.

Höga landshövdingeämbetets stadfästelse å denna förening böra kyrkovärdarna utverka, sedan en av pastorn bevitnad kopia blivit jämte ansökningen därom på kansliet inlämnad."

I detta projekt — tidevarvet vimlade av dylika — får man en synnerligen bestämd uppfattning om det allmänna tänkesättet över den fattiga befolkningen, formulerat av herreklassen, men även accepterat av bönderna. Här hindrade "ordförande-clericiet", som

det heter, dess anlagande; och historien kan framvisa många exempel, när prästerskapet fått träda emellan och på den högre upplysningens grundval avvärja reaktionära och obilliga förslag av herrar och bönder.

Nu voro visserligen inhysseshjonen de sämst tålda bland allmogens arbetare, emedan de voro fria och försvårade tillgången på tjänstefolk, men även för de senare hystes mångenstädes ett djupt, outrotligt förakt, enkannerligen bland herrar och storbönder och man försökte alltjämt att hålla dem strängt bundna. Tidsandan fordrade dock reformation av deras villkor och förhållanden; och särskilt lego- eller tjänstehjonsstadgan var inom alla läger och på alla tider föremål för mycken diskussion. Det kan därför vara av intresse att höra, vad den förut citerade "politiska och vittra" tidskriften "Sanning och Nöje", som företrädde mera avancerade åsikter, 1786 har att säga i detta hänseende:

"Vi hava uti denna skrift nog tydligen ådagalagt vårt ömhjärtade tänkesätt för den tjänande hopen". säger alltså publikationen ifråga, "men vi hava aldrig lockat den klassen av medborgare att köpa våra blad genom den cyniska lärans utbredande, att alla människor äro knådade såsom limpor av en deg. Tvärtom: vi anse med bekymmersamhet allt vad som bidrager att fortplanta lättja och högmod bland pigor och drängar.

Utom den brist på tjänstehjon, som spörjes i ett land, då någon ovanlig rörighet i nya eller utvidgade näringar ökar antalet af husbönder eller behovet av flera arbetande händer, finnes det ock en annan omständighet, som utan att verkligen göra brist på det, som sökes, åstadkommer likväl enahanda olägenheter och bekymmer. Inbillningen verkar förunderligen på människor. Om den ena klassen tror sig kunna förhöja sitt värde och förringa den andras genom åberopande av auktorisationer. Om någon förväntad sällhet intagit tanken med ett smickrande hopp, och ryktet av nya rättigheter eller gamla fast mindre iakttagna gränsers totala upphävande uppfyllt hjärnan med tygellösa hugskott, så bliva inga avhandlingar mera på samma grunder avslutade som tillförne varit. Den, vars omständigheter då förvärras, blir ledsen och knotande.

Missväxtår och inbillningen av ett högt förestående spannmålspris plär sätta husbondefolk på landet i tillstånd att stegra sina villkor i den mån, som flera

Gustav III och hans bröder

tjänstsökande hjon framkomma utur fattiga föräldrars hus eller förut nyttjade försvar.

Å andra sidan plågar följden av några nya krav på drängar såsom till regementenas komplettering eller kronobrännariers bedrivande, nya arbetens och byggnaders företagande m. m. alltid bliva den, att det verkliga behovet blir dubbelt tryckande genom sättet, på vilket man umgås med saken.

En avhandling över den länge efterlängtdade tjänstehjonsstadgan har blivit oss meddelad, vars värdiga skrivsätt och mognade tankar vi högaktat och således nu meddela.

Den outröttade sorgfällighet, som vår älskade konung bär för samtliga sina trogna undersåtars vältrevnad, och som utmärker nästan var dag av dess lyckliga regering med någon hälsosam anstalt, har ock visat sig i den varsamhet varmed den länge sedan åtänkta nya legohjonsstadgan blivit hanterad i den laggrannhet, varmed detta ärende blivit å flera vederbörliga orter nagelfaret, i den tålsamhet, varmed de mera stridslystna i nationen blivit efterlåtet uti allmänna papperen yttra sina olika tankar däröver, och äntligen i det nådiga sätt varmed hans Kongl. M:t till Riksens Ständer vid sista riksdag behagat meddela ett i detta ärende väl utarbetat projekt, att samrâdas om. Riksens Ständer låto detsamma skärskådas av ett därtill förordnat särskilt utskott, dit alla som gitte med eller utan namn fingo frihet att ingiva sina tankar."

Härefter publiceras följande projekt till en förnyad tjänstehjonsstadga, på Kongl. Maj:ts nådiga befallning, meddelat till Riksens Ständers överläggning och av dem förehaft i november 1778.

Sedan Riksens Ständer vid flera riksdagar varit omtänkta, huru och på vad sätt den år 1739 utfärdade legohjonsstadga måtte kunna förbättras samt tillika någon bekvämligare flyttnings- och legostämmetid föreskrivas, jämte vad i övrigt till förekommande av oredor vid uppsägning och städsel m. m. lända kunde, så hava vi i nåder velat bemänta år 1739 utgångna legohjonsstadga överse ändra och förbättra på sätt som följer:

§ 1. Var och en må antaga och hålla så många tjänstehjon, som han tarvar på landet och i staden.

§ 2. V. II. man legohjon städsla, tage dess förre husbondes bevis, huru det tjänt, om det uppsagt och när dess tjänstetid ute är. Förene sig sedan med hjonet om städsel, lön och tjänstetid bäst han gitter, helst skriftligen.

§ 3. Å landet vare rätter legostämma ifrån den 15 juni till samma tid året

därefter; dock må^f hädanåt som hittills trenne legostämmor i Stockholms stad bibehållas.

§ 4. Vill husbonde uppsäga sitt tjänstehjon, eller tjänstehjonet sin tjänst, bör sådant ske från den 15 april till den 25 i samma månad. Försummas det, vare så husbonde som tjänstehjon skyldiga att följande år rätta sig efter det gjorda avtalet. Är husbonde eller tjänstehjon uppsägelsetiden borta, gälle uppsägning å ömse sidor, när den för det övriga husfolket kungöres.

§ 5. Nu haver legohjon tagit städja, äge det ej våld att den återbära utan bör sig i tjänsten inställa. Sker det ej, eller städjer han sig till annan vare plikt 3 riksdaler 16 skilling och hämtas av närmaste kronobetjänt.

§ 6. När uppgörelsen skett, vare husbonde skyldig, att inom dygnet därefter lämna tjänstehjon orlovssedel. Denne vare sådan som tjänstehjon förtjänt. Nekas det förra eller rör husbonde uti orlovssedeln sådant in, som med sanning icke överensstämmer, plikte i bägge fall 1 riksd. 32 sk.

§ 7. Tager någon husbonde legohjon i sin tjänst, innan förre husbondens orlovssedel är avlämnad, böte 3 riksd. 16 sk. och tjänstehjonet plikte som förr sagt är.

§ 8. Husbonde vare skyldig till anteckning av kronans utskylder uppgiva alla dess tjänstehjon; vare ock kronan därför ansvarig. Men det må på husbonde och tjänstehjon ankomma, om skatten å lönen bör avdragas eller ej.

§ 9. De tjänstehjon, husbonde hos sig teckna låtit, vare han skyldig att i årstjänst behålla; ej må någon till försvar hos sig låta anteckna ogifta hjon, man eller kvinna, utan vare dessa skyldiga till sitt försvar skaffa sig årstjänst.

§ 10. Vill husbonde vråka tjänstehjon, vise därtill laga skäl; brister han däri, gälde skadan och give ut lönen till nästa stämmodag.

§ 11. Å stämmodag inställa sig tjänstehjonet, dock må ej husbonde vägra tjänstehjonet 3:ne dygn till sina behov vid flyttningen; dröjer tjänstehjonet längre, ersätte husbondens saknad för varje dag, efter ty markegångstaxan ett dagsverke för samma år utsatt; dröjer tjänstehjon över fjorton dagar utan laga förfall, och vill husbonde det ej behålla, återbäre städsel, fyller allan skada och böte så mycket tjänstehjon i lön sig betingat, husbondens ensak; finnes hos tjänstehjonet ej någon tillgång, vare skyldig att hos annan husbonde denna skuld avtjäna.

§ 12. Husbonden hänte tjänstehjonet med sin kista och kläder, och vare tjänstehjonet skyldigt att dess saker behålla uti husbondens hus; sker annorlunda plikte tjänstehjon ett halvt års lön, och den som sakerna hyste 3 riksd 16 sk., husbondens ensak.

§ 13. Rymmer tjänstehjon, have husbonde makt att det fasttaga och till sin tjänst återhämta; tarvas i dessa fall kronobetjänings handräckning, varde den genast meddelad. Och tjänstehjon have på detta sätt förverkat ett års lön, svare ock till all skada, kostnad och tidsspillan. Den ett rymt tjänstehjon hyser, böte 1 riksd. 32 sk.

§ 14. Tager tjänstehjon i fredstider värvningspenningar, tjäne ej dess mindre till nästa legostämma. Skulle värvare eller officerare välla tjänstehjonets ostadighet och icke tillhålla honom att tjäna ut sin årstjänst, vare skyldig att gälda husbondens skada och försummelse.

§ 15. Nu är legostämma ute, giv de då husbonden ut allt vad utfäst varit: gitter han det ej, njute tjänstehjonet hos närmaste kronobetjänt genast handräckning till utmätning. Ej må husbonde vägra sitt förra hjon dess saker avhämta; skulle sådant utan laga skäl ske, böte husbonde hälften av den lön, tjänstehjonet njuta fått; svare ock till allan skada, och vare det tjänstehjonets ensak.

§ 16. Jämte en sann gudsfruktan, vare ock tjänstehjon skyldig, att emot sin husbonde visa trohet, flit och lydnad: före ock en skicklig och nykter levnad, samt vise mot den husbonde i sitt ställe sätter samma lydnad som emot husbonden; bryter tjänstehjon häremot, äger husbonde makt att nyttja föreställning eller måttlig husaga: hjälper det ej, äger husbonde rätt att vråka tjänstehjonet ur tjänsten: böte dessutom 3 riksd. 16 sk. I dessa mål måge de övriga tjänstehjon med husbonde vittne bära; klagar åter tjänstehjon över obillig och hård medfart, söke domare som pröva äger, om tjänstehjon haft fulla skäl, och i ty fall tillägge honom full upprättelse.

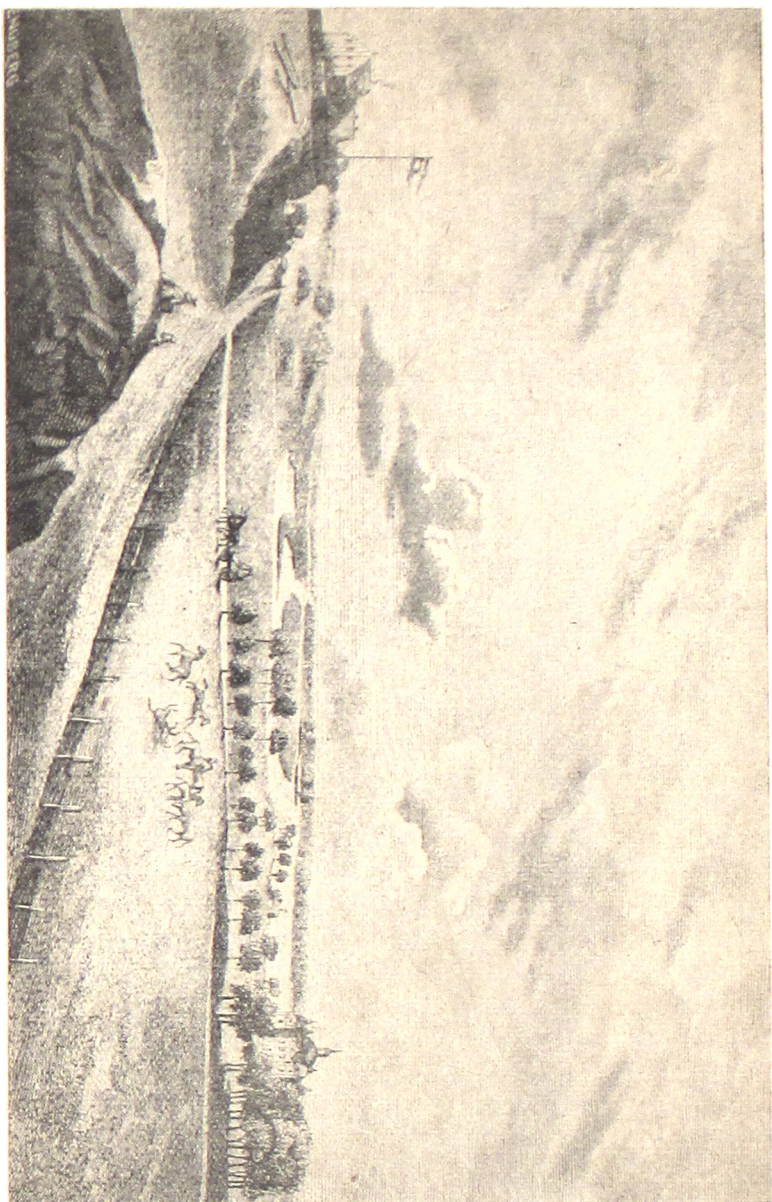
§ 17. Ej må tjänstehjon rata husbondens kost, eller på något sätt förklena husbondens hushållning. Gör det någon, böte 1 riksd. 32 sk. Husbondens ensak.

§ 18. Sjuknar legohjon i husbondes tjänst, då äger husbonde det vårda och sköta låta; men ej må husbonde äska ersättning för dylik kostnad, utan vare detta en följd av varje husbondes ömma sinnelag.

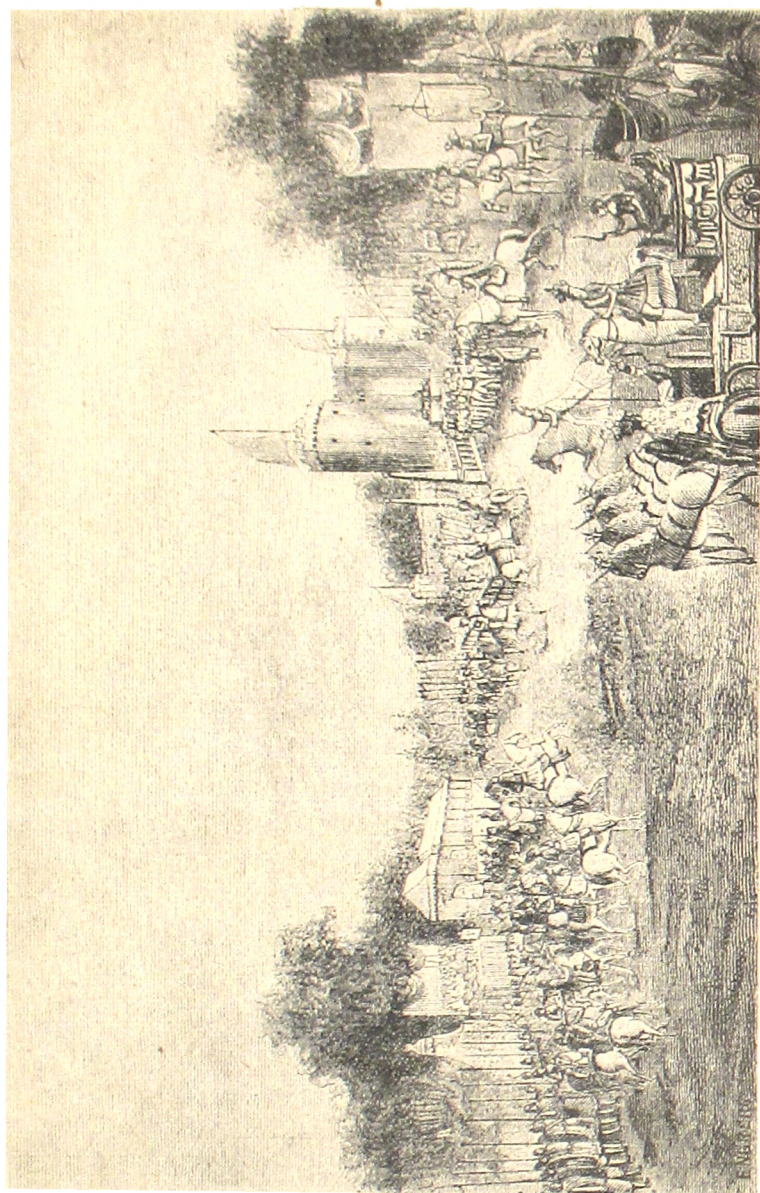
§ 19. Tjänstehjon som varit stadiga i sin tjänst men ej vid annalkande ålder kunna av sin husbonde till döddagar underhållas, vare berättigade att uti socknens fattighus njuta sitt uppehälle.

§ 20. De böter, som icke äro ansedde för husbondens eller tjänstehjonets ensak, tillfalle socknens fattighus.

§ 21. Alle Kongl. Maj:ts ämbetsmän, som utmätningar i större eller mindre mån är anförtrodd, anbefallas, att vid alla tillfällen lämna skyndsam handräckning och i övrigt tillse, att denna stadgan varder nog efterlevd, ävensom den en gång om året i början av april månad, allmänneligen å predikstolarna bör uppläsas.

Siönsholms slott, slutet av 1700-talet

Karusell på Drottningholm, gustaviansk nöjesställning

Ett särskilt utskott fick behandlingen av detta projekt om hand. Hit fick allmänheten, vem som ville, inlämna ändringsförslag; och bland dem, som begagnade sig därav må nämnas signaturen Publus. Det må av hans motivering anföras följande:

”Sverges allmänna lag uti Handelsbalkens 14 kap. är med så mycken billighet och visdom författad, att däruti mycket litet behöves tilläggas och ingenting ändras, om icke legostämmotiden, som är alldeles ett ekonomikum. Det är 1739 års legohjonsstadga, som infört en i alla andra länder okänd stränghet, ity den tillskapat lösdrivare genom inskränkning av folkhjälp vid jordbruket och låtit de därvid förmenta överflödiga arbetare efterjagas såsom odjur; utstakat årslöner, i början så knappa, att löst arbetsfolk lätteligen lockades över gränserna bort till bättre förtjänst och sedermera genom gångbara myntets ostadiga värde, så obetydliga, att ingen efterlevnad i den delen varit möjlig. Därav är känt, att denna förordning, som i början förvärrade tjänstehjonens villkor, omsider blivit i de delar, som ifrån allmänna lagen avvikit, alldeles utan verkan, änskönt den årligen i kyrkorna uppläses, varmed mera förargelse än uppbyggelse torde givas.”

En mera dräpande kritik än denna av 1739 års tjänstehjonsstadga torde näppeligen kunna uppletas, men likväl funno ständerna icke för gott att biträda det nya förbättrade förslaget, utan framhårdade alltjämt i obillighet. Man må därför icke undra på, att missnöjet icke sällan antog bullrande uttryck, helst sedan även hungern eggat sinnena till upproriskt tänkesätt. ”Nöden i Östergötland är ytterlig”, skrev greve Creutz till konungen strax före sin död, ”man äter i denna provins bark och ållon”. I Småland — omtalar professor Fries — härskade 1784 sådan hungersnöd, att bönderna gnagde barken av träden och drucko vid kronobrännerierna för att uppehålla livet. I Femsjö pastorat föddes under hela året blott ett barn. Men då en orolig

jäsning till följd av bristen och umbärandena begynte, svarade kungen: "bullret i Östergötland anser jag av ingen betydighet. Sådant har skett vart år på den tiden, i fjol vid Enköping, i förårs vid Kalmar. Brännvinsbränningen visar, att de ha spannmål, och att inställandet av kronobrännerierna var förhastat. Med fermeté bör detta straffas, så sker det ej mer."

Apropos brännvinsbränningen, bör även under denna avdelning en kortfattad redogörelse lämnas över densamma, eftersom alltid allmogen vid detta ärendes beredning och behandling nedlade mycken omsorg och möda. Gustav III⁹ begynte nämligen sitt styre med upplivande av brännvinsförbudet, ehuru detsamma icke bidrog till ökandet av konungens popularitet bland de lägre klasserna, såsom man finner av följande i Riksarkivet befintliga bondeståndsprotokoll för den 8 september 1772, däri det heter:

"År 1772, den 8 september, samlades Bondeståndet klockan 9 f. m. och gjorde bön.

En deputation från prästeståndet infann sig och meddelade, att detta stånd förehått bevillningsförrordningen och stannat i det beslut, att om K. M:t vid infallande missväxt och hungersnöd skulle finna lämpligt att förbjuda brännvinsbränning, var och en av prästerskapet likväl skulle åtaga sig den i bevillningen utstakade avgiften, och frågan rekommenderades till skyndsamt avgörande.

I Bondeståndet utspann sig en längre diskussion, som ej höll sig till själva saken, utan rörde sig om förbud i allmänhet — och har även därför kulturhistoriskt intresse.

Anders Torbjörnsson: "att ifall brännvinstillverkningen bleve förbjuden, men bevillningen icke desto mindre skulle continuera, så föreställde han sig såväl sin som hemmavarandes belägenhet i sådan händelse alltför tung och besvärlig; ty att betala avgift för en förmån, som man ej får tillgodonjuta, kunde man ej finna sig vid, och som husbehovsbrännvinstillverkning i den tanke vore

oumbärlig, åtminstone i hans landsort, varest folket i avseende till en inrotad vana, då de idka sina fiskerier, isynnerhet under sillsaltningstiden, ansett denna förfriskning numera nästan som gagnelig. I anseende härtill kunde Anders Torbjörnsson ej förena sig med högvördiga prästerståndets beslut i detta ämne.

Törnsten tyckte, "att då de andra stånden är obetaget nyttja sina

Anders Mattsson, talman i bondeståndet 1778

vanliga förfriskningar av flera sorters viner och andra likörer, dem de även hava råd att köpa, men bondeståndets villkor sådant ej medgiver, så vore det orätt, om bonden ej får nyttja den förfriskning, han i sitt anletes svett av jordens gröda kan åstadkomma, utan se sig nödsakad hålla till godo vattubägar; då ståndspersoner sitta med fullskänkta vinglas i handen."

Nu erinrade sekretaren därom, att frågan för tillfället endast gällde, ifall ståndet ville lämna K. M:t fria händer, att vid inträffande

missväxt och dyrtid vidtaga lämpliga mått och steg. Han bad ståndet på det bevekligaste, att förena sig om ett sådant beslut, som överensstämde med dess förtroende. Även talmannen gjorde enahanda uttalande.

Matts Backman tyckte billigheten fordra, "att då allmogen till

K. Mit och Kronan utgjorde en nog dryg avgift för friheten att tillverka brännvin, en sådan förmån då måtte förunnas, ty själva bevillningen härleder sig från rättigheten att efter nödortft och husbehov få bränna brännvin. När det senare upphör, så trodde han att det förra, såsom en följd därav även borde upphöra. I övrigt trodde Backman, att ingen så slätt och fåkunnig hushållare gavs, som så brände den ena tiden, att han måste svälta en annan.“

Jacob Mattsson höll före, "att ett måttligt bruk av brännvin vore bondens bästa kur och apotek. Och ehuru väl missbruk så härutinnan som allt annat kunnat sig irrita på flera ställen, så trodde han dock det vara betänkligt att därför upphäva hela bruket och nyttjandet därav. Skulle tiderna bliva så svåra, att K. Mit i nåder skulle avlysa all brännvinsbränning, så kunde han för ett sådant tidevarv ej samtycka till någon bevillning.

Anders Torbjörnsson beklagade, "att han näppeligen tordes resa hem, ifall så händer att den fattige hemmavarande fiskaren ej till nödortft får nyttja denna vara utan att handla den ur köpmannens hand, som då obehindrat får vad och hur mycket han behagar. Detta tvång vore han övertygad skulle bringa dem alla i obestånd, i synnerhet om de likafullt bliva ålagda bevillningar, var till han för sin del varken ville eller kunde samtycka.

Johan Andersson återopade sig den högste Gudens vittnesbörd, "att dess hjärta är för fäderneslandet brinnande, vilkas rättigheter han bör bevaka. Av 25 års erfarenhet hade han haft tillfälle lära, att tvenne boskaps kreatur, förutom svin, mer kunna födas, då hemmansbrukaren får tillstånd att efter husbehov tillverka brännvin. Betages det senare, så upplöses även det förra, vilket förorsakar en minskning av 800,000 lass gödsel årligen över hela riket till en verklig skada för åkerbruket. Skillnaden härpå hade han bäst inhämtat under den tid brännvinet var förbjudet. I övrigt tyckte han det vara nog ömt att binda munnen till på oxen som tröskar, ty arbetaren är sin lön värd. Den saft, som pressas ur

jordenes avel, skördad i bondens anletes svett, trodde han honom berättigad få smaka."

Sådan var upplattningen om brännvinet vid denna tid bland riksdagsbönderna, varför talmannens och sekreterarens uppmaningar att förena sig i samma beslut som andra stånd icke lände till efterrättelse; den förre gick emellertid till konungen och delgav beslutet, men kom strax tillbaka och meddelade, att K. M:t "yttrat sig varken kunna eller vilja låta avblåsa denna riksdag, innan statsverket till fullo blivit reglerat. Till vilken ända, och såvida ståndet inte lämnade besked härutinnan, K. M:t vore nödsakad att åter låta sammankalla stats- och bevillningsutskottet till detta ärendes skyndsamma och slutliga avgörande."

Härpå följde någon diskussion, varefter resolutionsförslaget ånyo upplästes av sekreteraren och blev då bifallet. Talmannen avträdde ånyo för att lämna K. M:t besked om det nya beslutet och återkom med försäkringar om hans nåd.

Även om man måste erkänna, att Gustav III i sin brännvinspolitik, följde vissa beräkningsgrunder till statskassans favör, kan likväl konstateras, att många samtidigt hade ögonen öppna för det tilltagande hejdlösa superiet. Crælius frågar 1774 på tal om sockenmagasin: varför magasin för utsäde åt allmogen skulle inrättas, då orsaken till brist på säd berodde på, att befolkningen använde det mesta till brännvin. Först sedan man förvissat sig om att säden ej ginge åt till brännvin, kunde det vara lönt att tänka på, om sockenmagasin behövde inrättas, menade han. Varningar för fylleri omtalas ofta från denna tid, säger Norlind. Över huvud är det sockenstämmorna, som bestämma bötesstraff. Sålunda varnar Västerhanninge i Sörmland 1778 sina församlingsbor för fylleri samt orolig och ofredlig levnad på bröllop och andra kollationer, och tillkännagavs, att den, som beträddes därmed, skulle först "utkastas på stället". Men hjälpte ej denna kur, skulle han dömas till stocksittning. Var han även efter detta straff lika förhärdad,

skulle han "uteslutas från Herrens heliga nattvard — en åtgärd, som för övrigt ännu på 80- och 90-talen användes i undanskymda landsändar.

Mot slutet av århundradet är tonen mycket bitter mot brännvinsmissbruket. Inrättandet av kronobrännerier 1775, Gustav III:s stora felsteg, förvärrade dryckesdemoralisationen, som nu blev en statsaffär, och därför liksom ett kronans obligationslotteri måste befordras på reklamens väg. Öller säger 1800, att man borde tillämpa det gamla straffet, att med statens hjälp vräka från gård och grund den hemmansägare, som hängav sig åt dryckenskap.

I en allmän kungörelse 1792 klagade landshövdingen över Älvsborgs län, att suparna lämnade maka och barn hemma gråtande efter bröd, under det de själva på krogen förnöjde sin liderlighet. Fulla bönder träffades allestädes på vägarna och i städerna. Man vande till och med barnen att supa. Lönkrögeri förekom överallt.

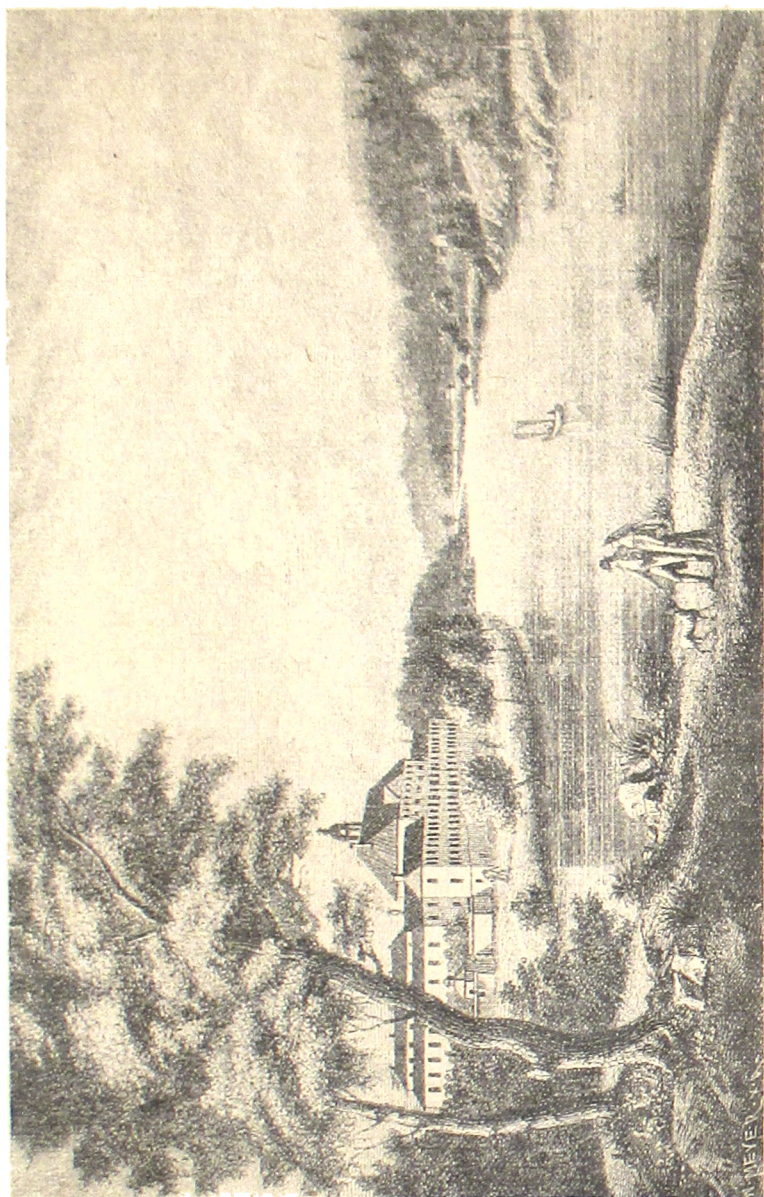
Man tillgrep givetvis en mängd tvångsåtgärder — ofta särdeles osympatiska — under Gustav III:s regering för att hindra den florerande husbehovsbränningen. Särskilt två av dessa retade upp bönderna mot styrelsen: brännvinsredskapens förstöring och husvisitationen. Allmogens känslor, då den såg sin dyrt förvärvade egendom, de kära brännvinspannorna, sönderslås av kronobetjäningen, skildrar rikshistoriegrafen Anders Schönberg i ett brev från sin bygd Öster-Färnebo i Gävleborgs län den 14 nov. 1780 sålunda:

— Jag hade aldrig sett mina sockenbor så i förtvivlan som vid detta tillfälle. Egendomsrätten var deras första reflexion. En gick så långt, att han sade mig, att de svurit kungen trohet mot dess försäkran att skydda dem och deras egendom. — —

Husvisitationerna voro verkliga landsplågor. Kronobetjäningen for omkring från gård till gård och utövade på sina ställen formligt skräckvälde. Den eggades på en gång av vissa förmäns be-

Gräpsholm, skildret av 1700-talet

Ulriksdal, slutet av 1700-talet

fallningar och av den utfästa penningebelöningen för beslagtagandet av brännvinsredskap. Justitiekansleren berättar själv från Dalarna, att man vid beslagen använde "en mängd liderligt folk", som under denna förevändning föga bättre än rövat allmogen, brutit sig in, öppnat skåp, dörrar och kistor o. s. v. Schönberg beskriver på följande sätt deras ankomst till hans bygd:

— Nattetid eller ända till midnatten, då mycket folk redan låg i bästa sömnen, kommo de till gårdarna, men funno döck ingenting, utom på ett par ställen. Men förskräckelsen i alla oskyldiga gårdar blev oändlig. Hustrur dånade, människor förvandlades från friska och nyttiga medborgare till sjuka och ömkliga hjon. Mänskligheten ryste vid sådana nattbesök hos oskyldigt folk. Det var ej bättre efteråt att se folkhopen, uppretad nyss förut genom de i förvar tagna pannornas söndersläende, nu alldeles försättas snart sagt i raseri. Lyckligtvis gingo visitatörerna i nattkvarter, innan hopen hunnit än mera skockas. — —

Här och där kom det till formliga bataljer mellan beslagarföljerna och bönderna, med dråp åtföljda av rättegångar och avrättningar. Särskilt omänskligt bestraffades tjänarna, om dessa vid striderna togo sina arbetsgivares parti — andra till varnagel och rättelse. "Med fermeté bör lagens arm slå", menade kungen, såsom vi sett av det föregående — "så sker det ej mer". Men han misstog sig härutinnan ganska ofta.

Det må emellertid sägas till ovanstående, att anledningen till kronobrännings genomdrivande var förnämligast rikets behov av ökade inkomster. Bergman påvisar också i sin "Den svenska nykterhetsrörelsens historia", att Gustav III:s regering icke var sparsam. Utgifterna ville alltid växa honom långt över huvudet. Det visade sig därför, ifall "folkligheten" skulle kunna bibehållas, nödvändigt tillgripa mera indirekt verkande skattekällor. Gustav trodde nämligen — och log måhända egenkärt i mjugg åt sin slughet — att det skulle vara lättare att upptaga indirekta skatter.

hålst när det gällde underslagan av en så kär produkt som brännvinet. Detta torde ha varit grundtanken om kronobrännerierna.

Nu må vi emellertid återgå till allmogens behandling, som icke var den bästa på högsta ort — och herreklassen trampade i detta hänseende troget i monarkens fotspår, även om en och annan, såsom en Pher Tham m. fl., har välförtjänt rykte för humanitet mot underlydande och tjänande. Men deras namn har icke traditionen bevarat; annat är förhållandet med dem, som funno nöje eller tillfredsställelse i att plåga eller trakassera de fattiga.

En av dessa senare tillhör de mera bekanta gestalterna från detta tidevarv och heter Carl Fredrik Pechlin, generalmajor och politisk intrigmakare. Han var invecklad i mordet på Gustav III och dog av denna anledning 1794 som fånge på Varbergs fästning. Om honom berättas i trakterna kring Ålhult, hans ägande gods i Kalmar län, många betecknande historier, som torde vara karaktäristiska för ett stort antal av hans vederlikar. Efter Aldén må följande anföras:

”Gårdens folk och dragare fingo från arla morgon till sårå kvåll vara i oavbruten verksamhet, och ofta kom den knölpåk, han stådse bar, att dansa på tjänarnas ryggar. ”Nådig generalens påk” vart lika fruktad som Nillas ”mäster Erik”, och det nådiga tilltalet lød ofta så: ”förty din svinpåls, kom hit skall jag barka dig”. Endast den, som icke var rädd för honom eller förstod att ställa till ett lustigt påhitt, vann hans ynnest.

Ofta gick Pechlin omkring i skymningen för att osedd komma över arbetarna. Frålsbonden Sune var uppbådad att plöja, och som det hänt flera gånger, väntade han generalen i skymningen. Med sin rock, hatt, granris och mossa gjorde Sune en gubbe, som han vid en järnstör ställde på åkerrenen. När Pechlin kom och såg en karl stå sysslolös på åkerrenen, röt han:

— Din lymmel, så du arbetar inte!

Intet svar.

Svara! Generalen befäller.

Alldeles tyst.

— Förty, så skall jag bota dig för tunghäfta.

Och därmed hastade generalen över gårdesgården och började med påken bearbeta syndaren, som var så förhärdad, att han ej sade: aj — en gång. I iver snavade Pechlin om gubben och stötte sig rätt duktigt mot järnspeppet. Då kunde ej Sune hålla sig, utan skrattade rätt ljudligt och blev röjd.

Följande dag budades Sune upp till generalen att få sitt straff. Med en stor hund bredvid sig satt Pechlin på sitt rum, där vapen och daggar funnos i mängd. Just som daggen lyftades, låtsades Sune bliva alldeles förskräckt och rusade blint mot dörren, så att han genom den utslagna dörrspegeln kom ut på andra sidan. Nu såg Pechlin sig tillräckligt fruktad och lät nåd gå för rätt den gången.

En annan gång gick Pechlin förbi, där Sune plöjde, men denne låtsades som han ej såg generalen.

— Ska du inte hälsa på din husbonde, ropade han och utdelade en portion av den vanliga "påkoljan".

När generalen återvände fick han se Sune gå barhuvad och hatten var hängd på en gårdesgårdsstör vid vägen.

— Varför gör du så? frågade Pechlin.

— När jag ä' i arbete, har jag annat å göra än löfta på hatten, å därför ä' bäst å lägga den för jämnan.

Svaret lönades med en treskilling.

— — Under sina lyssnande vandringar fick Pechlin en afton höra en torpare utlåta sig:

— Ack, den som haddet så bra som haskapet å finge leke å roe se jämt!

Följande dagen budades allt gårdens folk på dagsverke. Han tog själv emot dem, och flera spelmän började spela upp till dans.

Generalen befälde alla att dansa med knyten och matsäcksväskor på ryggen, som de kommo. Själv stod han med en spannpiska och klatschade efter var och en som stannade. Med korta uppehåll vid frukost och middag fortgick dansen under nådigt överseende oavbrutet till kvällen, då flertalet dignade av trötthet.

Nä, viljen I, sporde generalen, flera dagar hellre dansa på dagsverke än arbeta.

— Nej, var det enhälliga svaret.

— Förty, förty, så klagen icke mer.

En dag anlände Pechlin till en annan av sina egendomar, Ingrid Ulfvas gamla sätesgård Fluxerum i Karlstorps socken. Även där darrade alla vid den fruktades ankomst. Också fingo de, ovant nog, en gillande blick av generalen, som snart drog sig tillbaka till sina rum. Där släcktes efter en kort stund ljusen och alla trodde, att han gått till vila.

Men efteråt smög sig en mörk skepnad i en vid kappan från generalens våning. Det var gårdens herre själv, som även här ej kunde lämna sin benägenhet för ränker och intriger.

Han nalkades försiktigt statsfolksbyggnaden, genom vars spräckta rutor han lätt uppfångade folkets samspråk.

— Unra, hur länge gubben blir här? frågade kogubben.

— Tess han kört ihjäl denna marra mä, svarade buttert den gamla kusken.

— Ja, fået går la an, men värre mä kvinnsfolka, inföll en äldre statkarl, fader till två flickor, som tjänade på gården.

— Stackars den fattige, den kan de göra mä, hur de vill, puttrade kogubben.

— Ack, den som ändå levat i paradiset. Ja' sulle allri ätet å den förbuena frukta, suckade en ung statare och såg på sin hustru.

— Nej, allri ja heller, instämde denna.

Dansen på Allhult och Pechlin

Nu hostade någon utanför fönstret, och snabba steg hördes mot herregårdsbyggnaden.

Följande morgon uppkallades statdrängen och hans hustru.

Förty, karl, jag tror du vill till paradiset? röt generalen.

Jag ... nej ... ja, det vore kanske det bästa, dristade drängen slutligen framsäga.

Du skall strax dit, sade Pechlin, nu något mildare.

Generalen befallde, att ett rum i flygelbyggnaden skulle väl iordningsställas och rikligen förses med mat och dryck, samt att drängen och hans hustru skulle få vistas där utan att arbeta och få fägnas sig på bästa sätt.

Men "satan har alltid sina villkor" och så även här. Roa sig finga de bäst de gitte, men icke lyfta på locket till en porslins-skål, som ställdes på ett bord vid fönstret.

Den nye Adam och hans Eva flyttade in, prisande generalens nåd, och kalasade hela dagen.

Första dagen länkte de icke på skålen.

Andra dagen började de undra över dess innehåll.

Tredje dagen måste drängen lova sin hustru, att innan dagens slut försiktigt lyfta på locket, för att se, om där ej fanns den "spiritus" (ande), som alltid hjälpte generalen.

Det blev kväll, och ljusen släcktes i generalens rum, som låg mitt över. Drängen kastade stål tre gånger över skålen, läste tyst en bön och nalkades det mystiska kärlet, då där förnyades ett knaprande ljud, som man förut hört ett par gånger.

Man ryggade ännu en gång tillbaka, men nyfikenheten var väckt. drängen bemannade sig, lyfte på locket, då ... *en rätta kilade ut* rakt på hustrun.

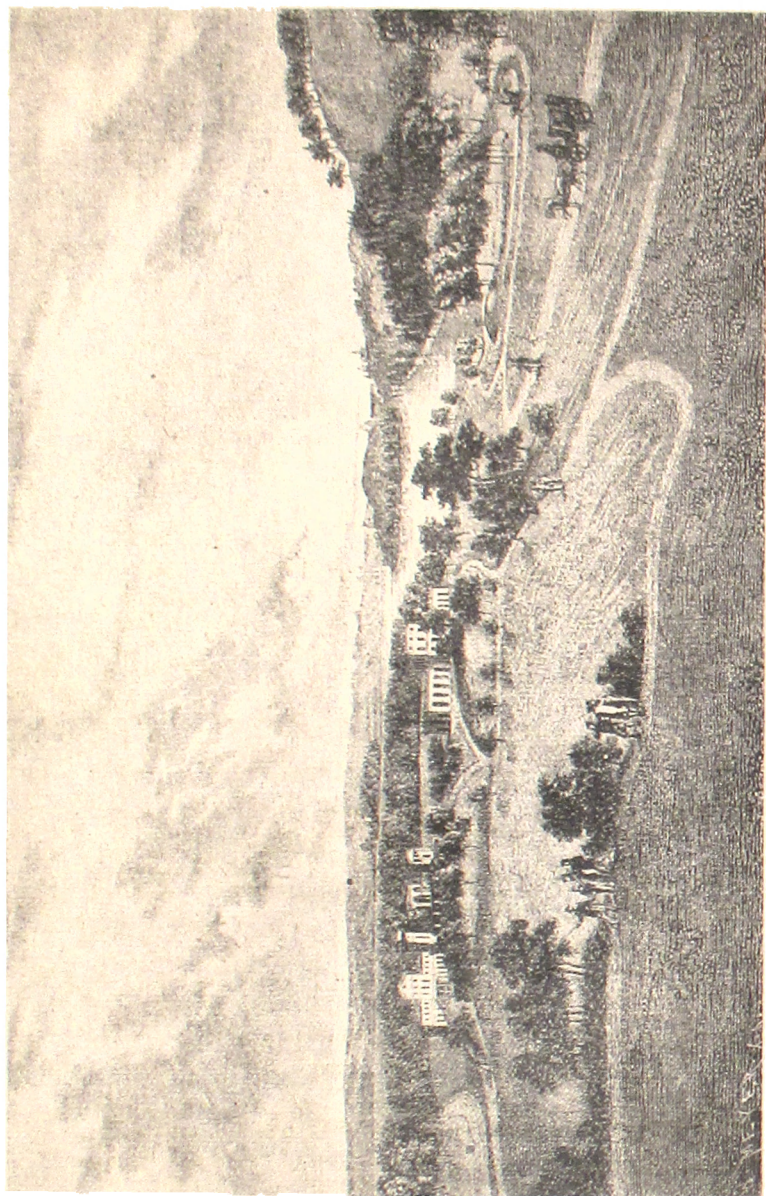
Utrop och bestörtning.

I häpenheten släppte drängen locket, som flög i tusen bitar och hustrun i färd med att befria sig från rätten, stötte omkull skålen med samma påföljd.

Mitt i förvirringen inträdde generalen, som från sitt fönster åsett alltsammans.

- Förty, din lymmel, du var inte bättre än Adam, sade han strängt och körde så ut de unga tu hastigt och lustigt ur Eden — —.

Som belöning för bondeståndets biträdande av säkerhetsakten -- och härifrån torde dess förbättrade förhållanden kunna dateras -- utgav Gustav III den 21 februari 1789 en förordning, varigenom skattehemmansägare tillerkändes lika orubblig och fri dispositionsrätt över sina skattehemman, med allt vad därtill hörer, som frälseman över frälsehemman, med undantag av de för kronans behov tjänliga ek-, bok mastträd. Samma år tilläts även allmogen att äga frälsejord, och rätten till skatteköp lösgavs åter, varigenom kronoheimmanen minskades undan för undan. En "öppen och nådig försäkran och stadsfästelse å svenska och finska allmogens fri- och rättigheter" utfärdades den 4:de april. Därigenom stadgades, att ingen av den besuttna krono- och kronoskatteallmogen skulle fängslas, utan på lagliga skäl och anledningar. Det underströks vidare i ifrågavarande dokument, att skattebondens äganderätt skulle hållas i helgd, och de en gång skeddationdesättningarna bibehållas för evärdliga tider. Till riksdagsmän finge endast väljas bönder å krono-, kronoskatte- eller frälsskattehemman. De vanliga "skrivkunniga" ersättningsmännen fingo alltså stanna hemma. Riksdagsvalen skulle hållas under kontroll av häradshövdingen, när han var ofrälse, men annars inför någon därtill av hovrätten förordnad ofrälse ämbetsman. Det stadgades vidare, att bondeståndets sekreterare vid ständermötena skulle vara ofrälse. Därmed ville konungen förekomma adelns inflytande över allmogen. Rätt tillerkändes även landsbygdsbefolkningen att avsätta egen och grannars avel och slöjder, men inga upplag fingo göras därav. Nyodlingar å skattejord frigjordes från alla slags utagor. Därmed avsåg man att befrämja jordbruket. Smeder, sockenskräddare och skomakare fingo antagas, och så många arbetare av

Haga, skrevet av 1700-tallet

egna barn, som bönderna funno nödiga för hemmanens skötsel, fingo slanna hemma. Genom sistnämnda bestämmelse upphävdes 1739 års himmelsskriande orättvisa.

Något av allmogens gamla värde återställdes i det allmänna medvetandet. Till och med skalderna begynte prisa bondens förtjänster. I sin bekanta dikt "Stånden" kväder sålunda Thomas Thorild, den svenska realismens banbrytare, bland annat:

Första ståndet bondens var
Trött vid jakt i skogen,
Sade han: här bor jag kvar,
Snart är frukten mogen:
Stånd han höll och frukten njöt,
Odlar sedan, när den tröt:
Och från denna samma
Alla stånd härstamma.

Ty han hade allt i ett:
Armen var hans styrka,
Handen konst, försöket vett
Himmelen hans kyrka.
Känslan präst, och solens liv
Gud förutan lärans kiv
Men mot övervåldet,
Mod var kung och rådet.

— — — — —

Allas far är bonden än
Än i denna dagen;
Le ej, ty du har, min vän,
Bondens bröd i magen
Bondens ull uti din rock:
Därför lagom, lagom pock!

Se i honom gläder
Dina fäders fader!

Järn till svärd och guld till glans
Bonden tar ur bärgen,
Däremot är all din ans
Som mot jätten dvärgen.
Bröd du äter, men ej guld
Evig blir din första skuld
Om ej dina dygder
Gläda bondens bygder.

— — — — —
— — — — —

Efter de förskräckliga hungeråren 1798—99, och en del oroligheter, till följd av bränvinsförbudet, det sistnämnda året, kallades tänderna till riksdag i Norrköping år 1800, då Gustav IV Adolf röntes. Här erhöll bondeståndet rätt att deltaga i bankens förvaltning. Samtidigt meddelades även allmogen rättighet att representera i bankouiskottet — i det Hemliga hade samma förmåner illerkänts förut. Här framlades även ett nytt förslag till tjänstestadga, som hos Ridderskapet och Adeln blev föremål för en ganska vidlyftig debatt. Särskilt flyttningstiden och husagans oro föremål för livliga ordbyten. Några smärre utdrag torde vara av intresse.

I förslaget hade flyttningstiden fastställts till midsommar, men riherre *Per Alexander Rudbeck*, som var dagens förste talare, öreslog den 15 juni.

”Nödvändigheten att vid denna tid uppmuntra tjänstefolket har givit anledning till s. k. skörde och slåtterölen”, sade han, ”varunder de, hela tiden tillsammans ute på marken, döma sina husbönder, jämföra varandras villkor, och därunder dels uppegga

varandra till tredsckhet och oförnöjsamhet samt dels under överläggning, gynna blott sådana hushönder, som kunna finnas både flata och mestbjudande.

Friherre *Nils Silverschild*, som hade 20 års erfarenhet som lantbrukare, ansåg, att tjänstehjonsstadgan mycket väl kunde umbäras.

"En medborgares rättigheter böra mot skyldigheterna vara svarande", sade han. "Han

kan således ej vara förpliktigad gagna eller tjäna någon enskild individ med sin förlust eller skada, den han själv äger rätt att pröva och urskilja, utan måste han få betinga sig den ersättning, han själv finner skälig, eller ock i saknad därav, få föda sig med det arbete honom bäst synes, och hans själs och kroppsförmågheter medgiva.

Gustav IV Adolf (1796 1809)

All annan utstakning av skyldigheter och rättigheter,

vore det för den förmögne eller mindre förmögne, eller den tärande eller närande medlemmen, synes mig obillig, och tycks ej kunna anses annorlunda, än som en kvarleva av forntidens barbarism och slaveri, eller den olyckliga livegenskapen.

§ 12 omtalar måttlig husaga. Det ordet måttlig är nog obestämt. En stark husbondes måttliga slag kunna för ett svagt och klenk tjänstehjon vara omåttliga. Sådana exempel torde vi kunna påminna oss. Jag skulle tro därför, att det ordet husaga kunde alldeles uteslutas; men om någon anser det nödigt, så måtte vittnen få vara tillstädes, då den utövas."

I fortsättningen talte bland andra lagman *Axel Adlersparre*, som särskilt riktade sin kritik mot uttrycken: landstrykare, lösdrivare och lättingar.

"Den arbetande klassens medlemmar måtte väl mindre än någon annan klass kunna anses vara staten till last", sade han. "Jag tror, att det både strider mot tidevarvets upplysning och en klok stats hushållningsprincip att utfärda tvångslagar, som berättiga kronobeljånter, värvare och elaka husbönder att anställa nänniskojakter."

"Greve *Adolf Göran Mörner* fällde synnerligen skarpa omdömen om "den skamiga husagan". Han yttrade:

"Denna, som i de flesta fall endast tjänar att sätta den fysiska styrkan emot den moraliska, som där den verkligen skulle behövas, lika säkert bliver utan verkan, och som mestadels endast tjänar att skydda den

mäktigarens utbrott, men hos den svagare bliver utan verkan, denna hoppas jag ej mera må vanhedra författningar, utfärdade i detta tidevarv.

Även *Johan Fredric Adelheim* hemställde, att husagan måtte uteslutas ur det projekt, som riksens ständer komme att överlämna till K. M:t.

"En rättvis och god husbonde", betygade han, "äger även utan rättigheten att avstraffa tjänstehjon med husaga, flera medel i sina händer att bibehålla ordning bland dem, och de olägenheter, som på husbondens sida kunna vara av att lagföra den verkligen ill-

Thomas Thorild

viljande, kunna ej jämföras med allt det våld och all den miss-handling, ett tjänstehjon möjligen kan vara underkastad, utan att därför nånsin kunna njuta upprättelse, då husagan bibehålles som en husbonderätt."

I allt väsentligt förklarade *David von Schultzenheim*, att han förenade sig med frih. Silverschöld; och *Johan von Engeström* meddelade, att han redan vid 1778 års riksdag talat för, att tjänst och annan handel måtte få ankomma på fri och otvungen överenskommelse mellan husbönder och tjänstehjon. Förenade sig med Silverschöld och Adlersparre. Men greve *Arvid Eric Posse* och *Gustav von Rööck* förordade både husagans och lösdrivarebestämmelsernas bibehållande.

Den gamle politikern friherre *Carl De Geer* till Lövsta deklarerade även sin mening:

"Jag förmodar", sade han, "att anledning varför husaga influtit i denna paragraf är den, att den gamla tjänstehjonsordningen förut därom stadgat. Men nu i en mera upplyst tid, håller jag före, att ett sådant stadgande bör aldeles utgå. Husaga torde väl ändå utövas, men billighet och klokhets synas bjuda, att därom ej bliver något förordnat."

Friherre *Hans Hjerta* (Järta):

"Jag förenar mig med friherre De Geer och tillägger till vad han anfört om husaga, att denna slags bestraffning synes mig böra försvinna icke allenast ur den tjänstehjonsstadga, som nu skall fastställas, utan även ur våra äldre nu gällande lagar om husbönders och tjänstehjons inbördes förhållande. De av Ridderskapet och Adeln redan bifallna paragraferna av Ekonomiutskottets projekt ändra flera den allmänna lagens föreskrifter i 14 kap. Handelsbalken. Jag finner således icke, varför vi ej skulle våga vidröra de paragrafer i samma lag, som giva husbönder rättighet att egenmäktigt straffa sina tjänstehjon."

På grundval av denna riksdags beslut i detta hänseende utfärdades.

den 15 maj 1805 "K. M:ts stadga för husbönder och tjänstehjon", som innebär det första om än obetydliga steget i humaniserande riktning. I den långa motivering, som föregår detta förslag, klagas givetvis allttjämt på tjänstehjonens oskick och självsvald, tjänstetvånget och husagan finnas ännu kvar, men man kan ändock, om vilja finnes, upptäcka gryningen till en ny tid.

"Att under våra oavbrutna nådiga omsorger för näringarnas förkovran och tillväxt inom fäderneslandet", heter det i motiveringen, "vi ock funnit angeläget att undanröjda de hinder vid ett rättskaffens bestridande av åt-killiga därvid förefallande sysslor och göromål, som efter vad de senaste femtio åren så ofta och allmänt varit överklagat, skola i betydlig mån liärflyta från de bland tjänstehjonen nog allmänt rådande varjehanda oskick och självsvald, lika fördärliga för dem själva som deras husbönder, då jämte förlusten vid ett opålitligt eller odugligt arbete, de förra missledas ifrån en nyttig ohåga, att i ungdomen förvärva sig de egenskaper och den skicklighet, som borde försätta dem i tillstånd, att i en framtid behörigen uppfylla de plikter, de senare åligga.

Till avhjälpan av sådana brister, har väl en förbättrad författning angående tjänstehjonen varit allmänt önskad; men vid en närmare granskning av de flera förslagen och uppgifter därtill, varmed vederbörande vid särskilda tillfällen efter de i nåder anbefallta överläggningar i detta viktiga ämne, inkommit, och vid en nogare undersökning om anledningarna till de således inritade missbruk, hava vi blivit övertygade därom, att lagstiftarens avsikter i denna väg icke till fullo kunna uppnå sitt syftemål och aldrig verka en avsedd påföljd i anseende till tjänstefolkets seder, trohet, flit och skicklighet, så framt icke lagens påbud tidigt inskärpas och flitigt åtföljas av föräldrars och lärars trägna, allvarliga och nitiska bemödanden, att så förbättra och odla den uppväxande ungdomens seder och förstånd, att lydnad och ordning icke måga anses för en plåga eller nyttiga föreskrifter såsom i efterlevnaden likgiltiga till verkan och påföljden.

Vi hava därför ansett tjänligast, att för vår nådiga förordning i detta ämne lägga sådan grund, som måtte bereda vederbörande tillräckligt tillfälle, att själva uppfylla vad dem i förberörda måtto tillkommer; och då, till befordrande härav, föräldrar bibehållas vid sin naturliga rättighet att tillse och vårda barnens bästa under deras omyndiga år: husbönder kunna påräkna någon nytta av den möda, som användes på att tjänstehjons undervisning.

Kongl. Maj:ts
 Håliga
 Lego- Stadga
 för
 Husbönder och Tjenstehjon.

Utgifven i Stockholms Slott den 15 Maji 1805.

Cum Gratia & Privilegio Sæ Rex Majest.

SEDERHOLM, Tryckt i Kongl. Tryckeriet, 1805.

och detta ater uppmuntras genom den skiljaktighet i anseende och förmåner, som skäligen bör äga rum emellan de tjänstehjon, som i arbete kunna godkännas eller icke, så är väl ock till förmodandes, att föreskrifter, som så noga instämma med vederbörandes egen synbara fördel, icke måtte förfång givas. Underlåtenhet, så av husbönder som av tjänstehjon, att med skyldig underdånig noggrannhet efterkomma, vad som för deras gemensamma gagn varder förordnat, skall ock visserligen, utöver de utsatta böterna för lagbrottet, blottställa dem för eftertänkligaste påföljder, i anseende till de förras trevnad och välstånd inom sitt hus, samt de senares framtida bästa. Men all sådan ofärd skall däremot förekommas, om ungdomen, till inhämtande av sina plikter, söker den erfarnare alderdomens råd, och ej föraktar läsares, föräldrars och husbönders förmaningar, samt hos dessa ej heller saknar dagliga efterdömen av laglydnad, renhet i seder och ett rättskaffens leverne. Då så sker, skall trogna undersatars välgång på osvikliga grunder befästas, och med detsamma vara nådiga avsikter befrämjas. I akt och mening varav, samt i förmåga av den makt, lagarna oss lämna, som ock till nådigt villfarande av riksens ständers vid sista riksdag gjorda underdåniga anhållan, att efter vårt nådiga beprövande om detta ämne förordna vi ock, med upphävande av vad förut härutinnan stadgat varit, utom vad lag angående stämмо- och flyttningstiden förmår, härmedelst angående husbönders och tjänstehjons inbördes förhållanden, rättigheter och plikter i tjänsten, nu i nåder fastställa och förordna följande legostadga för husbönder och tjänstehjon.“

Efter denna moraliserande inledning följer den egentliga lagtexten, som i första paragrafen föreskriver om tjänstskyldighet och ålder därför etc.: "Alla, som uppnått 15 års ålder och ej idka lant- eller bergsbruk eller annat lovligt yrke och tillåtet näringsfång, eller i vår och kronans eller annan allmän tjänst ingått, eller å landet äro gifta samt å visst ställe mantalsskrivna och boende etc., vare pliktiga att skaffa sig årstjänst för att icke bli ansedda som lösdrivare och förty vara förfallne, antingen efter vår nådiga stadga om värvning den 7 april 1802 till krigstjänst, eller ock, såsom därtill odugliga, till allmänt arbete på längre eller kortare tid, efter kön och andra omständigheter."

Ifrågavarande tvångsvärvning, som tillhör de äldre tjänstehjons-

stadgarnas mest osympatiska bestämmelser, ehuru den lär ha varit mindre fruktad än det egentliga tvångsarbetet, omfattade vid värvat regemente en tidsperiod av 6 år, men vid indelt obestämd tid. Därtill voro följande syndare förfallna:

- 1) "Betjänt eller dräng, som efter laga rannsaking blivit ansedd förvunnen till sådan olydnad, tredska, vårdslöshet och utsvävande levnadssätt, att husbonden förty må honom ur tjänsten vråka;
- 2) Betjänt eller dräng, som icke, sedan husbonden utan föregången laga undersökning honom från tjänsten drivit inom 8 dagar i staden och en månad å landet antagit annat gällande försvar eller sig anmäler hos K. Bfhde eller magistrat, som äger att efter sig företeende omständigheter vid tid därtill vid ovannämnda påföljd honom förelägga;
- 3) Betjänt eller dräng, som under förbjuden tid uppehåller sig på krog, näringsställe eller källare i stad, där han vanligen spisar eller sin mat hämtar, samt i landsorten å krog eller gästgivaregård, varest han ej tjänar eller som skjutsande eller resande eller i andra ärenden dröjer, utan att därtill hava ägt särskild tillståndelse, eller ock att han genom värvarens tillställning ditkommit."

I andra paragrafen stadgas, vad redan 1789 förordningsvis blev fastställt: "Husbonde må väl antaga så många tjänstehjon, han efter beskaffenheten av sin näring eller rörelse kan sysselsätta, så på landet som i staden". Ej heller är någon bestämd arbetstid stipulerad och lön får tagas och givas efter fritt avtal. Det är det viktigaste.

Några av de krav, som vid denna tid ställdes på en fullgod arbetsdräng må efter stadgan anföras:

"En godkänd tjänstedräng bör kunna de vid gårdsbruket förefallande sysslor pålitligen förrätta och hästar försvarligen utfordra och rykta samt dessutom äga skicklighet uti någon, efter varje orts lägenhet och behov, avpassad slöjd, såsom att timra eller uppsätta hus, förfärdiga ock körredskap, eller smida tillagning av smärre husbehov eller annat dylikt. Är det tjänstepiga, bör hon jämte kvinnhjons vanliga in- och utesysslor, kunna baka, brygga, spinna, väva och sköta ladugård etc."

Det ställdes inga små krav på tjänstehjonen. De hade mycket att lära, innan de kunde räknas för fullgoda och komma i åtnjutande av de därmed förenade förmånerna. Men det må likväl sägas till tjänareklassens heder, att den sedan åldriga tider med stor händighet omhänderhaft allmogens slöjder, och med mången gång synnerligen primitiva redskap ha de manliga tjänarna förfärdigat det mesta av husböndernas både kör- och handredskap.

En hel del förordningar rörande allmogens förhållanden tillkommo under Gustav IV Adolfs regering; bland andra den nya förordningen om stängelskyldighet av den 9 febr. 1802. Men ingen annan författning har under senare tider förmått höja modernäringen i lika hög grad som den år 1807, den 2 febr., utfärdade stadgan om Enskifte, varigenom byarna sprängdes och jordens odling utsträcktes, särdeles i Skåne, där enskiften redan förut begynt.

Men kanhända vi först böra upprita några konturer av de svenska skiftesstadgarnas historia, som är ganska intressant. Den första omfattar *Hammarskiftet*, det äldsta jordskiftet, som man för närvarande icke vet riktigt, vad det betyder. Det efterträddes emellertid av *Solskiftet*, som, enligt Schlyter, "var en reguliär anläggning av en by, då alla byns tomter tillsammans och var tomt för sig bilda regelmässiga fyrkanter, så att, om t. ex. två sidor sträcka sig från norr till söder, de två mellanliggande sidorna gå från öster till väster, och de särskilda tomternas storlek utvisar storleken av grannarnas andelar i byns ägor, och i vad ordning dessa särskilda ägotlotter böra utläggas på marken". Svealagarna och landskapslagarna veta emellertid föga mera om solskiftet, enligt lantmäterifiskal Schütz uppgift, än att tomt och ägor böra läggas i "rættri solskipt", och det är svårt att förstå, säger han, huru ett sådant skifte skulle kunna komma till verkställighet. "Därför har utskiftesmetoden mera blivit en bokstav i lagen än ett praktiskt stadgande."

Solskiftet efterträdde av *Storskiftet*, vars första förordning utkom den 1 mars 1749. Detta namn angiver dock icke författningens titel, som lyder: "Kongl. Maj:ts förordning angående lantmätare och theras förrättningar", ehuru den i sig upptager namnet storskiften, varav skiftesmetodens allmänna benämning härleder sig. "Storskifte" var en relativ benämning, i motsats till tegskifte med små lotter, säger Schütz. Det förstods med det förra, att varje delägare vid en laga jorddelning erhöll sina ägor för sig i största möjliga sammanhang, varvid skiftesantalet icke fick överskrida ett angivet maximum, varemot antalet lotter vid tegskiftet berodde på överenskommelse. De stämde likväl överens däruti, att de avsågo varje slag av ägor för sig.

Senare utfärdades förordningar 1752 och 57 — den senare utgörande grundförfattningen för storskiftesväsendet — om hemmansägars läggande i storskiften. Därefter utkom 1762 förnyad stadga om storskiftesfördelning, som var vidlyftigare och fullständigare än den närmast föregående. Detta skiftessätt räckte mellan 1 mars 1749 till den 1 jan. 1828, då det i förening med *Enskiftet* efterträdde av nu gällande skiftesform, som vi känna under benämningen *Laga skifte*.

Nu måste vi dock, för att tala med lantmåterifiskal Schütz, något närmare ingå på "den högsta av alla skiftesformer", Enskiftet, som upphävdde all ägoblandning. Det infördes ursprungligen på privat väg av friherre Rutger Maclean, innehavare av Svaneholms gods i Skurups socken av Malmöhus län. Efter att ha studerat lantbruket i England och Skottland, beslöt han att ägna sig däråt helt och hållet. Vid tillträdet av det ärvda Svaneholm, fann han det utgöra en vanhävdad egendom, och var ej nöjd med att blott för tillfället hindra böndernas betryckta belägenhet, utan inrättade ett nytt jordbrukssystem, till nytta såväl för dem som deras efterkommande.

I sin bekanta "Resa genom Sverge", ger E. M. Arndt 1804 en

livlig skildring från Svaneholm, som han tagit närmare kännedom om vid ett besök där.

"4,000 tunnland av Svaneholm bestod av bondhemman, som gjorde dagsverken", säger han. "Varje bonde skulle nu erhålla

Ernst Moritz Arndt

sin avskilda åker och äng, samt bo mitt uti sina ägor, på det
han måtte kunna hushålla förståndigt och med bekvämlighet.
Bönderna hade förut sina åkerstycken på 53 särskilda ställen och
ej sällan åkrar belägna en halv mil från gården, vilka de aldrig
kunde sköta ordentligt. 1786 börjades den första avgärdningen.

Men bönderna blevo missnöjda och tjugo stycken flyttade. Han tog bort dagsverksskyldigheten och införde penningarrende.

Han kunde ej förmå sina underhavande, hos vilka den gamla dagsverksordningen för mycket fäst sig, skriver Arndt vidare, att antaga det nya förpaktningssystemet, förrän de själva begärde det. Detta arrende var högst lindrigt, på det att de härigenom skulle få håg att ingå däruti, och besteg sig ifrån 30 till högst 85 riksdaler årligen. För denna avgift fick varje bondehemman 40 tunnland åker, några små ängstycken inberäknade. Varje hemman hade lika stora ägor. Han gav bönderna en föreskrift, hur de skulle hushålla, och såg själv efter att de följde den, utan att likväl betaga dem all frihet.

År 1785, före den stora förändring Maclean företog med sina egendomar, hade han på sitt område 701 människor, barnen inberäknade. År 1786, sedan 20 familjer gått ifrån honom, funnos där blott 603, således 98 personer mindre. Hela den oförståndiga folkhopen skrek då över Maclean såsom en förstörare. Men redan 1788 var folkmängden ökad, och allt sedan har den tillväxt årligen. Nu, år 1804, innefatta Macleans egendomar 1,400 människor."

"Ihärdigheten och patriotismen segrade", konstaterar Schütz, som detaljerar förändringarna på följande sätt: "det dröjde blott, helt kort tid innan där förut högst 51 åboar och 41 torpare framsläpade ett uselt liv, bärgade sig 73 åboar och 62 torpare. Då friherre Maclean avled 1816, hade han till det mesta sett sina bemödanden krönta med framgång, icke allenast på sina gods, utan i flera landsorter. Regeringens uppmärksamhet hade fästats på hans jordbruksidéer och hushållssynpunkter, och följden blev de förordningar om enskifte, som tid efter annan påbjödos."

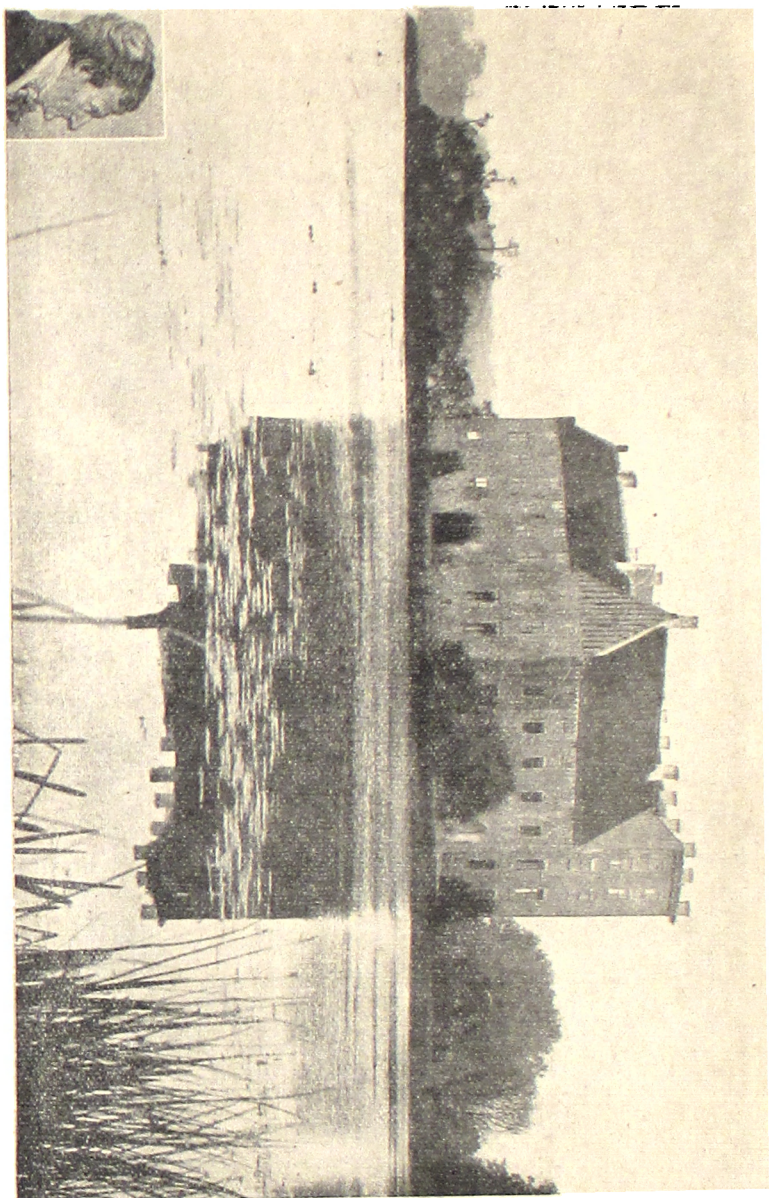
Sålunda utkom den första k. förordningen därom den 31 mars 1803, varefter följde en dylik förordning för Skaraborgs län, den 25 juli 1804 och en allmän enskiftesförfattning den 2 febr. 1807, vilken ej inbegrep Skåne och Skaraborgs län, för vilka skulle

gälla, vad som förordnats för dessa särskilt. Den angick ej heller Finland, Kopparberg, Gävleborgs, Västernorrlands och Västerbottens¹ län, för vilka lände för dem utfärdade storskiftes- och avvittringsförfattningar till efterrättelse. Här torde också få anmärkas, att Jämtland och Norrbotten icke förrän 1810 utbrötos som egna län, det förra från Västernorrlands och det senare från Västerbottens. Skånes och Skaraborgs län erhöilo vidare en i någon mån omarbetad författning genom K. M:ts förnyade förordning den 24 juli 1812, varefter såväl denna som k. förordningen den 2 febr. 1807 ändrades i vissa delar den 20 febr. 1821.

Enskiftesförfattningarna upphävde icke Storskiftet, utan kunde jordägare begära förordnande för lantmätare att förrätta så det ena som det andra. Men som Storskiftet ej fick utgöra hinder för Enskiftets verkställande, säger Schütz, så medförde det förra ej så liten osäkerhet, då Enskifte omedelbart därefter kunde begäras och delägarna bliva nödsakade underkasta sig detsamma, efter att kanske kort förut ha bekostat storskiften.

Men enskiftesstadgan var icke välkommen. Såväl godsägarna som bönderna ville i likhet med Macleans underhavande "förbli vid det gamla". Hurudant förhållandet 1804 var i Skåne meddelar Arndt genom följande upplysningar:

"Förordningarna om stor- och enskiften hava i Skåne ännu icke verkat så mycket, som de borde, och innan de större godsens ägare börja antaga mera välsinnade, förnuftiga grundsatser i avseende på sina bönder och torpare samt — vad som först bör ske — själva inhämtat undervisning i åkerbruket, bliver det aldrig bättre. Här härskar även den dumma seden med herregårdsdagsverken. Ofta har husbonden ej den minsta inkomst av sina många frälsehemman, och likväl är bonden, som besitter ett sådant, en dum och svulten stackare, vilken efter gammal vana går i herrgården eller på sin egen åker, utan att göra gagn på någondera stället. Ofta äro 30, 40 eller 50 hemman i det mest

Svanholm och Mac'ean

usla tillstånd, endast för att få dagsverken till ett gods av fem eller sex mantal, där bönderna sysslolösa och utan arbete gå än hit, än dit, och bortnöta en dyrbar tid. Dessa frälsebönder äro även de lataste och makligaste varelser utan eftertanke och drift, med ett slaviskt sinne, och färdiga att i sin lättja även bedraga husbonden i de obetydligaste tjänster, de skola göra honom. Men oupphörliga dagsverken, obestämda kontrakt, foders och gödsels bortslösande, skrivares och fogdars egenmäktiga förfarande, kort sagt: en dum och trälaktig behandling — när har allt detta kunnat framkalla något gott?”

Samma uppfattning som Arndt har även C. A. Ehrensvärd i sin "Fem dagars resa i Skåne" (1795), ehuru han betraktar lantarbetaren och orsakerna till hans lojhet från helt andra synpunkter:

"Jordarbetaren i Skåne är trög och ljumsk. Som han får allt av sin jord till skänks, tror han avunden åtföljer honom. Han har ett gott luftstreck och en obillig jordmängd. Han sover och örterna växa. Han har mer än nog och har överflödet utan åtgärd av snillet. Det tillskapar känslan av ett välde, som alltid förstenar. Men uppe i Svärget, där genom efterdöme från herregården och genom ringheten av ägor, åkerbrukaren lyftes ur dvalan till tankarna och till idogheten, finner man innehavaren mera rapp och nöjd.

— — — — —

Om landskötseln, medlet till den nya utkomsten, utgrundas intet. Man anbefaller jorden som en misskött slavinna. Regeringssjukan söker alltid ytorna och kvadratinnehållet av jorden, men aldrig djupet och det kubika innehållet. En rik köper upp så vidsträckta ägor, att han förlorar förslaget och förståndet till deras upparbetning. Därpå plågar han sin bonde."

Men vi återgå slutligen ännu en gång till skiftesförordningarna, för att meddela, att sedan stora hinder varsnats för enskiftesverkets ge-

nomförande i rikets mer skogbeväxta och kuperade trakter, men att enskiftesförfattningarna i övrigt medfört mycken båtad för rikets åkerbruk och lantushållning i vissa landsorter, fann K. M:t angeläget att, på riksdagens begäran, det i nämnda författningar stadgade delningssätt, genom utvägar för oskiftade eller sammanblandade ägors utbrytning i så få skiften som möjligen kunde medgivas, gjordes gemensamt för hela riket, och att för sådant ändamål gällande föreskrifter om storskiften och enskiften bringades till enhet och likstämighet, samt att ett i förening därmed förbättrat rättegångssätt för skiftesärendenas behandling förordades; vadan K. M:t — vi följa alltjämt kurialstilen — med upphäivande av alla författningar och föreskrifter rörande ägoskiften, såväl för hela riket i allmänhet, som för vissa provinser isynnerhet, dock med undantag av vad som fanns särskilt förordnat angående besittningen i Kopparbergs län, utfärdade en allmän stadga om skiftesverket i riket den 4 maj 1827. Men som flera förändringar och tillägg tarvades, utfärdades nu gällande K. M:ts förnyade stadga om skiftesverket i riket den 9 nov. 1866 — naturligtvis också med vissa tillägg och ändringar senare. Det är den skiftesform, redan omtalad i det föregående, som ännu äger gällande kraft och kallas *Laga skifte*.

Verkningarna av de nya skiftesförordningarna sedan 1800-talets början, ses bäst därav, att spannmålsskörden, som 1810 utgjorde 2,377,851 tunnor, 1840 stigit till 3,138,887, eller lika mycket som under Karl XI:s tid, då till Sverige även räknades Finland, Ingermanland, Estland, Liffland och Pommern m. fl. provinser — och 1820 började man exportera.

Källor: Rudolf Tengberg och S. J. Boëthius: *Sverige under partitidevarvet 1718–1809*. — Starbäck-Bäckström: *Sverges Historia*. — E. M. Arndt: *Resa genom Sverige*. — Emil Hildebrand och Carl Grimberg: *Ur källorna till Sverges Historia*. — Johan Bergman: *Den Svenska Nykterhetsrörelsens Hi-*

storia. — Carl Johan Schlyter: Glossar till landskapslagarna. — E. J. Schütz: Om skifte av jord i Sverige. — Gabriel Thulin: Historisk utveckling av den Svenska Skifteslagstiftningen. — Tobias Norlind: Svenska Allmogens Liv.

M. G. Crælius: Berättelse om Tuna läns, Sevede och Aspelands härads fögderi etc. -- Bondeståndets riksdagsförhandlingar 1772 (otryckta i riksarkivet). — Ridderskapets och Adels protokoll vid 1800 års riksdag. — Sanning och Nöje 1786 (tidskrift). — G. A. Aldén: General Pechlin som sockenherre. — Thomas Thorild: Samlade Skrifter. — 1802 års Värningsstadga och 1805 års Legostadga m. fl.

KAP. II.

Allmogeresningen 1811.

TILLSTÅNDET I LANDET. — BÖNDERNAS KLAGOMÅL. — LANTVÄRNSTRAGEDIEN. — LANTVÄRNSSJUKAN. — KRONPRINS KARL JOHANS DEBUT: KRAV PÅ ÖKADE FÖRSVARSANORDNINGAR. — STORMIGA SOCKENSTÄMMOR. — MYNDIGHETERNAS FÖRSUMMELSE. — SITUATIONEN TILLSPETSAS. — BONDDRÄNGAR, TORPARE OCH ARRENDEBÖNDER SKRIDA TILL AKTION. — OPPOSITIONEN I STOCKHOLMS LÄN. — EN PATRIOTISK SOCKENSTÄMMA OCH EN UNDERDÅNIG DEPUTATION. — KRONPRINSEN SOM BÖNEMAN. — EN KUNGLIG KUNGÖRELSE. — OROLIGHETERNA I SÖDERMANLAND. — HANS GABRIEL TROLLE-WACHTMEISTER. — "FÖRSTA AKTEN". — DRÄNGARNA I SPETSEN. — EN RAPPORT FRÅN FLODA. — SOCKENUNGDOMEN PROTESTERAR. — HUSBÖNDERNA LÄMNA SOCKENSTUGAN. — ETT SOCKENSTÄMMOPROTOKOLL FRÅN BETTNA. — BÖNDERNA ANKLAGA REGERINGEN. — DRÄNGARNA INTRÄNGA I SOCKENSTUGORNA, AVBRYTA FÖRHANDLINGARNA. — ALLMOGEN SKRIVER TILL LANDSHÖVDINGEN. — DEN "MENLÖSA TIDEN". — BUDKAVLARS UTSÄNDANDE. — MILITÄRT INGRIPANDE. — RÄTTEGÅNGEN OCH DESS FÖRLOPP. — DOMARNA. — SAMMANGADDNINGEN I YSTADSTRAKTEN. — "FÖRSKRÄCKNINGSLAGEN". — LANDSHÖVDING VON ROSEN SKRIVER TILL KUNGEN. — MÖTET I YSTAD. — TOLL I FARTEN. — BYHORNEN I ANVÄNDNING. — HEMLIGA FOLKMÖTEN. — "UPPRORET" I LUGGUDE. — OLA PERSSON I ESERÖD. — SOCKNARNA SKRIVA TILL LANDSHÖVDINGEN. — "SLAGET" VID HÄLSINGBORG 1811. — PROFESSOR MUNCK AF ROSEN-SKÖLD TALAR TILL FOLKET. — "VI VILJA GÅ ALL A ELLER I N G E N". — HOT OM VÅLD BESVARAS: "VARFÖR SKOLA VI LÅTA FÖSA OSS BORT SOM BOSKAP, BRÖDER". — BLODBADET IGÅNGSÄTTES: "HUGG DUKTIGT PÅ GOSSAR!" — ALLMOGESLAKTNINGEN VID KLÅGERUP. — SKÅNE I BELÄGRINGSTILLSTÅND. — JÄSNINGEN I STARK TILLVÄXT. — DEN SKÅNSKA BLODSNATTEN. — OMÄNSKLIG BEHANDLING AV FÅNGARNA. — TOLLS SISTA STORDÅD.

Efter det myckel omtalade kriget 1808—1809 var landet fullständigt utarmat, och synnerligast allmogen befann sig i ett fruktansvärt nödläge. En mängd hårresande historier, den ena värre

än den andra, meddelades från olika håll och genom skilda organ. Man syntes långt upp i adelsklassernas härsklystna kretsar vara fullständigt ense därom, att herremakten, för vilken konungen fick kläda skott, var orsaken till rikets förfall, dess sönderdelning och ruin.

Men även höras eller märkas på urkundernas gulnade blad några stämmor, som direkt företråda det djupaste djupets intressen; och det kan därför vara av åtskilligt värde att lära känna den dåvarande hemmansägareklassens uppfattning, som med en omisskänlig underton av förtvivlan framföres i bondeståndet riksdagen 1809—1810.

En riksdagsman, *Anders Pettersson* från Ydre och Kinda härad i Östergötland, yttrade sålunda den 5 juni 1809 "att allmogen, isynnerhet under detta sista olyckliga krig, svårt fått vidkännas de största, mängdens förmåga vida överstigande utgifter, medelst ryttares och soldaters, vargerings och lantvärns upprättande och beklädning samt täta kronoskjutsningar. Följden härav har ock beklagligen varit den, att de flesta av allmogen blivit bragta i armod och uselhet samt nu äro alldeles urståndsatta, att längre bära tyngden av krigets förkrossande bördor.

Hans meningsfrände, *Jan Nilsson*, Värmdö, Åkers och Reala skeppslag, yttrade bl. a. den 5 juni: "Då kronoskjutsar av oss till vår högsta skada dock måste utgöras, då vi, som knappast äga tvenne, högst trenne hästar på våra hemman, med dryg kostnad av våra grannar hava måst lega dessa kreatur, och en dyrbar tid till vår enda födkroks bedrivande, fiske, har gått förlorad. Då vår skog, denna sista resurs till vår bärgning, är nästan uthuggen, lämnar den knappast våra barn hopp att blott för sig själva därav draga nytta. Då slutligen den rotering av båtsmän och soldater, vilka under detta krig dels stupat, dels nakna hemkommit, hava vi varit tvungna dels omvärva nya, dels åter uppkläda de återkomna med vår kännbaraste kostnad, hava

dessas svårigheter tillsamman tagna fullkomnat vår olycka och gjort oss alldeles oförmögna att själva kunna leva, mycket mindre betala de utlagor, som av oss böra utgå.”

Värmlands riksdagsmän skildrade tillståndet i deras provins i ett memorial den 19 juni med bl. a. följande:

”I en provins, som vanligen ej kan föda dem, som bo där, har sammanstött flera års missväxt; den rörelses avstannande, som utgör huvudsakligaste stödet för folkets bärgning, nämligen bergslags- och bruksrörelsen; början av ett krig, varav ingen klok förberedelse var gjord, varav följden genast i första ögonblicket blev uttömningen av hela det lilla förråd, som för folkets och kreaturens underhåll var högst nödigt, skjutsningar till den ytterlighet att, på somliga orter, hästar i stället för de ihjälkörda numera knappt kunna skaffas; inkvarteringar till den stränghet, att bonden själv ofta måste med sitt husfolk vara husvill, för att härbergera krigsfolk, sjuka och döende, samt slutligen en smittosam sjukdom, som på flera ställen gjort hemmanen snart sagt öde.

Det kan ej beskrivas eländet, som härjar ett för få år sedan bördigt och välbärgat land, men synbart är det för vilken, som nu vill taga ett så rysligt föremål i skärskådande. Ytterst vid gränsen emot Norge är i synnerhet detta elände bragt till sin höjd. Nästan över allt där träffas hungersnöd, sjukdomar, armod, obesådda i vanhävd komna ägor och andra följder av ett förödande krig. Åtskilliga hemman, vilkas ägare förr påräknade och vunno av deras skogar utkomst och bärgning, hava nu för krigets behov, måst tillsläppa dessa skogar, och sakna genom detta och genom att deras små, välodlade ägor, under skördetiden av människor och hästar fördärvades, ej mindre alla medel för utskylders utgörande, än för bärgningen av de olyckliga varelser, vars hela välfärd på detta sätt blivit skövlad. En tredjedel av jorden ligger nu obesådd.”

Men följdena av den finska tragedien 1808—09 äro alltför väl

bekanta för att närmare, eller mera ingående behöva omnämnas här. De blodiga nederlagen på slagfältet ha dock av samtid och eftervärld omsatts i historia, saga och sång, utan att avseende fästs vid allmogens och andra förtänksammas högljudda klagomål, och därför skall här med några ord omtalas den tröstlösa händelsen 1809 — direkta anledningen till 1811 års allmogeresningar, kan man säga — då landets ungdom offrades på slaktbänken. Man förbigår på rätttroget håll nästan ständigt den stora lantvärnsskandalen, då tusenden av allmogens ungdom lämnades att dö i öppna båtar ute på Ålands hav eller i gränderna och rännstenarna i Stockholm.

Särskilt har E. M. Arndt på ett målande sätt skildrat detta hemska drama, som länge levde bland de smärre i landet. "Ty detta lantvärn", skriver han, "drog mest ut ur de fattigas hyddor, vilka alltid äro konungens trognaste vänner. — — Man bildade därav enstaka skaror, gav det till anförare gamla uttjanta, liderliga och försupna officerare eller ock ynglingar av dess egen ålder, vilkas ära och karaktär visserligen voro obefläckade, men som förstodo sig lika litet på krigskonst som de, vilka skulle inövas. Denna organisation, denna officerskår, hela behandlingen av det olyckliga lantvärnets ynglingar måste förekomma för andra löjliga, för sig själva ömkansvärda. — — Många förmögna bondgossar, som kunde betala, och dem man således skolat behålla i lederna, emedan de kunnat bättre föda och kläda sig — — lösköpte sig från krigstjänst; alla fattiga blevo kvar; ja, man behöll sådana, som till växt och styrka liknade 12 till 14 års gossar, och således ej voro vuxna krigets mödor, ehuru man hade kunnat göra urval av de starkare och bättre. — — En tyfussjukdom, lantvärnssjukan, mejade ned massor. I början av november 1809, inlupo skärgårdsflottans första fartyg med massor av dessa ynglingar ombord. — — Ungefär 4,000 ynglingar landade, varförutom ännu några tusen man av lanthären redan intågat. Det är

rysligt, men det är sannt: anstalter voro varken träffade till lasaretten för de sjuka eller till kvarter för de friska. Två, tre dagar blevo de till en del av öppna jakter och skutor bestående fartyg, som måste företräda sjukhus, liggande på Strömmen; de lågo där i november, då det snöade och frös, utan att man bragte de där inpackade i varma kamrar, ja, utan att man ens gav dem på dessa skepp det nödvändiga av mat och dryck, ännu mindre av läkemedel. Två, tre nätter kamperade flera tusen av flottans lantvärn under bar himmel i Sverges största stad, där en fientlig här av 50,000 man inom få timmar lätt funnit bekvämare kvarter. — — Hur, frågar en främling, som hör dessa fador, hur kunde svenska hjärtan vara så tillslutna för sina landsmäns lidande, att huvudstadens borgare ej gottgjorde, vad krigskollegii pliktför-gätenhet försummade? Jag svarar, det var ej blott hårdhet och känslolöshet. Det var fruktan för landsplågans inträngande i husen, som gjorde det. Slutligen funno de likväl tak över huvudet, men de flesta för att snart befolka lasaretten, d. v. s. kyrkogårdarna. Utmattade, förhungerade, förfrusna, ja — man kunde säga — förtorkade ända intill mörken, stego dessa krigarskepnader i land. — — Men endast lantvärnet dog. Högst få av invånarna blevo offer för smittan, och säkert kallade fördomar det ofta lantvärns-sjuka, om man ej rätt visste, vad det var för en sjukdom. Döden upphörde här först då att frossa, när ämnet var slut, liksom elden slocknar i egen aska. Tre månader vandrade de svarta och tysta liktågen genom huvudstaden och förnyade varje dag känslan av den förflutna olyckan och aningen om en kommande. Likaledes rasade denna plåga i flera landskap.“

När därför Karl Johan valdes till tronföljare och adopterades av Karl XIII, hade ännu icke de omedelbaraste intrycken hunnit förflyktigas. En storm av oro och förtrytelse uppstod av denna anledning, när kronprinsen genom det nödtvungna krigstillståndet med England krävde utökade försvarsanordningar. En för-

ordning utfärdades den 23 april 1811, att en utskrivning av 15,000 man till förstärkningsmanskap genast skulle företagas. Författningen lämnade valet fritt mellan lottning och lega, men föreskrev att detta skulle avgöras i sockenstämma, där endast husfäder voro röstande. De egentligt utskrivningsskyldiga, drängar, statare, torpare, åboar och inhysesshjon, hade ingenting att säga, men sökte likväl genom att närvara påverka besluten.

En försummelse från myndigheterna förvärrade situationen. Enligt ständernas föreskrift skulle påbudet om den nya extra roteringen, som huvudsakligen träffade adel, präster och ofrälse possesionater, föregå det senare om förstärkningsmanskaps utskrivning, men utkom ej förr än författningen rörande det sistnämnda utkommit — med vett och vilja är ej gott att säga. Men hos allmogen uppstod misstankar, att, sedan den nya utskrivningen väl blivit verkställd, skulle man låta den extra roteringen förfalla. Ovilja mot lottningen, som bonddrängarna befarade skulle tillämpas på sockenstämmorna, ökade spänningen, och på några platser i Upland, Södermanland och Skåne m. fl. uppstodo i maj och juni oroligheter.

Det började tydligen i det först nämnda landskapet, varifrån landshövdingen i Stockholms län, Dan Edelcreutz, först avlämnar rapport till konungen. Ett mindre upprorsförsök hade uppstått i Norrtelje, varunder riksdagsmannen Erik Nilsson i Grovsta och förre riksdagsmannen Erik Persson i Över Söderby "uppträdde", som det heter, "oskickligt och inmanades i häkte". Men samtidigt uppstod även opposition å en sockenstämma på Värmdön, och då densamma föranledde ett personligt ingripande av kronprinsen, lämna vi efter "Inrikes Tidningar" för den 1 juni 1811 följande redogörelse därför:

"Sedan vid en å Värmdön hållen sockenstämma i anledning av förstärkningsmanskapets utgörande några av öns invånare visade en oväntad oginhet, vilket föranledde till de skyndsammaste anstalters vidtagande att övertyga de

Hörnusholm, Södermanland

vilseförda om obehörigheten av detta deras förfarande och det säkra straff det kunde hava till påföljd, infann sig förleden söndag den 26 d:s en deputation hos H. K. H. Kronprinsen, vilken K. M:t uppdragit att samma deputation emottaga. Den var anförd av K. notarius publicus Björling, som därvid i underdånighet höll följande till H. K. M. ställda tal:

Stormäktigste Allernådigste Konung!

Så lyckligt det är att kunna nalkas sin konungs tron under glatt medvetande av uppfyllda plikter, så krossande är till och med själva skuggan av ett motsatt förhållande för var redlig och trogen undersåte; och då E. K. M. nådigst tillåta oss Värmdö församlings deputerade, att för E. K. M:ts fötter i djupaste underdånighet nedlägga vår och våra hemmavarande medbröders smärtande oro och djupt sårade känsla över det brottsliga och vanhedrande uppträde, som sig den 19:e i denna månad vid Värmdö sockenstämma tilldragit, i frågan om deputerades utseende till beredande av förstärkningsmanskapets utlottning, känna vi, som dels vid berörda tillfälle icke varit tillstades, dels ej förmått sådant hindra och avböja, hela tyngden av några så illasinnade eller genom ögonblickets förvillelse missledda sockenboars högst straffvärda uppförande; men

Allernådigste Konung!

Värdigas E. K. M:ts milda vishet skilja den aldrig i trohet vacklande undersåten från den brottslige och förförde, samt i våra få dagar efter visade skyndsamma och enhälliga lydnad, finna en för oss tröstande anledning att tro, det endast ett högst obetydligt antal till överläggningen behöriga personer givits, vilka tilläventyrs av främmande inflytelser ännu blödande minnen förledda, kunnat så långt förgåta helgden av deras undersåttliga plikt.

E. K. M:ts landsfaderliga omvårdnad för vår säkerhet, vår självständighet och vårt väl, skall hädanefter oavbrutet mötas av våra gemensamma välsignelser, trohet och lydnad, och i dessa för våra hjärtan så dyrbara plikter skola vi med orygglig föresats tävla med våra övriga medborgare, att, om ej förtjäna, åtminstone ej göra oss ovärdiga av E. K. M:ts fortfarande nåd, från vilken vi även i djupaste underdånighet bönfälla, det Värmdö församlings invånare icke genom denna avskyvärda händelse måtte vara uteslutna — —.

Hans K. H. K. tacktes därefter i nåder svara med följande ord på fransyska språket, vilka genast för deputationen på svenska tolkades:

Konungen har med bekymmer erfarit de brottsliga oordningar, som förefallit på Värmdön. Om icke H. M. endast hade rådfrågat den mildhet, som utmärker honom, hade han genast kunnat sätta er utom konstitutionens skydd

och stämpla dess inbyggare med den allmänna röstens ogillande. Konungen har ingen lagstridighet befallt. Han har blott satt i verkställighet ett Rikens Ständers beslut, gillat och stadfäst av H. M. själv, som följaktligen h att vänta en ovillkorlig lydnad. Oredans tid är förbi, lagarnas kraft måste visa sig.

Konungen, som enligt ständernas beslut lagligen kunde utskrive 50,000 man till rekrytering av armén, har likväl ej fordrat mera än 15,000, dem han ansett tillräckliga för rikets försvar.

Likväl haven I kunnat misskänna H. M:s faderliga avsikter! Hade edra fäder haft lika liten fäderneslandskänsla, som I, så hade nu Sverges söner varit trålar under främmande ok.

Jag frågar Er: viljen I bliva vad I ären, svenskar, fria och oberoende?

Alla redliga svenskar hava ett säkert rum i mitt hjärta. Jag kallades hit av konungens och folkets förenade röst. Jag kom med förtroende att försvara och skydda er; men om man vågar motsätta sig givna befallningar, skall den ohörsamme träffas av den lagliga makten, lika säkert och hastigt som av åskvigen.

För övrigt sätter jag mig i Edert ställe: I ägen ännu ett svidande minne av förra lantvärnets behandling. Den som då såg sin ena son ömkligen omkomma, han tvekar att till ett lika fruktat öde överlämna den andra. Men, jag upprepar det — om statens väl fordrar, vad jag ännu icke tror, att edra söner utgå till dess försvar, så bliver det jag, som går i spetsen för dem, och de skola bliva behandlade som min egen son.

Kväven därför dessa barnsliga bekymmer, och minnens, att det enda medel att förbliva självständig är att vara beredd mot alla fientliga försök.

Med nöje har jag erfarit den ånger, I nu visen. Genom erfarenheten har det blivit mig lätt att läsa i människornas ansikten. Jag ser, att edra hjärtan erkänna deras misstag. Jag är övertygad, att det icke varit elakhets, utan en främmande inflytelse, som ett ögonblick förfört er.

Jag skall be konungen förlåta er och glömma allt, i anseende till er tidigare ånger, men veten att med ert uppförande hädanefter förtjäna och värdera denna nåd.

Jag vill ej känna deras namn, som deltagit uti oordningen; men jag skall alltid behålla minnet av de värdöbor, som visat sig vara redliga svenskar, och lyckligtvis är deras antal det största.

För att visa er, att jag vill draga ett tackelse över det framfarna, skall jag en av dessa dagar besöka er på er ö, tillika med min son. Jag skall komma

utan vakt, emedan jag icke vill hava någon annan, än den jag alltid bör finna i edra hjärtan — —.

Därefter begav sig H. K. H. K., åtföljd av H. K. H. Hertigen av Södermanland, de till D. K. H:s uppvaktning hörande personer, samt deputationen till H. M. K., då H. K. H. i följande ordalag tolkade värmöbornas underdåniga anhållan:

Stormäktigste Allernådigste Konung!

E. M:s trogna undersåtare från Värmdön komma för att betyga den livliga ånger de känna. Vissa utbrott av olydnad emot E. M:s befallningar hava ibland dem ägt rum. Det är emellertid minsta delen, som deltagit i oordningen. De anropa nu den mildhet, som är E. M. medfödd, och de vänta ett ord av E. M:s mun, för att återvända lugna och lyckliga till deras hemvist. E. M. tackes tillåta mig, att, i förening med dem utbedja förgätnhet av deras villfarelse, och för framtiden i alla värmöboarnas namn, lova ett oförvittligt uppförande.

Ederst Majestät! De för rekrytering av arméen vidtagna anstalter äro grundade på ett Rikens Ständers beslut, stadfäst av E. M. själv; de äro grundade på rättvisan. Vilken är den jordbrukare, som icke bör erkänna värdet av denna välgärning, då den hittills privilegierade jorden ej är frigiven från utgörande av soldater, och ingen person inom den i författningen föreskrivna ålder, är undantagen att till förstärkningsmanskaps utgörande bidraga, med ett ord: då denna nya börda icke trycker den ena medborgareklassen mera än den andra.

Alla redliga svenskar skola erkänna E. M:s avsikt, att snarare övertyga våra fiender om Sverges förmåga att försvara sig, än att genast avsända den förstärkning E. M. begär av nationen för att vara beredd på alla möjliga händelser — —.

K. M. tacktes i nåder förklara: att H. M. på H. K. H. K:s fällda förbön ville glömma det framfarna, men att H. M. med förtroende väntade, att denna dess nu visade skonsamhet, skulle med underdånig tacksamhet av värmöborna erkännas, och att deras laglydiga uppförande i framtiden borde i detta anseende både rättfärdiga K. M:s nåd och bliva en borgen för uppriktigheten av deras ådagalagda ånger.

Deputationens ledamöter hade därefter den nåden att kyssa konungens och H. K. H. K:s hand, och avträdde."

Hela denna osmakliga komedi, där uppkomlingen blottade sin grundkaraktär, var givetvis arrangerad för att H. K. H. K., som

termen lydde och tyvärr ännu lyder, skulle bli i tillfälle att uttala sin mening om oroligheterna och deras orsaker. Hans tal upplästes sedermera i orter, där resningar uppstodo, bland annat i Skåne, som vi skola få se längre fram.

De underdåniga värmdöborna kommo tydligen genom denna sin ångerfulla undfallenhet billigt undan, men värre gick det emellertid för de båda riksdagsmännen från norra Roslagen, Erik

Karl XIII (1809–1818)

Nilsson i Grovsta och Erik Persson i Över Söderby, vilka dömdes att mista livet genom halsuggning. De benådades emellertid längre fram från livstidsstraffet och undsluppo med 30 par spö vardera.

En cirkulärskrivelse, av följande lydelse, utfärdades till landshövdingarna omedelbart på kronprinsens ovan återgivna bombastiska anförande:

”Till vår kunskap har kommit, hurusom åtskilliga ogrundade rykten i orterna blivit utspridda, vilka haft för ändamål, antingen att förtyda de påbud, Vi med öfvertömlig omsorg för Vårt rikets väl funnit nödvändiga att utfärda, eller ock, att hos innevånare väcka fruktan för diktade faror och betaga dem den säkra förtröstan de böra och kunna äga till deras konungs vård och vidtagna kraftiga anstalter för deras säkerhet, alltid medförande en åsyftad verkan, då de med den underdåniga lydnad, redliga undersåtare tillkommer, hörsammas och verkställas.

Förvissade att upphovet till så beskaffade rykten icke kan ledas från svenska män, hava vi, då flera anledningar förekommit, att de med skäl kunna till-

läggas de uti riket vistande och inrikes orter emellan resande utlänningar, funnit angeläget, att ytterligare anbefalla eder hålla en noga hand över verkställigheten av Vår angående sådana utlänningar den 19 sistl. febr. utfärdade nådiga kungörelse, varjämte Vi ytterligare i detta ämne vele hava förordnat, att den utlänning, som å den ort, han här i riket vistas, eller under sin resa inrikes orter emellan beträdes med utspridande av sådana rykten, som bland invånare kunna väcka oro, bör genast gripas, och genom närmaste kronobetjänts försorg, under säkert tjänligt förvar, avsändas till Eder, för att undergå förhör; om förloppet varav i ägen skyndsamligen avgiva underdånig berättelse.

Vi vele ock i nåder hava förklarat, att den, som upptäcker någon sådan brottslighet och företer sådana bevis, att den brottslige vid anställd laglig undersökning på dem fällas kan, skall såsom belöning erhålla ett hundrade riksdaler; vilket eder härmed till underdånig efter rättelse och vederbörandes förståndigande i nåder tillkännagives. Vi befalle Eder Gud Allsmäktig nådeligen. Stockholms slott den 20 maj 1811.

Under Min Allernådigste Konungs och Herres sjukdom. Efter Dess Förordnande.

CARL JOHAN.

J. A. Börtzell."

Men vidtagna försiktighetsåtgärder och kronprinsens uppblåsta ingripande medförde icke åsyftad verkan: misstron mot det militära våldsregementet var därtill alltför djupt rotad hos allmogen. Även i Södermanland intog densamma en trotsig och utmanande hållning, meddelar en av 1800-talets liberala förgrundsgestalter, Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister, dåvarande justitiekanslären, i sina "Anteckningar och Minnen". Han var själv närvarande under rättegångarna i nyssnämnda landskap, och berättar med en viss ringaktning för Karl Johans skräck och med någon förståelse för allmogens farhågor om sina erfarenheter.

"Ibland offren för den omänskliga behandling, det s. k. *lantvärnet* överallt rönte, var Södermanlands lantvärn det, som lidit mest", skriver nyssnämnde författare bland annat. "Mitt uti be-
drövelsen, som härav blivit väckt, mitt i den lågande harmen,

mitt uti — jag hade så när sagt — de blödande såren, nedföll nu lagen om organiserande och uppbådande av förstärkningar, varuti allmogen ej kunnat se annat än en ny utskrivning av lantvärn med allt det välkända elände, som därpå skulle följa. Man begriper då, med vilka upptända känslor den nya förordningen skulle mottagas. Den uppväckte förvirring, ja, nästan förtvivlan i var hydda.

Karl XIV Johan (1818--1844)

För att någorlunda mildra det väl förutsedda intrycket, hade man i förordningen lämnat åt kommunerna eller församlingarna valet av *lottning* eller lega. Med den avsky, varmed lottningen redan i sig själv betraktades, var denna anordning klok; men då det vidare föreskrevs, att valet skulle avgöras i sockenstämman, frågade de kon-skriptionsskyldiga varandra med bestörtning, om då de, vilkas skinn det

gällde, ej skulle hava någon rätt att deltaga i överläggningen? Detta yrkade de därför; prästerna på goda skäl vägrade; kyrkorna bestormades, oväsen uppkom o. s. v. Detta var första akten."

Nu samlades drängarna till rådslag ute på fria fältet, körde folket ur kyrkorna, och tvungo sina vederlikar bland allmogen, torpare, statare, daglönare och andra, att deltaga i resningen. De brukade synnerligen starka ord och åthävor givetvis, så att ortsmyndigheterna, prästerskapet inberäknat, helt och hållet förlorade fattningen. I rapporter till landshövdingeämbetet i Nyköping del-

gavs ställningen. Sålunda skriver prosten och kyrkoherden i Floda den 20 maj:

På herr häradshövding Ramströms begäran får jag härmed äran avlämna följande berättelse om de i anledning av k. kungörelsen om förstärkningsmanskaps skyndsamma organisering ibland allmogen i Floda socken nyligen försporda oroligheter, vilka jag under utövningen av min plikt, att den möta och om möjligt lugna, haft tillfälle att själv inhämta och erfara.

Sistlidna onsdag den 15:de i denna månad emot aftonen inlopp helt oförmodat hos mig ett rykte, att en hop unga drängar från flera ställen i den trakt, där jag bor, i samråd med flera socknars ungdom, hade efter ett egenvilligt nedläggande av dagens angelägna arbeten hos deras husbönder uppåddat varandra att samlas till en expedition, åsyftande någon förändring i det söndagen förut kungjorda påbud av utskrivning till krigstjänst.

På efterfrågan av mina egna drängar om och vad de tilläventyrs visste i detta obehagliga ämne, blev jag underrättad, att också de på morgonen blivit antydda att om aftonen hålla sig färdiga att medfölja den övriga sockenungdomen, såsom de trodde, till Nyköping, enär den då skulle passera förbi mitt boställe. Då beslöt jag att gå dem till mötes och på landsvägen avbida deras ankomst, vilken ej längre dröjde. Det var en trupp på ungefär 50 personer. Vid mitt möte och vänliga tilltal gävo de strax tillkänna deras avsikt vara att gå till Ramsta gästgivaregård i Skyllinge socken och gemensamt med flera redan träffat avtal författa, underteckna och avsända en böneskrift til K. Bfhde i länet, varuti de önskade på förmenta ovedersägliga skäl, att den nya roteringen måtte föregå utskrivningen av förstärkningsmanskapet. Efter flera försök att upplysa deras förvillade begrepp och de vänligaste föreställningar om otjänligheten av deras nu vågade steg, återvände dessa slutligen till sina hemorter, sedan de likväl förut, tillkännagivit, att de nästa söndag, då i utlyst sockenstämma fullmäktige skulle väljas till det av K. Bfhde beramade sammanträde i Stensjö den 24 nästföljande maj, icke ärnade underlåta att bevaka sina förmenta rättigheter.

Detta löfte uppfylldes. Enär efter uppläsningen av konungens nådiga kungörelse om K. Bfhdes kallelse till Stensjö valet av fullmäktige skulle företagas, yttrades genast det högljudda påståendet av flera bland den talrikt närvarande sockenungdomen, att valet borde ske av och bland dem, som saken närmast angick. Då detta påstående icke kunde beviljas, uppstod ett starkt sorl, som gjordet det anbefallta valet övermåttan svårt att verkställa. Förgäves äskades

stillhet och ordning. Skrålet fortfor oavbrutet. Sockenstämman måste upplösas och de oavgjorda målen till nästa söndag uppskjutas. Emellertid hade alla husbönderna småningom lämnat sockenstugan, så att jag befann mig av denna missnöjda hop innesluten och under pockande framställningar anfäktade av den ena orimligheten efter den andra, tills jag äntligen med yttersta möda och alldeles utmattad halv 7 på aftonen lyckligen undslapp detta oangenäma samkväm. Sedan sägs de hava utvalt några deputerade bland sig till sammanträdet i Stensjö.

Av allt vad jag kunnat förmärka är farhågan för en lika omild behandling som den lantvärdet i förra kriget måste uthärda den hårda klippa, emot vilken alla föreställningar av nuvarande visa och människoömma regerings bättré avsikter och anstalter avbryta sin udd att intränga i den stridbara ungdomens hjärtan och återstudsas kanhända någon gång sårande för den, som är pliktig att giva dem; en klippa, som svårligen låter sig avnötas i närvarande generations tid, men torde på en gång sprängas av tillkommande krigares ojäviga intyg om ett verkligen erfaret annat förhållande, det alla förståndiga numera hava fullt skäl att hoppas och vänta."

Skrivelsen nummer två, som ingick till landshövdingen i Nyköping, är utdrag av sockenstämmans protokoll i Bettna församling den 19 maj 1811, och är undertecknad av H. Strand, pastor i församlingen. Innehållet är följande:

§ 3.

S. D. Då ärendet förhades, att, enligt Högvällov. landshövdingeämbetets publikation, som också nu ånyo upplästes, välja deputerade till sammankomsten den 24 d:s i Stensjö, angående det av konungens ständer påbjudna förstärkningsmanskapets upprättande, uppkom genast mycket sorl ibland socknens allmoges, vilken i stor och ovanlig mängd, bestående av hemmansbrukare, torpare och isynnerhet drängar, framträngde närmast till sockenstämmobordet.

Bonden Anders Nilsson i Fågelsunds Västergård förde först ordet, och häftigt påstod, att ingen karl från socknen skulle utgå förr till krigstjänst, än den nya roteringen vore verkställd, så att herrar och präster redan anskaffat och utrustat sina soldater. Härmed instämde genast bönderna Anders Larsson och Peter Larsson i Bettna by, av vilka den sistnämnde syntes mest häftig, och även hade uttryck, som voro förolämpande emot regering och ständer.

Pastor förmanade till vördnad och lydno emot K. M:t och dess höga påbud, samt tillade, att här vore nu intet frågan om annat än blott välja fullmäktige till sammankomsten i Stensjö. Av de flesta svarades, att ingen av socknens herrar få därtill välja, utan endast bönder och drängar, av vilka också därtill av pluraliteten utnämndes sju, som få sin fullmakt nästa torsdag. Bullret stillades och församlingens ledamöter åtskildes.“

Till dessa ganska klagörande skrivelser om själva förloppet vid oroligheternas utbrott, har man även Hans Gabriel Trolle-Wachmeisters meddelanden, visserligen borgerligt färgade och hållna, men i allmänhet fullt korrekta, att döma efter jämförelse med Svea hovrätts protokoll i ämnet. Han skriver bland annat:

“Att dessa och dylika samlingar, där lantvärnsspöket stod för allas föreställning och harmen lågade i alla sinnen, och brännvinet även hade sin roll, icke skulle avlöpa utan våldsamma och tumultariska uppträden, till men och skada för herregårdsfogdar och offentliga myndigheter, är lätt att inse. Drängarnas logik under dessa överläggningar var följande: “Kungen har lämnat oss val; när vi vilja begagna oss därav, kör man utan vidare bort oss, man betager oss sålunda möjligheten att på ärligt sätt låta vår mening komma till konungens kunskap, vad återstår för oss annat, än att vända oss direkt till konungen.”

Vid stämmor i Stigtomta, Tunabergs, Nykyrka och Bergshammars socknar förekommo även den 19 maj, enligt Svea hovrätts utförliga protokoll, ganska svårartade oroligheter — Trolle-Wachmeister bestrider deras upprorskaraktär, fastän vederbörande myndigheter, på kronprinsens direkta förordnande, upphöjde dem därtill — i vilka de ledande voro före detta lantvärnisterna Per Wahlberg i Över-Vålinge och Erik Ersson Wass i Kärso, samt drängarna Per Persson i Rottninge, Nils Nilsson i Kisäng och Lars Jansson i Sensta. De — jämte ytterligare åtskilliga tiotal av allmogens söner och drängar — inträngde i sockenstugorna, bestridde lottningarna och avbröto förhandlingarna. Därjämte utfors

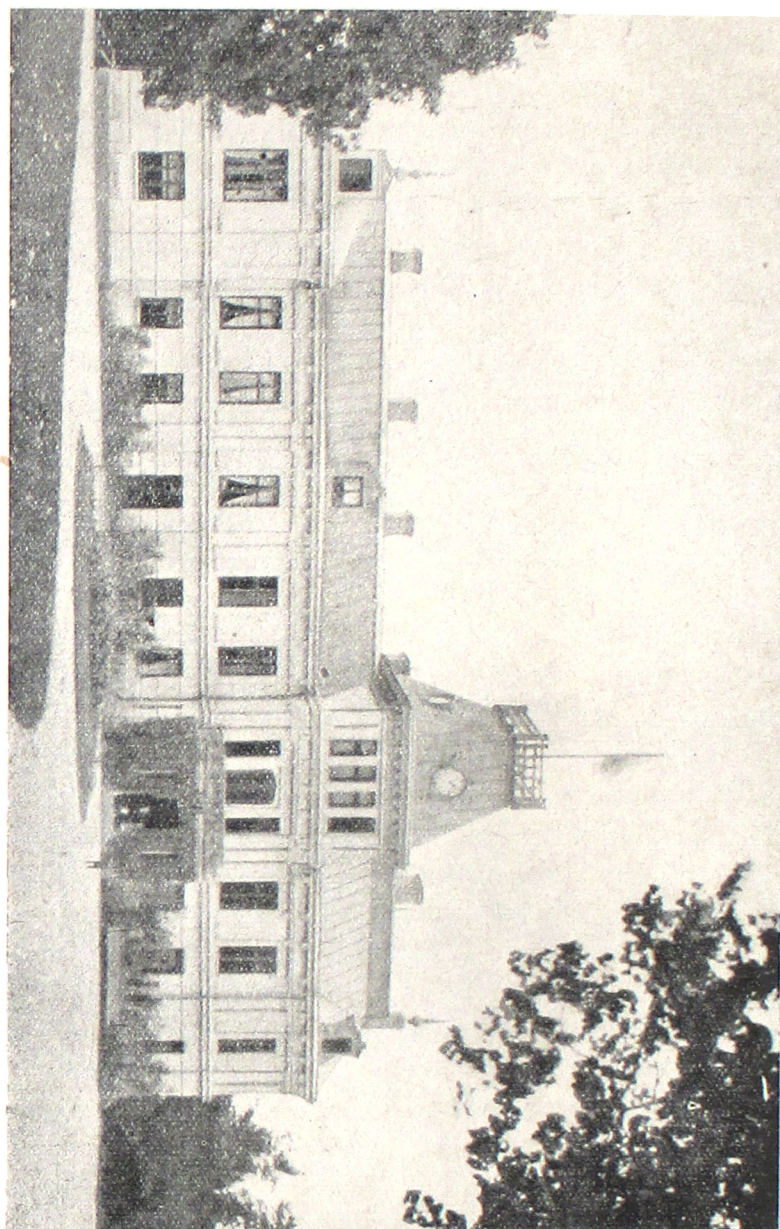
i svåra hotelser mot dem, som i egenskap av fullmäktige vågade begiva sig till det av K. Bfhde utsatta sammanträdet. Sådana uttryck som: "att det vore bättre att avhända sig livet, än att dö som hundar i kriget eller där nedskjutas av fienden", tillskrevos vid stämman Wahlberg och Wass. Den sistnämnde, som tydligen intog en ledande ställning, hade efter stämman samlat allmogen och upprättat en skrivelse till landshövdingen och konungen. Däri förklarades rätt och slätt, att lottning till förstärkningsmanskapet vore emot deras önskan, innan den extra roteringen föregått. Huruvida Wass på egen hand upprättat aktstycket är ovisst. Men det troliga är, att han till hjälpreda benyttat en f. d. assessor Landell, som i dessa oroligheters dunkla krönika spelat en viss roll. Inför rätta stod emellertid Wass för författarskapet och frambar också skrivelsen till landskansliet, där den stannade, K. M:t nådde den sannolikt aldrig, eftersom den saknas bland hithörande handlingar i Riksarkivet.

"I parentes får jag nämna", säger Trolle-Wachtmeister i sina anteckningar, "att denna skrift, som företeddes vid domstolen, där Landell även hördes, ansågs ej kunna föranleda till någon rekla-mation av åklagaremakten. Hovrätten — det var i den "menlöså tiden" — dömde Landell till 28 dygns vatten och bröd, för det han ej avstyrkt drängarnas åtgärd, utan tvärtom deltagit däruti, då han likväl såsom själv f. d. ämbetsman borde hava insett olämpligheten därav. Landell dog innan han hann att underställa Högsta domstolen denna vidunderliga dom. Men genom detta hovrättens beslut fingo de vatten på sin kvarn, som klandrade mitt handlingssätt, vilket syntes dem så mycket mera både svagt och partiskt, som den dräng, vilken inlämnade skriften till lands-hövdingeämbetet, blev dömd till döden, sedan likväl emot författaren själv ej ens något påstående blivit gjort. Man behagade ej besinna, att drängen blev dömd för helt annat än för ambassa-

den till Nyköping, vilken vid häradsrätten ej medförde olägenhet för någon, som därmed haft att skaffa."

Här är tydligen ett minnesfel från Trolle-Wachtmeisters sida. Av hovrättsprotokollet framgår oförtydligt, att Wass både framfört skrivelsen och stått för författarskapet i hovrätten. Men kanske någon annan petition av liknande slag uppsattes och inlämnades till landshövdingeämbetet från annat håll? Av hovrättsprotokollet framgår bl. a., att några drängar i Nicolai socken sammanträtt på Marsängs krog och avsänt en av drängen Olov Persson i Kersbo skriven budkavel, innehållande anmaning till drängarna i Tunabergs socken, att, såsom orden lyda: "till uppfyllande av denna ungdoms skyldighet infinna sig onsdagen den 22 maj på den s. k. Lennings krog i Nyköping för att vara sina kamrater till mötes". Men om här är corpus delicti, kan icke med bestämdhet sägas. T.-W. fortsätter emellertid:

"Sedan drängarna efter det misslyckade steget hos landshövdingen sågo även den vägen för sig stängd,* beslöt de avsända en deputation direkt till kungen med en dylik eller samma ansökning, vilken därför skulle föras med så många underskrifter som möjligt. För detta ändamål sammankallades drängarna från flera socknar genom budkavel. Utsändande av budkavel, utan vidare biomständigheter, är redan livssak. Vid sammankomsten i följd härav anmärktes, att konungens, som man hoppades gynnsamma svar på drängarnas ansökning, skulle bliva utan verkan, om man under tiden på andra ställen i orten ginge in på lottning och låte denna på auktoriteternas förfogande verkställas. Därför utskickades en annan budkavel, ämnad att genomlöpa hela provinsen, däri under stränga hotelser drängarna uppmanades att, därest lottning bleve i sockenstämmorna beslutad, motsätta sig verkställigheten, tills den till konungen nu avgående deputationen hunnit återkomma. Denna budkavel, som lopp ett gott stycke, nedlades i trakten av Eskilstuna av en bruksinspektor

Fogelstad i Södermanland

som till svar på den utskickades hotelser av hämnd och brand, ifall budkavlen ej fortskaffades, tog sin bössa från väggen och drev budet på flykten. Denna sista kallelse och uppmaning till olydnad mot auktoriteterna var lyckligtvis ännu icke känd i Stockholm, då de repressiva och juridiska åtgärderna vidtogos. Eljest vet jag ej, hur långt kronprinsen kunnat låta sig hänföras."

Han skildrar vidare drängarnas stojande sammankomster, där åtskilliga förgripliga utlåtanden fälldes om styrelsen o. s. v. Inspektorer och fogdar från herregårdarna blevo barskt avvisade, säger han, när de kommo för att återkalla drängarna, som genom budkaveln lupit från arbetet. Även general Wrede på Fogelstad, chefen för ett av de östgötska livgrenadierregementena, hade mött åtskilliga prov på vanvördnad från underlydande, och var givetvis på grund härav synnerligen uppbragt. Han skrev till kronprinsen och begärde militärt ingripande. Härigenom uppbadades, utom den militärstyrka, som avsändes från huvudstaden, Wredes regemente, som ryckte in i provinsen under Gustav Mörners befäl. Det andra livgrenadierregementet jämte Jönköpings fingo order att hålla sig färdiga. Man var tydligen ganska uppskrämd — som alltid när samvetet är dåligt. "Jag mins ej hur det var med Södermanlänningarna", säger Trolle-Wachtmeister. "Dem såg jag icke; kanske litade man ej på dem."

Han redogör också för rätttegångens förlopp, allmogens vördnad för lagen och undfallenhet för ämbetsmyndigheten, en domares rädsla och truppernas ankomst m. m. — som sakna intresse i detta sammanhang. "Allmogen såg bister ut", säger han. "Ingen hatt lyftades för mig, änskönt jag var utstyrd i uniform och dekoration. Knappt och blott långsamt ville hoparna öppna sig, för att släppa oss igenom på vägen över gården upp till tingshuset". Men sedan han resolut vågat taga ett slags halvherre, en byggmästare, som var inblandad i oordningarna, i fängsligt förvar, fick han den hotande massan på sina fem fingrar. "Nu var som

genom en coup de théâtre kontenansen och hållningen hos menigheten omkring oss alldeles förändrad. När vi lämnade tings-salen för att över gården gå ned till gästgiveribyggnaden, öppnade sig för oss den tätt slutna massan med en iver, sådan som om kungen skulle fram. Intet huvud förblev betäckt, och dessa förut så envist fastsittande hattar flögo härefter av, blott man på avstånd såg mig, domaren eller någon av dem, som voro med oss. Var detta verkan av den nu uppväckta, hos vår allmoge ännu starka vördnaden för lagen, eller av den upptäckten att vi ej voro rädda?"

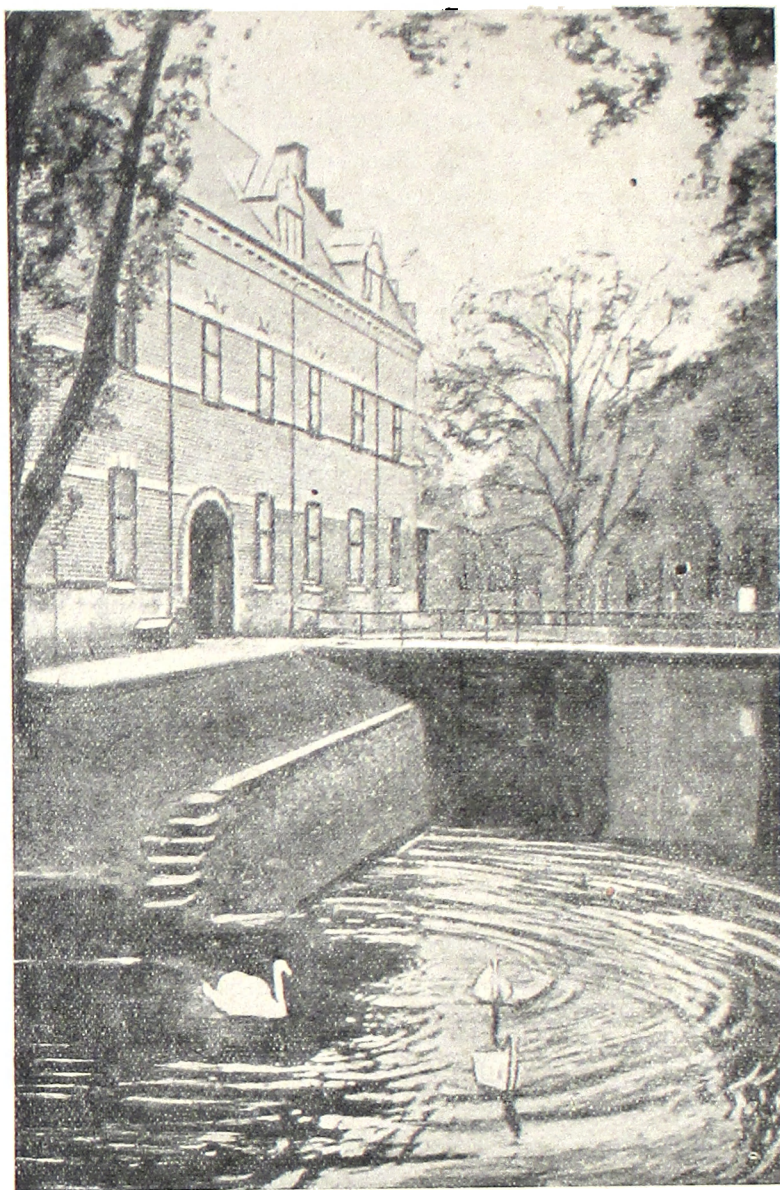
Han avslutar sin skildring med följande:

"Undersökningarna fördes genom alla tre södermanländska domsagorna. Domarena voro härads hövding von Jacobson, lag-männen Rönström och Sylvander... Två — jag vill minnas två — offer föllo för dessa bedrövlige tilldragelser. Den drängen, som hade anfört deputationen till Nyköping, och en avskedad häst-gardist, vilka bägge hade i ord och handling visat sig mera våld-samma än de övriga, fingo lämna sina huvuden i sticket — nej, nu besinnar jag mig, drängen slapp med spö och fästning. För övrigt vankades i nådeväg vatten och bröd. Den politiserande byggmästaren fick livstidsfästning, men slapp efter ett par år ut på släktens förbön."

När handlingarna kommo till hovrätten, upphävde den samma hela proceduren, därför att underrätterna dömt i saken. Men utslaget blev även där enahanda, undantagandes angående assessor Landell samt en stackars bonde och gästgivare, som åt några hos honom inkvarterade soldater fällt ett uttryck av för-trytelse, åtföljt av ett mystiskt hot, som förskaffade honom en varning i häradsrätten, men i hovrätten belönades med högsta traktamente i vatten och bröd, varmed gubben, utan att anföra besvär, tåligt höll till godo. "Det var, som jag förr yttrat", till-lägger Trolle-Wachmeister, som berättar denna episod, "i de men-lösa tiderna".

Enligt officiella rapporter, som professor Elof Tegnér påträffat bland Trolle-Wachtmeisters papper, dömdes: till halshuggning högra handens mistande och stegling 1; till halshuggning 15; till 40 par spö och 6 års fästning 5; till 28 dygns vatten och bröd 4; till 20 dygns vatten och bröd 2 — och av hovrättsprotokollen finner man, att förutnämnda lantvärnisterna Erik Ersson Wass i Kårsö och Per Wahlberg i Över-Vålinge av Oppunda häradsrätt dömts att, enligt 6 kap. 1 § missgärningsbalken "liv mista och halshuggas", men av Svea hovrätt fått domen ändrad till 20 par spö, tre slag av paret. Deras medbrottsliga kamrater straffades med svält- eller spöstraff, efter brottslighet eller "förtjänst". Men däremot fick drängen Jan Anders Lännander undergå honom av Daga häradsrätt, sedermera även av hovrätten ådömt dödsstraff. Hans båda medhjälpare: torparen Gustav Gustavsson i Skattenäs och drängen Anders Andersson i Espetorp, benådades, d. v. s. undsluppo med kropps och frihetsstraff. Några andra, som deltagit i sammankomsterna vid Ramsta gästgivaregård och torpet Fågelsund i Beltna socken, näpstes efter tidens sed. Endast ett fåtal slapp undan — — —.

I Skåne utbröto oroligheter samtidigt av enahanda anledning. I Ystadstrakten inom Ljunits, Herrestads, Wemmenhögs och Färs härader begynte missnöjet och oroligheterna tidigt att yppa sig. I Sövde församling vägrade sockenmännen till prostens bestörtning att utse några deputerade till ett av landshövdingen utsatt möte i Ystad den 4 juni, och likadant gick det i flera socknar. På de Piperska godsens Krageholm, Högesta och Baldringe samlade sig samtliga drängar den 26 maj och begärde ett samtal med godsherren angående förstärkningsmanskapets utgörande. Då han sökte övertyga dem om nödvändigheten att uppfylla förordningens föreskrift, svarade de redan, att om en skulle gå ut, gingo de alla, och att de från nu icke tänkte lyda någon slags befallning om arbete vid herregården. Uppträdet på Krageholm var

Gamla Borgen, Kulla Gunnarstorp

det första av bullersamt natur. Flera gånger hördes rop: "kom pågar, låt oss begynna här", och massan sökte intränga i de grevliga rummen. Men till ytterligheter kom det dock icke.

Nu var emellertid J. C. Toll generalbefälhavare i Skåne. Han var god aristokrat, slagfärdig, och lämnade intet tillfälle obeaktat, ränklysten och fientligt stämd mot demokratien, att intala kronprinsen, att gustavianerna traktade efter hans liv; och när därför bonddrängarna i maj reagerade mot förstärkningsmanskaps utskrivning, fick han ytterliga vatten på sin kvarn. Han förordade strax de strängaste åtgärder och understödde landshövdingen i Malmö, G. v. Rosen, som av rapporterna att döma själv var en ganska resolut herre, att resa till Ystad för att möta bonde-deputerade, som, enligt Schinkel-Bergmans "Historiska Anteckningar", överenskommit med de hemmavarande, att förstärkningslagen — "förskräckningslagen", som den kallades i Skåne — icke skulle sättas i verkställighet, förrän extraroteringen gått för sig. Landshövdingen inberättar också den 31 maj, innan besöket i nyss-nämnda stad, i skrivelse till konungen, "att inom Ljunits, Herrestads, Vemmingshøgs och Färs härader en del bonddrängar inställt sig hos sina herrskaper och husbönder och offentligen yttrat deras missnöje med den lottning till förstärkningsmanskaps utgörande, vilken uti föreskrivna fall i nåder blivit påbjuden, under förklarande, att de hellre än att underkasta sig den ville mangrant infinna sig vid den för orten till den 4:de instundande juni av mig utlysta sammankomst i Ystad med deputerade av invånare till överläggning i varje handa omständigheter i avseende på verkställigheten på E. K. M:ts nådiga kungörelse den 23 sistlidne april; ävensom vid hållna sockenstämmor i Sövde och Blentorps kyrkor av Färs härad, för att välja deputerade till nämnda sammankomst i Ystad, sockenåboarna vägrat ingå i sådana val och att skicka några deputerade, under föregivande, att å flera ställen så skall ha skett, ehuru detta icke bekräftat sig. Med anledning

härav har jag funnit mig föranlåten, att hos generalbefälhavaren i Skåne, H. E. Herr Fältmarskalken, Riddaren och Kommendören av E. K. M:ts orden Högvälb. Friherre Toll genom till honom avsänd kurir begära den militära handräckning, som erfordras till avvärjande av oväntade uppträden vid nämnda sammankomst eller de sammanträden, som å andra ställen inom länet komma i ärendet att hållas, i händelse församlingarna därvid bliva alltför talrika, jämte det jag, efter inhändigandet av Hans Excellens order i detta hänseende till vederbörande militärbefälhavare nu själv beger mig till orten, där oordningar kunna befaras, och varifrån jag underdånigst får inberätta förloppet."

I rapport den 6 juni kan han likväl glädja kronprinsen med, att sammanträdet i Ystad avlupit lugnt och med den enighet, som han önskade.

"Väl hava", tillägger han dock, "ett antal av några hundra bonddrängar närmat sig staden i den föresats, som de angivit, att av mig bliva närmare underrättade om rätta förståendet av E. K. M:ts kungörelse den 23 sistlidna april om förstärkningsmanskapet, samt huruvida deputerade kunde äga rätt att för dem ingå i lottning, och om de utlottade kunde anses skyldiga, att genast ingå i den även nådigst anbefallda extra roteringen." — Men landshövdingen avslog deras billiga begäran om bättre upplysning. Han fruktade, enligt föregivande i skrivelsen, att de på krogar och andra näringsställen skulle ge upphov till oordningar och dessutom genom ett avslag ville sätta vederbörande orostiftare i tillfälle, "att närmare inse, hur litet avseende man fästade på deras ankomst, då de icke voro kallade". Han lät vidare genom befälhavaren för den husarskvadron, som ansvarade för ordningen i Ystad denna dag och därför utsatt posteringar uteder vägar för att hindra orostiftare att intränga i staden, meddela drängarna, att ingen lottning skulle på stället företagas — ingen orätt vederfaras dem, om de återvände lugna. De åt-

lydde visserligen uppmaningen, ehuru icke utan bitterhet i sinnena mot överheten, och man blir verkligen förvånad, att en landshövding visar så litet intresse för den allmänna ordningen, att han icke vid lämpligt tillfälle med goda ord och föreställningar söker komma i personlig beröring med de missnöjda. Det borde helt enkelt ha varit hans plikt.

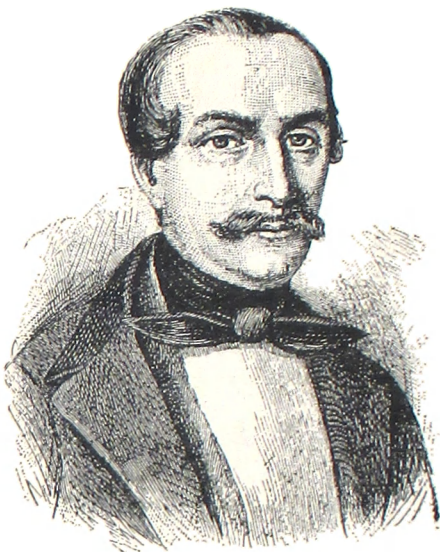
Nu avlopp emellertid mötet i Ystad förhållandevis lugnt, även om den inkallade militären gav det en krigisk prägel, men vida värre gick det på andra håll. Allmogen var så uppledsen och förbittrad på herrarnas och framför allt frälseinspektornas framfart, att man verkligen icke utan anledning kunde frukta det värsta. I Löddeå, nära Löddeköpinge by, hade sålunda några år före denna händelse kommit till sammanstötning med myndigheterna. En tvist hade uppstått om färjan över ån. Därvid blev en frälseinspektör överfallen och farkosten tagen. Men Toll skickade ut en avdelning av Mörnerska husarerna att hjälpa fogden. Den andra parten tutade i de stora byhornen för att därigenom samla förstärkning från alla grannbyarna. Men husarerna skingrade skaran.

Med enskiftet, som skildrades i föregående avdelning, sprängdes de stora, nära varandra liggande byalagen. Böndernas byhorn och budkavlar förlorade därmed till stor del sin mera stridbara uppgift. Men de framtogos igen, för sista gången kan man säga, 1811 och kallade till samling mot herremännens anslag ty det var den gamla berättigade misstron, som gick igen. "Det gamla agget över seklets ofrihet blossade upp särskilt över hela den del av Skåne, som kan kallas 'herregårdsbygden', säger Cecilia Bååth-Holmberg.

Här och var började man i tysthet hålla folkmöten — på Allerums fäbod, på Tunabergs backe, på Rynges gårds ängar o. s. v. — och det var drängarna, själva utlottningsföremålen, som voro verksamast. De tutade i byhornen, de ilade bygderna runt med

budkavle och förkunnade, att en var dräng och bonde måste sluta sig till dem; för dem, som ej lydde maningen gällde det liv och lem.

I Luggude blossade plötsligt upprorslågan upp. Men man ämnade gå fredligt tillväga. En ung bonde, Ola Persson i Esperöd, utvaldes vid en stormig stämma i Väsby att såsom målsman för den församlade menigheten och Luggude härads samtliga socknar

M. J. Crusenstolpe

framföra till landshövdingen, greve von Rosen, begäran att befrias från utskrivning, till dess roteringen först blivit verkställd. Han åtföljdes på sin färd av en stor skara allmoge. Men de möttes av ryttare, som redan från början intogo en hotfull hållning. Endast med möda lyckades Ola Persson utverka tillstånd, att få komma in till staden för att till landshövdingen framlämna en skrivelse, som var av följande lydelse:

Långt ifrån att vår tanke eller avsigt någonsin varken varit eller blir att på något sätt vilja fråndraga oss det behöriga deltagandet uti att befrämja fosterlandets räddning och uppkomst, är vår allerödmjukaste anhållan blott denna, att Eders Höggrevliga Nåde — — tacktes bespara vårt unga blod intill dess den redan bestämda krigsmakten fått gjort sitt bästa. Därefter vilja vi — redlige och glade ådagalägga nogsamt, att det unga blod, som spritter i våra ådror, är likaså svenskt som i Stenbockens dagar. Gud give att vår oförliknelige kronprins ägde nu så visst Stenbockar nog som av vår lika svenska trupp visst icke skulle fela gedepåge, de där, visligen använda och rätt anförda, ingalunda skulle bäva att se den modiga fienden i synen mer än en

gång — men skulle dock vi öövade nu komma att bli de första att utdraga mot övade härar, så måste vi alla stupa utan nytta. — — Guds milda hand befrämje kronprinsens alla visa avsikter, dessa vilja vi tappert och villigt och troget understödja framdeles, allenast vi icke må komma att varken nu eller framdeles sucka över förtryck eller våld eller annat. Vårt unga blod är alltför dyrbart att spilla, men ingalunda för gott att våga att uppföra, då yttersta nöden fodrar. Just då är det vi samfällt skola så villigt som vanligt fäktas för fosterlandet, för en älskad kronprins verkliga fördelar och heder och ädla avsikter.

Men ännu hysa vi alla den oförgripliga tanke, att, så länge den av K. Mit allernådigst lörordnade roteringen icke kommit till verkställighet, så länge ett exercerat manskap finnes ännu överksamt onyttigt, så borde vi ingalunda utfordras på sätt nu synes påsyftas. Tit. värde nu i nåder på det ömmaste detta lands planteskole, intill dess nöden trycker som hårdast.

Spara oss ynglingar från att varken nu undergå den omtalade lottningen eller snart komma att se oss nödtvungna bli de första att drabba emot en fullkomligen exercerad fiende, så skola vi, när vår stund är kommen, visa oss i allt tapper, muntra, nyttiga — — —“.

”På samma fält“, säger Crusenstolpe, ”där hundra år förut fältherren Magnus Stenbock i spetsen för nyligen i vapen inövade skånska bondpojkar besegrade och ur landet bortjagade rikets fiender, hade nu blomman av segervinnarnas efterkommande, skånska allmogens söner, lägrat sig flockvis i närheten av Helsingborg, de från Kullen blåklädda, alla åt Allerumsvägen, de övriga med vitgrå tröjor, längre nedåt Fredriksdal. Man läste på dessa unga pannor bekymmer. men också mod och beslutsamhet. Det fattades blott en ny Stenbock för att se fädernas bedrift förnyad, om det gällt... men denne Stenbock fattades verkligen.“

Det hade naturligtvis, om myndigheterna betraktat de missnöjda vid Helsingborg som människor, varit högst angeläget, att samma varsamhet iakttagits som förnuftet fordrade, men i stället lär militären uppträtt synnerligen provocerande, som var att vänta i Skåne, och dessutom var Ola Perssons kvarhållande i staden mycket oklokt.

Den utmärkte läkaren och frisinade politikern professor Munck av Rosensköld, som då var brunnsläkare vid Ramlösa, for ut till allmogeläget och uppläste kronprinsens tal till värmdöborna, för att därmed klargöra avsikterna på högsta ort. Han varnade för den landsfaderliga agan. Men alla svarade, att ingen hade ont i sinnet, och trodde därför, att ingenting ont skulle vederfaras dem. De talte, säger Munck av Rosensköld, med djup rörelse om lantvärnets hemska öde — med ett vemod som krävde mer deltagande än högmod. Särskilt hade den del av lantvärdet, däribland också skåningarna, som återkom till Karlskrona, nästan mangrant gått under, och man må därför icke undra på deras billiga farhågor. Det var en ädel fostbrödrakänsla, som förestavade deras förklaring, säger nyss citerade förf.: "Vi vilja gå *alla* eller *ingen*". Det var en aktningssvärd känsla av människovärde, att de satt sig emot utskrivning genom lottning. I likhet med Gottlands allmoge, förklarade alla med en mun, att *genast* låta mangrant inöva sig i vapen, därunder själva kläda och föda sig, för att försvara riket mot fientliga anfall, men med villkor att de ej skulle tagas ur landet, och att roteringsmanskabet först skulle sättas upp. De fruktade nämligen, att de oroterade hemmansägarna ville alldeles undandraga sig roteringen eller också utgöra den genom förstärkningsmanskabet. "Och huru besvarades detta fosterländska tillbud nu?" frågar Crusenstolpe, som icke var någon vän av kronprinsen och hans politik. "Därmed att Karl Johans befälhavande officer hånande tillböd 'att ge vardera tio riksdaler banko i värvning för det de då hade så stor håg för krigstjänsten' — därmed att Karl XIII landsfaderligen följande året beseglade de i blinken kvävda oroligheterna med bilor, spö fästningar samt vatten och bröd. Och det djärvaste uttryck ynglingarna här fällde, när de hotades med nedhuggning, var: 'Det är så gott att dö först som sist!' Och Gud vet, om de hade just så alldeles orätt!"

De lyssnade icke ovilligt till Munck av Rosenskölds uppmanin-

gar att åtskiljas. Flera slogo in på hemvägen, medan de övriga ville invänta sina till Helsingborg utskickade ombud. Men under tiden begynte husarerna att lömskt rycka fram längre uteder Alla eller Kullavägen, där några hopar stodo vid en grind nära holländska väderkvarnen. Ingen misstänkte emellertid något överfall, då allt gått lugnt och fredligt tillväga. Inte ens vägförande hade ofredats. Men Munck av Rosensköld och hans sällskap anade avsikterna och anmodade ivrigt folket att draga bort. Efter hand inkommo också de inväntade utskickade, och endast ett 50-tal Kulladrängar kvarstannade, somliga för att invänta Ola Persson, som kvarhölls; andra både kommandanten i Helsingborg om lov att i enskilda ärenden besöka staden, vartill han gav löfte, om de gingo några i stöten. De svarade, att så snart samtliga deras utskickade anlant, skulle de genast åtskiljas. En kornett fick på kommandantens befallning åtfölja ett par av dem för att uppsöka de väntade.

Nu minskades flocken undan för undan, så att flera bland åskådarna icke tyckte det vara värt att kvarstanna längre, emedan den väntade bataljen uteblev, och flera stadsbor gingo hem under den övertygelsen, att det fanns flera nyfikna på platsen än upproriska Bakom och på gårdesgården bredvid en grind hade allmogens ynglingar och åtskilliga åskådare ställt sig till ett antal av över trettio. De hade ännu icke fått mottaga någon anmaning från militären att skingra sig.

Sådan var ställningen, medan rådplägningen pågick i Helsingborg mellan vederbörande om förstärkningsmanskapets utgörande, och kanhända även någon uppmärksamhet riktades åt bonddrängarnas närvaro i utkanterna. Man ville gärna bli av med dem, men hur skulle man gå till väga, för att icke förlora något av värdigheten? I staden vistades för tillfället befälhavaren för kustarmén, fältmarskalken von Essen, landshövding von Rosen och måhända även hovkanslern av Wetterstedt, som drack brunn

vid Ramlösa, men ingendera tyckes ha gjort någonting för att stilla allmogens oro.

Nu kom emellertid den till staden utskickade kornetten tillbaka i sporrsträck. Han, som förut givit tydliga bevis för sin fiendskap till allmogen, ställde omedelbart vid framkomsten sitt tal till de få kvarvarande Kulladrängarna, sägande, att han hade befallning meddela, att deras utskickade vore häktad, och att om de ej

Gustav av Wetterstedt

genast skildes, skulle det brukas våld. Sedermera lär ha bevisats, att denna upphetsade utlåtelse var oriktig, men då kommandanten hörde detta, ryckte han glad fram till grinden med första avdelningen av husarerna och upprepade maningen.

— Varför ska vi låta fösa bort oss som boskap, bröder? yttrade en bonddräng med klagande tonfall vid dessa ord. Vi gör ju ej annat än står på svensk jord.

Men talet var uppstudsigt — anföraren kommenderade chock. De blodtörstiga husarerna, mestadels sammanrafsat folk av flera nationer, ryckte in så hastigt på allmogen, att det icke blev tid att självmant åtskiljas eller springa undan. De förföljdes av de ridande vildarna efter vägar och stigar, och även sådana, som redan förut voro ett gott stycke på hemvägen, upphunnos och misshandlades. De drängar, som nyss uppkommit från nedra fältet, skyndade tillbaka över gärdesgården, men blevo i sitt lopp hindrade av den övriga fördelningens husarer.

— Hugg duktigt på gossar, uppmuntrade en underbefälhavare, och med fördubblad iver förföljdes de flyende. Åtskilliga blevo sårade, andra lyckades komma undan, därför att fältet var tuvigt, så att ryttarna hade svårt att komma fram.

”Vi vilja”, säger Crusenstolpe, ”kalla denna seger 1811 över landsmän segern vid Ringstorp, till skillnad från den andra vid Helsingborg, som läsaren nog samt känner att skåningarna där tillkämpade sig 1710 över Sverges dåvarande fiender...”

Sådant var i stora drag förloppet av denna sorgligt beryktade batalj, som blev grundorsaken till den strax efteråt följande stora allmogeslaktningen vid Klågerup, ”slaget vid Klågerup”, som åtskilliga historici hånande uttrycka sig. I rapporten till konungen uttrycker lands-

Hans Henrik von Essen

hövding von Rosen sitt stora missnöje, och han anför: ”huru i synnerhet drängarna inom de så kallade Kullasocknarna av Luggudde härad haft för avsikt, att liksom vid sammanträdet i Ystad, varom jag lämnat underdånig berättelse, tämligen mangrant i Helsingborg sig inställa; varför jag med den därtill mig lämnade rättighet genom där förlagda och till förstärkning ditkommenderade husarer, till förekommande av buller och oordningar inom staden förhindrat den samling av flera hundra drängar, som genom budskickningen sig församlat och dit begivit, att i staden inkomma under det överläggningen med

häradets deputerade förhades, efter vilkens slut jag icke allenast låtit militärbefälhavaren på stället, ryttmästaren Geijer, med all foglighet föreställa de tillstädeskomna drängarna, att genast till sina hemorter återvända och skingras, utan att deputerade för socknarna även fått tillsägelse att underrätta dem om påföljderna, i händelse de icke genast hörsammade givna befallningar i detta hänseende, de flesta, utom Väsby sockens drängar, begåvo sig på hemvägen; men av den anledning, att jag funnit mig föränlåten låta arrestera denna sockens deputerad, Ola Persson i Esperöd, i anseende till dess sturska och mindre tillståndiga uppförande vid sammanträdet, att de icke återgingo, innan denne fick dem åtfölja, varför ryttmästaren Geijer i följd av min tillsägelse, då den givna befallningen icke genast åttlyddes, lät gripa en av de drängar, som framträdde och sig utmärkte, samt genom påridning skingrat helt och hållet dem, som kvarstannat, och varvid åtskilliga, dock lindrigt, skadats. Till avvärjande av de vidare uppträden, som härav kunde bliva följden, har Hans Exc. Toll i anledning min begäran beordrat en kommendering av 100 man med nödigt befäl av E. K. M:s värvade regementen att avgå till Kullen, och där uti Väsby socken inkvarteras.“

Efter uppträdet vid Helsingborg följde snart en ganska uppmärksammas rättegång inför Luggude häradsrätt. Häktade voro då endast två personer, ovannämnde Ola Persson i Esperöd och husmannen Jon Larsson från Tappehusen i Jonstorps socken; den sistnämnde var den ende, som vid militärens angrepp vid Ringstorp blivit tillfångatagen. Båda fördes från Landskrona slott till Helsingborg, där urtima ting hölls på rådhuset. Ola Persson, som tydligen ville förbättra sina utsikter, meddelade därunder, att han icke författat den brottsliga skriften; den hade överlämnats till honom vid sockenåboarnas möte, försedd med de flesta Luggude socknars namn. På grund af denna bekännelse indrogos allt flera personer i målet, och några rättegångsdagar därefter upptäcktes

författaren, e. o. regementspastorn Magister Petrus Timelin, en 52 års gammal prästman, som sedan länge frångått ämbetet och bosatt sig på gården Gunnarlunda i Allerums socken. Han var känd för sina ytterligt avancerade radikala åsikter, och hölls därför av de bestämmande i samhället för att vara galen.

Timelin erkände vid förhör utan allt förbehåll författarskapet och blev omedelbart häktad såsom politisk förbrytare. Han förklarade, att skriften flutit ur hans penna på anhängan av örtens beväringsskyldiga ungdom, av vilken han genom ombud mottagit uppvaktning med yttrande, att förordningen om förstärkningsmanskapet vore ett påhitt av herremännen för att undslippa den extra roteringen. För att lugna de upphetsade sinnena, hade han skrivit vad som begärdes. Aktor i målet, landsfiskal Rundqvist, åberopade mot Timelin 6 kap. 5 § M. B. och yrkade landsflyktsstraff å honom samt straff å Ola Persson enligt 6 kap. 2 § M. B. och mot alla de övriga smärre straff efter varierande skala, men under uttalande av den önskan, att "nåd måtte gå före rätt". Häradsrätten remitterade målet till den division av Göta hovrätt, som nedrest till Skåne för att avkunna domarna. Timelin inhöstade 1 års fästning, som även vederbörligen avtjänades.

Men myndigheternas bryska och oförstående uppträdande — för att åter ingripa i händelsernas gång — funno bönderna icke fullt tillfredsställande, och samlades därför ånyo betydligt mera desperata och pockande. Men nu hade regeringen, naturligtvis uppeggad av kronprinsen, som såg sina nyförvärvade rättigheter hotade, blivit uppskrämd på fullt allvar. Till de skånska godsägarnas lättnad, anförtröddes därför högsta ledningen av Skånes polisväsen åt Toll, och han gav ögonblickligen order, att bondhoparna skulle skingras, och förklarade Skåne i belägrinstillstånd Kring Malmö förde generalmajoren greve Mörner befälet över trupperna, Månstorps och Haglösa skvadroner inberäknade, och från Vstad ryckte generaladjutanten von Platen ut med sina kad-

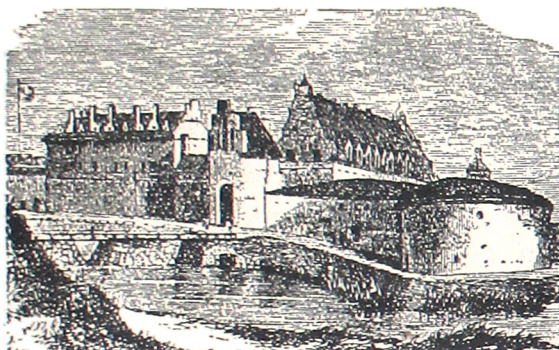
rer. Nu skulle Olle motas i grind. Patruller genomkorsade provinsen. Ammunition anskaffades från Kristianstad.

Men jäsningen och förbittringen bland bönderna växte jämsides med försvarsanstalterna. Det militära ingripandet hade icke lugnat deras känslor. Tvärtom. Nu voro de förvissade, att myndigheterna med regeringen, som de likväl litat på efter händelserna 1809, i spetsen, ämnade påtvinga dem nya vedervärdigheter, och skona adeln och herrarna. Beslutet blev därför att i imponerande skaror vandra omkring till possessionaterna och avtvinga dem att genast utgöra roteringen för deras gods, dels att de själva och icke deras underlydande skulle bestå den. De kände herrarnas tillvägagångssätt av gammalt och ville därför med maktspråk göra sin röst hörd. Den lugna tonen från Helsingborgsmötet var förbytt i hot. Det berättas ännu i dag ganska rafflande byhistorier, hur bonddrängarna ströko omkring hoptals, plundrade och begingo våldsdåd, och man har ingen anledning tvivla därpå, då man av erfarenhet känner till, vad en till förtvivlan brakt folkhop kan taga sig för. Det var icke allenast adelsgodsen, som hemsöktes, utan även prästerna, som på sockenstämmorna skulle verkställa ordern om indelning eller lottning, fingo sitta emellan. Sålunda blev kyrkoherden i Lemneströ överfallen och illa misshandlad. Kyrkoherden i Hyby hemtades från hemmet och fördes halvnaken till Malmö, där han ålades utverka, att några redan häktade drängar skulle utlämnas. Det gick ännu värre för de länsmän, som bönderna fingo fatt i, och därom gå sedan dess ganska ruskiga historier.

Man behöver knappast nämna, att ångesten var stor i de skånska städerna, där man fruktade att bondehären, som redan räknade 1,500 man och dagligen växte, när som helst skulle överfalla. De adliga godsägarna hade flytt till Malmö, där en militär observationsplats inrättats i kyrktornet; och härifrån trodde man sig med kikare varsna stora beväpnade skaror, som voro på väg mot

staden. På grund härav fick även Köpenhamn extra påhälsning av vettskrämda adelsjunkrar och deras familjer.

I Malmö, liksom i Helsingborg, hade man garnisonstrupper förlagda, så att de förskrämda, om förnuftet fått råda, kunnat känna säkerhet till liv och lemmar, men i Lund saknade man sådant skydd. Därför fick Haglösa skvadron, "stadens invånare till stor tröst och hugsvalelse och kringliggande orter till betraktelse", som det heter i en rapport från generaladjutanten von Platen till excellensen Toll, order att marschera dit.

Malmöhus slott

I en annan rapport berättas om "träffningen" vid Lövestad, där generaladjutanten inkvarterat sin lilla av 8 man bestående trupp med stränga hotelser och absolut förbud för varenda dräng i byn att gå bort. Men det hjälpte icke. På kvällen tågade en hel flock, beväpnad med matsäckar och käppar sin väg.

"Jag hade lovat dem stryk", skriver generaladjutanten. "Alla löften äro heliga." Som ännu ingen förstärkning ankommit, detacherade löjtnant Henric Rosencrantz med 2:ne man som avantgarde; corps de bataille utgjordes av ryttmästare Rosencrantz, kornett Toll och mig.

En fjärdedels mil från byn Svensbro inhämtades fienden, som genast anfölls med förmaning att ej störta sina anhöriga i olyckan och onödigt uttröttande av sina ben, då man kunde få stryk på närmare håll, reds i kull och basades på bästa vis. Flera blevo liggande. Matsäckar pryddes fältet, och kombattanterna följdes med tjänliga medel till sina hemvist, sedan somliga fallit i bäcken och andra i landsvägsgropan.

Med flit ville vi för denna gång ej befatta oss med att göra fångar, eller vår styrka ej tillät deras bevakning. Denna korrektion har haft önskad verkan; allting är tyst och lydigt — —." I Lövestad hölls sedermera, efter upprorets undertryckande, ståndrätt, då exekutionen begyntes med prygel.

Man får av ovanstående en ganska klar föreställning, hur det övermodiga krigsfolket bemötte den till förtvivlan brakta allmogen. Det hörde tydligen till pjäsen, att de missnöjda skulle retas och misshandlas. Men nästa dags händelser blevo betydligt allvarigare och dysterare.

Nu hade den samlade bondehären beslutat, att dess första anfall — just det väntade tecknet till allmän och gemensam resning — skulle gälla Klågerups gods och slott. En mängd allmoge samlades häromkring i den vildaste sinnesstämning, med de ursinnigaste åtbörder. Rustningen bestod av högafflar, liar, påkar jämte ett eller annat skjutvapen. Husfolkets ångest var fruktansvärd, berättas det. Inspektoren gick, i den förrymda husbondens frånvaro, bävande ut till folkmassorna och frågade, vad de ville.

— Vi vill njuta lag och rätt till godo såväl som herremännen, svarades. Vi vill ej veta av något förstärkningsmanskap... Vi vill inte lotta eller spela på trumma... Vi vill inte vidare göra några hoverier... Vi vill vara herrar själva hädanefter... Nu ska vi betala inspektorn för gammalt... Hit med nycklarna till visthus och källare att börja med.

Det berättas, att de voro rusiga i förväg, och nu trängde de

desslikes in i visthus och källare, ytterligare stärkande model. "Alla avgrundens hämndandar", säger Crusenstolpe, "tycktes hava sluppit lösa för att på en gång vedergälla det förtryck, som Skånes arma frälsebönder i århundraden haft att uthärda av enväldiga egendoms herrar och dessas tyranniska förvaltare."

Det var ingen glad dag för inspektoren på Klågerup, och Crusenstolpe påstår, att han mer än en gång läste sitt fader vår för att beveka himlen att förskona honom från hämndens utsträckta arm. Han sökte, säger samme författare, ibland även försoning med Gud, om det var hans beslut, att hans sista timma skulle slå. Dödsängesten frampressade kallsvett på hans panna, och frossbrytningar skakade hans kropp. Varje blänkande lie påminde hans samvete om de bitande ord, varmed han brukat avspisa de upproriskas böner om skonsam medfart eller understöd åt sig, hustru och barn, varje lyftad påk om de hugg och slag, han själv utdelat vid minsta ohörsamhet eller försummelse — det är Crusenstolpes vittnesbörd.

Men nu kom hjälparen i nöden: Mörnerska husarerna hade ryckt ut med förstärkning och hjälp åt det hotade Klågerup. Den lilla hjälptruppen bestod av 4 kanoner, 100 man infanteri och så många husarer, som genast kunde göras beridna, ehuru hästarna voro på bete. "Det var ett besynnerligt tåg att åse", säger Christian Halling i sina "Minnen". "Det öppnades av de fyra kano- nerna, åtföljda av en liten servis; därefter kommo husarerna, glättigt tämjande sina ovana, välfödda stadsbohästar, och sist infanteriet av konungens eget värvade regemente." — Något senare på dagen anlände även Månstorps hnsarregemente till samma plats. "Natten var lugn, men hemsk", tillägger samme författare.

Så småningom ordnade sig alltså slätten utanför Klågerup till ett slagfält. För sista gången lär visserligen en uppmaning ha ställts till de rusiga och uppretade flockarna att taga sitt förnuft till fånga, för att använda en upptecknares terminologi, och draga en

var till sitt, men svaret blev hånskratt och speord. Då vart militären rasande och anföll. Allmogen skötte hjältemodigt sina primitiva vapen, men dukade under för övermakten. En stor del flydde in på Klågerups gård och stängde portarna efter sig. De sprängdes med kanonskott. Därefter intrusade den beväpnade styrkan. Sabelhugg haglade, bajonetterna färjades av blod, och kulor veno i luften. "Svenskt blod rann för svenska vapen på svensk jord!" utbrister Crusenstolpe, som även omtalar, att allmogen blott hade några liar, högafflar, en bössa och två pistoler. "De sköto til måls på dem och nedhöggo dem för blott tidsfördriv", tillägger han i en anmärkning.

Man känner ej, kan aldrig bli underrättad om antalet av de offer, som beto i gräset denna jämmerns natt, ehuru de officiella rapporterna uppge att 30 blevo på platsen, skjutna eller nedhuggna, 60 sårades och flera hundra tillfångatogs. Men länge därefter tillkännagav stanken av förmultnade lik bland Skånes höga sädesfält, att olyckliga under dess stolta rika ax sökt en tillflyktsort undan de uppretade krigarnas hämnd och hellre i tysthet förblött av redan erhållna sår, än fruktlöst anropande ett medlidande, som för så många förbyttes i nya kulor, sabelhugg eller bajonettsting. När myndigheterna något senare skulle uppsamla likskörden, för att föranstälta dess nedgrävande "på avsides ort", befunnos de flesta redan i hemlighet vara bortförda av fränder och vänner, som icke kunde tåla det skymfliga nedmyllande, som segraren ämnade låta övergå allmogens fallna söner; och därför har man heller aldrig kunnat få någon bestämd uppgift om antalet. Myndigheterna föredrogo nämligen att icke närmare efterforska hemligheten med de dödas begravning.

I Malmö hade man emellertid glädjen att få se Hampus Mörner komma intågande i teten för sina segrande trupper med flera vagnslass förvärvat krigsbyte: hötjugor och liar m. m. samt 200 fångar, fullständigt utmattade av strapatser och bränvin, bundna

tre och tre tillsammans med händerna på ryggen. De inspärrades på Malmö slott, och undan för undan inkastades nya "bovar" för att använda excellensen Tolls vackra uttryck om Skånes allmoge. "De äro alla i predikament att mista knappen", tillägger han. Slutsumman inspärrade lyder på 395.

Deras behandling trotsar all beskrivning — ett värdigt motstycke har man endast från Finland 1918. Hela tiden användes hårt tvångsarbete, även för svårt sjuka. Så stark var förbittringen, att man icke skydde de grävsta våldsdåd mot de värnlösa, och ytterst tillbakafaller skulden härtill på regeringen och kronprinsen. Rödsot och febrar härjade bland den sammanpackade mängden. Friska och sjuka voro hopfösta om varandra. De tvingades att leva i sådan osnygghet, att när de omsider efter fem månaders fängelse utfördes på Malmö torg för att få sin dom, kunde den för tillfället samlade allmänheten icke nalkas dem närmare än på 50 stegs avstånd — så stinkande var den lukt, de förde med sig.

I övrigt bar behandlingen prägeln av den största hjärtlöshet. En fanjunkare, baron Liewen, var förordnad till närmaste vakt-havande på slottet. Han var sällan nykter och fördrev ledsnaden med att spela tyrann mot de arma bönderna. Hans nöje var att tilltala dem hårt och förespegla dem det ohyggliga straff, som väntade.

Justitieombudsmannen nedreste till Malmö för att övervara rannsakningen, till stor förargelse för stadens myndiga borgmästare, Nordlindh, som kallade honom "räven". 274 personer stodo inför rätta. Slutpåståenden avgåvos mot 135, av vilka 14 frikändes. Härefter övertog hovrätten arbetet: till att mista högra handen, halshuggas och steglas dömdes av densamma 20 personer, till 40 par spö och 6 års fästning 43, somliga därjämte till 28 dagars vatten och bröd, till 40 par spö enbart 31. De övriga erhöilo mindre straff av vatten och bröd eller spö. De flesta av dem, som ej dömts till stegel och hjul, skulle därjämte just undergå den

andra, som förut varit befriade från denna skyldighet, ålades densamma. Dessutom avsade sig herrarna den förutvarande uteslutande rätten att besitta och innehava säterier.

Men även prästeståndet fick — även till nästa riksdag förstås — på bondeståndets altare offra den privilegierade fria bevillningen på prästbord och stamhemman och all annan jord, som hittills varit bevillningsfri. Härförutom medgavs mantalspengar efter adelns föredöme — och borgarna släppte sin uteslutande rätt att besitta stadsegendom. Men bondeståndet vart, trots dessa rätt avsevärda eftergifter, likväl icke tillfreds, utan fordrade lika beskattning på all jord. Det antog förslaget till ny regeringsform endast under den förutsättningen, att ingen förändring kunde företagas i ett stånds privilegier, utan att alla riksständen givit sitt samtycke härtill. Men då de övriga, adel, präster och borgare, antagit den nya regeringsformen utan något förbehåll i detta hänseende, ansågs böndernas beslut ej hinderligt för dess upphöjande till rikets grundlag.

En ny riksdagsordning följde även på den Adlersparreska revolutionen; den antogs likaledes 1810. Hans Järta, den begåvade oppositionspolitikern från 1800 års riksdag, torde ha formulerat densamma, likaväl som regeringsformen. Nu skulle bondeståndet bestå av krono-, kronoskatte- eller frälseskattehemmansägare, valda efter hemmantalet av allmogen i häradet — en för varje, där besuten och boende, och vilken icke tillförne hört till annat riksstånd eller innehaft någon ordinarie beställning i rikets tjänst. Om flera härad ville förena sig om en och samma fullmäktig, var det ingenting, som hindrade. Men de övriga allmogekategorierna: torpare, daglönare, statare och drängar m. fl. voro fullständigt uteslutna. Deras rätt skulle bevakas av husbönderna, ehuru de icke fått bidraga till deras inval, och denna orättvisa hade sedermera hävd i Sverige fram till mycket sena tider.

Vid 1812 års riksdag vaknade återigen riksdagsoppositionen

mot regeringens politik, särskilt på Riddarhuset. I spetsen gingo Salaprosten greve Fredrik Bogislaus von Schwerin och friherre Corfitz Ludvig Stael von Holstein m. fl. De klandrade skarpt flera av kronprinsens propositioner: den förre indragningens införande och den senare den nya beväringenslagen, som i proposition meddelades ständerna den 1 maj. Ett särskilt utskott tillsattes, och redan den 12:e var detsamma färdigt med sitt betänkande, som antogs den 15:de — allt genomtrumfades med ilande fart. Hos adeln uppträdde endast två personer, nyssnämnde Stael von Holstein och greve Johan Henrik Gyllenborg, mot förslaget. I prästerståndet anmälades två reservanter, professorerna Almqvist och Forssell, och i bondeståndet, där man befärade det värsta motståndet, stannade man vid blottadeklamationer. Som

Georg Adlersparre

alltid föllo bönderna slutligen undan för herre- och konungamakternas påtryckning — och här skydde kronprinsen inga medel för att genomdriva sin vilja. Utgången väckte också sådan belåtenhet hos Karl Johan, att han erbjöd sig, att vid Karlbergs krigshögskola på egen bekostnad underhålla 24 frikadetter, varibland halva antalet skulle vara bondsöner, sex söner av präster och sex av borgare..

Man kan inför denna beklagliga undfallenhet från allmogehåll icke underlåta att citera Wilhelm von Brauns bekanta satir "Riksdagsbonden", däri han träffande gisslar vederbörande:

”På den glada riksdan är det slut
 Bålen tom där stark jag rörde sleven.
 Jag är dömd att åter veta hut
 Och ta hatten av för nådig greven.

Samma greve, vid vars arm jag gick
 På Norrbro strax före en voteriŕg,
 Knappt de Höga ge mig nu en blick
 Mycket mindre rundelig traktering.

O tack heter världens lön. Hur sprang
 Deras ärende jag beständigt!
 Smicker, famntag, punsch och guldets klang,
 Allt tog slut med riksdan — hur eländigt.

Fan och icke jag väl röstat så,
 Gode herrar, om jag bättre känt er!
 Och därhemma — hu jag rysa må! —
 Får jag stryk av mina kommittenter.

Samvetet mig säger att det är
 Vålförtjänt, för snedsprången och hoppen;
 Slemst jag deras rätt bevakat här,
 Som klätt av dem inpå bara kroppen.

Har jag ej öst millioner ut
 Lika friskt, som jag öst i mig viner;
 Men jag smaka får på annan lut,
 När vår skuld skall gäldas i terminer.

Roligt har jag haft — det är nog sannt —
 Men jag strunt till ära har förvärvat:
 Klokast vore att bli emigrant
 Och ge fan det land, som jag fördärvat.”

Sålunda lyckades emellertid den adopterade tronföljaren utan egentligt motstånd införa den allmänna värnplikten, som sedermera åstadkommit så mycket partikäbbel och starka motsättningar i samhället, att näppeligen någon annan fråga kan jämföras där-

med. Han hade kanhända icke haft samma tur, om han dröjt några år, men nu voro alla förblindade av främlingens eldiga talekonst och bestickande krigaremanér. Därför lyssnade ingen till greve *Gyllenborg*, som rätt skarpt kritiserade förslaget, och slutade:

”Slutligen kan jag icke förbigå en anmärkning över den i moraliskt och ekonomiskt avseende skadliga inflytelse, som jag förutser av ungdomens fleråriga osäkerhet för krigstjänst, den måste otvivelaktigt verka huglöshet till allt, då inga planer i något avseende för framtiden kunna uppgöras, icke något arbete med bestämd utsträckning i någon väg torde kunna företagas. Detta tillstånd får kanske en inflytelse på ynglingens moralité till hans enskilda skada i förening med samhällets, och och kommer han verkligen i krigstjänsten, så torde han icke där vinna något till sin moraliska bildning. Om

Hans Järta

han hör till jordbruket, så bliver av osäkerheten för utskrivning den följd, att så länge äldre folk finnes att tillgå, får han ingen tjänst, åtminstone ej av de bättre årstjänster, sådant har redan inträffat med extra roterings- och förstärkningskarlar, och detta bevisar icke tillgång på arbetare, utan att bonden hellre blir utan dräng, än att hålla honom vintermånaderna utan behov, för att sedan mista honom då sommaren inträffar.”

Friherre *Stael von Holstein* anförde, att beväringen icke skulle lända riket till fromma, utan i det stället befordra dess undergång. Han yttrade vidare:

"Här talas och skrives beständigt om det förtroende och den tillgivenhet, man bör hava till styrelsen, om den samsamhet och enighet, som bör vara rådande medborgare emellan, om ej självständigheten skall äventyras. Detta uppmanande är onödigt, då lagen handhaves — och rätten skipas lika emellan hög och låg, rik och fattig; då inre oordningar och skadliga inrättningar, varigenom den ena medborgaren förtrycker den andra, riktar sig på andras bekostnad och störtar större delen av folket i armod och elände, rättas och upphäves, och då det förnämsta goda en svensk man äger, frihet och säkerhet till person och egendom, vårdas och försvaras, så blir förtroende och tillgivenhet till en så mild och rättvis regering en naturlig påföljd, händes motsatsen — så äro de prydligaste tal förgäves, folket är för upplyst att låta blanda sig av sådana irrbloss, de vilja hava verklighet och ej tomma ord. Det torde därför bliva den första och nödvändigaste omsorg, att avlägsna allt vad som kan störa den enighet, som bör råda i nationen, man borde giva folket ett viktigt intresse, att göra uppoffringar för — och det är friheten — då nu konskription, helst sådan den är föreslagen, är rakt stridande emot friheten, emedan icke alla åläggas lika skyldigheter, så skall den uppväcka inbördes avund, missämja och bitterhet och skall motverka allt det goda, man väntar sig av denna sak, nämligen fäderneslandets räddning.

Dessutom är framställningen alldeles kontradiktorisk; man säger, att det är var mans skyldighet, att försvara fäderneslandet; detta är ganska riktigt, men sedermera föreslås blott de, som äro mellan 20 och 25 års ålder, att deltaga till detta försvar, alla öfver den åldern likväl med samma skyldighet såsom svenska män frikännas; man säger, att ingen svensk man måtte givas så feg, som ej vill gripa till vapen för fäderneslandets försvar, och dock kommer större delen av nationen att göra sig denna förebräelse, om det

är beviset till fegheten, att man ej är konskriberad; den är även i gjorda undantag obillig och i slutsatser oriktig; enda son hos änka, enda bror hos omyndiga syskon, föreslås vara befriade, men äro hustru och omyndiga barn icke i samma behov få behålla man och far hemma hos de förra?"

Men bondeståndet, fullständigt behärskat av sin sekreterare, lagman Brinckman, stannade vid några alldagliga fraser, svamligt inledda av en utav representerarna för Kristianstads län, Sone Truedsson. Större akt-samhet om allmogens rättig-heter iaktogs emellertid från detta håll vid 1815 års ur-tima riksdag, då oppositio-nen även begynte gry bland bönderna. Landshövdingen i Karlstads län (som det då hette), Elias von Eckstedt, hade nämligen 1814 utfärdat förbud för tjänstedrängar inom Värmland att söka arbete utom länet — *sålunda ett försök att införa ett slags livegenskap*. Nu anhöll där-

Filip Bogislaus von Schwerin.

för "hedervärda bondeståndet" hos Allm. Besvärs- och Ekonomi-utskottet, att ständerna till rättelse och upphävande skulle anmäla ärendet hos K. M:t. Det gick också slutligen därhän, ehuru ut-skottet, med stöd av 90 § R. F. först icke ansåg sig kunna upp-taga ärendet.

När detsamma föredrogs hos Ridderskapet och Adeln, begärdes ordet av dåvarande landshövdingen i Karlstad, Johan af Wingårdh, som sökte rättfärdiga sin företrädare genom att uppläsa dennes

kungörelse med förbud för utvandringarna. Då den utgör ett för dåvarande kulturförhållanden och tänkesätt synnerligande belysande dokument, anföres akdstycket i sin helhet:

Å vissa orter inom länet har allmogen sedan längre tid tillbaka företagit sig utvandringar till andra län för att söka sig arbete. Den oftast överdrivna dagspenning sådana arbetare erhållit har vållat, att dessa utvandringar med varje år tilltagit. Att husbönder utöver behovet antagit drängar i deras tjänst, vilka skyddade av detta försvar, i stället för att använda deras arbetsförmåga vid åkerbruket, frånskilt länet flera på andra orter arbetande händer: att det överskott, som av dagspenningen till hemorten medföljt, föranlett till en lättjefull levnad den tiden av året, då tillfälle till arbetsförtjänst utom länet upphört: att ej sällan överflöd, men med visshet osedlighet blivit i hembygden kring-spridda följder: att husbönder å de flesta orter i länet funnit sig i förlägenhet att kunna erhålla tjänstedrängar, emedan de villkor, som härvid billigen kunde komma fråga, vida understigit de fördelar, som genom utvandringen påräknades: att såväl tjänstelöner som daglöner blivit märkbart stegrade, samt att med allt detta länet saknat en mängd arbetande, vars krafter det behöft, men genom utvandringen till andra län måst förlora. Alla dessa olägenheter äro allmänt kända och överklagade; och som de, med uppmärksamhet härå, av mig under den 22:dra okt. 1813 och 1:sta april innevarande år i ämnet utfärdade kungörelser ej medfört den följd, jag avsett, har jag, för att göra slut på dessa, emot författningarna stridande, för orter och folket menliga ovanor, härmedelst velat till allmän underrättelse kungöra: att händanefter ingen tjänstedräng, varken för egen del eller dess husbondes räkning, vilket sistnämnda skäl vanligen plägar föregivas, skall vara berättigad att gå utom länet för att söka arbete; och kommer sådan dräng, som, då han aldrig kan i förenämnda hänseende härifrån förpassas, olovligen begiva sig utom länet, att såsom lösdrivare anses och efter författningarna behandlas; varandes det likväl hemmansbrukare och torpare med jordbruk obetaget att, om de av tillfälliga orsaker skulle finna förmånligt att någon tid av året söka arbetsförtjänst i andra län, sig härstädes anmäla med företeende av vederbörliga prästbetyg, vilka, såvida pass skall kunna meddelas, bestämt böra innehålla, att den passökande äger hemmans- eller torpsbruk, jämte orter, till vilka resan är ämnad; om iakttagande varav det vördiga prästerskapet i länet härmedelst anmodas.

Krono- och stadsbetjante i länet skola noga vaka över efterlevnaden av detta påbud, om vars uppläsande i kyrkorna nu genast och sedermera ärligen i

Martii månad och söndagen före mantalsskrivningen, det vördiga prästerskapet läser besörja.

Härtill lade nu landshövding Wingårdh ur egen fatabur:

”Jag får endast härvid fästa Höglovliga Ridderskapet och Adelns uppmärksamhet, att frågan blott angår tjänstedrängar eller personer varande i andras bröd, eller åtminstone så ansedda, samt således både i tjänstehjonsstadgan och principen att var och en skall mantalsskrivas, där han arbetar, finner sin grund.”

Det blev inga diskussioner över detta genanta ämne inom Ridderskapet och Adeln, fastän frågan där genom landshövding af Wingårdhs föredragande fick sin bästa belysning. Men på utskottets förslag resolverades emellertid, att ingen ämbetsman ägde rättighet att förbjuda en landsändas invånare, som hade laga försvar, att under vilka tider som helst söka arbete var som helst i riket. Ett lagstätt tjänstehjon måste dock ha husbondens tillstånd.

I övrigt förekom efter 1805 inga egentliga diskussioner vid riksdagarna om tjänarnas förhållanden — ehuru man ingalunda var tillfreds med 1805 års legostadga — om man undantager flyttningstiden, som var ett stående och segslitet tvisteämne ganska länge. Slutligen löste K. M:t den gordiska knuten på administrativ väg genom K. Kungörelsen den 22 april 1819, då flyttningdagen bestämdes till den 24 oktober. Orsakerna härtill voro önskningarna dels att förekomma avbrott i det senare höstarbetet, särskilt i det, som består i upptagandet av åtskilliga jordfrukter, som för den äldre lantodlingen varit okända, dels ock att undvika sammanträffandet mellan legohjonsavflyttning och fardag i stad.

Lönerna voro numera lämnade till fritt avtal mellan husbönder och tjänare. Maximeringsspörsmålet braktes emellertid, ehuru för-gäves, ånyo på tal vid 1817—18 års riksdag. En prost Horster motionerade nämligen i prästeståndet, att något borde åtgöras för att förekomma stegringen ”över all höva” av tjänstehjonens löner. Han föreslog i anslutning härtill, att tjänstedrängens lön

skulle bestämmas efter något visst, drängar och husbonden emellan överenskommet utsäde av alla sädesslag, varmed hemmanets jord besås, och sedan tröskningen vore slutad, samt avkastningen av varje sädesslag uträknad, skulle drängen erhålla sin andel i mån av det utsäde, som lovats. Han skulle äga full rätt, att antingen uppbära denna sin andel av grödan i natura, eller ock försälja den till husbønden efter överenskommet pris. — I avseende på pigornas avlöning föreslog herr Horster, att densamma skulle beräknas efter samma norm. — "Sedan dessa, som förut av allmogen blivit lönta med hemma tillverkade klädespersedlar", fortsätter motionären härefter, "numera måste hava utländska tyger till högtidskläder, så hava även med deras fåfänga, deras anspråk blivit uppstegrade, vadan husbondens läge borde behjärtas, och honom lämnas laglig rätt, att motsäga tjänstehjonens överdrivna fordringar, som väckta och underhållna genom den ländsfördärliga gårdfarihandeln, allra säkrast skulle återföras till billighet, om denna förbjöds, och om en gång den allmänna rösten bleve hörd, att, vad som är förbjudet till införsel, måtte även till förbrukning förbjudas. — Skulle någon, med hälsa och krafter att tjäna, trotsigt undandraga sig dessa skyldigheter, och välja det oberoende och makliga levnadssättet, arbeta för dagslega, så kan denna ordning icke säkrare förekommas än därmed, att var och en arbetsför dräng eller piga, som ej tagit årstjänst, skall skatta minst fyrdubbelt mot ett lagstätt tjänstehjon."

Det var sålunda, utom ett försök till maximireglering i lönehänseende även ett försök att åtkomma daglönarna, som alltjämt voro lika illa ansedda och tålda av husbönder av skilda slag. Men, "med erkännande av de olägenheter, som föranlett prosten Horsters motion", kunde utskottet likväl icke tillstyrka stånden att bifalla densamma — och därvid stannade det.

Om lönernas storlek har man under andra decenniet på 1800-talet följande uppgifter från Hellerstads pastorat i Skåne:

För en dräng: 4 à 6 tunnor säd, dubbla kläder, bestående av en blå eller vit tröja och en skinnpäls, ett par skinnbyxor och ett par linbyxor, en lärfts och en blågarnsskjorta, ett par strumpor och ett par förfot, samt två par skor eller ett par stövlar. I Dalby och Bonderups socknar inom samma pastorat fick en dräng för egen räkning på husbondens ägor utså två tunnor havre och 24 kappar korn, men fick blott enkla kläder i lön för året. En piga fick inom pastoratet en blå eller brun kjortel, 12 alnar blågarn och 5 alnar lärft, ett förkläde, en mark ull, ett par skor, samt för egen räkning utså en kappe linfrö och 6 kappar potatis.

Lönen i Nora och Lindes bergslager på 1830-talet var 50—60, någon gång 75 rdlr samt "smårede"; en pigas lön var 25—28 rdlr jämte "smårede". I Västergötland fick drängen vid samma tid 100 dlr (16 rdlr 32 sk.), pigan 50 dlr, när det var som högst. Eljest förekom exempel på, att en piga tjänat i nära 30 år för 6 rdlr om året och 2 rdlr i städja. Naturapersedlarna för såväl dräng som piga voro 12 alnar väv, 9 skålpund ull, 2 à 4 par skodon (kängor, skor, stövlar). På samma 30-tal erhöi en förmånsdräng i mellersta Kalmar län 200 dlr (33 kr. 33 öre). I Skåne voro förhållandena desamma, eller 200 dlr, kläder och jordland, ända in på 50-talet.

I "Statsvetenskaplig Statistik Över Sverige" liknar C. A. Agardh 1856 stattorparens förhållanden med den livegnes i andra länder. Han säger, att de större egendomarna ursprungligen drevos dels genom jordtorpare, dels genom underlydande frälsebönder, som skickade dagsverkare och hästar till godset på arbete. Det var det gamla sättet att betala sina arrenden, för vilket redan utförligt redogjorts. Men i senare årtionden har man lånat från Tyskland att utarrendera dessa frälsehemman, lägga jordtorpen till huvudgården, "men i stället för att hålla drängar, bygga små hus för gifta dagsverkare, vilka man giver *stat* att leva. Dessa äro stattorpare."

Forssell uppger ett exempel på staten för ett dylikt torpare-folk i mellersta Sverge sålunda: En gift torpare erhåller 4 $\frac{1}{2}$ tunna säd, 2 tunnor potatis, 1 $\frac{1}{2}$ lisp. salt, 4 lisp. sill, 1 lisp smör, 3 skålp. humle, 1 lisp norsk fisk, 1 lisp. fläsk, $\frac{1}{2}$ slaktko, $\frac{1}{2}$ stop söt mjölk, 1 stop sur mjölk om dagen, 12 kannor brännvin, tillräcklig vedbrand; städsel 3 riksd. 16 sk. b:ko, samt lön 44 rdlr, alltsammans beräknat till ett penningvärde av 146 rdlr 32 sk. Därpå skulle en man, en hustru och så många barn, som Vår Herre beskärde dem, leva.

På en herrgård i närheten av Stockholm gavs år 1845 följande stat: 6 $\frac{1}{2}$ t:a säd, 2 tr potatis, 10 huvuden vitkål, $\frac{1}{2}$ t:a sill, 1 lisp salt, 2 lisp. kött, 2 lisp. fläsk, 1 skålp. humle, 2 par skor, söt mjölk för dagen, lön 32 rdlr 16 sk., vedbrand, städsel, kontributioner, diverse, alltsammans beräknat i värde till 125 Rdr 21 sk. Härtill gör Agardh följande förtydligande anmärkning: "Dessa summor utgöra ungefär 16 sk. banko om dagen för 3—5 personer, d. v. s. mindre än vad fångar består att leva av".

Nu skulle emellertid torparen för denna valuta arbeta som dräng vid herrgården alla dagar, under det hustrun skötte hushållet hemma och uppfostrade barnen, eller också bestämdes arbetsdagarna på annat sätt, likväl motsvarande samma förbindelse. Härtill gör Agardh i marginalen följande betecknande anmärkning: "I Ryssland utgav kejsar Paul 1797 en ukas, vari förordnades, att en livegen ej var skyldig att arbeta mer än tre dagar i veckan för sin herre. Detta gjorde en ofantlig förlust för de livegnas herrar. Man strypte kejsar Paul".

I fortsättningen utdrar Agardh med omutlig sanningskärlek konsekvenserna av jordarbetarens ställning i Sverge vid 1800-talets mitt: "Karlarbetet är antingen ställt på år eller på annan viss tid eller på obestämd tid; sålunda att en tid alltid kommer, då torparen, om husbonden så behagar, kan göra sig av med honom. Då står han med barn och hustru på bara backen. Han måste då söka

sig något torp på annat ställe, eller inhysa hustru och barn någonstades, emot att han själv går ut på arbete och söker tillfälliga dagsverken. Dessa senare äro *backstugusittare och inhysesshjon*". När tjänstetvånget var legaliserat, tillätos inga inhysesshjon att existera, men sedan en något humanare lagstiftning, såsom vi sett, delvis lossat på banden, tillväxte antalet av dessa friarbetare, som Forssell placerar under rubriken nödlidande, synnerligen snabbt. 1850 var deras antal uppe till 324,743 personer, därav 16,039 tillkommit från 1845.

Så underligt det än kan låta, var detta ovissa öde vid denna tid de flästa tjänares mål. När de skulle gifta sig, så sökte de erhålla torp under någon egendom, men den minsta tillfällighet, till exempel sjukdom, kunde hastigt och lustigt skilja dem därifrån. De sökte då ett nytt, eller om detta ej kunde erhållas, husrum hos någon fattig bonde — i fall de icke ägde medel att bygga en backstuga — för att därefter försörja sig med friarbete. "Backstuguhjonen", säger utan överdrift ordföranden i 1839 års fattigvårdskommitté, baron Lejonhuvud, "bildar en försupen människoklass, för vilken all livets glädje, känslan av eget värde, strävandet efter oberoende, lycka och medborgerlig dygd äro främmande. Folkstammen försämras, idogheten, hembygdskänslan, nationalkraften kväves. En ny slags livegenskap uppstår".

Vid denna tid hade också jordtorparna till antalet en rätt stark ställning i landet, men deras villkor voro hårda och obilliga. När vår befolkningsstatistik började vid mitten av 1700-talet, räknades med något över 20,000 torpare, men under de efterföljande hundra åren fram till 1860 ökades deras antal med cirka 400 procent*, för att därefter successivt minskas.

*Statsmakterna hade redan under Adolf Fredriks senare regeringsår fått upp ögonen för nyodlingars betydelse; och i anslutning härtill utfärdades den bekanta förordningen av den 8 mars 1770 — från vilket datum man torde kunna räkna torparklassens starkaste tillväxt — däri det heter:

"Hos Oss hava Rikens ständer vid sist överståndna riksdag i underdånighet anmält, huru som de vid efterseende av orsaken, varför de flera av våra till

Men samtidigt var även statareklassen underkastad förändring. På 1820-talet fanns det omkring 9,000 statare. De utgjorde under 30-årsperioden 1805—1835 endast $\frac{1}{2}$ procent av hela jordbruksbefolkningen, för att därefter fram till våra dagar öka i tillväxt rent oerhört.

En statares levnadsförhållanden på 1830 och 1840-talen illustreras bäst genom nedanstående jämförande framställning av baron Carl Raab. Han offentliggör 1846 i ett litet bokarbete: "Om statkarlssystemet i Sverige" följande:

Matlista för ett välbehållet och ordentligt statkarlshushåll på landet.

Söndag.	{	Morgon: $\frac{1}{3}$ sill personen, $\frac{1}{2}$ skålp. bröd dito.
Tisdag.		Middag: $\frac{1}{3}$ sill personen, $\frac{1}{3}$ kappe potatis dito.
Torsdag.	{	Kväll: 1 stop välling med $\frac{1}{4}$ kanna mjölk eller ungefär $\frac{1}{4}$ -del jumfru. $\frac{1}{2}$ skålp. bröd.
Lördag.		
Måndag.	{	Morgon: Välling 1 stop, $\frac{1}{2}$ skålp. bröd personen.
Onsdag.		Middag: $\frac{1}{3}$ sill personen, $\frac{1}{3}$ kappe potatis dito.
Fredag.	{	Kväll: 1 stop välling personen, $\frac{1}{2}$ skålp. bröd dito.

jordbrukets upphjälpande utfärdade nådiga uppmuntringar icke haft den önskade verkan, funnit följande hinder därtill äga synnerlig del.

1:o) Okunnighet om de i detta och andra hushållsämnen utkomna förordningar, varav ofta hänt, att en del enfaldiga av allmogen hyst den tanken att friskt och ungt folk därtill icke må antagas.

2:o) Tvång uti näringar och i synnerhet till årstjänst utan avseende om de äro gifta eller ogifta.

3:o) Att den mansperson, som funnes tjänstlös, bleve förfallen till krigstjänst, och äntligen

4:) Att en ogin granne därför, att en skog och utmark vore odelt, ofta hindrar en idog att anlägga torp och göra uppodling.

Till förekommande av sådana hinder för jordbrukets uppkomst, hava vi uppå Rikens Ständers tillika gjorda underdåniga tillstyrkande, i nåder funnit gott härmed att förordna, det böra alla de hushållsförordningar, som röra nybyggen, torp och uppodlingar, ärligen av predikstolen varda kungjorda. Därjämte skall ingen, som trätt uti gifte och äger visst boningsrum eller är å visst ställe boende, emot sin vilja till årstjänst tvingas; ävensom icke heller någon vara förfallen till krigstjänst, då han det ej åstundar; och skall uti oskift mark, där tillfälle till uppodlingar givas, den ena grannen icke hindra den andra att anlägga torp, då lika goda lägenheter i jämförelse av vars och ens skattal kunna vara att tillgå; ävensom ock nybyggen av oskift mark får anläggas, om delägare sätta sig emot och hindra uppodlingen. För övrigt vele vi jämväl till befrämjande av torps anläggande i nåder hava förrunnat var och en som hädaneft anlägger torp å vad jord det vara må, att uti de 4 första åren vara fri för andra utlagor än hälften av den avgift, torparen och dess hustru, han som dräng och hon som piga, erlägga bort."

Han jämför härefter med en officiell

Matlista för icke arbetande fångar.

Söndag.

Middag.	{	10 lod färskt kött, varpå kokas soppa $\frac{1}{3}$ kanna med tillsats av $2\frac{1}{2}$ lod kornmjöl. $\frac{1}{20}$ kappe potatis. Grönsaker eller kryddor för 1 rst. b:ko. 1 skålp. bröd.
Afton.		Korngryn till gröt 9 lod. Dricka till dopp $\frac{1}{8}$ kanna.

Måndag och torsdag.

Middag.	{	8 lod salt kött, varpå kokas $\frac{1}{3}$ kanna soppa med tillsats av korngryn. 3 lod potatis. $\frac{1}{24}$ kappe grönsaker eller kryddor för 1 rst. b:ko. Bröd 1 skålp.
Afton.		Potatis $\frac{1}{3}$ kappe. Smör 1 lod.

Tisdag och fredag.

Middag.	{	Salt fläsk 2 lod, varpå kokas $\frac{1}{3}$ kanna med tillsats $\frac{1}{16}$ kanna ärter och 2 lod kornmjöl. Mejräm eller andra kryddor för 1 rst. b:ko. Strömming eller annan salt fisk. Bröd 1 skålp.
Afton.		Korngryn till gröt 9 lod. Vört eller dricka 1 kvarter.

Onsdag och lördag.

Middag.	{	Sill 8 lod. Potatis $\frac{1}{7}$ kappe. Ölsupa $\frac{3}{8}$ kanna. Sirup därtill 1 lod. Vetemjöl 2 lod. Bröd 1 skålp.
Afton.		Korngryn till gröt 9 lod. Dricka $\frac{1}{8}$ kanna.

Författaren tillägger härtill: "Arbetsfångar lära hava betydligt större portioner".

Nu återgå vi emellertid efter denna lilla nödvända avvikning till riksdagsoppositionen, som 1823 även begynte uppträda målmedvetet inom bondeståndet. Redan i hälsningstalet lät talmannen Anders Hyckert höra litet djärvare toner, än man var van vid från denna plats, och fortsättningen blev också därefter. Han yttrade bland annat:

"Jag tillstår, att det är med en känsla av stolthet, som jag nu för första gången uppträder i egenskap av talman för det hedervärda svenska bondeståndet, för det enda bondestånd i Europa, som aldrig varit slav, och i sekler ej blott njutit människans och medborgarens rättigheter, utan även lagstiftarens, under det våra bröder i andra länder icke suckat, ty därtill hava de ej haft begrepp, nej krupit såsom livegna under privilegierade folkklasser,

under det tankens och handlingens frihet varit dem betagen, hava den torftiga svenska jordens söner varit fria från den högste till den lägste. Nöd och mindre tjänliga författningar hava understundom tryckt friborna svenska allmogen, men slav har den aldrig varit."

När man läst förestående framställning om svenska allmogen, måste man givetvis skratta åt överdrifterna, men det ligger likväl något

Anders Danielsson

störvulet, starkt och kärnfriskt i det. När emellertid Anders Danielsson från Älvsborgs län, i egenskap av ordförande för sitt stånds deputerade, framför de sedvanliga hälsningarna till de andra stånden, spelar, han på en annan sträng, i det den allmänna nöden utmålas i starka färger — och fortsätter därefter:

"Så mycket veta vi, att all konst i finanserna icke hjälper, när en omåttlig beskattning måste av folket utpressas och tömma

källorna till förkovran. Att vår stat kan bestå med inrättningar, som kosta ojämförligt mindre än de nuvarande, är icke ett ämne för tvivel, ehuru kanske för tvist. Dessa inrättningars reformerande, ämbetsmannakårens minskande, arméns reducerande, avskaffande av grannlåten i dess beklädnad, ny frihet att bedriva näringar och begagna de hjälpkällor, vi kunna äga, beskattningens jämnare fördelning — allt detta är ämnat att utgöra föremål för bondeståndets yrkande vid denna riksdag."

I hälsningstalet till prästerna klagade han även ganska bittert över jordbrukarnas betryck och var förvissad, att detta stånd skulle hysa medkänsla och nitiskt medverka till det överklagade ondas avhjälpande, "ehuru högvärdiga prästeståndets fördelar föga stå i något omedelbart sammanhang med landets allmänna välförhållande eller trångsmål". Han erinrade borgarna om, att "näringslöshet visat sig i näringsväsendets fjät", så att dessa alldeles höllo på att tappa koncepterna av häpnad över admonitionen; och han tillade, att det påtalade missförhållandet "vore ett påtagligt bevis för det senares skadlighet och olämplighet", och huru svenska folket vore belastat med underhållet av en alltför stor mängd tärande medlemmar.

Ett så kraftigt språk hade förut icke förts hos ständerna, och det väckte därför allmän uppmärksamhet. Det hade allraminst väntats från bondeståndet, vars av regeringen tillsatta sekreterare förut vanligen varit författaren till ståndets hälsningstal. Men även på andra områden visade ståndet, att det icke längre kunde tolerera det hittillsvarande förmynderskapet från regeringen. Sålunda begynte man nu att agitera för de kungliga utnämningarnas afskaffande av kanslipersonal och sekreterare. Redan den följande riksdagen fingo också bönderna, liksom de andra stånden, själva tillsätta kansli.

Även i de övriga riksständen drevs en ganska häftig opposition, särskilt hos Riddarskapet och adeln, där greve Carl Henrik Ankar-
svärd skötte färlan. Han upptog även de betryckta skatteböndernas sak och motionerade därom. I inledningen skildrar han deras belägenhet "under dåligt tak, med gamla, slitna kläder, uselt husgeråd, dålig föda, utan förmåga att vinna en tidevarvet tillbörlig bildning, utan njutningar, utan hopp om ett förbättrat tillstånd varken för det närvarande eller för det växande släktet, under ett oupphörligt trälände för statsbehovens fyllande", varefter följde de lika vanliga utfallen mot styrelsen. "Sverige hemsöktes genast från

det nya statsskickets början av alla svåra landsplågor, nämligen av en osammanhängande och därigenom svag ministär, som under trettonårig fortsatt verksamhet ej lämnat andra spår än landets avtagande i krafter samt därav härflytande missnöjen och olust. Riksens Ständer samlas nu för femte gången efter sin konstitutionella nyfödelse; troligen för att, liksom förr, öka anslagen, emedan man ännu ej fått höra något annat; men det synes vara tid att inför nationen visa, att riksens ständer ej längre låta begagna sig till täckelse åt ministärens känslolöshet för landets bästa; äro handlöst lämnade av ministären; att av de upplysningar, som fordras, vinnas inga; att av de förslag till möjlig minskning uti folkets bördor, som påkallas, finnas inga. Riksens ständer äga numera ingen annan utväg än den att genom föreslagna och tillvägabrakta indragningar och genom ett ihärdigt och fortsatt nekande till alla nya anslag visa, att Riksens Ständer gjort vad de kunnat, och att det osammanhängande i åtgärderna varit, är och bliver en följd av ministärens mer eller mindre nit, skicklighet och drift."

Nu voro naturligtvis icke alla av samma uppfattning som Ankar-svärd, styrelsen hade även synnerligen mäktiga medhållare, men de kunde likväl icke förhindra motionens remiss. I bondeståndet gjordes samtidigt ett försök att få den stående hären minskad. Johan Jakob Rutberg motionerade nämligen om reducering av ifrågasvarande truppslag och ersättande med allmän värnplikt, men här emot anfördes, att det vore stridande mot grundlagen samt vådligt för landet i allmänhet och för bondeståndet i synnerhet, vilket därigenom komme att "ställas under krigsmakten". Flertalet inom ståndet tog saken så hett, att det blev fråga om Rutbergs utvotering och ställande under tilltal, varifrån han likväl befriades med knapp majoritet. .

Sedan tvångskrigstjänsten avskrivits genom k. kungörelsen 1824, behandlades inga ärenden rörande tjänstehjonsförhållandet förrän

vid 1828—30 års riksdag, då det återigen genom ett flertal motioner stod på dagordningen vid flera olika tillfällen. Särskilt var flyttningstiden föremål för delade meningar. Men till någon enighet vare sig om det ena eller det andra lyckades man icke komma, och någon vägledning för regeringen vid upprättandet av den 1833, den 23 nov., utfärdade tjänstehjonsstadgan — den ännu efter diverse strykningar, förändringar och tillägg gällande — torde man icke ha givit.

Det är emellertid karaktäristiskt för tidevarvet, att denna tjänstehjonsstadga icke inledes med någon förklarande motivering, liksom de föregående, särskilt den senaste av 1805, som i detta hänseende var ganska rikligt försedd. Man hoppar rätt och slätt redan från början in på fordringarna, ty av någonting annat består detta aktstycke egentligen icke. Särskilt beaktansvärt som kulturdokument är bestämmelsen om det laga försvaret, sorgligt i åminnelse, som återfinnes i

Carl Henrik Ankarsvård

1 Art.

§ 1.

Var och en, som icke har laga försvar, skall, för att ej ligga samhället till last, sådant sig förskaffa. Den har laga försvar, som ingått i vår och kronans eller annan allmän tjänst, eller idkar med behörigt tillstånd fria konster, studier handel, fabriksrörelse, hantverk, sjöfart eller annat lagligt näringsfång, eller jord eller bergsbruk antingen såsom ägare, arrendator eller brukare, eller

bevisligen av föräldrar, anhöriga eller andra personer underhållas, eller enligt församligens i sockenstämma yttrade omdöme, är känd såsom den där antingen genom egna medel eller genom arbete eller annan lovlig sysselsättning ärligen sig försörjer, eller av annan barmhärtighetsanstalt vård och understöd njuter. Var och en annan skall, för att äga laga försvar, förskaffa sig årstjänst hos husbonde på landet eller i städerna, eller i Stockholms stad halvårstjänst, och i den husbondes tjänst användas, som honom mantalsskriva låtit; eljest vare han underkastad den skyldighet och den påföljd, som i vår nådiga förordning av den 29 sistlidna juni, huru med försvarslösa personer förhållas bör, stadgat finnes. Den, som av en eller annan orsak, blivit från tjänst ledig, må dock kunna på kortare tid, än nu sagt är, tjänst antaga med förbindelse att till nästföljande flyttningsdag däri förbliva.

Under vår och kronans tjänst begripes icke inskrivning i allmänna beväringsskicket; och ty skall den, som i samma manskap inskriven är, åligga, att under fredstid vara med laga försvar försedd.

· § 2.

Den, som försvarslös person hos sig hyser, åligge vid sex rdr 32 sk. böter, angivarens ensak, att samma person uppgiva, i Stockholms stad, innan nästa dag tilländalöper, hos Vårt överståthållarämbete i polisärenden, och utom Stockholm, så snart ske kan, i städerna hos magistrat, men hos poliskammare där den finnes, och å landet hos vederbörande kronofogde eller länsman. Är den försvarslöse veterligen vanartad, efter vad 2 § av Vår ovanberopade förordning den 29 juni sägs, bör sådant tillika anmärkas.

Professor Winroth, som synnerligen omsorgsfullt utrett tjänstehjonsförhållandet fram till 1879, definierar försvarslöshetsbegreppet på följande sätt: "Försvarslösa äro alla, som icke äga ett ärligt förvärv, varav de kunna leva", och han tillägger längre fram i samma utredning: "dem, vilka icke för sig kunna åberopa ett eller annat sådant, antager lagstiftaren antingen sakna varje stadigt näringsfång eller ock med mindre hederliga medel uppehålla sig." Sådana söker han — i nödfall genom tvång — att få att ändra sitt leverne.

Från de försvarslösa undantogs dessutom var och en, som bevisligen av egna tillgångar eller andras vårdnad ägde sin bärig-

Kongl. Maj:ts

Förmåde, Nådiga

Lego = Stadga

för Husbönder och Tjenstehjon,

af den 23 November 1833,

jemte

Utdrag af de deri återopade Lagrum och Författningar.

Exemplaret kostar 2 fl. Banco.

Christianstad.

Trykt hos Schmitz & Comp.

1833.

ning". Stadgandet hade redan influtit i 1802 års värvningsstadga samt upptogs därifrån i åtskilliga förordningar, bland andra även i ovan anförda legostadga. Enligt 1833 års förordningar var dock, så framt egna tillgångar uppgåvos såsom näringskälla, endast ett slags bevisningsmedel tillåtet: sockenstämmas intyg. Men detta villkor togs snart bort.

När vanlig tjänsteställning skulle bereda laga försvar, måste legostadgans föreskrifter noga efterföljas, förnämligast formaliteterna rörande avtalets ingående. Vidare skulle tjänaren komma i åtnjutande av ett för hans person tillräckligt underhåll (kost och husrum), eller ock av ett detta fullt motsvarande vederlag i varor eller penningar — såsom vid städsel av statkarlar och andra tjänare med naturaförmåner.

Man behöver näppeligen anteckna särskilt, att ett legohjonsförhållande för att bereda laga försvar skulle vara förenat med kost och hemvist, ty det var endast ett följdriktigt samhällskrav i enlighet med lagstiftnings- och länkesätten under förra hälften av 1800-talet. I fråga om yrkestjänst har emellertid lagstiftaren stadgat mindre säkerhet för dess verkliga överensstämmelse med försvarslöshetslagstiftningens ändamål, än som varit händelsen vid laga försvar för legohjon. Men laga försvar upphörde likväl under alla förhållanden att vara gällande: i legotjänst, då legoperioden löpt till ända, eller obligationsförhållandet eljest blivit upplöst, utan att husbonden särskilt vållat det; i yrkestjänst, då biträdet faktiskt ej längre var i stadigt arbete hos den arbetsgivare, i vilkens tjänst han blivit använd.

Till sist måste den sysselsättning, som skulle tjäna såsom laga försvar, vara lagenlig — vartill kom att försvar innehades av den, som på behöriga myndigheters intyg "var känd såsom den där iakttog ordning och redlighet i sitt leverne, samt sökte efter förmåga sig ärligen försörja". Sålunda voro en stor del av de samhällsmedlemmar, som fordom gingo under benämningen inhyses-

hjon, i besittning av denna förmån. Inhyssessittandet, varom strid rätt i århundraden, blev med andra ord erkänt som berättigat 1833. Enbart under den förutsättning, att det var förenat med ett lättjefullt och sedeslöst leverne, ansågs det förkastligt och rättslöst.

Man bör måhända även anteckna, att alla, som genom natur eller olycka voro satta ur stånd att verksamt deltaga i arbetsförrättningar, voro befriade från tjänstetvånget. Såsom orsaker till oförmögenhet att arbeta gav dåvarande fattigvårdsförordning den bästa förklaringen i ämnet. Hon upptager "kroppss- eller sinnessjukdom, vanförhet, lyte och ålderdom". Även minderårighet beaktades naturligtvis såsom gällande. Sistnämnda lag utsatte till och med bestämd åldersgräns, nämligen 15 år. I äldsta tider ansåg man barnet vid fyllda 7 år vara tillräckligt moget för att självt övertaga omsorgen om sin utkomst. Sedermera ökades dock antalet år genom sedvänjans inflytande; åtminstone undantager 1805 års legostadga alla dem, som äro yngre än 15 år, från skyldigheten att förete laga försvar. 1833 års lego- liksom försvarslöshetsstadga iakttog visserligen tystnad i detta hänseende, men likväl räknades, på ovan anförda grunder, talet 15 för den ålder, efter vars uppnående en person var skyldig att skaffa sig laga försvar.

Med 1833 åtskildes emellertid formaliter lösdrivare- och legohjonsinstituten. Tvenne särskilda förordningar utfärdades uti ifrågasvarande ämnen. I sak fortfor dock alltjämt, som även Winroth anmärker, "större samband än nödvändigt och nyttigt är".

En mängd övergrepp begingos nästan ständigt av kronobetjeningen, sedan det laga försvaret sattes som block om de försvarslösas rörelsefrihet. Misshagliga tjänare eller lösa arbetare gingo alltid osäkra. Kryphål funnos alltid för förföljarna. Därför har detta stadgande icke sällan gjorts till föremål för klagan och klander på både vers och prosa. Arvid August Afzelius har bland annat upptecknat följande vemodiga sång, "Den försvarslösa", från Uppland:

*"Så liten jag var, jag miste min mor!
 Snart fader min de buro till graven;
 Mitt endaste arv var sorgen så stor,
 Mitt stöd, det blev tiggarestaven.
 Men linden bär löv, och löven falla av,
 Och våren klär alla gröna skogar.*

Så växte jag upp, gick bygden omkring,
 Att söka bröd och tjänst, utåt vägen.
 Men tiggarens bön är vanskelig ting,
 Och rik mans gård vid klippan belägen.
Men linden etc.

Och var har du hem? — Var har du försvar? —
 Så ropade med vredesmod en stämma. —
 Försvarslös jag är, och döda mor och far,
 Och under himlen blå är jag hemma.
Men linden etc.

*Så förde de mig till fånghuset in,
 Där mötte mig en man med tre nycklar;
 Då var hon ej mycket glader i sinn',
 Försvarslösa tiggareflickan.
 Men linden* etc.

*Och när som jag kom till Uppsala stad.
 Där mötte mig tre underliga rätter
 Det ena var hunger, det andra var törst,
 Det tredje var sömnlösa nätter.
 Men linden* etc.

*Så likna de mig vid fågeln på kvist,
 Som ensam sitter klagande i lunden;
 Gud nåda den så de sina har mist
 Och sitter med sorgen bebunden!
 Men linden* etc.

Men prästen, som i det fängahus var
 Han sade — aldrig glömmar jag de orden: —
 "Den fattige har i himmelen en far
 Försvarslös är ingen på jorden".
*"Men linden bär löv och löven falla av.
 Och våren klär alla gröna skogar."*

Angående försvarslöshetsinstitutets vidare utvecklig må även yttras några ord i samband härmed: år 1842 inrättades nämligen en kronoarbeitskår, som hade till uppgift att upptaga alla de försvarslösa, fördelade på kompanier, vilka skulle lyda under distriktets generalbefälhavare och stå under krigslagarna. Sålunda endast ett slags maskerad tvångskrigstjänst. Här användes de infångade offren till arbeten vid Strömsholms och Trollhätte kanaler, vid fästnings- och fängelsebyggnader etc. Men denna kår kunde ej mottaga obegränsat antal personer, och det blev till sist uppenbart, att den gällande lagstiftningens allmänna princip om de försvarslösa dömande på obestämd tid måste ändras. På obestämd tid må man betänka det! Äntligen skedd detta genom stadgan om till allmänt arbete dömda personer den 29 maj 1846. Enligt denna ansågs som laga försvar dels innehavande av enskild och allmän tjänst, dels idkande av studier eller något visst yrke, dels att bevisligen genom egna tillgångar eller andras vårdnad äga sin bärgning, dels slutligen att enligt behörigt intyg vara känd såsom den där iakttagar ordning och redlighet i sitt leverne — allt ungefär överensstämmande med äldre stadganden — samt sökte efter förmåga sig ärligen försörja. Genom den nya lagen om lösdrivarnas behandling av en 12 juni 1885 blev det gamla försvarslöshetsbegreppet övergivet och i stället lösdriveri upptaget, som grunden för den behandling, som lagen bestämmer, men alla, som känna till landsbygden, veta mycket väl, att "laga försvar" spelade en ofantlig roll bland de fattiga så nära våra tider som för ett par årtionden sedan. Hur många vidrigheteter måste icke frikarlarna

genomgå, innan de fingo kyrkoskrivningsort någonstans, eftersom torpare och herregårdsbönder oftast hade i sina kontrakt, att de icke fing låta skriva lösa personer hos sig.

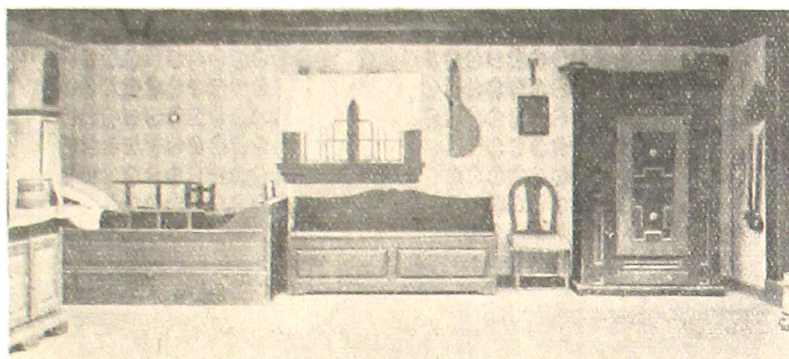
Ett begrepp om — förutom vad som säges i ovan anförda folkvisa — hur kronobetjäningen på 1840-talet använde laga-försvarsparagrafen får man av en passus i Karl Kullbergs novell: "En sommar i Småland". Han skriver:

"Buller och skrik hördes från gården. Både barnen och läns-mannen skyndade till fönstret (den senare var på besök i en affärs-angelägenhet). Under slag och stötar av en omgivande svärm människor infördes genom grindarna en lång, mager man med bakbundna händer. Det grå, glesa håret var på ett par ställen sudlat med blod efter de honom övergångna misshandlingarna. Till tecken att de vad ögonblick som helst kunde förnyas, höll baronens inspektor sin järnskodda käpp lyftad över den blödande mannens huvud och dennes redan sönderslitna jacka lämnade ännu tillräckligt fäste åt ett par hantlangares grova nävar, vilka, liksom i ett skruvstäd fasthöllo offret. Den svärm av sysslolösa barnungar, som vanligtvis uppslår sitt högkvarter vid uppkörsgrinden till varje större herregård, följde, storögda och undrande, tåget; men endast en eller annan av de små ägde tillräckligt med mod att efterhärmande upprepa de tillmälen av tjuv och rackare, som inspektoren i rikligt mått slungade mot den bakbundne mannen. Denne bar misshandlingarna med en undergivenhet och ett tålamod, dem man endast träffar hos släkten så som svenska allmogen, av hävd vana vid herremannaförtryck och herremannasjälvsvåld. Ingen klagan trängde över hans läppar; han yttrade intet ord till försvar på inspektorens ärekränkande tillmälen. Blott då de upprepades av någon mun ur barnskaran, drog ett sorgset leende över hans anlete.

Snart visade sig inspektoren med triumferande uppsyn på tröskeln till husbondens kammare.

— Nu nådig baron, ropade han, nu har jag äntligen lyckats gripa den gamle tjuvfiskaren, Olle i Sörgärde, som så länge i herr baronens vatten drivit sitt gemena näringsfång. Han hade redan på detta sätt med svek tillrövat sig tvänne aborrar och en mört, som jag nyss haft den äran att avlämna i köket.

— Den karlen, inföll baronen, har gjort mig mycken skada. Ständigt har han på mitt vatten bedrivit sitt olovliga yrke, än i ån och än

Smaländsk sluginteriör

i havsbandet. Näst ångbåtarna är han den farligaste fienden för mina fisken. Skulle nu icke Huslund (länsmannen) kunna häkta honom med detsamma och föra honom in på slottet?

— Jag vet icke... jag tror icke... jag fruktar, genmälde länsmannen flitigt tummande sin mössa; fördöme mig det går an, herr baron, att häkta den boven, griper jag honom, så tar f—n mig i herr landshövdingens egen höga person. Jag ber om ursäkt herr baron, men det är en dålig konjunktur för häktningar. I forna dagar var det annan sak; då lade man handklovar på folk bara på deras misstänkta utsende“.

Så fortgår samtalet en stund, tills länsmannen plötsligt erinrar sig ett kryphål för att komma åt Olle:

— Är det så lyckligt", säger han därför, "att brottslingen saknar laga försvar, skall jag genast uppfylla herr barons nådiga vilja och häkta kanalen."

Nu infördes missdådaren, som bittert klagar sin nöd:

— Jag har metat i ån, det är sannt, herr baron. För min egen skull hade jag icke gjort det — jag kan hungra och har försökt det — men min stackars dotterson, en tretton års gosse! Må tro, vid den åldern bränner hungern svårt! Jag fiskade till föda åt honom.

— Men du fick ju fattigutdelning i julas? Tolv kappar säd och tre riksdaler i pengar. Dessa har du väl supit upp?

— Jul räcker icke till pingst. Det fattigt folk får, varar icke länge. Fattig mans mat är snart äten, i synnerhet då potäterna kosta sju riksdaler tunnan."

Så hålles på, tills länsmannen finner tillräckliga bevis för hans försvarslöshet och befordrar honom till slottet — och därmed torde man ha fått ett begrepp om, hur litet de fattigas frihet aktades vid denna tid, vadan vi fortsätta med några mera karaktäristiska punkter i 1833 års legostadga:

II Art.

§ 3.

Den är som husbonde behörig att tjänstehjon försvara, som ej själv tarvar försvar och som tjänstehjons arbete behöver, det lönar och dess tjänst begagnar, samt om dess underhåll drager försorg. Var som oberättigad antager tjänstehjon, böte sex rdr 32 sk.; miste ock städjepenning samt utbetale lönen för den tid, han tjänstehjons tjänst nyttjat; och vare tjänstehjon skyldigt, att annat laga försvar sig förskaffa, efter vad i 1 § sägs.

§ 4.

Husbonde må antaga så många tjänstehjon, som han kan sysselsätta; dock får han vid tre rdr 16 sk. böter ej låta hos sig skattskriva tjänstehjon, som icke i hans tjänst begagnas och underhåll och lön av honom njuter, med skyldighet jämväl för den, som sålunda obehörigen skattskrives, att laga för-

svar sig förskaffa, efter vad i 6 § av Vår ovannämnda nådiga förordning den 29 sistl. juni sagt är.

§ 9.

Husbonde må vid tjänstehjons bestraffning, enligt vad i 5 § sägs, icke strängare förfara, än 36 kap 2 § Missgärningsbalken innehåller, vid den påföljd, där stadgas, och ersättning för skada, såsom 39 kap. 4 § samma balk förmår; ägarde vederbörande, då annorlunda sker, att tjänstehjon på dess begäran från tjänsten entlediga, såsom i 6 § sägs. Där den, i husbondes ställe satt är, sig sålunda förbryter, utgive husbonde skadeersättning och söke sig åter bäst han gitter.

III Art.

§ 10.

Tjänstehjon skall i sitt förhållande vara gudfruktigt, troget, flitigt, lydigt nyktert och redigt, samt icke undandraga sig det arbete och de sysslor, husbonde skäligen föresätter. Ådrager sig husbonde föreställning eller husaga för visad försummelse, tredska, opålitlighet eller annat oskick, emottage sådan varning och rättelse med undergivenhet och låte den lända sig till förbättring.

§ 11.

Var som uppsätter sig mot husbonde, matmoder eller den i deras ställe satt är, med ord eller gärning, straffes som lagen i Missgärningsbalken samt särskilda författningar därom förmå.

§ 15.

Visar tjänstehjon sig oförnöjt med husmanskost, eller på varjehanda sätt förklenar husbonde eller matmoder, varnas därför, och förhållas i övrigt härmed, som 10 § vidare förmår.

§ 16.

Med tjänstehjon, som under förbjuden tid anträffas å krogar, källare eller näringsställen, eller som utan husbondens lov begiver sig ur dess hus, eller utöver erhållet tillstånd sin hemkomst fördröjer, eller öfver natten borta är, förfares som i 10 § sagt är.

Den av adeln redan 1805 så skarpt utdömda husagan kvarstod alltjämt, åstadkommande stor villervalla och mycket hat mellan parterna. Husbonden var oftast oförmögen att kunna använda sin bestraffningsrätt med "mätta", och tjänaren, som råkade ut för hans dåliga lynne, kände sin ära kränkt, utsatt för kamraters och likars hån, som han oftast blev efter exekutionen, och svor på att hämnas. Sedan det lätt tillgängliga brännvinet därför fått uppegga hans sinne, erhöll han icke sällan mod att giva lika för lika. Husbonden fick många gånger, såsom redan förut är påpekadt, släppa till livet vid sådana tillfällen, varom 1830 och 1840-talens — och ändå längre fram — rättegångsförhandlingar bära vittnesbörd.

Förre delen av 1800-talet präglades för övrigt i allmänhet av oerhörda och blodiga stridigheter bland allmogen — den direkta följden av 1827 års skiftesförordning, laga skifte.

Som vi redan omnämnt i sammanhang med Macleans skiften och Enskiftet, mottogos desamma icke vidare vänligt av allmänheten. Men skifteslagen, varigenom byarna sprängdes, blev ett oavvisligt tidsbehov. Numera kan man icke bilda sig en föreställning om ett jordbrukssätt, för att tala med Johannes Sundblad, "där potatilandet låg intill linåkern, veteremsan intill korntegen, var och en med sina ägare, och detta på hundratals tunnland. Det hela hade utseende av dessa lapptäcken, som man förr såg på bondgästgivaregårdarna, med all sin brokighet och oregelbundenhet". Han redogör vidare för foder- och åkerbruksredskap; det förra bestod mestadels av halm och de senare voro synnerligen primitiva. Skillnaden mellan de olika hemmansdelarnas tegar utgjordes av på kant ställda, nedgrävda mindre stenhallar, med ringa upphöjning över jorden. Något utvecklat jordbruk förekom icke. Det misshushållades förskräckligt med både jord och ladugård.

Men allmogen insåg icke fördelarna med den nya ordningen. Det berättas ännu historier om — och rättegångsförhandlingarna

upptaga klara vittnesbörd att våld och handgripligheter begingos mot anstiftarna till den genomgripande reformen. Enligt Sundblad tillgick det vid enskiften sålunda, att en eller flera delägare ingingo till länsstyrelsen med anhållan om förordnande för en uppgiven lantmätare, som skulle skifta byns ägor på så sätt, att varje delägare fick sina ägor på ett ställe, dit de gamla husen mot utflyttningshjälp av såväl kronan som de kvarliggande åbona utflyttades. Med detta måste de övriga nöja sig, men huru nöjda de voro, därom vittna såväl häradsrätternas protokoller, som berättelser från den tid, då striden mellan fördom och hävdvunnen rätt å ena sidan och den nya ordningens förordningar å den andra, som häftigast utkämpades.

I Fyrunga by i Västergötland, berättar Sundblad, begärdes 1844 skifte av hemmansägaren Börje Haraldsson i Årebo. En storm av ovilja uppstod. Det syntes snart, att tilltaget icke skulle sluta med blotta hotelser; och därför samlades byamännen med ont i sinnet på nämnda Haraldssons kallelse till den vanliga stängselsynen på våren. Han var nämligen ordförande i byarätten. Ett dovt rykte hade emellertid gått i förväg, att byamännen beslutat Börje Haraldssons död, och att den 11 maj, dagen före hägnadssynens förrättande, skulle vara utsedd att utföra dådet på.

Så kom synedagen — den föregående hade gått utan överfall — och byamännen samlades, mörka i hågen, och åtskilliga hotfulla yttranden fälldes även över ordföranden och åldermannen för hans stränga fordringar med avseende på hägnadernas lag giltighet av det begärda skiftet, men det övergick dock ej till några våldsamheter, förrän på kvällen, då samtliga närvarande samlades i torpet Bräddehagen, där synen slutade.

Här trängde flera in i den kammare, där åbon och hans hustru ville lämna Börje Haraldsson skydd. Håri lyckades de likväl icke, och i den utanför liggande stugan hörde man inifrån kammaren både slag och hotelser, utan att det sedan kunde utrönas, vem

som hade misshandlat honom eller i vad mån detta skett. Den överfallne lyckades slutligen att i halvmörkret lämna torpet, fastän under rop och hotelser ivrigt förföljd av bondhopen. I sin nöd styrde han härunder kosan mot ån, vilken han hoppades kunna simma över. Men mindre kunnig häri, sjönk han i sina förföljares åsyn, utan att ett finger sträcktes till hans hjälp. Ett par gånger syntes en hand över vattnet, men snart visade ett par bubblor och ringar på vattnet, att ett nytt offer för den svenske bondens råhet och hämndlystnad funnit sin grav.

Hans lik återfanns dagen därpå med påtagliga sticksår och kontusioner för övergåanget våld. Han hade tydligen ej haft något annat val, än att söndersargas till döds av den uppretade bondhopen eller söka komma över till andra stranden.

Mordet väckte oerhört uppseende. Rannsaking därom hölls vid Skånings häradsrätt i Skara; och då förhandlingarna lämna en god inblick i folkets skaplynne och föreställningssätt, illustrera den tidens kulturhistoria med andra ord, avtryckes följande därur vid urtima tinget den 6 juni 1844:

Svante Svensson vittnade:

Vid den syn å hägnaderna inom Fyrunga byalag, som hölls den 11 sistlidna maj, var vittnet närvarande och hörde flera av de närvarande knota över, att Börje Haraldsson som ålderman hade för stränga fordringar i avseende på hägnaderna. En gång på eftermiddagen gav en av de tilltalade Börje Haraldsson ett slag på axeln med blotta handen, av vilket slag åkomma dock ej följde, såvitt vittnet kunde förmärka; men med undanlag härav såg vittnet icke Börje Haraldsson bli slagen eller på annat sätt misshandlad. Efter hägnadssynens slut var vittnet jämte många andra inne hos Johannes Johnsson i Bräddehagen. Börje Haraldsson var också där, men vittnet såg ingen bruka något våld mot honom. På aftonen sedan det blivit mörkt, såg vittnet, som uppehöll sig i stugan vid Bräddehagen, Börje Haraldsson komma springande inifrån den innanför denna belägna kammaren och skynda ut genom stugudörren utan hatt. Han förföljdes härvid icke av någon. Litet därefter gick vittnet ut och såg honom då förfoga sig bortåt ån, som flyter ej långt därifrån. Då vittnet ämnade sig tillbaka in i stugan, mötte vittnet två av de till-

talade, vilka frågade vart Börje tagit vägen, och då vittnet sagt dem det, sprungo de efter utåt fältet, varunder en av de tilltalade ropade till några personer, som voro framför honom: var är han?, var är han? Tag fatt honom, tag fatt honom! Och en av de tilltalade yttrade, att man borde slå sönder honom. Vittnet följde den tilltalade bortåt ån samt sade till dem under vägen dit: "I skolen ej slå honom för illa", varvid en av dem genmälde: "nej, det skola vi inte, men något måste han hava". Börje Haraldsson gick då vid stranden av ån. Ingen hotade eller slog honom, såvitt vittnet såg. Då vittnet och två av de tilltalade voro vid pass tolv famnar från ån, begav sig dock Börje ut i vattnet med kläderna på men utan hatt. När han kommit något längre än till mitten av ån, upphörde han att simma och tycktes sjunka. Då vittnet ej vidare kunde se honom, återvände vittnet i sällskap med de tilltalade.

Anders Johansson vittnade:

"att han, som var närvarande vid häradsynen den 11 maj, hört Jonas Svensson i Bremsagården yttra, att *de snart dö, vilka söka lantmätare* och att många exempel härpå funnes, samt att en av de tilltalade i Bräddehagens stuga frågat vem som först skulle dö, vittnet svarat: *den som söker lantmätare*. Men att vittnet sagt detta, utan att hava hört någon yttra, att Börje Haraldssons död var beslutad. Utanför stugan hade vittnet hört någon säga: *vi borde slå ihjäl honom och lägga mansbot hela socknen*. Vidare påminner vittnet sig att en av de tilltalade sagt: "detta skall Johannes (värden i Bräddehagen) ha gott av; den är icke bättre som gömmer än den som stjäl".

Flodig vittnade, att han hört en av de tilltalade med hög röst yttra: "vi skola ändå slå ihjäl honom. Om vi — hela socknen — skjuta ihop, så blir det ej mer än 1 rdlr b:ko på var".

Utdrag ur domboken den 7 juni:

Rannsakingen fortsattes, och Sven Larsson i Arvidsgården, före kallad, sade sig hava hört en av de tilltalade säga till husmodern i Bräddehagen, Stina Andersdotter: "du får ej gömma honom, ty då är du ej bättre: *han skall ändå dö*".

Johannes Persson hade dagen före synen hört en av de tilltalade klaga på Börje därför, att han sökt laga skifte, samt hört honom omtala, att några sagt, att *de skulle slå ihjäl Börje, och att de ej brydde sig om, ifall de här för kunde få erlägga hel mansbot*, samt att dagen för detta var bestämd till den 11 maj, då hägnadssynen skulle äga rum.

— — — — —
— — — — —

Sedan målet förekommit till förnyad behandling den 18 juni, 13 juli och 19 augusti samma år, blevo de tre anklagade, oaktat sitt trotsiga och enständiga nekande, såsom i väsentlig mån vållande till Börje Haraldssons död, dömda att var för sig böta full mansbot till treskiftes mellan kronan, häradet och åklagaren. Men i brist därav undergå 28 dagars fäneelse vid vatten och bröd samt, evad böterna erlades eller ej, en söndag i Fyrunga kyrka undergå uppenbar kyrkoplikt.

Men skiftena pågingo alltjämt, särskilt under 30 och 40-talen, och mottogos alltid med ovilja. En hel del excesser uppstodo, fastän dessa endast mera sällan togo så våldsamma former som ovan relaterade. Johannes Sundblad, som ägnat denna sida av allmogens liv och leverne nödig uppmärksamhet, omtalar ett annat exempel, icke mindre talande, ehuru oblodigt. En hemmansägare i Edsvåra, Västergötland, som begärde skifte 1844, fick på en natt alla fruktträden i sin trädgård förstörda, selarna sönderskurna och åkdonen fördärvade. "Så småningom", tillägger han, "började man dock att vänja sig vid saken, och i början av femtiotalet kunde man utan fara för liv och lem begära skifte", och tillägger han att en social reform sällan haft så lyckliga följder, ty icke nog med att jordbruket förbättrades ofantligt, utan bondeklassens seder omskapades i grund och botten.

En fråga, som stått på dagordningen alltifrån det nya statskicketets början, gällde hemmansklyvningen. Som bekant fick under äldre tider icke skattebondes hemman skiftas, utan skulle efter söndring lösas av närmaste bördeman, som själv ägde hemman, varå han var fullsädes. 1684 flyttades emellertid gränsen så, att delning intill lotter på 1/4-dels skattehemman medgavs (särskilda regler gällde för bergslagen). 1718 blev till och med delningsrätten obegränsad — men tre år senare, när frihetstidens sol stack upp över horisonten, återupptogs denna bestämmelse. 1747 utfärdades en förordning, som medgav rätt att klyva hemman i större utsträckning, ända till sex, åtta och även flera delar, om

det prövades kunna tåla det. I fråga om arv bestämde lagboken av 1734, att där sätegård eller annan jord ej väl kan klyvas, have den rätt, som större delen äger, att lösa av de andra. I avsende på jordavsöndring hade några av Mathias Rosenblad författade enskiftesförordningar för olika landskap i 1800-talets första år medgivit avsöndring av särskilda lägenheter, som skulle utgöra minst 4 tunnland, högst $\frac{1}{10}$ -del av hemmanets ägor.

Sådana voro förhållandena vid det nya statsskickets inträde. Vid riksdagarna krävdes alltjämt reformer, men alltid i olika riktning. Under det att några hyste farhågor för att den långt drivna klyvningen skulle medföra fattigdom och elände och yrkade på inskränkning i hemmansklyvning — det var i allmänhet de konservativas uppfattning — krävde andra i anslutning till franska revolutionens idéer och den därpå byggda franska lagstiftningen, oinskränkt delningsrätt. Men vid 1815 års riksdag hemställde Riksens Ständer, att K. M:t skulle låta domarekåren jämte socken-deputerade föreslå sådana grunder till hemmansklyvning, som till främjande av ödemarkernas uppodling efter varje landsändas beskaffenhet kunde finnas av nöden. Härjämte föreslogs, att obehindrad rätt måtte lämnas till torps avsöndring under full äganderätt och 1827, kort efter den nya Danckwardtska skiftesstadgans antagande, utfärdade K. M:t en förordning om hemmansklyvning och jordavsöndring. Den borttog bestämmelsen om någon viss del av hemmanet såsom minimum, liksom det alltför evasiva: "om hemmanet prövades kunna tåla det", och fastslog vissa bestämda villkor för besuttenhet. Rörande jordavsöndringen stadgades, i anslutning till de nämnda enskiftesförordningarna, rätt till avsöndring av särskilda lägenheter.

Nu må man icke tro, att alla voro nöjda, nej, redan vid 1828 — 1830 årens riksdag påyrkades ändring. Den ena sidan påyrkade naturligtsvis inskränkning, medan den andra, företrädd närmast av P. G. Cederschiöld och den frisinna bonden Nils Månsson i

Skumparp, skrev "fri och obegränsad jordklyvning" på sin fana — den senare med det tillägget, att varje inskränkning vore ett ingrepp i äganderätten. Men ständerna intogo en avvaktande hållning, ehuru K. M:t under tiden lämnade rikets jordbrukande invånare tillfälle att yttra sig om grunderna för hemmansklyvningen; och man måste erkänna, att därvid framkom många både sakkunniga och betydelsefulla uttalanden.

Nils Månsson i Skumparp.

Särskilt bör man kanhända därvid uppmärksamma en reservation år 1835 till Skaraborgs läns länskommitté av den frisinna och berömde folkvännen, häradshövding Johan Gabriel Richert, som därvid framlägger ett helt framtidsprogram, samtidigt som han skarpt går tillrätta med hemmansklyvningens fiender. Han påvisar, hur lagstiftningen måst lyssna till anspråken efter större frihet, och förutspår att de band, som 1827 års författning ännu lade på rättig-

heten att besitta jord, snart skulle avskaffas, såsom ogagneliga och tryckande.

"Där torparessystemet är rådande", skriver han, "utan att vara mildrat av ett faderligt husbondevälde, och när jordbruksnäringen är stillastående, där ser man vanligen arbetaren trög och vårdslös. När torparen har sitt dagsverke på karvstocken, gäller det lika, om det är väl eller illa gjort; och när jordbrukaren icke själv går framåt, förmår han ej tillägna sig de nya arbetskrafter, som uppkomma omkring honom. På sådana ställen kan följaktligen nå-

gon verklig flit och trevnad hos den arbetande klassen icke äga rum. Där åter en självständigare anda utvecklat sig hos arbetaren, där jordbruket framskrider till större fullkomlighet, där hågen att förkovra sig har tillbörlig väckelse och uppmuntran, där även dagsverkaren fått smak på äganderätt och på något mer av livets bekvämligheter än tillfredsställandet av de första djuriska behoven, där söker man sin frihet och förnöjsamhet i eget hus och på egen jord, oeh där finner man honom flitig, trevlig och redig.

Efter min övertygelse är det icke jordavsöndrings-systemet, som egentligen bidrager till förökande av de olyckligas antal, för vilka fattigvården slutligen måste sörja. Dessa bestå merändels av utslitna tjänstehjon, avsigkomna torpare, försupna bönder och deras barn. Den, som varit omtänksam nog att spara ihop medel till inköp av en lägenhet och som genom sitt därå ned-

Johan Gabriel Richert

lagda arbete, förökat dess värde, har sedan givit fattigvården en säkerhet för sin framtida bärning, fullt ut så god som den man söker i löftesskrifter eller sparbanksinrättningar. Det är sannt: denna säkerhet kan svika; men det är så med alla mänskliga utsikter för framtiden, och jag tror icke, att man bör kväva den kraft, som bjuder till att arbeta sig upp, därför att den möjligtvis kan falla".

Richerts i detta rätt omständliga utlåtande uttalade åsikter i jord-arbetarefrågan, som bredvid Geijers kritik i 1838 års Litteratur-

blad över svenska fattigvårdsväsendet, var det märkligaste yttrande i sociala spörsmål vid denna tid, vållade häftiga angrepp på honom i den konservativa pressen; särskilt uppträdde denna politiska riktnings huvudorgan, "Svenska Biet", i högsta grad hänsynslöst. Han öppnade därför en längre uttömmande polemik med densamma, avslutad med följande profetiska uttalande: "Efter ett eller annat tiotal år skall man ej mera tvista om den fattige arbetarens rätt att förvärva och besitta jord. Man skall förundra sig, huru en så klar sak någonsin kunnat ifrågasättas. Jag känner nu en fläkt av den anda, som går genom tidevarvet. Det är frihetens och ljusets anda. Den skall ej tåla att den ena människan med förakt ser ned på den andra. Den skall en gång lära övermodet att göra åt sig och hyckleriet att gäckas med sanning och rätt." Hans uppfattning på hemmansklyvningens och jordavsöndringens område slog också fullständigt igenom 1881, då full frihet genomfördes. — — —

I sammanhang härmed bör måhända även lämnas en kortfattad redogörelse för byggnads-, levnads- och föreställningssätten i allmänhet — synnerligen primitiva bland allmogen naturligtvis — under förra hälften av 1800-talet. Man har i detta hänseende att tillgå en så ypperlig och tillförlitlig urkund som byskomakaren "Jonas Stolts Minnen", som på få sidor flärdlöst lämnar betydligt värdefullare underrättelser än många vidlyfta kulturhistoriska verk. Därför ha dessa korthuggna anteckningar från 1818 ända in på 1880-talet varit en ofta och gärna anlitad källa för författare på området.

Jonas Stolt föddes 1812 i Högsby församling i Kalmar län, där han också tillbragte hela sin långa levnad, och känner därför icke allenast levadsförhållandenas utvecklig eller förfining, med ett ord, utan även byggnadssättets förändringar från det ytterligt primitiva till det mera gedigna. Han börjar med det senare — och berättar, att stugorna voro timrade och täckta med näver och torv samt

så låga, att man betjänade sig av taket att lägga allehanda redskapsvirke till torkning på. De nyare husen längre fram på århundradet gjordes högre. Inom Högsby församling, funnos endast två, som voro täckta med tegel.

Han anför vidare, att fönstren voro små och att rutorna, som innefattats i bly, icke voro större än spelkort. Men redan i Stolts ungdom voro så små fönsterrutor gammalmodiga, och man begynte undan för undan insätta fönster med större rutor, infattade i trä. Inomhus voro väggarna antingen fullständigt utan beklädnad eller också överstrukna med vitlera. Hos förmöget folk överdrogos de emellertid i allmänhet med gråpapper. Om spisen var placerad i ett hörn, var ugnen alltid inne i rummet; den var särdeles högväld, så att kvinnorna kunde krypa in i den, och alltid av gråsten. Omkring 1820 funnos likväl många bondhus, i vilka ugnen, som icke allenast användes för bak, utan även sädestorkning, i mitten av stugan. Möblerna utgjordes av större eller mindre kistor och skåp. Dessa voro ej målade utan höllos rena genom skurning. Det fanns dessutom ett så kallat slagbord, två stolar med ryggstöd och andra stolar, med ett större eller mindre säte, som vilade på fyra fötter. På 1820 och 1830-talen började man här och där beställa nymodigare möbler. Även dessa, säger Stolt på åttiotalet, äro nu gammalmodiga. Man påträffar dem i kök, på vindar och i badstugor.

I allmänhet voro sängarna väggfasta, men bottnen bestod av några lösa brädlappar, som lågo på ett par slåar. Därpå lades långhalm, och över denna ett kluttäcke. När det skulle vara mera högtidligt, brukades bättre sängkläder, skinnfällar och tjocka hårtäcken. Efterhand kommo även sticktäcken i bruk.

En möbel, som hölls i nästan varje bond- och torpstuga var hönsburen. Det var nödvändigt för tuppens skull. Han angav det rätta klockslaget på morgnarna, då man borde stiga upp. I början

av 1830-talet började man flytta ut hönsburen, men ännu så sent som 1850, kunde den påträffas i många hus.

Den otrevnad, hönsen förde med sig, omtalar Jonas Stolt i följande målande ordalag: "Detta ofredliga djur, som störde hemfriden i alla vrår, måste skyddas inomhus över vintern, och det gick tämligen bra, så länge de sutto tysta i sin bur och sluppo ut endast en gång om dagen, då det kastades för dem en näve korn. Men när våren kom, så väsnades de och skreko förskräckligt. Om de då voro ett halvt dussin, så hunno de att vara i var vrå, flaxa upp och ned, välla omkull fat och tallrikar och göra all den förtret, de kunde, och dessutom hade de ingen blygsel för att smutsa var de voro, om de än stodo på bordet eller på grytkanten. En gång när Måns mor i Basebo hade klappat upp finsiktat bröd och smort det med äggblomma, och det stod på ett bräde mellan bordet och en stolsrygg vid sängen, så kom stora hönan och steg två steg i varje kaka hela brädet i anda. Och mor Måns "te svarja" och ville dräpa hönan, men mästern Fyr bad för denne. Sina värpställen hade hönsen i sänghövdan (huvudgården) eller vid sängfötterna, men då fingo icke "barnen kliva upp i sänga, för höna ska varpe". Annars var sängen lekplats för barnen".

I fråga om stugans inredning i övrigt, meddelar Stolt, att man i allmänhet hade spikat upp en liten hylla över varje fönster. Här upplades allehanda småsaker, utom över gavelfönstret, där man till prydnad uppställde tenntalrikar, ljusstaken och annan grannlåt. Det fanns även andra hyllor för åtskilliga ändamål. Skedkasen (korg vari skeddonen lades) och disktrasan hängde på var sin spik. Matgrytan och övriga kokkärl hade alltid sin givna plats på bänken; på samma ställe förvarades även grantvagan. Under denna bänk lades veden, eller ock hade hönsburen sin plats där. Gardiner, som kvinnorna själva vävde av tåggarn, hängdes framför fönstren vid högtidliga tillfällen. Förmögnare eller

"de, som ville vara mera på staten", läto gardinerna hänga året om. Med renligheten var det ej så synnerligen väl beställt. Redan på 1820-talet, anmärker Stolt, började dock en och annan husmor att skura golvet julaftonen och midsommaraftonen. Men detta omtaltes i bygden såsom märkvärdigheter.

På 1830-talet begynte kvinnorna i en rik bondgård att skura golvet varje vecka, ett bruk, som efterhand grep omkring sig. Men 1857 revs en bondbyggnad ned för att flyttas till en annan plats. I denna hade golvet aldrig varit skurat. Vid högtidliga tillfällen, och där man hade hantverkare, upplystes rummet med ljus, som man hemstöpt av talg. På femtioalet kunde man köpa talgljus, tillverkade i fabriker. Dessa undanträngdes av stearinljusen. Så kom oljan och undanträngde bådadera. — I Stolts ungdom upplystes emellertid rummet i vardagslag av eldbrasan och tyre i spiseln. För övrigt lyste man sig med spingstickor. Tillagandet av sådana var ofta en sysselsättning för de manliga ungdomarna under kvällarna. Utomhus begagnade man sig av bloss.

Vidare upplyser Stolt, att under hans tid tändstickor kommo i allmänt bruk. Han lämnar en intressant beskrivning på, hur man redde sig, innan tillgång fanns till sådana. Enligt denna, lät man, när kölden var stark, elden i spiseln brinna natt och dag, "ty", säger han, "det var icke fråga om att spara ved, ty därav funnos stora stackar och ännu mer". När det var blidare väderlek, höljde man på kvällarna aska över glödmassan, så att elden varade över natten. Händes det att elden slocknade, fick man gå till grannen och låna. Men kunde man ej bli hjälpt där, fick man taga elddonet i bruk. Ett sådant fanns i varje hushåll. Men jämte det samma hade man för att tända eld i spiseln även svavelstickor. Dessa gjordes av spingstickor, som spetsades i ena ändan. Spetsen doppades sedan ned i smält svavel.

Om fattigvården och tiggeriet ger Stolt en hemsk och upprörande beskrivning. Han upplyser bland annat, att socknarna

voro indelta i rotar, och att varje rote skulle sörja för sina fattiga. Men på roten intogos endast sådana, som voro så gamla, att de ej kunde reda sig själva, och som saknade anförvanter, av vilka de kunde få hjälp och skydd. Ur fattigkassan fingo dessa uslingar en riksdaler till jul och en till midsommar. Så länge krafterna stodo bi, gingo fattighjonerna omkring inom roten, men sedan de blivit orkeslösa, skjutsades de mellan byarna. Varje bonde eller åbo skulle hysa och föda den fattige ett på förhand bestämt antal dagar. "Denna börda", säger Stolt, "var dock en småsak mot allt det övriga tiggeriet." Många funnos, som gjorde bettlandet till yrke. De levde helt och hållet därav. De kunde det, emedan ännu denna tid alltså predikades, att man skulle vara givmild och barmhärtig mot de fattiga.

Det var ingen möjlighet för den tidens arbetare att kunna förtjäna tillräckligt för eget och familjens uppehälle. De voro i allmänhet hänvisade till att göra dagsverken vid herr- och bondgårdar. Härför fingo de maten och en liten dagspenning, som ej sällan betalades i brännvin, såsom vi skola få se exempel på längre fram. Visserligen hade de flesta, innan Enskiftet kommit igång, och då befolkningen ännu var fåtaligare, en liten jordlapp till brukning, men den ringa skörd, som kunde inhöstas på densamma, förslog ej långt. Icke så sällan måste då en fordom bland den egendomslösa allmogen ganska vanlig slöjdfärdighet underlätta försörjet.

Men somliga arbetare besutto icke denna gåva. De kunde därför ingenting förtjäna, då icke bönderna behövde deras arbete, utan måste skicka barnen ut på bygden med tiggarpåsen, för att på detta sätt "skaffa sin knappa näring både för sig själva och det övriga hushållet". Även de gamla gingo ofta ut på tiggarfärd, strövande omkring både inom och utom socknen. Många dagar kunde de vandra från gård till gård under en sådan färd och orsakade mycket besvär i gårdarna, där de begärde nattkvarter.

Åtskilliga voro barmhärtiga och mottogo vandrande tiggare, när de både om "hus över natten". Andra nekade att bereda rum åt dylika nattgäster, vilka icke sällan lämnade efter sig ohyra, "som", säger Stolt, "på den tiden var så allmänt i bruk".

Nu var man givetvis mån om att alla skulle få lika stor andel av tiggandets börda, särskilt i fråga om nattkvarter, och därför kommo byalagen överens om, att skaffa sig en tiggarklubba, som lämnades till den, vars skyldighet var att mottaga tiggare. Så snart denne hade mottagit påsryckaren i huset, lämnades klubban till grannen. "Så stort var antalet tiggare", skriver Stolt, "att om i en by med sex bönder tiggarklubban den ena dagen lämnades till en bonde, så hade samma bonde henne igen den andra".

En mängd barn, utan skydd och vård, funnos på grund av att föräldrarna antingen voro döda eller ej brydde sig om dem. I det senare fallet måste ungarna skaffa försörjning på egen hand, så gott de kunde; och man förstår därav gamla tiders begrepp, att sjuåringar skulle kunna själva försörja sig. "Sådana barn", skriver Stolt, "uppehöll sig vanligen i brännerierna och drängstugorna, men om de stannade på ett ställe alltför länge eller råkade att göra något spratt, så drev gårdens ägare själv bort dem med käppen, liksom då man driver bort djur. Detta hände både på Berga, i prästgården och på många andra ställen. Somliga av dessa barn blevo sedan goda och redbara män, men om sådana barn råkade att komma i tvist med en bondson, som på den tiden ofta hände, så hetie det genast "du tiggarluns" eller dylikt, och då skulle han (den fattige gossen) antingen studsas av blygsel eller och taga ut sin rätt med knytnäven".

I fortsättningen omtalar Stolt, att allmogen i gamla tider var mycket danslysten, och man kan mycket väl förstå, att någonting måste ersätta våra dagars intellektuella förströelser. Sålunda anställdes allmänna dansnöjen på midsommarafton, då majstången restes, någon gång längre fram på sommaren, då skördefest firades,

samt den 24 oktober, då tjänarna flyttade. Fanns ej spelman att tillgå, dansades efter sång — till och med sextioåringar deltog. Men utom med dansen roade sig ungdomen med att slå trill, brottas, springa änkeleken, hoppa till håll, slå en tredje, draga kattstrupe, leka Malkus, blåsa ut ljuset, träda vantnålen, göra farstuleken m. m. Dessutom åktes kälke och skridsko; kort speltes även. Vid marknaderna, liksom annorstädes, där ungdom samlades, singlades slant om pengar. Därunder uppstodo icke sällan blodiga slagsmål.

I föregående delar av detta arbete har utförligt redogjorts för, vad folktron under varje månad sedan urminnes förelagt en förtänksam hushållare att uträtta och iakttaga — regler, som inom vissa landsändar, mer eller mindre medvetet, delvis lända till efterrättelse ännu i dag. Nu återstår därför endast att omnämna veckodagarnas olika betydelse under äldre tider. Ett arbete utfört under en viss dag är alltså mera lyckosamt än samma utfört å en annan dag. Särskilt försiktig skall man alltid vara söndagar och torsdagar.

På **måndagen** bör man icke företaga någon resa, ty då går det olyckligt; ej heller sopa stugan, ty då sopar man bort alla pengar under veckan; ej heller sälja boskap. — På **måndagar** och **torsdagar** bör man icke heller tända kolmilor, ty då misslyckas de. På **måndagar**, **onsdagar** och **fredagar** må man ej flytta, ej heller hålla barndop, bröllop eller begravning. Allmogen kallar dessa dagar avrättsdagar.

På **tisdag** skall man flytta från en bostad till en annan, om man skall komma att trivas.

På **onsdag** må icke någon tjänare flytta.

På **torsdag** ha läsningar och signerier till skydd mot alla slags onda inflytelser den kraftigaste verkan. Barn, som äro födda på torsdag eller söndag, kunna framför andra se gästar, gengångare och spöken, de ha också lättats att finna förborgade skatter (äro minst rädda av sig). — På torsdags- och söndagsmorgon skall man bota sjuka kreatur, om det skall hjälpa. Då skall man också binda skällan på kreaturen, att de ej må bli rivna av odjur. — På

tre torsdagsmorgnar ä rad böra trollknivar smidas. Smeden måste utföra det naken. En sådan kniv biter på allt som är förtrollat. — På torsdags- och söndagsmorgnar bör man icke klippa eller skära naglar på fingrar eller tår, ty då kan man bli förgjord (naglarna ruttna bort). Det är ej heller bra på fredagarna, ty "fredagsskurna naglar giva sorgfulla dagar". — På torsdagsaftnar får man icke göra någon "kringgärning", såsom mala, nysta varpa eller vindla hö åt boskapen. Det är att göra "Thoregud" emot. Framförallt får man ej spinna, ty då kunna trollen sätta sig i totten. Spinner det oaktat en kvinna denna afton, får hon ej ro i sin grav. Kör någon en torsdagsafton med vagn över ägora, så kommer masken att förstöra säden. — På torsdagsafton bör bordet dukas med mat, och ljus upptändas för de osynliga gäster, som då komma. För att ej skrämma dem, får man ej bulta, hugga eller ropa. Det bekommer också kreaturen illa. Icke heller bör man titta ut genom fönstret, ty då kan man få se syner, så förskräckliga, att man blir sjuk för livstiden. — På torsdagsafton böra drömmunkar bakas av salt och mjöl. Åter en flicka tre sådana på aftonen, så kan hon i drömmen få se sin blivande fästman. På torsdagsaftonen bör man icke gå eller fara ut, ty då kan man råka ut för Odins pilar. Han är nämligen då ute och jagar.

På **fredagar** bör man ej ge sig ut till sjöss eller avsegla, ty då går resan olyckligt. På fredagar bör man ej rensa huvudet från ohyra, ty därigenom ökas den.

På **lördagar** är bäst att tvätta barn: men ej på söndagar, ty då vantrivas de.

På **söndagar** böra icke barn agas, ty då bliva de olydiga. — På söndagsmorgnar bör man gälla stutar, om det skall gå väl.

Men vi måste lämna föreställningarnas område och i fortsättningen av denna avdelning — liksom i början — syssla med mera reela betraktelsesätt, baserade på lagar och förordningar.

Man har då först att anteckna, att en humanare anda i lagstiftningshänseende, tar sig uttryck i upphävandet av åtskilliga gamla barbariska förordningar. 1841, den 10 juni, upphävdes den K. förordningen av den 16 juli 1776*) angående straff

*) Ifrågavarande förordning är av följande lydelse: "Vi Gustav etc. Göre vederligt, det vi av flera inom kort tid hos oss förekomna brottmål funnit hurusom frälsebönder, torpare och drängar i uppsåt dels att hämnas förmenta oförrätter dels att stjäla av stadgat råd, i försåt sökt att avhända deras husbönder livet; och alldenstund den brottslige i denna händelse lättare än andra

för enskilda tjänare, bönder eller torpare, som försåtligt våldföra husfolket. Nu skulle dessa underlydande i stället för ursprungligen stadgade omänskliga straff sona sina brott med trettiotvå par spö, tjugufyra par ris eller 24 dagars fängelse vid vatten och bröd, samt därjämte arbete å fästning, två eller flera år efter brottets beskaffenhet. Några år längre fram, efter Karl Johans död, avskrevs även det nesliga stockstraffet. Dessutom upptogs husagan, som åstadkommit så mycket otäjlj bart lidande under århundraden, till ingående diskussion i pressen — och i bondeståndet motionerade Gustav Glad från Västerbotten vid 1847—48 års riksdag, den 29 dec. förstnämnda året, i följande ordalag:

„Genom K. förordningen av den 10 juni 1841 blev, som bekant är, spö och risstraffets användande betydligt inskränkt och prygelstraffets användande på soldaten alldeles upphävt, emedan dessa straffs användande ansågs barbariskt och icke överensstämmande med tidens mera människoölskande riktning.

Dessa bestrafningssätt voro dock i den lagliga makten, och kunde således i det närmaste beräknas, både till mått och till dess följder: men vid fattandet och utfärdandet av nämnda författning om spöstraffets inskränkande, har man helt och hållet lämnat i den K. Legostadgan den 23 nov. 1833 omnämnda husagan utan allt avseende.

Husagan, om den begagnades förnuftigt, kan visserligen ej anses så svår, men bliver tyvärr missbrukad. Det säges uti ovannämnda k. stadgas 5 §, att

haver tillfälle att göra skada, helst för en husbonde är svårt, om icke omöjligt, att alltid taga sig tillvara för sitt tjänstehjons eller underhavandes försåt, som till trohet emot honom äro besynnerligen förbundna. Men lagen, ehuru den uti 15 kap. 2 § M. B. utsatt spö och risslitande för den, som uppsåtliga bär hugg och slag å sin husbonde eller matmoder, likväl icke särskilt stadgat i detta fall, som innefattar ett ännu grövre brott, då tjänstehjon eller underhavande sätter sig i försåt för husbonde, att honom skada göra till liv eller lem, utom det straff, som uti 21 kap. 6 § samma balk är i allmänhet utsatt för edsöres brott; fördenskull och som sådan arghet i dessa senare tider ofta försporis och med synnerliga list och djärvhet blivit utövad, varav nogsamty synes, att mindre straff, och då brott av sådan beskaffenhet, vilka på så betydande sätt skulle rubba den allmänna säkerheten och de band, som böra förena underhavande med deras förmän, skulle efter sistnämnda lagens rum kunna jämte förlust av äran, den sådane vanartige icke akta, försonas med

en husbonde vid ett tjänstehjons fel, och då den förres allvarliga föreställningar icke hjälpa, äger att sådana fel rätta med "måttlig" husaga.

Detta ordet "måttlig" är av ganska stor obestämthet, ty det beror helt och hållet på olika individers olika uppfattning därav; vad en mera mänskligt sinnad människa anser för en omänsklig behandling, det kan en hård och sträng husbonde anse för blott "måttligt". Om man då antager, att ett tjänstehjon av sin husbonde fått vidkännas en alltför sträng bestraffning, i stället för en måttlig, huru skall då ett tjänstehjon njuta ersättning och upprättelse för vad det blivit för hårt straffat? Detta kan knappast ske, om ej straffet till sina följder är alltför mycket i ögonen fallande, eller tillräckligt många vittnen varit närvarande vid bestraffningen. Blev åter makten av denna godtyckliga bestraffning husbönderna fråntagen, eller med ett ord, husagan avskaffades, så skulle därigenom många tjänstehjons hårda och omänskliga behandling förekommas. Kunde man tänka sig blott helt och hållet goda husbönder, så kunde visserligen vara likgiltigt, om husagan stode kvar såsom en rättighet, emedan sådana husbönder denna rättighet aldrig begagna, väl vetande, att man vinner mera aktning och lydnad genom förnuftiga ord, än handgripliga tillrättavisningar. Men som erfarenheten visat, att mången husbonde av hat, hämnd, andra människors förtal, lögner och mera dylikt, straffar sitt tjänstehjon, allt under täckmanteln av måttlig husaga, det jag själv åsett och många gånger hört omtalas, och således har mig bekant missbruket av husagan, har jag på detta sätt velat fästa Rikets Ständers uppmärksamhet på nödvändigheten av dess avskaffande. Och anhåller, att detta anförande måtte remitteras till vederbörligt utskott."

Men icke alla i bondeståndet ville upplyfta den obesuttna allmogen till bättre förhållanden, utan fastmera hålla de fattiga kvar,

penningeböter, vartill de kunna skaffa sig utväg, icke är nog verkande till allmän säkerhet, hava vi i nåder ansett nödigt, att slika brott måge anses med så allvarsamt straff, som kan vara tillräckligt att avhålla och avskräcka sådana våldsverkare: Och vele i nåde alltså härigenom stadga och förordna: Att då enskilda tjänare, bönder eller torpare, vilka betjäna med arbete eller dagsverken, sätta sig för husbondefolket i försåt, evar det helst är, att dem skada göra till liv och lem, och sargar dem, eller slår blånad eller blodvite, sådana böra straffas, mannen med trettio par spö och kvinnan med tjugofyra par ris, try slag av paret, samt därjämte mista äran och arbeta ett eller flera år på någon fästning, allt efter brottets grovhet och den brottsliges arghet: Börandes han sed-rmera under arbetstiden på fästning en gång varje år undergå samma straff av spö eller ris, och det på samma dag, som han första gången det utsått; och skall denna vår nådiga förordning å predikstolarna årligen uppläsas adertonde söndagen efter trefaldighets."

eller rent av återföra dem till förutvarande nedtryckande villkor — som vi skola se av efterföljande. En förordning hade nämligen — såsom vi redan förut lämnat redogörelse för i lämpligt sammanhang — utfärdats den 29 maj 1846, som lämnade försvarslösa stackare vissa smärre lättnader. Nu hade en av representanterna för Västernorrlands län, *Nils Strindlund*, en obestriddligen lika konservativ som begåvad odalman, kommit underfund med, att

Oscar I
(1844 - 1859)

en skärpning av 1:sta kap. av denna förordning vore absolut nödvändig, "så att var och en av den tjänande klassen, som efter 1 § av samma kap. ansåges såsom försvarslös skulle i den socken, där han var mantalsskriven kunna åläggas att antaga årstjänst hos den jordägare, som hos sockennämnden anmält behovet av ett sådant arbetsbiträde, emot tillgodonjutande av lön och övriga förmåner, som efter ortens sed, i allmänhet gällande voro". Motionären gör härefter till ovanstående yrkande följande för tidevarvet karaktäristiska motivering:

"Det fordras ej mycken människokännedom och samhällserfarenhet för att finna, att ungt folk, som icke har egen tillgång att försörja sig med eller något bestämt näringsfång, måste ha ett yttre tvångsband genom årstjänst hos bättre bemedlade likar, i ordentlig väg bereda sig bärning; att däremot naturen sig själv lämnad, helst vill vara oberoende, skyr arbetet såsom en börda, överlämnar sig merändels åt ett lättrifullt liv och de laster, som det sinnliga njutningsbegäret av sig föder, lever för dagen, har ingen framtid, utan för-

skaffar sig genom så ringa arbetsbiträde som möjligt är, ock i övrigt genom olovliga medel, så mycken bärning, som fordras för att utan svält och ytterlig nöd framläpa ett lätjefullt eller brottsligt liv. Sådana hava åtminstone i min hemort följderna v'sat sig av den förut tjänande klassens nu erhållna olyckliga frihet, att undandraga sig årstjänst, sätta sig för sig själv och försvara sig själv, såsom det efter vår tids falska liberalism heter och blott arbeta efter bekvämlighet såsom ett nödvärn mot hunger och elände, men använda den övriga tiden till lätjtja och liderlighet. Drängar och pigor, som förr genom skyldigheten att taga årstjänst

voro underkastade ett nödvändigt band för ett nyttigt användande av deras arbetskraft, för samhällsordning och enskild sedlighet, sätta sig nu tillsammans såsom inhysseshjon hos torpare och backstugusittare, taxera jordägaren med oskäligt stegrad dagspenning för sitt så sällan som möjligt lämnade arbetsbiträde, och lämna de långa mellantiderna till lätjtja och alla därav uppkommande laster, varav följden bliver bland allt annat moraliskt elände, att socknens fattigvård belastas med en i gräslig progression stigande mängd av oäkta barn och samhället med en överdådig, för-

supen och liderlig ungdom, som slutligen inträder på brottets bana och hemfaller åt lagens straffdom. — — — Det numera inträdda oregelbundna levnads-sättet bland den förut arbetssamma och sedliga tjänande klassen har även haft den följd, att skaror av sysslolösa drängar genomströva socknen under sken av att söka arbete och med hot och övermod tilltvinga sig fri förtäring i de hus, som de besöka, så att under sommartiden, då förr allt övrigt folk voro skilda från hemmet genom bärningsarbete och endast husmodern hemma för att besörja matlagningen, nu måste kvarlämnas vid gården en à två män för att hålla vakt och skydda hus och hem från denna kringvandrande våldgästning. — —"

*Nils Strindlund,
talman i Bondeståndet 1853–1854*

Men vi återgå till kampen inom riksstånden för husagans avskaffande. I ovannämnda Glads fotspår följde nämligen flera andra motionärer, bland andra representanter för Nerikes län av samma stånd vid 1856—58 års riksdag, Johan Johansson, som efter en saklig på historisk grundval vilande motivering yrkar, "att rikets ständer måtte för dess egen del besluta om husagans avskaffande, eller, om detta icke bifalles, åtminstone den inskränkning måtte äga rum, att ingen utom husbonde själv må tillåtas att husaga utdela". I samma ärende motionerade även Lars Hierta hos Ridderskapet och Adeln; och då hans framställning sedermera blev grundläggande för K. M:ts resolution, anföres det huvudsakligaste av såväl motivering som yrkande:

"Vid flera förflutna riksdagar", skriver han, "hava åtskilliga representanter väckt förslag om ändringar i K. M:ts förnyade Nåd. Legostadga för hushönder och tjänstehjon av den 23 nov. 1833, och särskilt om upphävande av den i 5 § av samma författning åt husbonde lämnade rättighet att, utan ansvar, kunna slå sina tjänare, eller tilldela s. k. husaga. Dessa förslager hava under förflutna tider icke vunnit det bifall inom riksstånden, att de kunnat leda till något gemensamt beslut av Rikens Ständer; men många omständigheter, och däribland den allmänna välvilja, varmed en motion i dessa dagar blivit omfattad av det hedervärda Bondeståndet, giva anledning att antaga, det den tillförne nog allmänna fördomen emot en rättsenligare lagstiftning även i detta fall hunnit vika för förnufts-skäl.

För att framlägga nästan allt som behöves eller kan sägas till stöd för husagans avskaffande, vore det egentligen blott nödigt att åberopa och hänvisa till innehållet av flera föregående utförliga yttranden därom, helst ämnet är ett av dem, som ofta utgjort föremål för ett offentligt avhandling. Det förtjänar dock alltid att återkalla i minnet, huru stort omfång av makt övers andra personer, som inbegripes under benämningen husaga, och därnäst, att undersöka i vad mån det beror på vars och ens fria vilja, att underkasta eller undandraga sig detta tvång.

I förra hänseendet lämnar 5:te, 8:e och 9:e §§ tjänstehjonsstadgan, den senare jämförd med 36 kap. 2 § Missgärnings Balken, en klar och bestämd ledning. 5:te § är den redan förut åberopade, som jämte motsvarande bud i all-

männa lagen tillägger husbonde själva rättigheter till husaga, ehuru där åtföljd av tillägget måttlig. Gränsen för denna måttlighet bestämmer 9:e §, som bjuder att husbonde, vid tjänstehjons bestraffning, icke må strängare förfara, än 36 kap. 2 § Missgärnings Balken innehåller; och detta sistnämnda lagrum lyder sålunda: "Slår husbonde eller matmoder legohjon sitt, så att det varder därav lamt eller lytt, ligge det i laga bot, som förr är sagt. Näpsa de det skäligen för brott dess, vare ogild." Det vill säga: så framt en husbonde eller matmoder, vid husagans tilldelande, blott icke tilltygar tjänstehjonet så, att det förlorar någon kroppsdel, eller bliver ofärdigt för framtiden, så hörer allt övrigt, enligt ännu gällande förordning, till måttlig husaga. Härtill kommer ytterligare, enligt 8 §, att husbonde äger till-sätta annan person i sitt ställe, "och tillkommer denne samma hörsamhet, husbonde äger av tjänstehjon fordra, vid den påföljd som i 10 § läses".

Härav är en klar slutföljd, hur godtyckligt en hård husbonde kan, om han vill, handtera en tjänare utan ansvar, Det är motbjudande för känslan, att mera speciellt fullfölja föreställningen om hur långt detta kan leda; men för omdömet om befogenheten av en sådan makt, är det likväl nyttigt att ej

dölja, vad som är en sanning, att varje husbonde här i Sverige ännu i dag kan, själv eller genom andra, låta piska större eller mindre del av tjänarens kropp blå eller blodig, så framt han blott nyttjar den försiktigheten, att icke obotlig skada tillfogas honom. Anses detta påstående innebära överdrift? Nåväl, vittnesbörd lämnas av åtskilliga mål, som vid Poliskammaren i huvudstaden, där ingivna läkareattester intygat om svåra blodviten, till och med sönderslaget ansikte, tillfogat av husbonde, men av den beskaffenhet, att det ansetts kunna botas inom så eller så många veckor; och detta har blivit förklarat för husaga, och tjänaren eller tjänarinnan icke ens berättigade att lämna tjänsten. Hus-

Lars Johan Hierta

bonde har i sådana fall stundom ej behövt annat än sin egen utsago, att tjänstehjon varit näsvist eller försumligt, för att därigenom gå fri för all påföljd.

Skulle vid sådant fall tjänaren, tilläventyrs uppretad över en i hans tanke orättvis och alltför hård behandling, icke laglig, tillfoga husbonden ett slag eller skuffning tillbaka, vilket i vanliga fall kostar 16 sk. i böter, då skall tjänaren, enl. 2 § 15 kap. Missgärnings Balken, straffas med 18 par spö, 14 par ris eller 16 dagars fängelse vid vatten och bröd.

Förhållandet mellan husbonde och tjänare i ett land, där ej slaveri äger rum, förutsätter ett ömsesidigt och frivilligt avtal, varigenom den senare åtagit sig att använda sin tid och sina krafter för den förres räkning, mot viss lön och fritt uppehälle eller kostpengar. Om man nu vill föreställa sig såsom blott och bart en tankebild, att de två personer, som befinna sig i detta kontraktsförhållande den ene, arbetsgivaren, har rätt att ansvarslöst misshandla den andre, om han vill dagligen, medan denne senare, om han för att värja sig, giver ett slag tillbaka har att plikta med 18 par spö, och allt detta, utan att den underordnade har rätt att ens genom särskilt förbehåll undandraga sig en så slavisk behandling så skulle en sådan lagstiftning säkert anses icke blott abderitisk, utan nära nog en omöjlighet, ett vilt inbillningsfoster. Helt annat blir det, då vi hava denna lagstiftning mitt ibland oss. Vanans makt är stor, och det finnes knappt någonting så förfärligt, att icke mängden av de liknöjda eller mindre tänkande kunna, om de sedan längre tider hört talas därom, äse det tämligen lugnt, ja, även finna det fullkomligt i sin ordning, med undantag naturligtvis av dem, som omedelbart lida därav. Vad har man icke i det hänseendet erfarit om fördomarna ang. livegenskapen i Ryssland och slaveriet i en del av de Förenta Staterna?

Beror det då, detta är den nästa frågan, av vars och ens fria vilja att underkasta eller undandraga sig den belägenhet, vari tjänaren befinner sig? Detta besvaras i 1 § legostadgan sålunda, att var och en som icke ingått i kronans eller annan allmän tjänst, eller idkar, med behörigt tillstånd, fria konster, studier, handel, fabriksrörelse, hantverk, eller annat lagligt näringsfång, eller jord eller bergsbruk, antingen såsom ägare, arrendator eller brukare, eller bevisligen av föräldrar, anhöriga eller andra personer underhållas, eller, enligt församlingens i sockenstämma yttrade omdöme, är känd såsom den där antingen genom egna medel eller genom arbete eller annan laglig sysselsättning ärligen sig försörjer, eller av allmän barmhärtighetsanstalt vård och understöd njuter, var och en, som icke är i någon av dessa belägenheter, skall, för att äga laga försvar, skaffa sig årstjänst, och är med detsamma underkastad tjänstehjonsstadgan.

Nu uppräknade särskilda bestämmelser innefatta väl ett ringa utrymme att finna sysselsättning, utan att behöva taga tjänst annat än av fri vilja; men det behöver ej här bevisas, att ett ofantligt antal personer måste, med eller mot sin egen önskan, åtnöjas att ingå i tjänstehjonsklassen. I alla fall utgör den omständigheten, att omkring en fjärdedel av landets befolkning ständigt befinner sig inom denna klass, ett tillräckligt antal talande skäl, att icke förbise, hur illa den nyss omnämnda ställning står tillsammans med den jämlikhet inför lagen, som man dock så gärna vill föreställa sig tillhöra det svenska folket.

Rikedomens eller välståndets förmån i samhället består huvudsakligen i, att mot betalning kunna till sin tjänst förfoga om andras tid och arbetskraft. Det är häruti som den verksamaste orsaken ligger till begäret att förtjäna penningar. Bland dem som arbeta i andras tjänst önska också därför de allra flesta ingenting högre än att, såsom det kallas, bliva sin egen, d. v. s. kunna försörja sig på egen hand, varemot det är ytterst sällsynt att någon, som ifrån tjänareklassen hunnit till ett sådant oberoende, önskar återgå till arbetare åt andra.

Redan förmågan att enligt avtal befalla över en annan och vara herre över dess arbete, ger sålunda husbondens samhällsställning i allmänhet ett ojämförligt företräde framför tjänarens, utan att den senares belägenhet bör förtyngas genom en så godtycklig makt, som husagan innebär.

Jag vet väl att icke så få, sannolikt med verklig övertygelse, påstå, att ingen har det bättre än tjänaren, som icke behöver själv tänka på sin utkomst. Detta är mången gång fallet, där ett verkligt patriarkaliskt förhållande av ömsesidig tillgivenhet äger rum, men kan ej tagas såsom skäl för att överskyla det svåra missförhållande, som äger rum inför lagen. För att på det hela bilda sig ett klart omdöme om saken, torde det enklaste vara, att de, som försvara den obegränsade husbondemakten, föreställa sig själva vara i en tjänares belägenhet hos en rå husbonde eller utsatt för någon annans godtycke, som husbonden satt i sitt ställe; åsikterna skola då sannolikt snart förändras.

Det är även skäl att tänka på, att arbetarklassen icke nu är densamma som för hundra, för femtio eller ens för tjugo år sedan. Nya tankar om dess berättigande som samhällsmedlemmar hava inom densamma blivit väckta och skola ej gå tillbaka. Måne det då icke är skäl att i tid, på ett klokt sätt, eftergiva för deras uppkomna fordringar, så långt som dessa äro grundade på rättvisa.

På grund av det nu anförda vågar jag vördsamt föreslå följande förändringar i Legostadgan och motsvarande §§ i allmänna lagen:

1:o) Att 1 och 2 §§ i berörda stadga må ändras så, att ibland de särskilda bestämmelserna angående vad som förstås med laga försvar, orden: "eller, enligt församlingens i sockenstämma yttrade omdöme är känd såsom den där antingen genom egna medel eller genom arbete eller annan lovlig sysselsättning ärligen sig försörjer" — må ändras till: "eller nöjaktigt kan visa att han eller hon antingen genom egna medel eller genom arbete eller annan lovlig sysselsättning sig försörjer". I enlighet härmed borde då ock stadgan om försvarslöshet ändras i första §. Det blir nämligen i vissa fall en både onödigt och belungande omgång att behöva skaffa församlingens betyg genom sockenstämma därpå, att en person ärligen försörjer sig, då sådant merändels kan ådagaläggas genom och mera i första hand genom enskilda intyg, om vilka församlingen i de flesta fall kanske icke ens har någon kunskap.

2:o) Att 5 § 2 mom. och följande i Legostadgan må erhålla en sådan förändrad lydelse: *"Felar tjänstehjon av lättja, vårdslöshet eller olydnad i tjänsten eller eljäst förer ett oordentligt eller straffbart levnadssätt, äge husbonde med allvarsamma föreställningar söka sådant rätta. Bättrar sig icke därav, eller befinnes det okunnigt eller eljest odugligt i tjänsten, eller däri visar otrohet eller uppstudsighet och vill husbonde det därför från sig skilja, anmäla då målet"* — lika med nuv:de författningen till §:s slut. Därefter tillägges: *måttlig husaga är tjänstehjonet till fyllda 18 år och av kvinnokönet till fyllda 16 år underkastat. Tjänstehjon, som bevisligen av husbonde blivit misshandlad, må utan uppsägning lämna sin tjänst"*.

3:o) Att 8 §:s bestämmelse, att husbonde må sätta annan person i sitt ställe, må såsom ett rättslöst och orimligt stadgande, där icke avtal därom förut ägt rum, ändras sålunda: *"Husbonde må icke utan att tjänstehjon vid stadslandet därom blivit underrättad, eller sedan därtill samtycker, sätta annan person i sitt ställe"*.

"Kan tjänstehjon bevisa, att husbonde under det sista halvåret, innan tjänstehjon skall tillträda tjänsten, har misshandlat någon tjänare eller låtit den svälta, eller sökt förleda den till brottsliga och osedliga handlingar, så kan tjänstehjonet, om det varit okunnigt härom på den tid, då det åtog sig tjänsten, icke förpliktas tillträda densamma, men skall dock, om det utebliver, återgiva städselpengarna."

En hel del märkliga uttalanden fälldes också under debatterna i de särskilda riksständen, om än motståndet från de mest förbenade gammaldagsmännen var särdeles starkt. Bland annat ytt-

rade i prästeståndet doktor Sandberg följande, som icke skall uraktlåtas att taga på minnet:

”Förhållandet är verkligen sådant, att där husagan *kunde* användas med lämpor och sans, där underlåtes den; men där den minst borde begagnas, just där användes den. Jag tillstyrker därför vördsamt dess avskaffande. En rå och hetlevrad husbonde bör åtminstone med lagboken kunna försvara den grova misshandling, som han i ett uppretat sinnestillstånd kan utöva emot en felaktig tjänare” — och med honom instämde flera framstående mera humanistiskt tänkande prelater i ståndet.

Det urgamla rättsinstitutet angående husagan utdömdes faktiskt av alla framsynta medborgare, och därför kunde regeringen den 1 oktober 1858, på ständernas beviljande, avlysa detsamma, ehuru icke i hela dess vidd, ty ännu kvarstår, *att husbonde äger rätt att måttligt aga manligt tjänstehjon under 18 år och kvinnligt under 16 år*. Som alltid, vågade man endast gå halva vägen — och vid denna milsten har man sedermera stått orubbligt stilla i mer än en mansålder. I radikala kretsar väckte beslutet stort missnöje, som uttrycktes i både tal och skrift. En av den tidens främsta folklivsskildrare, Per Thomasson, fällde strax efter i ett litet arbete, ”Slavlivet i Sverge” följande betecknande omdöme:

”Det förhåller sig så med husagans avskaffande liksom med upphävandet av konventikelpakatet. Man tror sig ha vunnit allt, då man endast har tagit ett tuppfjät framåt på civilisationens bana. Vid ingen ålder lider tjänaren så mycket som mellan femton och aderton år. Hans krafter äro ännu outvecklade, och likafullt fordrar man, att han skall i arbetet gå och gälla för en hel karl, vilket han också gärna vill göra, huru ont han än skall slita på kuppen. Han är vid denna tiden mest ömtålig om sin heder och en tillfogad orättvisa faller tungt på det ofördärvade hjärtat. Det är vidare under denna tid, som tankarna erhålla sin riktning för kommande dagar, både i det onda och goda. Huru maktpålig-

gande är det icke därför, att vara mänsklig i sitt handlingsätt mot ynglingen, om man framdeles vill hava nytta och glädje av mannen. Under närvarande förhållanden gör man raka motsatsen. Den äldre arbetaren, som är stark och erfaren i alla avseenden, så att han kan värna sig mot en barbarisk husbonde, han är av lagen skyddad, då den svage och oerfarne ynglingen är lämnad till pris åt godtycket och råheten, som säkerligen skall så mycket kraftigare hämnas sin inskränkta rättighet på honom. Husagan borde därför vara avskaffad för mannen vid samma ålder som för kvinnan, om man i grunden vill förekomma det onda, som den i alla tider har åstadkommit inom samhället."

Nu torde väl emellertid sedan ett par årtionden husaga, vars fullständiga avskaffande icke ens Per Thomasson, eftersom han står på sextonårsgränsen, tyckes anse nödvändig, vara utdömd av utvecklingen, ehuru den ännu kvarstår på papperet, ty få lära väl de husbönder, som bära hand på sina underordnade tjänstehjon, numera vara. Det hör icke till god ton, kan man säga; och den arbetsgivare, som tillgrepe sådana bestraffningsmedel, skulle säkerligen snart stå ensam på sin gård.

Men i början och mitten av av 1800-talet var det annorlunda. Då fredade husbönderna sina samveten därmed, om de ibland — och det hände särskilt på adelsgårdarna alltför ofta — gingo hårdhänt tillväga mot tjänstefolket eller sina underlydande i allmänhet, att lagen stod på deras sida. När man numera läser exempelvis Per Thomassons skildringar ur torpar- och startarlivet, tränger den frågan fram oemotståndligt: kan detta vara möjligt? Han låter i "Slavlivet i Sverige" sin hjälte, Thore Jönsson, berätta om sina öden och äventyr, ända från barndomen, tills han hamnar hos kapten von Pryhl, "som bekräftade varje befallning med mustiga eder, bestående av ett sprakande fyrverkeri till avgrundsfurstens ära". Men han var framstående på alla lantbruksmöten, där han höll långa tal över guano, tegelrör och rotfrukter m. m. Han

låter i fortsättningen Thore Iönsson göra följande erfarenheter hos von Pryhl:

"Vid första uppträdandet på gården, fann han genast, att vi torpare hade det alltför bra, och ålade oss därför dubbelt högre skatt. Jag hade förut på egen kost endast gjort tre dagsverken i veckan, men dessa ökades nu till fem. Jag hade således blott en fridag, och måste därför, ehuru ogärna, även arbeta om söndagarna, såvida jag någorlunda skulle kunna sköta torpet. Mycket blev likväl försummat. Grödan blev hälften mindre det året. Arbetet vid herregården blev hårdare för varje dag. Jag insåg mer än väl, att detta omöjligen kunde bära sig i längden, och försökte därför skaffa mig plats på något annat ställe, medan jag ägde litet förmögenhet.

Karl Kullberg

(Han hade haft en bättre husbonde förut, så att han sammanparat några slantar). Alla försök voro dock fruktlösa. Ingen ville på sina ägor intaga en arbetare, som var bekämd med hustru och sju barn. Världen är visserligen vid men det fanns intet annat rum för mig, än det jag redan innehade.

Under vintern blevo torparna uppsagda till flyttning på våren, såvida de inte ville bliva statkarlar. Kapten såg dock helst att vi flyttade, ty han ville ha unga, raska arbetare, som icke voro belastade med "kärringtross och små skrikhalsar", såsom orden föllo.

Han var dock nödsakad att behålla oss, och vi voro tvungna att ingå på förslaget, emedan vi icke kunde få någon annan plats.

Här uppfördes nu smärre arbetarbostäder vid själva huvudgården. Torparstugorna nedrevos och jorden lades i sambruk med de övriga ägorna. De nya boningshusen voro temligen bra, men

lönevillkoren små, och bestodo i följande:

- 1) Fria husrum och vedbrand.
- 2) En halv tunna malt.
- 3) En fjärding sill.
- 4) Två tunnor potatis.
- 5) Ett hundra femtio rdlr riksmünt i penningar.

Efter de spannmålspriser, som då voro gällande hade jag av denna summa penningar till sex skålpund bröd för varje dag under året, men inte det ringaste till sovel. Det var inte mycket att leva på för nio personer. Jag beklagade mig

C. J. L. Almqvist

för kaptenen och föreställde honom, att vi skulle svälta ihjäl på en dylik lön.

— Får gå! svarade han. Jag betalar ett högt arrende för gården och måste därför draga all möjlig fördel av densamma. Dessutom är det icke vanligt, att en statkarl får mera någonstädes i Sverige. Inte rår jag för, att ni skaffat er en hop ungar på halsen.

Med detta besked fick jag nöja mig; och nu började en kedja av röd och elände, som jag inte kan beskriva. Jag kunde omöjligt se hustrun och barnen svälta, så länge jag hade något att

hjälpa med. Först gick den lilla penningssumman, jag hopsamlat under baronens tid; sedan måste Elin (hustrun) bära bort och avyttra den ena lösörepersedeln efter den andra, till och med själva sängkläderna, så vi fingo ligga i bara halmen. Men detta var icke nog. Jag måste från fyra om morgonen till nio om aftonen jämt vara i verksamt arbete. Kaptenen eller hans ladufogde följde oss städse i hälarna, och drevo på med käppen. Mången gång kunde det verkligen behövas, ty dåsiga och liknöjda, som vi blivit genom förtrycket, gjorde vi inte mer än som var tvunget. Tvånget uteblev icke heller. Käppen var städse i rörelse och lämnade djupa märken efter sig hos mången."

En samtida till Thomasson, förut citerade författaren Karl Kullberg, har i "En sommar i Småland", även lämnat diverse bestyrkande uppgifter till här klandrade godtyckliga bestraffningsförehållanden m. m. Han skriver bl. a.:

"De voro redan inne på de områden, vilka brukades av generalens bönder. Den gamle, som med ovanlig förkärlek hängde fast vid det gamla, hade ej heller följt med sin tid i avseende på den utomordentligare höjning av jordlega, vilken, särdeles under senare årtionden, blivit av många godsägare vedertagen som princip. Hans bönder betalade ännu samma arrenden, som i hans farfars eller farfars fars tid, men däremot fordrade generalen sträng ordning och lydnad, och den försumlige eller uppstudsige blev ej sällan av generalen medelst dess högst egna spanska rör återförd till känsla för sina plikter. Han tänkte alltför mycket som aristokrat, att tänka alltför mycket på sig själv och glömma sina underhavande. Det glädde gubbens sinne, då han från sin förgallrade kur uppe i koret varje söndag såg sina bönder och torpare snyggt klädda och välfödda med belåtenhetens fröjdefulla uttryck på sina ansikten, tackande Gud för den lott, som blivit dem beskärd. Men märkte generalens skarpa öga, att någon av godsarna, utan laga förfall, uteblivit från gudstjänsten, kunde det lätt hända, att den

brottslige, i stället för den försummade predikan, fick avhöra en dundrande straffpredikan från husbondens läppar“.

En del andra författare ägnade även fram mot mitten av århundradet den lägre, förtrampade allmogen en smula uppmärksamhet, dess förtryckta belägenhet, eggade deras medkänsla och fantasi, bl. a. Carl Jonas Ludvig Almqvist, som till och med ett

Carl Mikael Bellman

par års tid under det antagna namnet, dannemannen Love Carlsson, sökte leva det lägre folkets liv på ett torp i Värmland. Här ingick han äktenskap med en bondflicka, men ledsnade strax efter på avskildheten och flyttade åter med familjen till Stockholm; även Geijer och Hans Järta m. fl. demonstrerade ofta tydliga allmogesympatier.

I sammanhang härmed torde även någonting böra nämnas om 1800-talets

stora folkfara, bränvinet, som faktiskt höll på att både moraliskt och ekonomiskt ruinera allmogen. En spritförhårligande kult hade inaugurerats under Gustav III, därifrån sådana törstiga gökar som Bellman, Kexél och Hallman, daterade en ny era: "ifrån kronobränneriernas införande", men då tillverkades emellertid i hela Sverge med Finland årligen endast sex millioner kannor — "en ringa bäck", säger C. J. Hellberg, "emot den störtflod som sedermera överströmmade". Det gick så långt, eller egoismen, njutningslystnaden och förfallet voro så stora, att man på riksdagarna

förfäktade, att brännvin var för folket "nödigare och nyttigare än bröd."

I 1809 års grundlag tillades varje jordbrukare och jordägande stadsinnevånare rättighet att utöva husbehovsbränning och redan 1810 uppgick antalet brännerier i riket till 173,126. När kronprinsen 1812 återlämnade styrelsen i Karl XIII:s händer, uttalade han sin "bedrövelse över ett bruk och en tillverkning av brännvin, som åsidosatte det allmänna intresset för det enskilda, förstörde nationens moralitet och skulle förr eller senare blottställa den för oundviklig hungersnöd". Men ständerna voro alltjämnt, trots att måttlighetsföreningarna gjorde energiska påstötningar, lika obekrämt att företaga någon ändring.

Erik Gustav Geijer

Det uppstod till och med oroligheter bland allmogen.

Den 31 okt. 1853, begåvo sig en skara arbetare, varvstimmermän och andra personer, i sluten massa in till Karlshamn. Hopen kom direkt från arbetet och marscherade under dov tystnad Storgatan uppåt direkt till borgmästare Ekenmans bostad. Han trädde ut på trappan och frågade vad de ville. Svaradés: "ni som riksdagsman måste göra allt vad som kan göras till lättnad i de arbetande klassernas nödställda belägenhet under det tryckande brännvinstyraniet, som med fördyrande av den arbetande klassens egentliga livsmedel, ytterligare lagade sig till att bereda en beklaglig framtid av svält och uselhet för arbetarna och deras fa-

miljer". Det var ord och inga visor, och tillades dessutom, att om icke borgmästaren ville skaffa hjälp, så svarades icke för följderne. Han lovade efter bästa förmåga, men varnade för våldsamheter och uppmanade till tålmod och lugn. Det berättas, att åtskilligt mummel häremot hördes i hopen och utlåtelser sådana som: att bättre vore att få sin föda på fästning än vara fri och svälta, men samtliga avtågade slutligen tyst och stilla.

Samtidigt mordbrändes ett större bränneri i närheten av Sölvesborg. Här var folket uppretat genom den genom bränneriväsendet vållade dyrtiden, och därför uttalades hotelser om flera dylika förrödelser.

I början av november samlades flera hundra arbetare på Karlshamns torg, och bränneriägarna sökte förgäves med goda ord att få dem skingrade. De fordrade utan hetta och buller, enligt samtidas berättelser, att få den stora bristen på livsmedel avhjälpt till nästa skörd. Därefter tågade de ut till Asarum, där vid denna tid ett dussin ångbrännerier inom mindre än en fjärdedels mil förvandlade tusentals tunnor säd och potatis till brännvin. Först ställdes kosan till en av de största brännvinsfabrikanterna, och han bjöd 50 riksdaler för att bli dem kvitt, men blev allvarligt tillrättavisad: "de voro icke utgångna för att preja någon, men att skaffa sig visshet att för rimligt pris få något att stoppa i sina barns munnar, så att de icke måste förfalla till elände och brott". Därpå anträdde återvägen, varunder elden med våld släcktes i samtliga brännerierna och ägarna tillsades att icke koka någon helvetessoppa vidare.

Landshövding Faxe kom till staden och höll sammankomst med borgerskapet och vederbörliga auktoriteter. Han efterhörde noga oroligheternas uppkomst. Vid förhöret därom upplystes, att potatispriset stigit från 2½ till 4½ rdr och att denna vara förefanns i mycket ringa kvantiteter, vartill orsaken ansågs ligga i ångbränneriernas förköp, medan under de senaste 6 veckorna ensamt

i Blekinge ingivits 682 brännvinsbränningsansökningar och ännu flera väntades.

Vid Sölvesborg uppstodo åtskilliga folkrörelser den 12 november. Häradshövding Wester mötte vid Ysarne, en halv mil från staden, 150 à 200 karlar, försedda med käppar och påkar. Men alla voro nyktra. På hans fråga svarades, att de ämnade förhindra brännningen i ortens ångbrännerier. Men kyrkoherde Hammar i Mjellby tillkom, varnade och förmanade. Så ock Wester — med föreställning om det svåra straff, som kunde följa. Han lovade även, att vidtala varje bränneriägare i orten, att avstå från förköp och uppköp till högre priser. Då, berättas det, bortkastade de flesta käpparna och åtskildes.

Till en kyrkoherde i Skåne yttrade i samma månad en fattig torpare, 60 år gammal: "Det gick väl an, så länge vi hade vår fria vilja att köpa brännvin, om vi ville och låta bli i motsatt fall; men nu giva brännvinsbrännarna oss vår arbetslön uti brännvin. Vi äro icke nog starka att kunna motstå frestelsen, ty vi äro nära nog försupna, men hustru och barn svälta. Vi äro nu 2 eller 3 stycken gamla, kanske redan av finkeln fördärvade torpare, som beslutat begiva oss direkt till Stockholm och där inför själva konungen framställa vår bittra nöd och bedja om hjälp".

Den så kallade måttlighetsrörelsen hade likväl vid denna tid börjat, eller hade, sedan Wieselgren lämnat det egentliga agitationsfältet, kanhända redan avmattats. Men rästerna därav gjorde sig dock starkt påmindra framför de händelserika åren strax före 1855, då kampen mot brännvinet i vissa landsorter var ganska het.

När Per Wieselgren for omkring var det mångenstädes sedvana att kommandera den brännvinsälskande allmogen vid frälsegårdarna till hans föredrag. Ett sådant tillfälle berättas från ett av de grevliga Schwerinska godsens i Östergötland i slutet av 1830-talet. Den beryktade nykterhetspredikanten kom på besök; och med vanliga budsedlar, som när extra dagsverken eller skjutsningar

skulle utgöras, kallades godsfolket på bestämd tid till föredragslokalen. I vanliga väckande ordalag påvisade talaren bränvinsharan för de nedtryckta, nästan oförstående dagsverkarna, som därefter utan undantag, på nådig grevens förståndigande — godsägaren själv var närvarande — tvungos att underskriva förbindelsen på avhållsamhet.

En enda av grevens undersåtar, frälsebonden Anders Petter, hade emellertid uraktlåtit att infinna sig. Dagen därpå nedkallades skolkaren på gårdskontoret för att redogöra för sina förehavanden föregående dag. Han kunde icke göra detta bättre, än att greven genomskådade att han varit borta utan egentlig orsak; och då utbrast denne, som, ehuru själv känd för ett synnerligen omoraliskt levnadssätt, blivit på en gång intresserad för nykterheten:

— I går predikade Wieselgren för det andra folket, i dag skall Hasselgren predika för Anders Petter — — — och han lär också, enligt traditionen, ha gjort detta ganska grundligt.

Men det stora befrielsekriget mot alkoholen, vars första milsten blev 1855 års husbehovsbränningsförbud, hör emellertid i sina huvudsakliga drag till efterföljande avdelningar. Nu ha vi endast velat konstatera dess faktiska början, som bevis på folkets vakenhet mot haran. Den gamla tron på brännvinets välsignelsebringande inflytande inom den allmänna hushållningen begynte även betänkligt rubbas.

Källor: — Teofron Sæve: Sverges Historia 1809—1875. — Starbäck-Bäckström: Sverges historia, Del. X och XI. — C. A. Agardh: Statsvetenskaplig Statistik för Sverige. — Riksdagens protokoll och handlingar. — Wilh. von Braun: Samlade skrifter. — A. O. Winroth: Tjänstehjonsförhållandet. — 1833 års tjänstehjonsstadga. — Arvid August Afzelius: Avsked till Svenska Folksharpan. — Johannes Sundblad: Gammal tid och ny. — Karl Warburg: Johan Gabriel Richert. — Jonas Stolts Minnen. — Pehr Thomasson: Slavlivet i Sverige. — Karl Kullberg: En sommar i Småland. — Carl Jonas Ludvig Almqvist: Valda skrifter. — C. J. Hellberg (Posthumos): Mina samtida. — August Blanche: Hyrkuskens berättelser m. fl.

KAP. IV.

Den Tullbergiska rörelsen.

REPRESENTATIONSREFORMEN. — VALEN 1866. — 1869) ÅRS RIKSMÖTE. — SAMUEL TULLBERG. — ORON BLAND FRÄLSEBÖNDERNA. — MISSBRUK AV SKATTEKÖPSRÄTTEN. — ÖKADE BÖRDOR. — OBILLIGA KONTRAKT. — PRESSUTTALANDEN. — HUR FOLKET BEHANDLADES. — ARBETSLÖNER. — UTVANDRINGEN. — RÖRELSENS OMFATTNING. — LÖGNKAMPANJEN. — TULLBERGS FÖREGÅENDE. — KANSLIET. — PROCESSERNA. — MÄTTA MÄRTENSDOTTER. — EN AVBÖN. — VRÄKNINGARNA. — INSAMLING TILL PROCESSFOND. — SITUATIONENS TILLSPETSNING. — FRÄLSEFRAGAN INFÖR RIKSDAGEN. — OLA JÖNSSON I KUNGSHULT. — EN MÄRKLIG REMISSDEBATT. — GREVE ARVID FREDRIKSSON POSSE. — HÅKTNINGSORDER PÅ TULLBERG. — EFTERLYSNING. — FLYKT, FÖRFÖLJELSE OCH HÅKTNING. — ESKIL LARSSON. — UTMORDENTLIGA ÅTGÄRDER. — ESKILS OCH "MEDBROTTLINGARNAS" HÅKTNING. — TIDNINGSKRITIK. — SÖNDAGS-NISSES SMÅDEDIKT. — KANSLIFÖRHÖRET. — LANDSHÖVDINGEN BETÄNKSAM. — RÄTTEGÅNGEN. — FÅNGARNA FRIGIVAS. — LIVVAKTENS RANNSAKNING. — TULLBERG OCH "KANSLISTERNA" FRIKÄNNAS. — ANMÄLAN TILL J. O. — LANDSSEKRETERARE KROK ÅTALAS. — EN ROMAN OM TULLBERG.

"Vi kalla det ett *finare slaveri*, när en medborgare kan berövas sin frihet, utan att han begått något brott, eller staten eller en annan medborgare kan kasta honom i fängelse, eller betaga honom rättighet att arbeta, försörja sig och sin familj samt fritt förkovra sitt tillstånd. I en tid, då man talar så mycket om frihet, skulle man tro, att ett sådant förhållande icke finnes. Men tvärt om; en sådan makt över medborgare tillerkännes enligt Europas nyare lagar, icke blott staten, utan även enskilda i flera fall."

C. A. AGARDH.

Det var icke med odelat angenäma känslor, herreklassen 1865 nödgades bifalla friherre Louis de Geers representationsreform

som avsåg att skänka bönderna större inflytande över statens affärer. En särdeles stark opposition restes på Riddarhuset, där sådana män som grevarna Arvid Posse, den ofta sedermera avhånade "lantmannaledaren", och Henning Hamilton m. fl. icke kunde finna någon rättvisa och billighet i de nya bestämmelserna. Man anmärkte bland annat mot förslaget, att det alltför mycket gynnade en enda samhällsklass. Den besuttna allmogen, det vill säga de

Louis De Geer.

självägande bönderna, skulle nämligen, fruktade man, tillsätta alla ledamöterna för landsbygden inom andra kammaren, och sålunda dess vida övervägande flertal. Den kunde tillika tillsätta landstingsmän i de flesta av rikets län, och då långt flera ledamöter i första kammaren tillsattes av landstingen än av stadsfullmäktige, kunde samma samhällsklass även där vinna en övervägande majoritet. Men om makten överflyttades på en enda samhällsklass, skulle densamma snart bliva enväldig

och de övrigas frihet vara förbi. Snart visade det sig emellertid att farhågorna voro överdrivna. Redan det första valet efter den nya ordningen medförde för högern ganska lugnande resultat. De utföllo nämligen så, att till ledamöter av första kammaren valdes 59 i tjänst varande f. d. civila och militära ämbets- och tjänstemän, 35 godsägare, 18 bruksägare, 5 grosshandlare och handlande, 4 präster, 2 läkare, 1 magistratsperson och 1 bankdirektör; till ledamöter av andra kammaren 77 hemmansägare, lantbrukare och arrendatorer, 43 i tjänst varande eller f. d. civila

och militära ämbets- och tjänstemän, 12 godsägare, 11 bruksägare, 8 grosshandlare och andra handlande, 8 fabriksidkare, 6 magistratspersoner, 5 präster, 4 orgelnister och klockare, 2 länsmän 2 boktryckare, 1 läkare, 1 apotekare, 1 litteratör och 1 hantverkare. De förra stånden voro representerade, adeln av 79 ledamöter inom första kammaren och 19 inom den andra; prästeståndet av 4 inom den förra och 5 inom den senare; borgarståndet av 16 inom den förra och 31 inom den senare, samt bondeståndet av 77 inom den senare, Sålunda hade adeln, från att utgöra en fjärdedel av den förra representationen, kommit att utgöra en tredjedel av den nya — ett rent framsteg för den nyss skräckslagna aristokratien! Prästeståndet hade, från att utgöra en fjärdedel av den förra, blivit endast en 34:del av den senare; borgarståndet, från en fjärdedel av den förra blivit något mer än en sjättedel av den senare, samt

Karl XV:re (1859 - 1872).

bondeståndet liksom förut kommit att utgöra en fjärdedel av representationen i dess helhet, likväl med något ökat politiskt inflytande i allmänhet — om det gitte tillvarataga sina möjligheter. Men tyvärr har man — även sedan lantmannapartiet från början av sjuttioalet kom i definitiv majoritet — alltför många exempel på, att bönderna icke sällan gingo i flock och farnöte med herreklassen.

När 1869 års riksdag sammanträdde — den sista av första valperioden under det nya representationsskicket — väntade man att

de 77 lantmännen i andra kammaren, och herreklassen hyste också starka farhågor i detta hänseende, skulle samfällt uppträda till förmån för sina stridande och lidande klassbröder i Skåne, frälsebönderna, som sedan flera år tillbaka, under den energiske, ehuru till grunden nedsvärtade och förkättrade f. d. korpralen Samuel Tullbergs ledning, förts mot det orättfärdiga, medeltidsmässiga hoveriväsendet. Men man fick vänta förgäves. Som chef för lantpartiet presiderade nämligen den hänsynslöse, ett visst frisinne hycklande junkern — nämnd redan här ovan — greve Arvid Fredriksson Posse, som både för egna egendomar och i egenskap av förmyndare för de Piperska domänerna, var en av de värsta bondplågarna i Skåne. Han lyckades, såsom vi skola få se längre fram, i viss mån avvärja riksdagsbönderna vid ett givet tillfälle; och man kan förstå, att de i övrigt högersinnade junkrarna, som i förväg darrat för bondekritiken, icke vid detta tillfälle nog högt kunde uppskatta greve Posses annars av dem nedhånade "frisinne".

Men vi måste först lämna en kortfattad redogörelse för sakens förhistoria, för att sedermera kunna tillfyllest klargöra vad den Tullbergska rörelsen avsåg; och det torde näppeligen behöva sägas, att det finns många fall, då allmogehemmanens läggande under herregodsen tillgått mindre lagligt. Den egendomshungriga adeln slog helt enkelt under sitt välde, var den kunde komma åt, såväl kronans åboar som självägande hemmansägare.

Efter katastrofen den 30 november 1718 genomdrev den alltid egenlyttiga högadeln, berättas det, med vanlig bakslughet på riksdagarna, att i anseende till statsverkets utblottade läge och det trängande behovet för regeringens upprätthållande kronans egendom skulle få försäljas till skatte emot det att 6, 7 till högst 10 års grundränta på en gång erlades till statsverket, mot vilken inbetalning åboens eller arrendatorns besittningsrätt av fastighet förmedlades till äganderätt, på sätt åtskilliga resolutioner av K. Brev från den tiden föreskriva. Någon återgång av Karl XI:s reduktion var

icke längre att hoppas på, men genom skatteköp av de nu till kronogods reducerade godsens kunde många av adeln för en jämförelsevis obetydlig summa återfå en stor del av sina egendomar, dels den ensam genom innehavande av indräktiga ämbeten i riket och genom att stå i utlänningens sold var i tillfälle att erlægga de erforderliga skatteköpsskillingarna och dessutom år 1723, såsom redan i föregående del redogordes för, fick uteslutande rättighet att besitta privilegierad jord, vartill de skatteköpta egendomarna under varjehanda förevändningar sedermera tämligen allmänt förvandlades.

Någon gång försökte dock bönderna själva att få skatteköpa jorden — och lyckades stundom. En kammarherre Beckfriis var ägare av Böringe kloster i Skåne, ett av de bornholmska vederlagsgodsens — för att anföra ett drastik exempel på rättvisa förr i tiden. Av gammalt voro åboarna i några angränsande byar skyldiga att här förrätta något arbete, på samma sätt som den självägande allmogen intill våra dagar fick göra vissa arbeten åt kungs- och prästgårdar. Åboarna av 60 arbetshemman med tillsammans 17 $\frac{11}{16}$ mantal och 3 gatuhus begärde samtidigt att var och en för sig få skatteköp å sina innehavande lägenheter och fullgöra stadgad inbetalning. Beckfriis begärde detsamma, och hans ansökan beviljades, utan att åboarna fått yttra sig däröver. Bönderna klagade vid riksdagen, först förgäves, men slutligen med den framgång, att ständerna uttryckligen förklarade att sökande åboarna hade i alla avseenden rätt framför kammarherre Beckfriis "både enligt lag och författningar och deras tillämpning", vadan den Beckfriis tillerkända skatteköpsrätten skulle återkallas och övergå till åboarna.

Men härvid stannade det icke. När Beckfriis strax efteråt blev greve och riksråd, förmådde han näst sammanträdande ständer att upphäva de förras beslut. Sålunda ålades bönderna att återlämna sina skattebrev, vilka exekutivt fräntogos dem och ännu överkor-

dagsverke, varjämte han är förpliktad att forsla kalksten till Ystad emot gottgörelse av 1 rdr 50 öre för varje lass;

3 kubikfot 15 kannor råg och lika stor kvantitet korn erlägges årligen till bestridande av undantag på godset;

arrendatorn skall efter budning med dagsverke och körslor deltaga i sådant arbete, som blivit föranlett därav att byar enskiftats;

vid nybyggnad å gårdarna skall han biträda med två dagskörslor och två dagsverken;

å varje års träda skall han uppbyta och bortskaffa all därå befintlig sten; utan avseende på det skick i vilket byggnader och gärdesgårdar befinna sig vid tillträdet, åligger det arrendator att avlämna dem i lagligt skick;

vidare är det hans skyldighet att med dikning, sönderslagen sten och grusfyllning iståndsätta och underhålla de vägar, som redan äro eller framdeles bliva hemmanet tilldelade samt bestrida snöskottning därå:

rösträtten vid val av präst, klockare eller skollärare förbehåller sig jordägaren, ävensom att å hemmanets ägor uteslutande idka jakt och fiske samt släppa ollonsvin å detsamma tillhörig skog;

avlider arrendatorn under arrendetiden, måste arvingarna avträda hemmanet nästa fardag, om jordägaren så för gott finner;

emot 80 öre pr häst för varje mil åligger det arrendatorn att vid tillsägelse skjutsa två mil från Högestad eller Ballinge;

om arrendatorn icke fullgör sina skyldigheter eller visar olydnad eller sturskhet emot husbonden eller de, som utöva hans husbondevälde, så skall arrendatorn icke blott avträda hemmanet utan åtnjutande av fardag, utan dessutom ersätta all husröta, ävensom de försummade arrendeskyldigheterna, vilka om jordägaren det önskar, beräknas till två gånger det värde, som bestämmes i årets riksmarkegångstaxa;

till ett fruntimmer (namnet uteslutes) skall arrendatorn betala undantagsfärmåner, som godsägaren framdeles bestämmer."

Härtill fogar "Kristianstads-Bladet", vari ovanstående är taget, följande befogade reflektioner: "Det bör vara klart för varje tänkande människa, att innehavaren av ett sådant kontrakt, i själva verket är fullkomligt värnlös gentemot en orätrådlig och hjärtlös jordägare, åt vars godtycke han helt och hållet är överlämnad. Och sådana kontrakter utfärdade bondevännen Arvid Fredriksson Pösse!" — och dåvarande politiskt radikale kyrkoherden i Stock-

holm N. J. Ekdahl, son till en skånsk rättsare, skriver i "Fäderneslandet" efter att ha återgivet det mesta av det dyrbara dokumentets innehåll: "sannerligen det är möjligt, att arrendatorn kan finna tid och krafter att utföra allt, och herr greve P. har med detta kontrakt formligen dokumenterat sig som en bondeplågåre i den högre stilen, vartill han endast i Turkiet har att söka sin like". Håri instämde flera av samtidens s. k. folkliga tidningar.

Men även i fråga om behandlingen framställdes på 1860-talet grova klagomål. Sedan gamla tider hade junkrarna i Skåne betraktat sina åboar och tjänare som livegna och nyare tiders tänkesätt hade endast föga förändrat deras uppfattning — såsom man kan se av "bondevännen" Posses uppträdande. Tidningarna från denna tid vimla av berättelser över de mest upprörande grymheter vid herregårdarna. Vi skola här för fullständighetens skull anföra ett par:

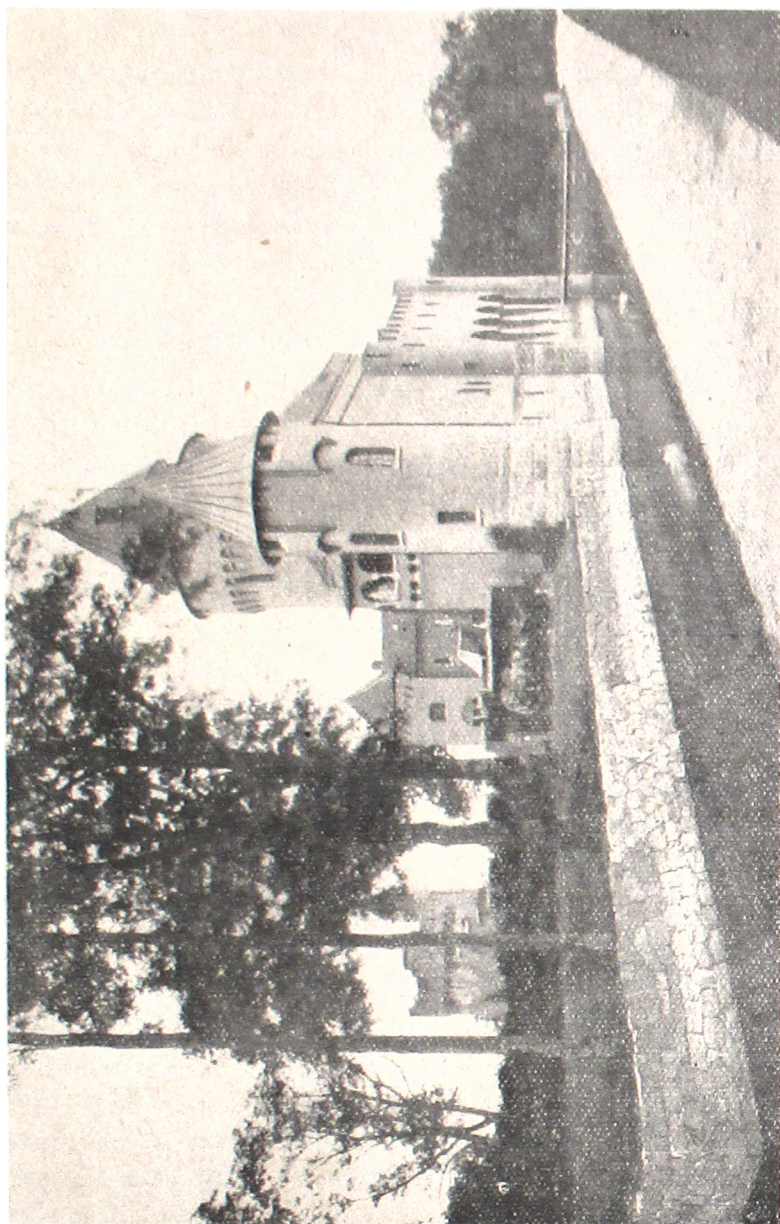
"Vid Hyby Kungsgård, ägd med frälserätt av friherre C. G. Wrangel v. Brehmer, ha hoveribönderna icke njutit allt gott", skrevs i Örrsunds-Posten 1868. "Deras kontrakt ha varit sådana att de med hull och hår varit i godsägarens våld. De ha skolat infinna sig till arbete när helst det behagat friherren eller hans rättsare att kalla dem, och om de på minsta vis förgått sig eller varit olydiga ha de obarmhärtigt blivit pryglade. Jag har under mina vandringar härstädes träffat personer, som själva åsett, huru fordom bönder och drängar på det grymmaste blivit misshandlade härstädes; de hava med tårar i ögonen berättat, huru drängar, som endast gjort sig skyldiga till den ringa förseelsen att hava kommit en halv timma för sent på dagsverket, blivit först mottagna av ladufogden med prygel och sedan släpade in i en kammar, där de formligt blivit nedlagda och mörbultade till dess de knappast mer kunnat giva ett ljud ifrån sig". Samtidigt berättas även följande i "Folkets Tidning" i Lund: "En beryktad frälseinspektör överföll häromdagen en hoveribonde och miss-

handlade denne på det skamligaste sätt. Den misshandlade bonden är familjefader och en äldre man. Att en sådan prickas och formligen behandlas som ett kreatur, är vanärande för det frälsegods, där tilldragelsen passerat. Det skulle antagligen ej fått äga ruin, om frälseägaren icke varit ideot och som sådan föga bekymrade sig om underlydande". I samma tidningsorgan läses i november 1868 följande, som kan tjäna att komplettera behandlingen: "När de arma bönder ha arbetat från kl. 3 på morgonen till 9, ja, ofta till 10 à 11 på natten och därefter måste lägga sig ute i markerna, enär de ofta ha långt till sina hem, äro de rent

Skånsk bondgård

av utpinade, helst de ofta i ränn och elak väderlek gå i våta kläder. De bliva därför beständigt sjuka och förmå ej fullgöra sina skyldigheter vid tillsägelse. En påpasslig blodsugare, som kallas "inspektor", har då rätt att pålägga dem s. k. *straffarbete* eller "straffdagsverken". I samma tidningsnummer får även eftervärlden några upplysningar om torparnas förhållanden: "En del torpare under Rönneholm", skrives alltså, "hava flera gånger varit inkallade och stämda till Onsjö häradsrätt, för det de underlåtit fullgöra sina dagsverken. De hava till svaromål anført, att de ej nekade göra sin skyldighet, men begärde blott att få denna bestämd, alldenstund de hittills ej kunnat få några kontrakter, utan blivit godtyckligt belagda med hur mycket arbete som helst. Inspektor Ekström å Bleget, som en längre tid för en del år sedan var inspektor på gården, intygade såsom inkallat vittne, att Rön-

Hjularöð

neholms husmän voro nu så hårt tryckta och utpressade, att de ej ens hade något att äta, varför de till och med för nöds skull tvingats att upphöra med arbetet vid herregården. Man får nu se, tillägger tidningen, hur häradsrätten betar sig efter erhållandet av dylika upplysningar".

I sammanhang härmed kan även upplysas, att lönen för en dräng vid denna tid, föda och husrum inberäknade, i sydvästra Skåne utgick med cirka 350 à 400 rdr, och lönen för en piga till omkring 175 rdr.

Påståendet att arbetet betaltes väl, det vill säga det extra och körslor, som mot bättre vetande påstods av greve Posse och hans kumpaner, var ett hån mot arbetaren och arbetets värde, då ett karldagsverke mot slutet av 60-talet betaltes med 58 öre, ett fruntimmers med 37, ett barns med 33 och en dagakarl med 1 rdr. "Det är hemskt att tänka", utbrister en tidning, "att den fattige bonden *på egen kost* skulle leverera arbete på sådana villkor. Det är rätta sättet att utarma ett land: behandla arbetarna som lastdjur, och man har snart landet fyllt med slavar både inom och utom fängelserna". Följden av detta tillvägagångssätt vart också, att stora skaror drogo till Amerika för att söka bättre utkomst och större frihet. Statistiken upplyser också, att år 1868 icke mindre än 20,000 svenska medborgare med detta syftemål avreste till det stora landet i väster.

Sådana voro i korthet de sociala förhållandena och den humanitära kulturen vid de skånska frälsegodsens, när åboarna genom ett resolut uppträdande betänkligt rubbade junkrarnas kolartro på deras långmodighet och slaviska sinne. 1867 — till och med några år därförinnan, fast under sämre ledning — började nämligen bland Skånes frälsebönder en rörelse, vars eko under de tre, fyra närmaste åren genljöd över hela landet under benämningen "den Tullbergiska rörelsen". På ovan anförda grunder begynte frälsebönderna, härtill eggade av f. korpralen Samuel Tullberg,

vid egendomarna: Barsebäck, Rönneholm, Skarhult, Ellinge, Hjuläröd, Högestad, Krageholm, Bjärsjöholm, Kjellersjö, Rathsbo, Sövdeborg, Snogeholm, Amalielund, Bälinge, Eriksdal, Röddingeberg, Asmåsa, St. Herrestad och Marsvinsholm (vid de Piperska egendomarna hade det varit oroligt även 1811), att icke allenast inställa utgivandet av pålagda onera, utan stämde därjämte godsägarna, med yrkande att dessa skulle fränkännas rätten att bestämma över frälsegårdarna, vars innehav sedan urminnes varit i händerna på böndernas förfäder. Inalles deltog 200 à 250 bönder, torpare och husmän i denna arbetsinställelse eller på annat sätt i rörelserna. Ingenstädes var ordningen störd eller säkerheten till person och egendom äventyrad. Hotelser saknades givetvis icke, men därvid stannade det i allmänhet; endast ett par gånger hade våldsamheter varit i görningen. Sålunda hade hos en arrendator under Högestad av någon anledning gevärsskott nattetid lossats på gården och stenar inkastats genom fönstren. En av Sövdeborgs underhavande hade även oroats genom skjutning.

När Samuel Tullberg på sommaren 1867 begynte framträda som frälseböndernas advokat — godsägarna stämde för bristande arrendebetaling och begärde vräkning — hade processerna om äganderätten redan pågått några år, förda av en mera obemärkt person vid namn Malmqvist, av vilken T. övertagit advokatbyrån. En f. d. skollärare, Jöns Rosvall, hade även fört böndernas talan inför rätta, icke utan framgång, som det berättas. Men först efter Tullbergs tillträde och sedan han tagit avskrifter ur jordeböckerna i Kammarkollegium och själv upprättat liggare att gå efter, begynte godsägarna draga öronen åt sig. De begynte en lögnkampanj mot den både hatade och fruktade advokaten, till vilken landet näppeligen sett make förut; och på grund av att T. tillhörde den obesuttna allmogen, kunde man gå så hänsynslöst tillväga som helst.

Samuel Tullberg var född skåning, och hade vid tidiga år tagit värvning vid Skånska husarregementet, där han befordrades till korpral. Sedan han tjänat ut och tagit avsked hade han någon tid varit hemmansägare i Odersljunga socken, men antagligen kommit på obestånd, ty i början av 1868 lästes följande meddelande i "Folkets Tidning": "Nyligen skall han enligt berättelse hava varit införd till Malmö, sannolikt på tillställning av "de större" för att undergå bysättning, men att han såsom saknande tillgångar genast blivit frigiven".

Härtill lämnar landshövding Samuel von Troil följande kompletterande meddelanden i sina "Minnen": Han påvisar indirekt att godsägarna omöjligen kunde hållas lugna, utan trodde allmänt, att om endast Tullberg sattes inom lås och bom, skulle oron bland frälsebönderna avstanna. "Därför påyrkades ivrigt", skriver han ordagrant, "den sistnämndes häktande, utan att de, som så gjorde, besinnade, att föreskrifterna i den nya strafflagen och förordningen om vad vid dess införande iakttagas skall under då varande förhållanden, gjorde utgången av en sådan av ortsmyndigheten vidtagen åtgärd minst sagt tvivelaktig. För att på annat sätt vinna detta mål, framsöktes nu ur Skånes bankgömmor en av Tullberg den 17 april 1862 utgiven skuldsedel å 4,000 rdr, jämte ett av landshövdingeämbetet i Kristianstads län den 5 januari 1863 utgivet utslag, enligt vilket gäldenären ålades att för ifrågavarande skuld undergå bysättning. Dessa handlingar överlämnades till verkställighet åt en i orten boende kronobetjänt, vilken den 29 juli till länsfängelset i Malmö införpassade Tullberg. Med honom anställdes påföljande dag kansliförhör, varvid upplystes samt genom Post och Inrikes Tidningar styrktes, att Tullberg år 1863, efter utslagets meddelande, till borgenärers förnöjande avträtt sina tillgångar, varav även följde, att han genast måste ur bysättningshäktet lösgrivas. Detta misslyckade, något obetänkta försök hade sålunda en påföljd, motsatt den av dess upphovsmän åsyftade.

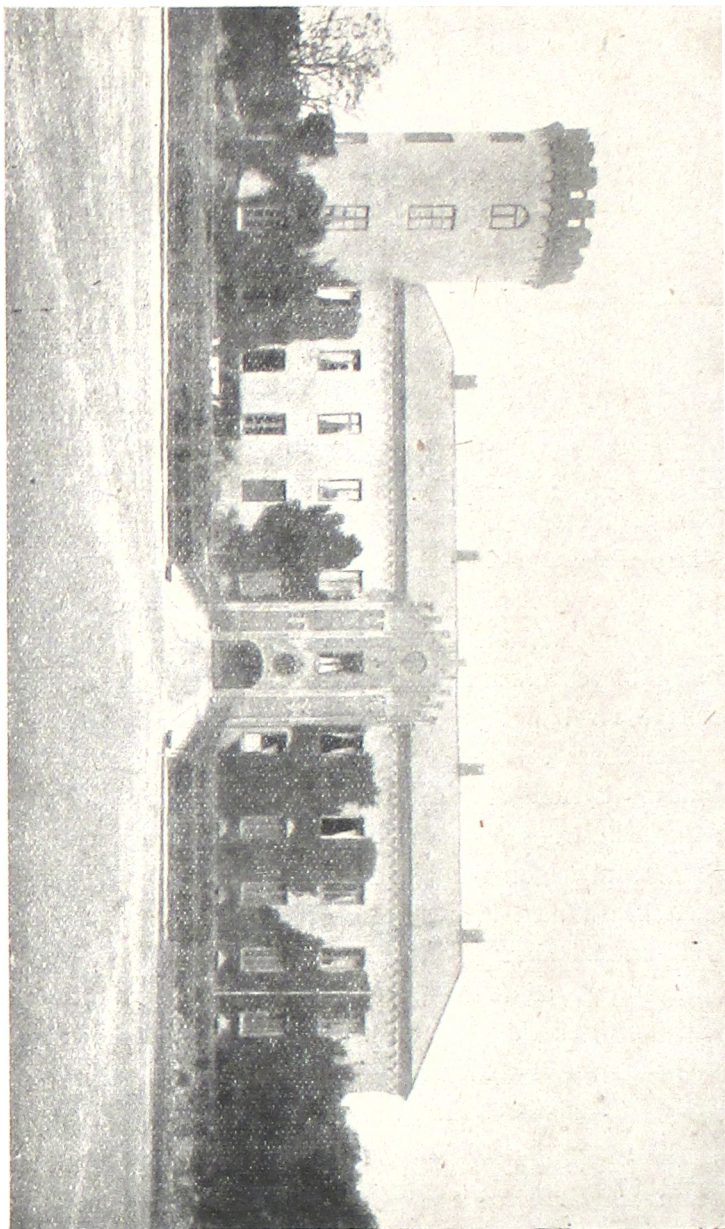
Underrättelsen om Tullbergs häktande och därpå omedelbara frigivning spridde sig såsom en löpeld, utan att den stora allmänheten gjorde sig reda för anledningen därtill — och följden blev, att tron på hans ofelbarhet i betydlig mån ökades“.

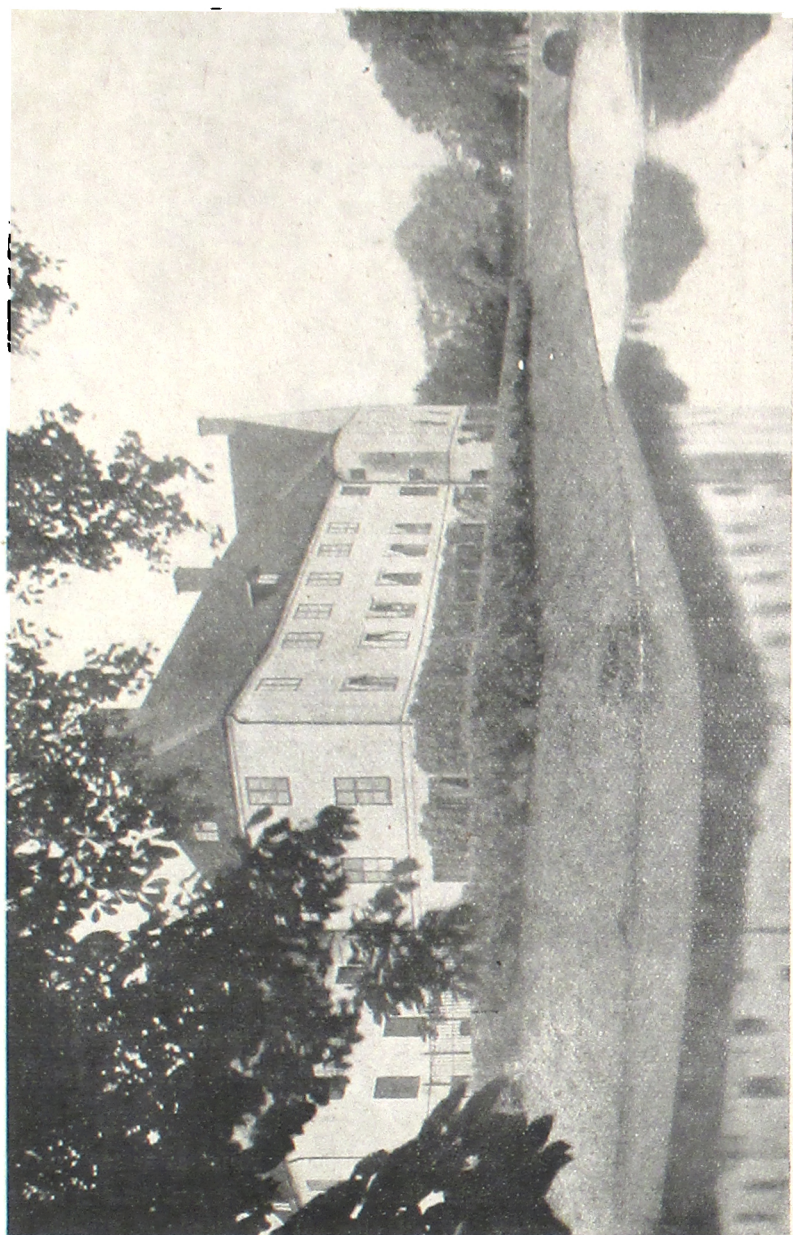
Landshövding von Troil medger också oförbehållsamt, att Tullberg i sina rättshjälpsförehavanden uppträdde med ganska mycken klokhet och försiktighet. "Han skaffade sig", säger han, "bland frälsegodsens bönder eller torpare ombud, som i tysthet bearbetade övriga underhavande. Först sedan sinnena voro sålunda förberedda började sammanträdena, vilka vanligen höllos nattetid och utgjordes av personer, bland vilka man ej behövde befara någon angivare. Understödd av sina biträden sökte han vid dessa tillfällen övertyga åhörarna, att kronan och icke godsägarna, vore rättmätig ägare till de hemman, frälsebönderna brukade, samt att, om han blev deras befullmäktigade ombud och de voro villiga att tillskjuta vad för rättegångens genomförande erfordrades, skulle han, på grund av sina innehavande handlingar, besörja att deras hemman blevo förklarade vara av krononatur, varefter desamma sedermera för billigt pris skulle av nuvarande innehavare kunna till skatte köpas“.

Tullberg flyttade efter konkursen till Kärrstorp, där han efter den första hustruns död gifte om sig "med en ung, vacker bondflicka", såsom någon tidning behagade skriva. Här upprättade han ett helt kansli med flera skrivkunniga biträden, bland andra en av döttrarnas i första giftet fästman, Eskil Larsson, en länsman-son från orten, ladufogden Jonas Centervall, som tydligen kommit litet på sned, en soldat Frid m. fl. Lägenheten vart, sedan Tullberg fick rykte såsom skicklig advokat, bestormad av hjälpsökande frälsebönder både natt och dag.

En av de första processerna, Tullberg förde, väcktes på sommaren 1867 av frälsebönderna vid Ellinge gård mot ägaren, med yrkande att hoverihemmanen skulle fullständigt befrias från skatte-

Svithborg

Kroghsholm

skyldighet till huvudgården och med full äganderätt tilldömas åboarna, av vilka de flesta genom tradition ägde kännedom om att deras förfäder, skattskyldiga endast till kronan, suttit här före dem. Sedan följde den ena hoverigårdens underhavande i de förstas fotspår, så att inom mindre tid än ett år domhavandena i orten voro översvämmade med göromål. Befolkningen tog kampen mot godsägareväldet med religiöst allvar. En kvinna Mätta Mårtensdotter, född vid Krageholm och tydligen ganska begåvad, for omkring i provinsen, i de mest exalterade religiösa föredrag inblandande frälseböndernas processer och och eggade dem till uthållighet och målmedvetenhet under Tullbergs överinseende. Denne blev med var dag alltmera hatad och fruktad. Till och med tidningar av utpräglad liberal färg, såsom F. T. Borgs "Öresunds Post" och Ch. Bülow's "Folkets Tidning" utdömde honom såsom "fullständigt oskicklig att leda en rättegång av invecklad beskaffenhet". "Kristianstads Bladet", också folkligt, ehuru mera moderat, yttrade i samma ämne, att "det ej kunde annat än beklaga att fattiga arrendebönder sätta sin välfärd på spel genom dylika rättegångar, ty det är numera alldeles avgjort att frälsebönder icke lyckas tillvinna sig sina hemman på vanlig rättegångsväg. I vår ort ha dylika rättegångar blivit sålunda avgjorda, att böndernas anspråk, *ehuru fotade på osviklig rättsgrund*, likväl blivit ogillade med stöd av lagen om preskription. Sedan numera domstolarna uti dylika fall börjat tillämpa nämnda lag, är varje utsikt att genom rättegång återvinna jord, som på ett eller annat sätt roffats från sina ägare, med ens avskuren". Tidningen syftar här antagligen på de Kennedyska processerna 1865, vilkas innebörd man kan förstå av följande i Posttidningen den 15 februari 1868 införda avbön:

"Med anledning av de uppsatser, som under början av år 1866 varit införda i flera av Sverges tidningar, gående därpå ut, att beskylla herr majoren och riddaren J. W. Kennedy för att efter sitt tillträdande av Råbelövs och

Odersberga fideikommisssegendorar hava pålagt underlydande åboar större bördor, än de hittills haft uti arbete och mera annat, som kan hava gemenskap med de årligen såsom arrenden till fideikommisssegendorarna utgående avgifter, få vi, som av oförstånd och missledning av illasinnade personer, dels då vägrade att utföra den arbetsskyldighet, som vi enligt arrendekontraktet voro pliktiga till att utföra, och dels läto förleda oss till att utföra rättgångar emot unga herr Kennedy, därav flerahanda obehag uppkommo, nu offentligen erkänna, det vi härutinnan handlat fullkomligt orätt; och det är oss tillika en angenäm plikt att uttala den sanningen, att, sedan unga herr Kennedy tillträtt fideikommisssegendorarna, våra skyldigheter såsom frälseåboar ingalunda blivit ökade, utan har unga herr Kennedy däremot visat omsorg om att vår belägenhet skulle kunna förbättras, ävensom att många av herr majorens underlydande redan förunnats flera förmåner och att såväl herr majoren som hans familj lämnats mångahanda bevis på deras deltagande för å frälset varande personer, som dem tillföre ej bevisats.“

Man vågar förutsätta, att förestående icke undertecknats utan särskild påtryckning från fideikommissarien och dennes fogdar. Men på andra orter, helst där Tullberg hade sin hand med i spelet, och det var över hela Malmöhus län, läto bönderna hellre vråka sig, än de föllo till föga inför de hatade frälseägarna. Naturligtvis påstodo dessa senare och deras tidningar, att Tullberg eggade till uppstudsighet, men själv påstod han — och det torde nästan vara rätt och riktigt — att bönderna kommo till honom ock begärde råd. Han torde ej heller, trots motsatta uppgifter från vedersakarna, ha varit så synnerligen bortkommen på området. "Folkets Tidning", som efterhand i viss mån svängde om till hans förmån, erkänner också 1868", att Tullberg för närvarande bättre än någon annan vore införsatt i skånska jordbruksförhållanden, och ett en stor del skånska hemman, som buro namn av frälse och till vilka säterierna ansågo sig hava äganderätt, ursprungligen voro kronohemman, av vilka endast räntan blivit överlåten åt herremannen, och vilka ränta han förvandlat i arbetsskyldighet". Men därmed är icke sagt, menar tidningen, att T. är lämplig som

böndernas advokat. Tvärtom anser hon honom omöjlig för denna uppgift och tillägger, att, på grund av jordebokens upplysningar, det sålunda är kronan och ej bönderna som i detta hänseende bör göra sin rätt gällande. "Det är heller icke otroligt, att många av de kronans hemman, som under Karl XI:s och Karl XII:s krig och folkutskrivning kommo att bliva öde upptagits och brukats av godsägare och dessa sålunda slagit-dem under sig, helst då man vet, att man i dessa oroliga tider tvingade dels enskilda personer att emottaga dylika ödehemman, dels hela härader och menigheter att iordningsställa dem, som på detta sätt råkat i ödes-mål".

Nu måste även berättas, hur godsägare och myndigheter foro fram sedan domstolen givit dem lov att vråka de tredskande åboarna. Någon varsamhet eller barmhärtighet kunde man icke vänta från den vinnande parten, ehuru densamma tvivelsutan var medveten om att böndernas rättskrav hade befogenhet — lagen måste helt enkelt ha sin gång. Men det gick icke så utan vidare att komma till rätta med de utdömda — de spjärnade kraftigt ända intill det sista. Sålunda skrev "Kristianstads-Bladet" 1868: "Frälsebönderna å de Piperska egendomarna, varest okunnigheten, eländet och trotset äro störst, lära visa en så hotande hållning, att de civila myndigheterna på de platser, varest vräkningsdomarna skola verkställas, ansett det nödvändigt att rekvirera handräkning av militär, för att i händelse av behov kunna möta våld med våld". Men mot denna förtänksamhet — att använda militären som exekutor — reagerar "Öresunds Posten" i följande ordalag:

"Det kan dessvärre komma att behövas (att inkalla militär), ifall hundra eller tusentals familjer bliva som hundar jagade från sina hem i den kalla årstiden och kanske slå sig ihop med hundra eller tusentals andra samhällets olycksbarn och förrymda fästnings-fångar, som redan kringsvärma här och där, kanske beredda på liv och död-kämpa för sin tillvaro. Å ena sidan måste visserligen

lagarnas helgd skyddas, men å andra sidan må man se till att icke den otyglade egoismen, föraktet för människorätt och människovärde, hjärtlösheten mot de trälade och fattige arbetaren slutligen bringar denne till hat, hämnd och förtvivlan, som aldrig slutar väl, varken för offret eller den, som framtvingit offret“.

Hur frälsebönderna bodde och levde — den härlighet varifrån de skulle vräkas — beskrives samtidigt i "Fäderneslandet":

"Deras honingar utgöras av de uslaste kojor, de eländigaste ruckel, vilka man varje ögonblick kan frukta skola störta samman. Inga tak finns på många ställen och knappast väggar i husen. Hela byar se ut som om den förfärligaste orkan dragit fram över dem, och man undrar blott över, huru människor och kreatur kunna bärga sig där. Högst sällan får man inne i boningsrummen se annat än blotta jorden, och i sängarna finnes ofta endast halm och trasor. Undantag givas naturligtvis, men de äro sparsamma inom Röddinge, Baldringe, Högestad, Sövestad, Borrie och Bromma socknar. Födan utgöres mestadels av sur mjölk och bröd samt sill och potatis, och då man frågar dem, hur de kunna stå ut därmed, svara de blott, att de äro icke vana vid bättre. På flera ställen, såsom t. ex. under Snogeholm och Krageholm, hava bönderna de sista åren icke haft säd till brödfödan (man torde ihågkomma de förfärliga missväxtåren senare delen av sextiotalet) mer än ungefär till jul, varefter de måst skaffa sig brödstoff på vad sätt de kunnat. Många ha därför måst sälja sina husgeråds-saker, såsom kittlar och sängkläder, eller sätta dem i pant, för att kunna skaffa sig bröd till drängen och pigan, som skolat gå vid hoverigården och man kan förstå vilken ovilja sådant alstrat".

Därför var heller icke så mycket kvar att vräka ut under bar himmel, men militären, myndigheternas och godsägarnas hantlangare, gjorde ändock sin skyldighet med pinsam noggranhet, såsom vi kunna se av efterföljande skildring i samma tidning.

"Av de stackars böndernas bohag skonades intet. Allting vräktes

Hogesta.

huller om buller ut å den nyplöjda, gyttjiga marken. Fönster och dörrar borttogos, kakelugnarna sönderslogos och sängarna sönderhöggos med yxor, säden i Baldringstorp, omkring 6 tunnor urtröskad råg, vräktes ut i smutsen och nedtrampades, mjölkfaten nedtogos från hyllan och kastades med deras innehåll i högen, till och med någon brödkaka var man gudlös nog att kasta i smutsen, och det var med knapp nöd ägaren fick räddat litet mjöl i ett tråg, som bars ut i stormen och vilket det även var meningen att förstöra. Den otröskade säden, omkring 12 lass råg och några lass havre, vroks likaledes ur ladorna och ut under öppen himmel. Om eftermiddagen och dagen efter bragden regnade så, att allting låg och flöt i vattnet. En del saker ligga fördärvade kvar ännu, vittnande om den hemska våldgästningen. Intet skodades, allting sönderslogs och förstördes. Folket måste taga sin tillflykt till välvilliga grannar“.

Vid vräkningarna voro soldater, försedda med skarpa patroner, utkommenderade — vaggan med ett dibarn utbars under moderns jämmerrop. — Soldaterna utföste de vräkta med fällda bajonetter. ”Vi gratulera herr Posse, att han vid den tiden var vid riksdagen!” utbrister ”Fäderneslandet“.

Men knappt hade militären, kronobetjäningen och herregårdstjänarna efter väl förrättat värv dragit bort från den utplundrade och raserade frälsegården, förrän innevånarna återigen begynte inflytta sina ramponerade möbler och reparera de sönderslagna spisarna. Godsägarna rustade, nya vräkningsdomar, åtföllda av straffarbete upp till två månader för åboarna, måste utlösas. Men opinionen mot den grymma framfarten växte under tiden, till och med konservativa tidningar i Skåne begynte vid jultiden 1868 reagera ganska skarpt. ”Helsingborgs Tidning“, som hela tiden stått på arbetarfiendernas sida, yttrade, ”att arrendatorsvilkoren knappast kunna vara värre i Ryssland, ty de äro kort sagt omöj-

liga att fullgöra" — och andra påpekade, att arrendatorernas ställning vore föga bättre än de forntida trälarnas.

Samuel Tullbergs anseende växte: Mot slutet av år 1868 hade det nått höjdpunkten. Kärrestorp, hans ägande lägenhet, var formligen belägrad av rådsökande; icke mindre än 46 skånska socknar insamlade pengar åt honom för processernas fullföljande — ingen mindre än 100 rdr. Sövestad tillsköt 900, Baldringe 550, Borrie och Stenby vardera 400 rdr o. s. v. Men härifrån härleda sig också det av godsägarna kringspridda ryktet, att T. skodde sig, på de fattiga frälseböndernas bekostnad. Sålunda mottog han intet processuppdrag med mindre än klienten först erlagt 50—150 rdr, sades det. Sedermera framgick det emellertid att alltsammans var lögn och förtal. T. hade icke mottagit ett öre mera, än vad som var nödyändiga för honom att inneha för processernas förande.

Vid jultiden 1868 hade situationen vid frälsegårdarna uppnått krevadpunkten. Genom vräkningarna hade frälsebönder och torpare uppretats, och det berättas, att det yttrats från deras håll vid ett sådant tillfälle under Högestad: "Ja denna gången får det gå, men till nästa gång skola vi nog ha skaffat oss skjutgevär från stan, så vi ska nog freda oss". En ladufogde Måns Nilsson var vid samma tid utsatt för attentat. En bösskula insköts en kväll genom fönsterluckorna och var nära att träffa.

När frälseägarna på nyåret fingo kännedom om, att bönderna i Andra kammaren ämnade bringa frågan inför riksdagen, begynte de samrådas om, vad som vore att göra — och man var snart ense i det beslutet, att Tullberg måste oskadliggöras. Deras makt räckte ganska långt, visste de, och ingen tvivlade på sympatier på allra högsta ort, ehuru Karl XV ansågs för att vara "folklig". Men justitiekansleren Huss hade varit nere i Skåne på höstsidan och av Herrestads häradsrätt begärt uppgift på de egendomar, där de värsta och flesta konflikterna varit, och det var naturligtvis en given anledning till oro; annars hjälpte tidningarna jordägarna

så bra, att anledning till fara knappast kunde finnas; till och med F. T. Borgs "Öresunds-Post" framställde icke frälsebönderna i den ljusaste dager. Mot slutet av året skrevs exempelvis där om en rättegång vid Herrestad:

„De vilseförda och förhårdade bönderna gingo så långt i deras oförskömmhet, att de i sina skriftliga svaromål ignorerade all kännedom om sina husbönder och de possessioner, under vilka de lyda. De påstodo, att herremännen försökte "tilllura" sig arrendavgifter och arbete av "självägande åboar" och insinuerade att häradsrätten vore obehörig att upptaga och avgöra mål, som, förut anhängiggjorda hos K kfhde, redan blivit överklagade i hovrätten, och, vad angick skatteköpen, även i Kammarkollegium, från vilka sistnämnda auktoriteter diariebevis över ingivna besvär erhållits och även företeddes.

De olyckliga människornas förnekande av verkliga förhållandet vederlades emellertid av flera vittnen, som klart och redigt avgåvo sina för svarandena bindande berättelser. Några av vittnena togo vidare på eden, att de, då de budat svarandena att infinna sig till dagsverken m. m. fått till svar: "vi få se, hur de andra göra", nu kan det vara slut", "de ska inte vänta på oss" o. s. v. Därjämte upplyste vittnena, att de nu tredskande arrendatorerna förut och ända till innevarande års vår och sommar hörsammat de till dem utställda kallelser och fullgjort sina dagsverksskyldigheter".

Nu var ju här relaterade förhållanden och vittnesmål i huvudsak överensstämmande med verkligheten, ehuru tendentiöst framställda av tidningarna, som icke kunde fatta eller intränga i frälseåboarnas tankeliv och känslor. Men det räknades antagligen av godsägarna till fördelarna, när till och med rena rabulistorgan fördömde de underflydandes handlingssätt — strax före riksdagen. Där väntade nämligen det självttyckliga våldet en attack från lantmannahåll; och strax på remissen, eller den 25 januari 1869, väckte

också skånerepresentanten *Ola Jönsson* i Kungshult en motion, som utmynnade i följande yrkande:

”att riksdagen måtte i underdånig skrivelse hos K. M:t anhålla, det K. M:t täcktes genom en kommitté av därtill skickliga personer låta utreda frågan om vilka fasta egendomar jämte andra förmåner och rättigheter, som i Skåne blivit kronan på det sätt avhända att kronan har återvinningsrätt; ävensom att K. M:t täcktes anbefalla vederbörande ämbetsverk och myndigheter att lämna denna kommitté alla de uppgifter och det biträde härutinnan, som hos dem kan vara att tillgå; och sedan en sådan undersökning blivit verkställd meddela riksdagen de upplysningar i ämnet, som på denna väg stått att erhålla“.

Motionen väckte naturligtvis en storm av indignation inom skånska godsägarekretsar, och den konservativa tidningspressen rasade. Men till all lycka hade frälseägarna tre så pålitliga män i andra kammaren som landshövdingen i Malmöhus län Samuel von Troil, greve Arvid Fredriksson Posse och assessorn i hovrätten över Skåne och Blekinge P. A. Bergström, sedermera statsråd — f. ö. genom sin myndighet ”Kung Bergström” kallad. Detta klöverblad överenskom att genom en överrumpling möta Olle i grind, och det var på ett hår när att anslaget lyckats.

När motionen ett par dagar efteråt skulle remitteras begärdes ordet först av landshövdingen, som genom ett yrkande på remissvägran ville förhindra aktstyckets överlämnande till tredje särskilda utskottet, då intet tvivel fanns om äganderättsförhållandena. ”Slutna freder” mellan Danmark och Sverge garantera desamma. Det skulle stå illa till med äganderätten om riksdagen och regeringen skulle tillvälla sig makt att ingripa däri.

Greve Arvid Posse lämnade diverse partiska upplysningar om Tullbergs personlighet, kryddade med åtskilliga historier om pigan Mätta Mårtensdotter. Tal. administrerade ett av Skånes största gods och hade därför kommit i en obehaglig ställning till rörel-

Posse lagerkransas av de tacksamma skånska godsägarna (karrikatur i Fäderneslandet).

sen. Han ville därför icke ingå på kritik av motionären, utan i det stället lämna en historik och kritik av oroligheterna.

I Skåne finnes en man, en f. d. korpral, som heter Tullberg; han har försökt sig på många industriella företag och flera gånger stått i ett obehagligt förhållande till rättsvisan. På senaste tiden har

han slagit sig på att väcka oro bland frälsebönderna. Det medel, han härtill begagnar, är helt enkelt; det är ett slags jordebok, som allmänligen kallas den "Tullbergska jordeboken"; om det är en avskrift eller någonting, som T. uppsatt på fri hand vet ingen. I denna bok får frälsebonden läsa, sedan han för detta nöje likväl först erlagt 50 rdr, stundom mer, aldrig, eller åtminstone sällan mindre.

Tullbergs verksamhet i denna väg har tagit sådant omfång, att han, följande de stora reformatörernas exempel, antagit lärjungar; han har bland andra en kvinna, Mätta Mårtensdotter, född vid Krageholm, vilken kammarens ledamöter kanske hört omtalas såsom författarinna av en "adress till Sverges konung och folk", vilken blivit till trycket befordrad. Denna Mätta är en märkvärdig personlighet. Först och främst är hon ett levande bevis på, att folkupplysningen å frälsegodsens ej måtte vara så försummad, som man påstått, ty hon icke blott skriver adresser, hon predikar även och uppträder som folktalare. Hon förenar nämligen i sig en viss treenighet, hon är en tredjedel religiös, en tredjedel politikus och till en tredjedel statsekonom. Denna kvinna är Tullbergs förnämsta apostel. Hon far omkring och predikar och kallar bönderna till mästaren Tullberg, som sitter vid sin uppslagna jordebok, i vilken de mot betalning får läsa. Därefter börjas krånglet med uppsättandet av en ansökning om skatteköp. Sedan förbjudas de att fullgöra några genom kontrakt åtagna skyldigheter, till herrgården, ty detta, säger Tullberg, är huvudvillkoret för att de skola vinna rättvisa. Följden härav blir, att de trotsigaste stämmas av jordägaren, som naturligtvis vill ha ut sin rätt enligt kontraktet; och nu börja dessa tröstlösa rättegångar, som vårt lagskipningsväsen beklagligen lämnar tillfälle till; de dra ut på tiden allt vad de kunna, och därigenom går ägaren oftast förlustig möjligheten av all ersättning, ty de avyttra sin egenom till andra. Tal. hade söndagen förut erhållit telegram om, att 6 tredska bänder

samma dag utlyst auktion till följande dagen på sin lösegendom, för att på detta sätt undanhålla jordägaren den rätt, som ett i dagarna fallet hovrättsutslag mot dem tillförsäkrat honom. Tal. hade innevarande stund 120 rättegångar med frälsebönderna och i alla är han kârande part; han är ej i ett enda mål stâmd rörande äganderättsförhållandena".

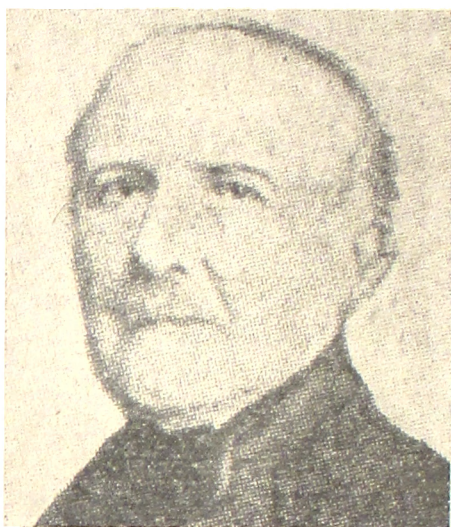
Sedan tal. skjutit skulden på "skandalpressen" att 200 à 250 familjefäder, "tillhörande landets aktningvärda bondestånd" vägra erkänna sina egna namteckningar under skriftliga avtal, uttalade kan med patos sitt bestämda ogillande av den förda agitationen. "Vad motionen beträffar, så kan dess upptagande av riksdagen under nuvarande förhållanden lätt framkalla ett inbördes krig i Skåne, och därtill ville tal. ej med sin röst bidra. Han slutade med att citera bibelordet: du skall icke hava lust till din nästas hus".

Herr Ola Jönsson i Kungshult bemötte de mot hans förslag gjorda anmärkningarna. Han hade ej menat något annat, än vad han i motionen uttryckt och ansåg den rådande oron bland frälsebönderna, vilken föranlett motionen, vara ett tillräckligt bevisligt bevis för dess befogenhet och ett faktum, som ingen kunde jäva. Tal. nämnde dessutom flera exempel på att började rättegångar om frälsehemman utfallit till de förmenta jordägarnas fördel. Bland orsakerna till oron vill tal. särskilt framhålla missbruk av husbondevälde, vilket existerade ännu, om ej alldeles så förtryckande som under det danska väldet i Skåne. Det vore varje människas plikt att efterkomma budordet: "du skall icke hava lust till din nästas hus", men bredvid detta fanns även ett annat bud, som ej får glömmas; det lyder: "älska din nästa såsom dig själv".

Herr S. A. Hedlund ville i detta sammandhang uttrycka den övertygelsen, att arbetarnas rätt här i landet ej är rätt behandlad och alldeles icke skyddad. En hemmansbrukare får ofta gå ifrån sin gård såsom sparven från axet. En främmande njuter ofta skör-

den av hans arbete. Osäkerheten i besittningsrätten skall alltid åstadkomma oro. Lagstiftningen måste förr eller senare här som annorstädes skydda även arbetarnas äganderätt genom att tillförsäkra honom skörden av hans arbete".

Herr Jöns Pährsson: Det var ej Tullberg, som väckt oron i Skåne, utan de förbättrade kommunikationerna. Ystads järnväg

Landshövding Samuel von Troil.

hade kommit med en upplysningens stråle till trakter, där okunnighetens mörker förut varit rådande. Tal. ville begagna tillfället, att giva de skånska magnaterna, ävensom landshövdingen i Malmö, ett gott råd, det nämligen, att de skulle vända sina tankar från ordensdekorationer och annan grannlåt och nitälska mera än hitills för folkets upplysning.

Herr Per Nilsson från Espö hade blivit uppmanad

att avgiva en motion i samma syfte, som den nu omhandlade, men då han ej lyckats erhålla för dess upprättande nödiga handlingar, så hade han därifrån avstått, emedan han ville, att behandlingen av denna fråga skulle ske på samma sätt som i Danmark, där den blivit tillfredsställande utredd och löst. Det är märkvärdigt och ej utan betydelse, menade tal., att bland alla Skånes frälsebönder råder den föreställningen, att de äga rätt att besitta sina hemman, endast de fullgöra sina skyldigheter. I tal. hemort ligger Jordberga egendom, som haft till ägare den bekante frih. von Nolcken. Denne

man hade frångått hoverisystemet fullständigt och förvandlat hoveribönderna till arrendebönder. Detta utbyte utföll till båda parternas belåtenhet. Välmågan blev större hos bönderna i samma mån de fingo friare händer, och jordägaren fick större inkomster, vilka fortfarande ökas, ty vart tionde år förnyas kontrakterna och arrendatorerna ingå då med nöje på, att öka arrendet i samma mån som deras hemman blivit förbättrade och lämnat högre skördar. Tal. uttryckte sin förvåning över, att Skånes godsägare ej följt detta vackra exempel, vilket skulle länt dem själva till fördel på samma gång de framkallat omkring sig en välmående och lycklig befolkning. Huru ser det nu ut i stället på de stora godsens? En betydlig skilnad förefinnes överallt mellan frälse- och skattebönderna,

Ola Jönsson i Kungshult.

icke allenast i avseende på ekonomiska villkor, utan ännu mera och väsentligare i avseende på deras bildningsgrad. Orsakerna till den senare olikheten ligger uteslutande i deras egenskap av frälsebönder. Man måste beklaga dem, men ej anklaga. Anklagelsen drabbar andra. Den drabbar i främsta rummet dem, som försummat deras undervisning eller som icke berett dem tillfälle till en sådan; den drabbar i andra rummet dem, som så ordnat undervisningen i våra skolor, att man där ej får begrepp om landets lag och rätt, eller de mänskliga rättigheter, som samhället tillmäter var och en, och de medborgerliga plikter alla

måste åtaga sig, som vilja njuta samhällets skydd och åtnjuta dess förmåner; anklagelsen för frälseböndernas okunnighet om sina plikter och rättigheter drabbar slutligen egendomsägarna, som ej alltid använt de rätta medlen att bibringa dem upplysning om vad de behövt veta. Skånska bonden är icke oresonlig, endast han behandlas rätt, endast han är övertygad om att rätt honom vederfares.

Herr Sven Nilsson i Österlöv hade med förvåning hört assessor Bergström yttra, att hävd kunde göra rätt till orätt. När jurister hyste sådana åsikter, är det ej underligt att bonden kallade sig rättslös.

Herr C. A. Larsson i Maspelösa ansåg det vara nyttigt att motionen remitterades, dels emedan de "dumma skånska bönderna" (vid detta uttryck riktades de flästa blickar till de skånska bänkarna i kammaren) därigenom skulle finna vad riksdagen kan göra i denna sak, och dels därför att utskottet kunde sammanföra alla de intressanta och upplysande anföranden, som under diskussionen hållits, så att man hade däri uttalade åsikter förvarade. Detta skulle bli en nyttig lektyr för andra än bönderna i Skåne, ty deras oro delas inom många andra län, den har till och med grasserat bland de eljest lugna östgötarna".

Sedan ytterligare åtskilliga talare haft ordet, bland andra Curry Treffenberg, Lars Johan Hierta och C. F. Ridderstad m. fl., beslöts remiss med 82 röster mot 81. Sedermera fick motionen en ganska utförlig behandling i utskottet, ehuru ytterst partisk och missvisande, men avlogs utan egentlig debatt av båda kamrarna. Ola Jönsson höll begravningstalet i den andra.

Största intresset anknyter sig emellertid till remissdebatten och greve Posses anförande. Så övermodigt, rent utmanande ansåg sig en skånsk jordmagnat, själv part i målet, kunna uppträda under den nya riksdagsordningens första valperiod, som skulle överföra makten på bönderna. Han hade visserligen genom ett smi-

digt och bakslugt uppträdande lyckats erövra ledarskapet för lantmannapartiet, men skymforden mot allmogen voro emellertid så grova, varförutom anförandet från början till slut var späckat med lögner om Tullberg och hans verksamhet, att man tycker bönderna bort genomskåda, varthän ledaren ville driva dem. Men de flesta tego — liksom intelligensen, företrädd av Hierta, Hedlund och Ridderstad m. fl. — eller förföllo till innehållslösa deklamationer; och till följd av denna undfallenhet från riksdagen, därifrån frälseväldet verkligen väntat en kännbar avbasning, beslöt man med myndigheternas medgivande våga ytterligare en kupp, för att få fred och lugn. Tullberg skulle åtalas inför domstol och eventuellt även häktas.

Hur långt Posse vedervågade att driva sin hätska, inga medel skyende politik mot frälsebönderna — här måste först inskjutas denna passus — framgår indirekt genom berättelserna om de senares försök att genom en deputation uppvakta konungen, Carl XV:e, som visserligen icke hyste någon direkt ovilja mot allmogen, men besjälad av ett reaktionärt tänkesätt och framför allt, i likhet med farfadern, dödligt hatande alla oppositionsrörelser, ej heller lyfte ett finger för att lätta deras bördor. I ett litet bokarbete, betitlat "Förbiskymtande Skuggor" berättar Birger Schöldström om ett personligt sammanträffande 1869 med den förut citerade märkliga riksdagsmannen Per Nilsson i Espö. Denne hade därvid meddelat den outtröttlige upptecknaren, att Samuel Tullberg icke vore någon vanlig bondadvokat, utan i det stället liksom Mätta Mårtensdotter, i besittning av god inblick i förhållandena. Deras agitationsförmåga var obestridd överallt i Skåne.

När Per Nilsson en dag på vårsidan kom vandrande uppför Slottsbacken mötte han helt oväntat deputationen, 6 män och en kvinna, — den senare ingen mindre än Mätta —; och då han icke allenast av deras klädesdräkt och hållning, utan även genom

brev från hembygden visste vilka som kunde väntas, förstod han strax, att han hade de utskickade framför sig.

De sågo samtliga synnerligen betryckta ut. Nyfiken, delgav han vem han var, och frågade hur de lyckats. De hade rest från Skåne på de fattiga medel, som hopskramlats — Tullberg och Eskil hade icke kunnat komma ifrån processerna, men Mätta hade följt med

— och nu hade de varit i Stockholm fyra dagar utan att ännu lyckats få tala med kungen, och pengarna begynte ta slut. De motades alltid ut av hovbetjäningen, högre som lägre.

När Per Nilsson fått veta så mycket, förstod han strax att någonting måste ligga bakom bemötandet i slottstrapporna, och eftersom audienstiden för dagen ännu icke var förlupen, erbjöd han sin tjänst "Kungen avvisar ingen", tröstade han och följde med.

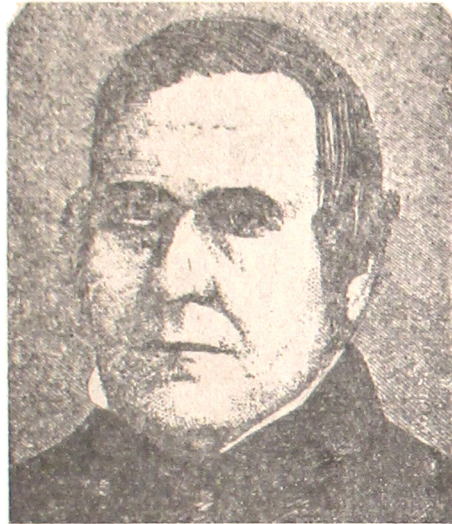

Per Nilsson i Espö.

En hovlakej ville köra ut dem som vanligt, ehuru likväl litet tveksamt, därför att Per Nilsson var med: "Jag vet inte" , stammade han fram.

— Det var ledsamt för honom, det — avbröt Per Nilsson. Men *jag* vet någonting, och det är, att han, min fine vän, går in till tjänstgörande kammarherrn och anmodar denne att bedja tjänstgörande kabinettsskammarherrn hos Hans Majestät anmäla, att riksdagsman Per Nilsson i Espö och några skånska frälsebönder i underdånighet anhålla om företräde hos Högstdensamme.

Nu rådde ingen tveksamhet längre bland vederbörande upp-
vaktande: Per Nilsson kallades in omedelbart och fick redogöra
för de audienssökandes ärende. Därefter fingo allsammans, utom
Mätta — henne ville icke kungen träffa -- komma inför monar-
ken och lämna upplysningar om ställningar och förhållanden
bland Skånes frälsebönder. Under tiden underhöll Per Nilsson den
avvisade Mätta, som den
skarpsynte riksdagsbonden
sedermera efter detta sam-
manträffande beskrev så-
som en synnerligen märk-
lig kvinna, helt enkelt ett
stycke Théroigne Merico-
urt, begåvad med både
ungdom och skönhet: sam-
ma glödande medkänsla
för de lidande, samma fa-
natiska hat mot förtryck-
arna, som gjort den fran-
ska revolutionshjältinnan
världsbekant.

Sven Nilsson i Ösrerlöv.

I närmare en timmas tid
var deputationen inne hos
kung Carl, som noga efterhörde, hurdan ställningen var i Skåne,
men någon ren vinst blev det likväl icke därav. De fingo resa
hem utan någon definitivt löfte om hjälp, men med många för-
maningar till stillsamhet. Till tecken av bevägenhet hade kungen
skänkt var och en av deputerade sitt porträtt.

När Schöldström, vars relation i huvudsak följts rörande kunga-
uppvaktningen, ville veta, vem som hade så djupa försänkningar,
att han genom de vakthavande kunde hindra frälseböndernas
audiens, svarade Per Nilsson, att han genast anat, vem det var,

”och då jag med deputationen kom upp i slottstrapporna, såg jag honom slinka in någonstades” — men han ville icke upplysa om hans namn. Man förstår emellertid mycket väl, att han antyder på greve Arvid Posse, som tagit på entreprenad att utkräva hämnd på de frihetsälskande bönderna.

Men vi måste återgå till händelserna i Skåne: landshövdning, von Troil var — som meddelades i sammanhang med andra-kammardebatten — vid riksmötet. Länsstyrelsen förestods under tiden av landssekreteraren P. Krok, som ivrigt bearbetades av frälseägarna till Tullbergs nackdel, och i Stockholm lade greve Posse och andra hos bestämmande myndigheter icke till något gott för honom. I början av februari begynte det glunkas om att landssekreteraren stod i livligt kommunikation med justitiekanslären, som övervägde, huruvida myndigheterna borde ingripa mot uppviglaren eller icke; och slutligen blev man överens om att låta instämma honom till Kjävlinge häradsrätt, där han hade att svara för sina manipulationer med allmogen. En kväll vid nio-tiden i det djupaste mörker anlände därför landsfiskal Holmström och några andra personer till Kärrstorp för att eftersöka Tullberg. De voro ialles 8 personer. Men denne kunde icke upptäckas inne i rummet, ”varest påträffades ett helt kansli med tillhörande handlingar, bestående av 4 bonddrängar eller soldater och en mängd rättssökande från Söderslätt, varförutom huset hade 4 kvinnliga medlemmar“, enligt relation i ortspressen. Sedan påträffades även Tullberg, som efter Gustav Vasas mönster, undangömts i källaren, men framdrogs av den nitiske landsfiskalen och blev delgiven.

Ett par dagar efteråt anlände justitiekanslerens medgivande till länsstyrelsen i Malmö, att Tullberg finge häktas, varom meddelande omedelbart utsändes till landsfiskal Holmström, som redan samma dag inträffade vid Kärrstorp för att infånga den hatade f. d. korp-ralen. Från den närliggande järnvägsstationen anmodades 16 per-

soner att medfölja som skyddsvakt, och dessa ställde sig tydligen icke ovilliga, men vid framkomsten var både Tullberg, hans unga hustru i andra giftet — en bondflicka från orten — äldsta dotterns fästman, Eskil Larsson, och några andra tillhörande kansliet, försvunna. Endast döttrarna funnos hemma i huset, och dem lyckades kronobetjäningen genom sitt olämpliga, nära nog brutala uppträdande halft skrämja livet av; den ena blev sängliggande på kuppen. Om själva förloppet uppsatte "assistenterna" följande rapport:

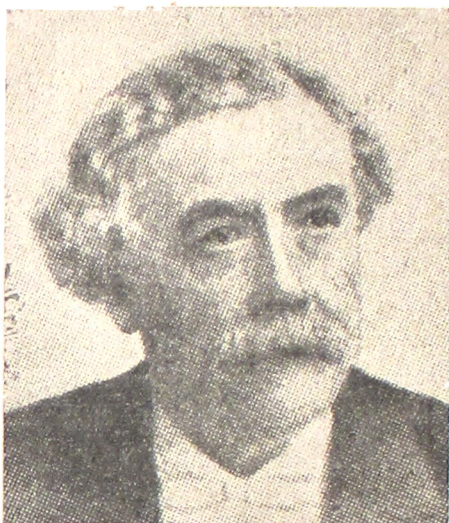
"På anmodan av hr landsfiskal N. C. Holmström hava vi denna dag varit honom behjälpliga för att efterspana och möjligen gripa förre v. korpralen Samuel Tullberg i Kärrestorp. Då vi anlände till stället utställdes vakt vid husets ut- och ingångar, och då de innevarande — husets döttrar m. fl. — förklarade Tullberg icke vara hemma företog herr landsfiskalen i vår närvaro en grundlig visitation i såväl boningsrummen som källare och vind, men utan att den eftersökte kunde anträffas. De utanför posterande personerna rapporterade under det visitationen pågick, att åtskilliga främmande manspersoner blivit utanför huset bemärkta och att flera skott av dem lossats, så att hagel eller s. k. snärpor kommit i närheten av de posterande. Detta hindrade emellertid icke executionens gång; men då vi skulle avlägsna oss från Tullbergs bostad lossades en mängd skott efter oss i flera omgångar och från olika håll. De personer, som på detta sätt utmärkte sig voro bland andra Jonas Centerwall, son till kronolänsmannen i orten, en soldat Frid m. fl.

Att detta är fullkomligt sanningsenligt och kan av oss med ed bekräftas, få vi härmed intyga:

(16 underskrifter)

Som man ser hade även Tullberg vänner eller medhållare i sin kamp för frälseböndernas rätt. Men uppträdandet vid Kärrestorp, då T. skulle häktas, torde icke ha förbättrat hans ställning. Han bedömdes faktiskt efter vännernas hållning och efterlystes av läns-

styrelsen såsom en ytterst farlig person, ett pris av 500 rdr, satsat av frälseägarna givetvis, utlovades för hans infångande, och följden blev, att både han och hustrun jagades som vilda djur i skogarna. Vart han tänkte taga vägen — man gissar, att han ämnade följa emigrationsströmmen över till Amerika — vet ingen med bestämdhet. Men det dröjde icke länge, förrän han blev inringad och

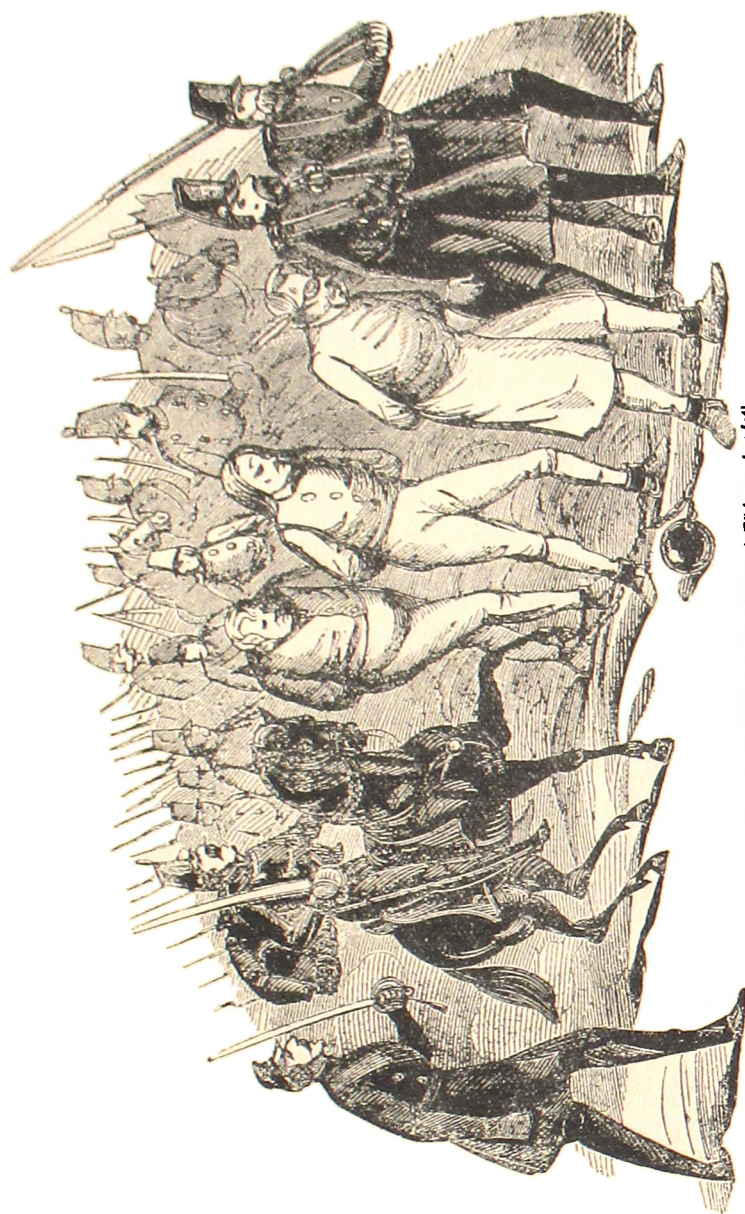

Curry Treffenberg.

håktad. Om själva förloppet lämnar "Folkets Tidning" den 19 febr. 1869 i en korrespondens från Helsingborg följande, för en radikal tidning skamligt partiska relation:

"Den beryktade korporal Tullberg har i natt logerat i härvarande stads-häkte, övervakad av tvenne "dragare". Han anlände hit i går strax före kl. 5 på e. m., fängslad till hand och fot. Ryktet spred sig hastigt i staden, och mycket folk samlades på tor-

get och utanför, rådstugan för att få se den så sorgligt ryktbare upprorsmannen, vilken genom sina uppbyggingsplaner nära nog satt hela provinsen i rörelse. Den nitiska krörolänsman Gyllensvärd i Lugudde härad är den, som gripit äventyraren, vilket tillgått under följande omständigheter: v. häradshövding Eneroht, som blivit förordnad att utföra åtalet mot Tullberg hade vid landskansliet anhållit att till sitt biträde få gagna ovannämnda Gyllensvärd, såsom den där är känd för ovanlig drift och skicklighet. Kosan ställdes till V. Göinge, dit väderkornet vägledde dem.

“Kansliet” infångat. (karrikatyör i Fäderneslandet)

Anlända till Torups socken omringades i tisdags afton en gård kallad Tranebygget, vilken bebos av bonden Hans Jönsson, där Tullberg misstänktes vara dold.

Endast tvenne personer ingingo i huset, medan de övriga posterades som bevakning. Snart visade det sig att efterspanarna icke misstagit sig, ty i en tillstängd kammare blev i hast ett fasligt oväsen och innan tillräckligt folk blivit tillkallat för att spränga dörren kom Tullberg inifrån och satte tvärt på och förbi sina angripare, samt sökte springande undkomma dem. Flera revolverskott avlossades efter honom utan att bekomma och det var först då Gyllensvärd upphann och slog omkull honom, som han måste giva sig. Ej mindre än 7 skott hade blivit lossade, men det oaktat hade T. ej blivit vidare sårad än att ett eller ett par hagel genomträngt ena öronsnibben. Några bondrängar, som vid förrättningen voro anlitade, ville försöka sina knölpåkar på T. men hindrades därifrån av Gyllensvärd, som förbjöd alla våldsamheter. Han erhåller också för sin "raskhet och duglighet utfästa 500 riksdaler".

Så uppeggad var alltså stämningen, att man ansåg sig kunna skjuta efter den hatade bondadvokaten som hade han varit den grövsta missdådare. Men icke nog därmed: han belades omedelbart med både hand och fotbojor och fördes sålunda utrustad på skjuts till Helsingborg, i vars häkte — alltjämt med bojorna på — han tills vidare insattes. Hustrun fick följa mannen ett stycke på vägen, men återsändes av landsfiskalen vid Åby.

I Helsingborg, där folket demonstrativt mottog "folkförföraren" vid eskortens ankomst, vågade vederbörande icke kvarhålla honom länge. Mitt i natten, under det våldsammaste oväder, blev han förd ombord på en kronoångare för att överföras till länsfängelset i Malmö. Han nedstoppades i lastrummet, varpå däcksluckan, till följd av bevakningens sjösjuka — båten måste till och med i ett par timmar gå i nödhamn vid Ven — tillskruvades. Man anlände till bestämmelseorten klockan 9 på förmiddagen. Påståendet att

fången vid anhållandet haft 14,000 rdr i plånboken, och som av tidningarna utspreds utan att sedermera av flera dementeras, var naturligtvis ren och oförfalskad lögn, som också myndigheterna medgåvo.

Men man stannade icke vid den landsfarliga Tullbergs häktande: även hans tilltänkta måg, Eskil Larsson, eftersöktes, och då det förports om vissa oroligheter i Stehagstrakten, där han förmodades med hemortsrätt uppehålla sig, vidtogos utomordentliga åtgärder. Ett extratåg på 16 vagnar utsändes från Malmö till Stehag, medförande 60 man jämte hästar av husarregementet Karl XV:e; även en avdelning av Smålands grenadiärer, som gjorde garnisonstjänst på citadellet, fingo rycka ut — alla väl försedda med skarp ammunition. Dessutom hölls Torna kompani i beredskap, att i händelse av behov genast kunna utrycka. 1,500 gevär utlämnades vid Tvedöra. Man befarade tydligen kravaller av värsta slag.

När militären anlände till Stehagstrakten voro stora folkhopar, som cernerat Eskil Larssons hus, samlade, alla försedda med vapen, enligt tidningarnas uppgift, men man har stor anledning tvivla därpå, då ingenting i detta hänseende framkom under rätttegången. 30 personer utgjorde den eftersöktes livvakt, men gjorde alls ingen min att vilja tillgripa våldsamheter, ehuru utspridda rykten, tyvärr sanna, låto bönderna veta, att åtskilliga tjänstemän och adliga junkrar vid militärutryckningen uttryckt den önskan: "må de skjuta ned de djävla bönderna". "Ett ordentligt raseri utbröt hos alla de egyptiska köttgrytornas män, som väntade få sin matsmältning, störd", skrev en tidning. "Och hundratals krypdyr instämde i skrålet mot de stackars bönderna. Att hjälpa adel och blodsugare voro alla beredda".

Nu voro emellertid myndigheterna tillräckligt rustade för att våga attackera chefen för Tullbergs kansli, Eskil Larsson. Han blev givetvis häktad under lika brutala former, som förut T., belagd med tunga hand- och fotbojor, vilka avskavde skinnet, så

att blod flöt; även L:s broder, Bengt Larsson, som alls icke deltagit i processerna, utan endast hade det felet, att han var bosatt på orten, fick dela broderns öde, liksom en illa tåld hemmansägare från Kristianstads län, Johannes Andersson, som man prompt ville göra till lösdrivare, ehuru han ägde ett hemman på över 100 tunnland, men råkade tillhöra Tullbergs anhängare. Med svidande hjärta måste han emellertid lössläppas. Eskil och Bengt Larsson inlämnades emellertid sammanlänkade till förvaring på Malmö länsfängelse, där de, liksom Tullberg, fingo stanna i över 20 dagar, innan rannsakning hölls inför Onsjö häradsrätt å tingsstället vid Åkarp.

Men häktningarna och därvid förekommande övergrepp fingo emellertid icke passera alldeles opåttalt, även om ortspressen var någotsånär hovsam i omdömet — därtill föranledd av förut intagen hållning: I Stockholm däremot angrep "Dagens Nyheter" särdeles skarpt myndigheterna för att man sammanlänkat Eskil Larsson, dennes broder och Johannes Andersson med bojor. Tidningen konstaterar vidare, att orsaken till oron bland bönderna varit ständigt höjda arrenden och hoverifordringar. Detta missnöje, som nu med allvar utbrutit, har varit ett jäsningsämne i flera år, och varken Tullberg eller annan person skulle mäktat, utan att elementer därtill förefunnits, åstadkomma en dylik rörelse.

"Den av adeln och dess anhängare så fruktade orosstiftaren — den av skånska frälsebönderna för deras Garibaldi ansedde advokaten — är fallen, men jäsningen, oron och förtvivlan i anledning av det dåliga tillståndet äro icke därmed nedtystade. De skola nog fortfara till dess att reson sker i landboförhållandena".

Även "Afton-Bladet" ansåg, att underrättelserna om att järn och fotbojor användes smakade något av ett för länge sedan förgånget tidevarv. "Fäderneslandet" fördömde i kraftiga ordalag tillvägagångssättet, och "Öresunds-Posten" skrev ordagrant: "Det väcker uppseende att Tullberg skall i själva fängelset, där han bevakades

av 2 "dragare", och vilket är beläget strax intill högvakten, varit belagd med järn. Det stöter i så fall på den "gamla goda tiden", järnåldern".

Härtill upplyste "Nya Dagligt Allehanda," att den s. k. Tullbergska jordeboken, som insänts till Malmö, endast utgjordes av avskrifter som T. låtit uttaga ur gamla i Kammarkollegium förvarade jordeböcker — och därmed voro greve Posses hånfulla uttryck i andra kammaren om "Tullbergs jordebok" reducerade till sitt rätta värde.

Men hårtfullast behandlades emellertid de agerande maktägande av "Söndags-Nisse", där J. G. Schultz på den tiden skötte spiran. Följande illustrerade smädedikt såg däri dagens ljus den 28 febr.:

En fast otrolig, men sann och förunderlig

V I S A

om huruledes den förfärlige upprorsmannen och viglaren

KORPRAL TULLBERG *och hans 3 skrivare*

manhaftligen övermannades och togos till fånga

av hundra tappra husarer och grenadierer.

I tretton verser.

(Sjunges som Betzholzvisan.)

Vill ni höra en sång
 på en ynkliger gång
 allt om *Tullberg*, den store korpralen,
 som i Skåne har gjort
 revolution på var ort
 och ej darrat för själva fiskaren?

Liksom *Dacken* han var
 en kavatiger karl
 mot bad grevar och andra baroner.
 Aldrig såg di'en fat,
 nej, han var ackurat
 lika stursker som herremanspersoner.

Och till kungen han skrev,
 som rent ängsliger blev
 för han trodde han Skåne skull' mista.
 Men till slut gick det så
 herrarna passa' på
 och skrev hop till varandra en lista.

Ifrån Malmö till slut
 ett Trojntåg gick ut
 med husarer och med grenadierer,
 när till Kärnstorp de hann,
 ingen *Tullberg* de fann,
 30 bönder sa': han inte här är.

Men herr länsman han sa':
 "nog ska' honom vi ha",
 och han viskade vid generalen;
 strax ett helt kompani
 trängde böndren förbi
 och slog läger hos Tullberg i salen.

Först steg fram en fiskal,
 tyckte saken var smal
 till att Tullberg, den hisklige stämman;
 men han sprang i källaren
 och slog luckan igen,
 och där satt han, den syndarn, i klämman.

Men fiskalen han svor:
 var är Tullberg, säg, mor?
 jag har brev med tre sorters sigiller;
 visa strax var han är —
 kanske ligger han där?
 (den fiskalen han va' ej så viller!)

"Tullberg, genast kom hit,
 jag vill visa mitt nit
 och dig stämningen kommunisera!"
 "Tack så mycke, han sa',
 för besvär't ska' ni ha
 men stig in, om därute ä' flera".

"Nu du följer med oss,
 du och hela din tross!"
 röt generalen så modig i hågen.
 Och de andra också
 tänkte häpna uppå,
 huru tapper han var, där de såg'en.

"På en kronbåt du förs
 (ty till lands vi ej törs)
 och med hiskliga bojor beslagen!

Och sen skall ditt "kausli"
genast hopkopplat bli
och marschera! -- Respekt här för lagen!"

Och så togo de dem
och de förde dem hem
allt till Malmö, de tappra husarer;
hundra man eller så,
emot fyra — hå hå! —
det kan kallas en hjältedat rarer!

Gud ske lov att man har
ännu tapperhet kvar,
mandom, mod, morske män finns i Sverige;
så att upprorsmän förgås
och i bojor beslås,
när bland fåren som ulvar de härje.

Nu generalen till sist
sägs författa helt visst
detta hemliga krigstågs historia,

hur med *gyllene svärd*
 de *stoltserat*. O värld,
 visst förbleknar nu Stenbockens gloria!

Man misstager sig inte på vilken sida sympatierna äro i denna visa; och märkligt nog: med rättegången började vinden vända på vimpeln även i andra tidningsorgan. Den ena feta ankan efter den andra dödades, bland andra det bland överklassen och även i pressen gängse förtalet, att Tullberg skodde sig på böndernas bekostnad. Han kunde, som redan är sagt, leda i bevis, att han icke mottagit mera än som var oundgängligt för rättegångarnas förande.

Vid kansliförhör inför landshövding von Troil å cellfängelset i Malmö den 22 februari, lämnade Tullberg alla begärda upplysningar om sin innehavande rättegångsbyrå, som öppnats 1863 av en person vid namn Malmqvist, men sedermera övertagits av honom. Han uppträdde, enligt närvarandes upplysningar, fullständigt lugnt och behärskat, utan att framställa det minsta klander över det sätt, han vid häktningen blivit behandlad. Landshövdingen lär ha sett ganska betänksam ut, sedan han låtit återföra fången till cellen, så att han knappast tog notis om, vad de båda

hade att anförä. Johannes Andersson hade efter förhör inför Kristianstads länsstyrelse lössläppts, men klagade efteråt ganska oförtäckt över den illvilja och kistlighet, han fått röna där.

När Tullberg och hans förste sekreterare, Eskil Larsson, jämte dennes broder, skulle rannsakas den 12 mars inför Onsjö häradsrätt, mötte cirka 300 personer, som i procession följde fångskjutsen fram till Åkarps tingsställe vid Marieholms järnvägsstation. Ett halft dussin länsmän och 20 fjärdingsmän skulle upprätthålla ordningen på platsen. Som rättens ordförande fungerade revisionssekreterare Aug. Anderberg, en för sin rättträdighet allmänt aktad domhavande, och av denna anledning, hade även konspirationer yppats, att, ehuru utan framgång, få rannsakingen förlagd inför annat forum. Landsfiskal Holmström var allmän åklagare, då den särskilt förordnade, häradshövding Eneroth, blivit förhindrad av sjukdom.

När rättegången kl. 10 f. m. tog sin början hade 5 å 600 personer, framför allt ur allmogeklassen, samlats vid Åkarp. Som angivare uppträdde genom ombud greve Arvid Fredriksson Posse och en frälsebonde Måns Berggren från Gerdenäs under Herrestads gods. 20 vittnen, av vilka intet kunde framdraga något graverande för de anklagade, hördes. En mängd bönder bland de närvarande voro villiga att gå i borgen för de häktade. Efter några timmars rannsaking försattes också samtliga på fri fot. Härtill lämnar "Öresunds Posten" följande kompletterande upplysningar:

"Det var nämndens beslut, till vilket ordföranden vad Tullberg angick, fogat sin reservation. Dörrarna öppnades och Tullberg mottogs med dundrande leve och hurrarop av den församlade mängden, som ännu uppehöll sig på gården. Landsfiskalen, som under dagens lopp erhållit flerfaldiga rätt berömliga tillrättavisningar, tillkännagav sig vilja "*på eget bevåg*" ånyo häkta Tullberg. Till svar härpå fick han följande bitande ord av den utmärkta ordföranden, vilka man tycker borde alldeles stukat honom: "Åklagaren

"Jag vill be obliqneren lysa aktning för rätterns beslut etc." (Kvarthugge i Fickenslandet)

tillkännager sig vilja på eget bevåg häkta Tullberg, som av rätten blivit satt på fri fot — jag vill bedja åklagaren hysa aktning för rättens beslut, och någon häktning kommer här icke i fråga“.

I "Dagens Nyheter" påträffas några dagar efter denna utgång ett ganska positivt försvar för Tullberg och hans blivande måg, Eskil Larsson. Tidningen uttalar den meningen, att bakom landsfiskal Holmströms "på eget bevåg" hade stått trion: de båda landshövdingarna i Skåne, Wachtmeister i Kristianstad, von Troil i Malmö och greve Arvid Posse. Tullberg prisas för sitt lugna och sansade uppträdande och fritages från att ha skinnat klienterna.

— Det svider i våra bröst, hade en av bönderna yttrat vid rättegångstillfället, att den hederlige Tullberg så illa behandlas.

Den Tullbergska livvakten, för att använda tidningarnas terminologi, bestående av ladufogen Jonas Centervall, snickaren Lundqvist, muraren Sylvander, skrivaren Lars Palm och bonden Per Andersson från Kärnstorp voro även instämda för försök att hindra myndigheternas förrättning, men kunde icke fällas. Sammaledes blev vid nästa rättegångstillfälle förhållandet med Samuel Tullberg och de båda Larssönerna. Samliga frikändes fullständigt.

I anledning härav skrev några dagar efteråt den radikala "Jönköpings Tidning":

"Ett eget intryck gjorde det att häromdagen läsa i tidningarna utslaget i det Tullbergska målet. Helt och hållet frikänd — vem skulle ha trott det i vintras, då justitiekansleren fann sig föranlåten att mot Tullberg förordna särskild åklagare, då pris sattes för hans gripande — vi hade så när sagt på hans huvud — och då kronobetjäningen jagade den stackars korpralen i skogarna och sköt efter honom som efter ett skadligt djur (fast skotten lyckligtvis icke träffade) och slutligen när han väl blivit annammad nattetid förde honom från Helsingborg till Malmö ombord å en örlogsångare. Vem erinrar sig ej vidare upproret i Stehag, då chefen för Tullbergs kansli, den fruktade Eskil, skulle gripas, där han satt

på ett torp djupt inne i skogen, omgiven av livvakt av flera hundra väpnade bönder. Ett sådant värv kunde naturligtvis icke anförtros åt vem som helst. Konungens höga befallningsvande, för tillfället representerad av landssekreteraren Krok, begav sig åstad för att i egen person utföra den äventyrliga bragden, och för att kunna uppträda med vederbörlig kraft och värdighet, tog han med sig en skvadron husarer och ett kompani infanterister av garnisonen i Malmö. Allt, med ett ord, var redo för en blodig konflikt, och kanske hade befälhavaren för trupperna liksom på sin tid hans franske vapenbroder, kunnat rapportera till krigsministern, att Remington gjort underverk om blott icke en viktig faktor saknats: de upproriska. Dessa varken funnos eller hade funnits, utom i ryktessmedernas hjärna".

Sedan Tullberg blivit frikänd inlämnade han å sina och de andra häktades vägnar en anmälan till J. O. mot landssekreterare P. Krok, v. häradshövding J. Eneroth och hans biträden, kronolänsman Gyllensvärd, f. länsman Ljungberg, t. f. landsfiskal Holmström och kronofogde Ewerlov. Han gör däri flera för vederbörande ganska graverande beskyllningar, som han nästan vill rubricera under benämningen hemfridsbrott. I infortrade påminnelser till landssekreterare Kroks förklaring, framdrar han även alla galna rykten, till vilka på sin tid tilltro sattes, som utsläppts om honom av frälseägarna.

Ett stycke inpå året 1870 var J. O. färdig med sitt utlåtande. Någon upprättelse för Tullberg och Eskil Larsson kom icke i fråga, men däremot beordrades advokatfiskalen i hovrätten över Skåne och Blekinge att åtala landssekreterare Krok för häktningen av Bengt Larsson och Johannes Andersson. K. blev sedermera, den 18 juni 1872, fullständigt frikänd. "Men allt vållade mycket besvär och mycken skriftväxling", utbrister von Troil.

Men rättegångarna fortforo alltjämt, ehuru i förminskad skala. En tidningsuppgift upplyste, att Tullberg i januari 1870 hade

13--15 mål mot en kapten Coyet. En skrift inlämnades, så skickligt och kunnigt hopkommen, att tidningen, ehuru så icke var fallet, trodde den vara avfattad av någon lagfaren person. Det berättades också, att flera juris studerande i Lund erbjödo Tullberg att inträda som saksförare i hans byrå, men blevo nekade. Själv nekades han vid ett möte i Hässleholm av nyliberalerna tillträde i den "demokratiska föreningen" — en lustig demokrati!

Så småningom försvinner dock Tullbergs gestalt från horisonten. Han var förbrukad som lagkarl kanhända, och frälsebönderna hade måst falla till föga eller följa sina landsmän den oroliga vägen över Atlanten.

"Vad Tullberg enskilt beträffar, har man efter bonderörelsens upphörande föga hört av honom", skriver landshövding von Troil, som också förut medgivit att kronobetjäningen for fram olagligt mot Eskil Larsson. "Det är svårt att göra sig en riktig föreställning om de bevekelsegrunder, varav han leddes under de oroliga åren 1867—69. Han hade under sin föregående tjänstgöring såsom soldat och korpral vid norra skånska infanteriregementet visat ej ringa duglighet i tjänsten. Varken hans uppsyn eller sätt att uttrycka sig innebar någonting, som antydde en bedragare. Efter avskedstagandet biträdde han allmogen med saksföring och hade därunder kommit i besittning av handlingar, som han lät i Kammarkollegium fullständiga, och på vilka han stödde sin åsikt om kronans äganderätt till en stor del av frälsehemmanen". — Här-till kan också läggas, att hans namn så småningom försvinner även ur tidningarna. — Ett par tre år inpå 1870-talet finner man honom icke nämnd bland advokaterna i rättegångsreferaten.

Men ännu en gång levde han likväl upp — jämt 10 år efteråt. 1879 utgav nämligen under signaturen "Nimbus" d:r Janne Damm från tryckeri i Köpenhamn en roman, benämd "Skånska Frälsebönder", och Kullberg, huvudfiguren i detta vidlyftiga skillingsarbete, är identisk med f. korpralen Samuel Tullberg. Så eftersökt

blev också romanen i Skåne, att författaren 1882 hade glädjen att få utgiva en ny upplaga.

Men därefter försvinner hjälten ur historien.

Källor: — C. A. Agardh: Statsekonisk Statistik över Sverige. — Teofron Säve: Sverges Historia. — O. J. Hultgren: Den skånska frälsebondefrågan. — Samuel von Troil: Minnen. — Janne Damm: Skånska Frälsebönder. — Birger Schöldström: Förbiskymtande Skuggor. — Andra Kammarens Protokoll 1869. — Post och Inrikes Tidningar 1867. — Dagens Nyheter 1869. — Afton Bladet 1868–1869. — Nya Dagligt Allehanda 1869. — Söndags-Nisse 1869. — Fäderneslandet 1867, 1868 och 1869. — Folkets Tidning. — Öresunds-Posten. — Kristianstads-Bladet. — Snällposten. — Malmö Handels- och Sjöfarts-Tidning m. fl. — alla för de tre sistnämnda åren.

KAP. V.

När de döda vakna.

PETITIONSRÖRELSEN. — DYRTIDEN. — PROVISORISKT BRÄNNVINSFÖRBUD. — KONUNGENS TRONTAL 1853. — UTSKOTTETS FÖRSLAG. — DEBATTEN I BONDESTÅNDET. — PROPOSITIONSVÄGRAN. — OBSTRUKTION. — OROLIGHETER I SÖDRA SVERGE. — REPRESENTATIONSREFORMEN. — CARL IVARSON. — LANTMANNAPARTIETS PROGRAM. — CARL LARSSON I APELNÄS. — LEDARNA. — NYA LANTMANNAPARTIET. — SAMMANSLAGNINGEN. — GÖDTEMPLARORDEN. — RÖSTRÄTTSRÖRELSEN. — TULLPISKAN. — FÖRENINGSVERKSAMHETEN. — RIKSDAGSFAMSTÄLLNINGAR. — SOCIALISMEN. — NITTIOTALETS JORDBRUKSARBETARESTREJKER. — LANDSHÖVDINGARNAS RAPPORTER. — STATKARLSBÖRDAN. — LÖNESTATISTIK. — TORPARNA. — DERAS BOSTÄDER. — NYA STRÖMNINGAR. — DE FÖRSTA LANTARBETARFACKFÖRENINGARNA.

Det kan ej bestridas, att det nya statsskick som infördes 1866 medförde en fullständig förändring på det politiska området, även om många redan från början väntade större omvälvningar, än som blevo följden av 800-kronorsstrecket till andra kammaren — den första vart som bekant en fastare överklassborg än Riddarhuset någonsin varit —; men redan förut, medan stånden ännu hade sin hand vid riksstyrelsen, hade allmogen, ehuru med stor tveksamhet godkänt en beaktansvärd reform: husbehovsbrännningens avskrivning 1855.

När fordom konungamakten eller adel, präster och borgare gemensamt eller var för sig ville göra inskränkningar på brännvinslagstiftningens eller brännvinsbrukets område, bromsade alltid bondeståndet med ohjälplig envishet, såsom här vid flera tillfällen i det

föregående lämnats exempel på från debatterna i Stöckholms rådhus, där allmogens representanter i riksdagen voro inhysta ända fram till 1825. Men framåt mitten av århundradet förändrades likväl stämningen ute i landet mot brännvinssupandet högst märkbart — även om riksdagsmännen alltjämt voro ståndaktiga — kanhända närmast genom Per Wielselgrens och hans anhängares

O. J. Hagelstam.

intensiva agitation. De mera respektabla bönderna begynte också bli ganska reserverade i sina uttalanden och omdömen om brännvinets välsignelsebringande inflytande.

Nu begynte också, på tillskyndan av den finske översten Otto Julius Hagelstam, vid midsommartiden 1853 en petitionsrörelse från skilda landsändar. Han understöddes därvid synnerligen kraftigt av den dyra tid, som rådde.

En tunna råg kostade på hösten i Malmö icke mindre än 24 rdr. — och redan i juli hade regeringen förbjudit all brännvinsbränning i riket under fyra månader den följande vintern, så att den skulle tillåtas endast under tvenne, november och april, med rättighet att utbyta april mot december för dem, som funno denna ordning bättre.

Men petitionsrörelsen avstannade icke därmed. Från den 20 juni till den 10 december hade till civildepartementet icke ingivits mindre än 678 särskilda framställningar, men även därefter inkom den ena efter den andra — ända upp till tusentalet. Sigfrid Wiesel-

gren uppger i en polemik i "Svenska Goodtemplars" 1881, att i detta "petitionerande om en nykterhetsbefrämjande brännvinslagstiftning räknades icke blott prästerskap och hushållningssällskap utan även 39 av rikets städer, större delen av socknarna i Norrland och Dalarna, 18,000 personer i Kalmar län och fyrahundra-sextiofyra socknar i övriga rikets landskap" — och av dessa siffror förstår man den väldiga omfattningen.

När därför riksdagen i lagenlig ordning skulle behandla frågan, kunde konung Oscar I i trontalet med allt skäl göra följande uttalande: "Jordbruket, landets huvudnäring, har under senast förlutna årtionden gjort stora och glädjande framsteg. De ökade skördar, som därigenom blivit frambrakta, hava likväl icke i samma förhållande bidragit till ett ökat välstånd. Till stor del *förlösade* på tillverkning av en dryck, vars missbruk hotar att undergräva folkets ädlaste krafter, hava de ej förmått hindra behovet att från främmande länder införa de livsförnödenheter, av vilka den egna jorden under en klokare hushållning i vanliga år skulle lämnat ett ej obetydligt överskott. Tiden är inne, gode herrar och svenske män, att beträda en annan, till allmänt väl ledande bana. En ädel fosterländsk känsla har bemäktigat sig alla medborgares sinnen. *Från alla rikets delar* hava talrika framställningar till mig ingått, *åsyftande* att en gräns måtte sättas för en överdriven brännvins-tillverkning och ett, till följd av den lättade tillgången, omåttligt *begagnande* av denna fördärvliga dryck. Ett förslag omfattande detta viktiga ämne kommer att bliva eder förelagt, och jag hyser den säkra övertygelsen, att I skolen gå mina farderliga avsikter till mötes".

Sedan propositionen överlämnats till ständerna, tillsattes på adelns inbjudan ett särskilt, utskott, som behandlade framställningen och därav föranledda motioner. De sex ledamöterna från bondeståndet voro Anders Medin, Kronobergs, Mats Svensson, Kristianstads, Lars Larsson, Älvsborgs, Lars Mattson, Uppsala, Magnus Månsson,

Östergötlands och Georg Nyqvist, Värmlands län. Behandlingen utmynnade i ett förslag om två månaders bränningsmaximum om året, om ett tillverkningsminimum i de större brännerierna av 300 kannor om dagen, om bränningsens höga beskattande (till en början 16 sk. b:ko. = 50 öre pr kannan), samt slutligen rätt för kommun att förbjuda minuthandel och utskänkning. Rätt att anmäla sig för tillverkning av brännvin skulle tillkomma en var, som antingen var författningsenligt berättigad att idka fabriksrörelse eller ägde eller innehade särskilt skattlagd jord. Härigenom skulle den s. k. husbehosbränningen helt och hållet komma bort.

Man kan förstå, att bönderna utav all kraft skulle motsätta sig detta förslag, ehuru de redan på förhand voro medvetna om, att alla deras ansträngar föga båtade, då medståndet voro ense. Flera av de bästa talarna tolkade också, som de sade, "den allmänna folkmeningen" till förslagets nackdel, bland andra *Jöns Pehrson* från Blekinge län, som anförde, att om utskottets förslag antages skulle "vårt arma fädernesland ej endast bliva ett riktigt Eldorado för allt vad brännvinsfabrikation heter, utan till på köpet fördränkas i en brännvinssyndaflod, vida större och förfärligare, än man någonsin här i landet skådat den. Men ej nog därmed, en stor del av bondeståndet skall genom denna olyckliga brännvinsslag i grund ruineras, hela landsträckor skola inom kort ligga öde, fattigdomen skall tillväxa och brotten ökas i en progression, som till och med torde komma att förfära själva de insiktsfulla lagstiftarna, de där nu hava haft hjärta i sig att med ett penndrag frånröva tusentals idoga och oförvitliga medborgare möjligheten att existera; och detta allt blott och bart för att gynna kapitalisterna på den idoga allmogens bekostnad. Ty av denna allmoge skola alla de, som icke äro i stånd att uppsätta konstbränneri och därigenom rädda sig sig nödgas att antingen låta sina produkter ruttna bort, eller ock till vrakpris sälja dem till brännvinsspatronerna".

Peter Jönsson i Träslända: "Jag har många gånger sagt att vi

varit yra, så snart vi komma att tala om brännvin; men utskottets majoritet synes ej heller hava varit fredad från en lika beskaffad yra ifrån början till slut, ty så har den, efter mitt sätt att se, åtminstone handlat. Det har föreslagit en så genomgripande reform, att den icke blott tager intill benen, utan intill själva märgen av folket“.

Som en röd tråd löpte genom flertalet anföranden att nykterhetssaken skulle föga eller intet vinna, men väl bondeståndet i ekonomiskt avseende förlora på den föreslagna reformen. Såsom typiskt för stämningen kan ytterligare anföras *Erik Cristiernsons* från Göteborgs och Bohuslän yttrande:

”Uti ingressen till sitt betänkande har utskottet yttrat, att ett ångestrop gått ur folkens hjärtan, ett vädjande till alla, som hava något inflytande på landets öden, en bön om förskoning från ett plågoris, som föregående lagstiftning planerat och vårdat, men på detta ångestrop — — — har utskottet svarat med ett förslag, som de facto gör brännvinsbränningen till ett monopol för kapitalisterna och berättigar dem att mot en skatt av 16 sk. b:ko pr kanna översvämma det om: räddning och förskoning bedjande folket med hela floder av en dryck, genom vars njutande olyckor av alla slag redan inbrutit över landet och måhända ännu skola göra dess söner till slavar under enväldets och allenastyrandets Rehabeamsspira. — — — Ju mer en nation förfåas — — — desto lättare blir det för tyranniet att över den svänga sitt blodiga gissel. För närvarande har tillverkningen av brännvin på sig åtminstone ett band: att den måste vara förenad med jordbruk, men enligt utskottet behöver en brännvinstillverkare icke av jorden större lapp än den, på vilken han kan uppföra ett bränneri. — — —“

Ståndet motsatte sig givetvis frågans lösning i enlighet med utskottets förslag, d. v. s. husbehovsbränningens avskaffande, ända intill det sista: man ville som protest mot de övriga tre ståndens övermakt utan vidare lägga memorialet till handlingarna, men här-

på vägrade talmannen, den gamle konservative bondepolitikern Nils Strindlund, proposition, och konstitutionsutskottet gav honom rätt. Saken blev därefter mot bondeståndets upprepade protester avgjord i förstärkt statsutskott enligt de tre högre ståndens mening. Men när intet annat hjälpte sökte bönderna genom strejk från sammanträdena omöjliggöra besluts fattande där. — — — Saken

Carl Ivarsson

blev därför upprepade gånger uppskjuten, men slutligen avgjord, ehuru endast 11 av bondeståndets 56 medlemmar voro närvarande.

Nu var frågan, en av de mest vittomfattande sedan 1809, avgjord till det kapitalistiska instressets förmån, ehuru man likväl icke bör bortse från dess stora nykterhetsreformatoriska betydelse i vissa hänseenden.

”Sannolikt har aldrig hela folket varit så intres-

serat för en politisk fråga som nu var fallet”, utbrister dr Bergman. I södra Sverige uppstodo emellertid under sista halvåret 1855, till följd av missnöjet med reformen, så våldsamma uppträden, att en militärstyrka måste utkommenderas för dess dämpande. Så småningom inträdde dock lugn överallt, i synnerhet sedan Wieselgren ånyo fått genomfara de oroligaste trakterna — även om man måste medge att lönnbränningen var ganska vanlig under det närmaste årtiondet.

Men om allmogen förlorade i denna dragkamp med herreklassen,

prästerna och borgarna, vann den däremot ett årtionde längre fram, då representationsreformen stod på dagordningen. Ståndsriksdagarnas glansdagar voro förlupna, tvåkammerssystemet infördes — och i den andra voro bönderna, om de rätt förstått sköta makten, efter ett par valperioder fullständigt de bestämmande i närmare ett och ett haft årtionde. De följde emellertid icke alltid sina kommittenters önskningsmål, utan läto längre fram många gånger intelligensen, d. v. s. herreklassen, bestämma var skåpet skulle stå.

Nu framtvingades med 70-talet försvarsfrågan, förkroppsligad i den allmänna värnpliktens utsträckning och indelningsverkets avpolletering. Här hade Lantmannapartiet en given uppgift i att spjärna emot, och i detta fall ådagalade också de ledande, Carl Ivarsson, Carl Anders Larsson, Emil Key och Jöns Pehrson m. fl. en enastående ståndaktighet. Däremot visade dessa lantmannapartister föga omtanke för sina egendomslösa klassbröders — ännu hade icke bönderna klättrat över allmogens nivå — kamp för bättre förhållanden. Som ett bevis härför kan endast omnämnas, hur exempelvis Carl Ivarsson, utan att därmed bestrida denne folkipolitikers förtjänster på andra områden, exempelvis icke hade ett ord till de skånska frälseböndernas förmån, ehuru han själv var född på ett frälsebondehemman, vid den stora debatten om deras förhållanden 1869. Hans ord skulle säkerligen redan vid denna tidpunkt ha betytt icke så litet. Men han teg och samtyckte; och för övrigt: hans uppfattning till den obesuttna arbetarklassen karaktäriseras tydligt nio år efteråt, då han under debatten om skjutsentreprenaden vid 1878 års riksdag gjorde det uttalande, "att det kunde ifrågasättas om icke en daglönare med 400 krs. årlig inkomst innehade en bättre ställning än ägaren av en till 1,000 kr. taxerad hemmansdel". Någon arbetarepolitiker var bondehövdingen synbarligen icke, ehuru han vid senare levnadsår lär ha radikaliserats i viss mån.

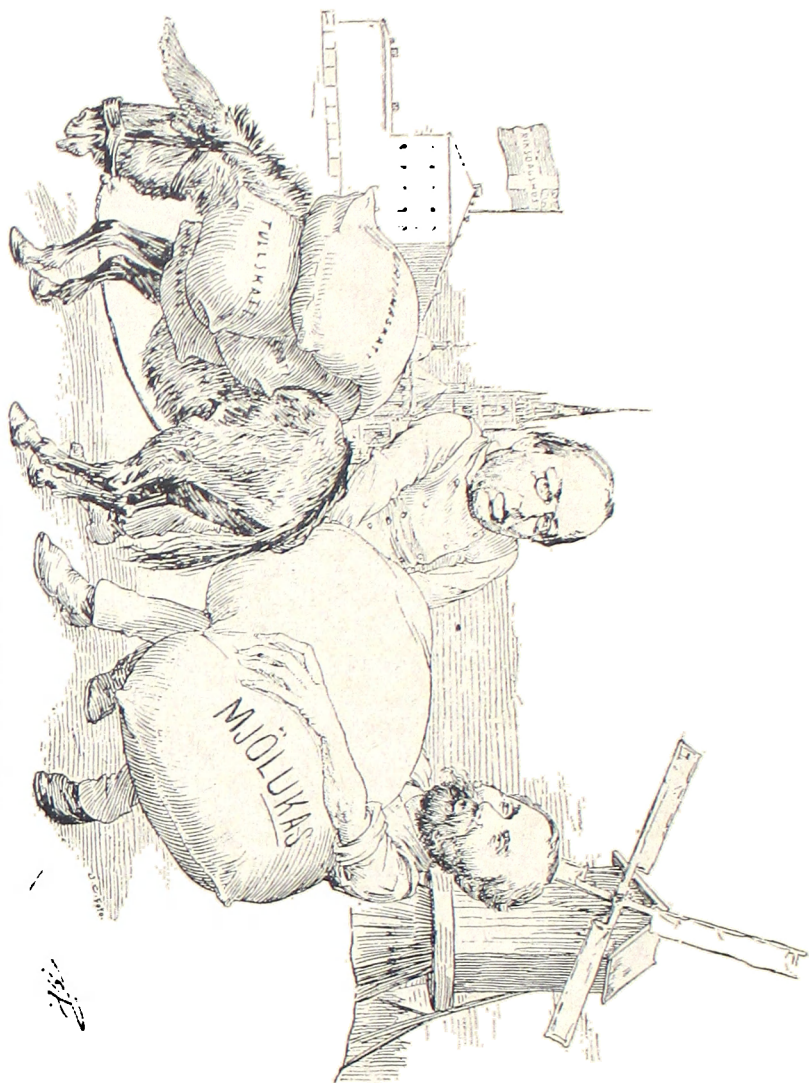
Lantmannapartiets program upptog emellertid föga utöver vad som kunde gagna böndernas ekonomiska intressen, och därför framträdde redan vid första riksdagen efter det nya representationsskicket de anspråk, som sedermera skulle i ständigt ökad skala återkomma, icke blott att bliva kvitt alla jorden åliggande bördor utan även pretentioner på statens direkta understöd — eller såsom en frihetssvärmande högaristokrat och gammal riddarhustalare lade orden: "ett fritt folk på en fri jord", då han likväl för tillfället endast tänkte på en jord, som var fri från grundränta. Men annars torde den uppriktige, kommunistiskt anlagde Älvsborgsrepresentanten Carl Larsson i Apelnäs bäst ha formulerat lantmannapartiets på 70-talet önskningsmål i en motion, vari bland annat framhålls: "skatterna och räntorna på köpeskillingen äro demoner, över vilka jordbruket ej kunnat lyfta sig —; tag därför pennan och gör ett streck över all ordinarie ränta, all tionde, all roteringsskyldighet, all skjutsskyldighet, allt vägunderhåll, all brevbäringsskyldighet, alla författningar och lagar som förbinda jordägaren att bygga kyrka, skola, prästhus, tingshus och häradshäkte, alla löner till präster, skollärare, klockare" m. m. Det har visserligen raljerats åtskilligt över Apelnäsrepresentantens uppriktighet, och kanhända densamma även blev till icke så ringa förfång för lantmannapartiet självt under uppgörandet av sina planer, men erkännas måste likväl, att de flesta önskemålen, åtminstone de mera betydande, genomförts med bravur; först skjutningsbördan, som "nödtvunget måste lyftas från jorden", för att tala med en dåtida politiker, år 1879, och därefter grundskatten, som fick användas som kompensationsmedel för utsträckt värnplikt 1885 (30 %) och 1892, då återstoden på viss övergångstid avskrevs.

När riksdagen för första gången sammanträdde efter den nya ordningen 1867, voro flera av de gamla koryféerna försvunna, åtskilliga för perioden endast, andra för alltid — för att upprita några konturer av lantmannapartiets utveckling — men flertalet av de

gamla ledarna hade återvalts, åtminstone inom allmogeklassen, och mot slutet av året uppstod den organisation, vars namn vi nämnt här några gånger förut — Lantmannapartiet. I början red greve Arvid Posse, tillräckligt känd från föregående avdelning, biträdd i det besvärligaste grovarbetet av Carl Ivarsson och åtskilliga andra, för rusthållet, men efterhand togs den högadlige bondepolitikern i anspråk för andra uppgifter, såsom talmansstol och statsministertaburet, och det var då Ivarsson, under vars regim de största segrarna vunnos eller åtminstone förbereddes — han dog 1889 — måste övertaga ledarskapet.

När partiet vid mitten av 80-talet stod på maktens tinnar, grodde likväl söndringens frö i dess barm. Nya män och kraftigare viljor begynte styra bredvid den åldrande hövdingen, och nya, särskilt för bönderna farliga giller och snaror begynte utslängas av herreklassen: tullfrågan blev det stridsäpple, som brakte Lantmannapartiet över bristningens gräns. Sedan genom stockholmsvalets kullkastande en knapp majoritet sammansmitts i andra kammaren för protektionisterna, ramlade 1888 några av stödjepelarna över ända: Anders Petter Danielsson, Liss Olov Larsson, Nils Petersson i Runtorp och Jöns Rundbäck, och bildade tillsammans med några stycken mera framträdande personligheter bland herreklassens konservativa: Erik Gustav Boström och G. F. Östberg m. fl. Nya lantmannapartiet, vars förnämsta uppgift skulle vara att utveckla det protektionistiska systemet och vinna anhängare från städerna. Återstoden av Carl Ivarssons lantmannaparti fortsatte under hans, Sven Nilssons i Everöd och Olov Jonssons i Hov auspicier, under namnet Gamla lantmannapartiet, tills det genom den senares tillskyndan 1895 sammanslogs med det Nya under det ursprungliga namnet: Lantmannapartiet. Detta blev nu, sedan en stor del av de radikalare, därtill påverkade av valmännen, utgått, andra kammarens högerparti, det parti, som i det längsta stod fientligt stämt till en utsträckning av den allmänna rösträtten.

Roströna pressar svenska folket (karrikatur ur Söndags Nisse)

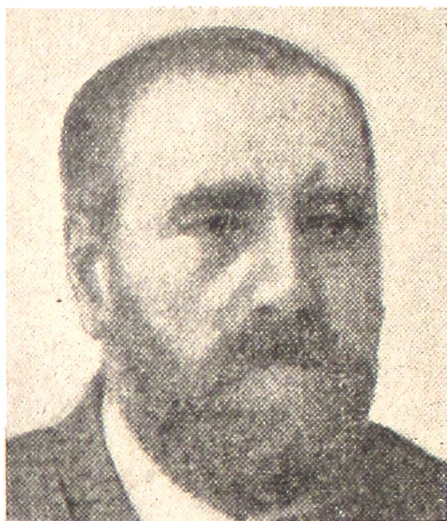

Andersson

Sammanställningen: - så väva vi valnar etc. (karrikatur ur Söndags Nisse)

Som dess mest framskjutna medlemmar under senare tider måste man räkna Carl Persson i Stallerhult, Hans Andersson i Nöbbelöv, sedermera Skivarp, och L. J. Jansson i Djursåtra m. fl. De hade samtliga skolats i det liberala Lantmannapartiet, lystrat till Carl Ivarssons order, men löpte likafullt på gamla dagar över till de nationella, som i huvudsak representera industrihögern.

Anders Petter Danielsson

Redan under den första valperioden efter det nya representationsskicket, väcktes en motion i andra kammaren om allmän rösträtt utan några besvärande censusstreck, som sedermera under 70, 80 och 90-talen i allmänhet, ehuru icke för regel, åtföljde framställningar i riksdagen i denna riktning. Det var den radikale A. V. Uhr, representant 1867—1877 för Sköllersta och Askers härad i Nerke, som 1869 vågade påvisa för ve-

derbörande även inom lantmannapartiet, att det fanns flera samhällsklasser än allenast bönderna, som gjorde anspråk på att genom sitt votum få deltaga i statens styrande. Sedermera följde åtskilliga andra lantmannarepresentanter med framställningar om rösträttens utsträckning. 1872 Liss Olov Larsson, som öppet sade ifrån, att just därför att motståndarna hotat med de rösträttslösa, borde man icke vara rädd för dem. Hans halvcensusprogram blev för övrigt en tid bortåt lantmannapartiets. Men vid samma riksdag väcktes även i andra kammaren två andra motioner, den ena av C. Magni från Kronobergs län, som ville ha 14 § R. O. för-

mulerad på följande sätt: "valrätt tillkommer inom den kommun, där han är bosatt, en var i kommunens angelägenheter röstberättigad man"; den andra av förutnämnde A. V. Uhr, som på sagda § ville ha följande lydelse: "valrätt tillkommer inom den kommun, där han är bosatt, varje svensk medborgare, som fyllt 21 år och ej genom laga kraftvunnet utslag blivit dömd förlustig medborgarligt förtroende".

Det bör måhända särskilt framhållas, att Uhr var den förste, som inom riksdagen reagerade mot 800 kronors-strecket, fordrande obesku-ren rösträtt, och det dröjde ganska länge — därförinnan hann rösträttsrörelsen omsluta landet — innan han fick några fullt övertygade efterföljare. Carl Ivarsson uttalade visserligen vissa, ehuru synnerligen ljumma sympatier för en rösträttsutvidgning, men lantmannapartiet

Liss Olof Larsson

var tydligen ingen grund att bygga på i detta hänseende; och Anders Petter Danielsson, den hetlevrade och plumpe ölänningsen, for sin vana trogen ut mot förslaget och dess anhängare, så att han omedelbart erhöll en svidande tillrättavisning av dåvarande vice talmannen, Åkerhielm.

Men här är icke meningen att steg för steg följa den fruktlösa och synnerligen matta rösträttskampen — i vars tåt gingo F. T. Borg och Rickard Gustafsson m. fl. — i riksdagen under 70, 80 och 90-talen, utan i det stället ägna några årader åt den ganska omfattande och välorganiserade rörelsen ute i landet. Man hade

tydligt lärt av den 1879 införda goodtemplarorden, i vars parlamentariska skola en mängd mindre hemmansägare, arrendatorer, lägre tjänstemän, torpare, backstugusittare, hantverkare, statare och drängar lärt de första grunderna för ett mötes ledning — och detta blev till ovärderlig nytta, när rösträttsföreningar begynte bildas i bonde-, torpar- och backstugorna. Därför kan man säga, att goodtemplarorden icke allenast etiskt, utan även rent praktiskt mången gång väglett svenska allmogen.

När denna rösträttsrörelse började i slutet av 80-talet — den första föreningen bildades i Linköping den 24 juli 1887 — voro landets politiska intressen, särskilt den fattigare klassens, koncentrerade omkring tullfrågan, för vars lösning i protektionistisk anda stora ansträngningar gjordes, till och med på tvivelaktigt hederliga vägar, såsom vid upphävandet av det ovan omtalade stockholmsvalet. Det påstås för övrigt alldeles bestämt, att Oscar II, som icke kan beskyllas för någon större arbetarvänlighet, var angelägen om tullfrågans lösning i enlighet med herreklassens önsningar.

Men även ute i landet gjordes stora ansträngningar, medan ännu den parlamentariska majoriteten, trots allt överlöperi av åtskilliga lantmannapartister — redan omnämnt i det föregående — var litet vacklande. Gods- och bruksägare utsände sina förvaltare, inspektorer och rättare till åbo- och torparstugorna med petitionsljutor, varå vederbörande förständigades att skriva sina namn, icke alltid utan protester; och statare och drängar voro självskrivna. För deras räkning — därför att de "voro i maten" och lagstadda — skrev husbonden utan att höra dem. Så litet aktade man så nära våra dagar arbetarklassens handlingsfrihet.

I allmänhet insågo emellertid landsbygdens proletärer likaväl som städernas, att livsmedelstullarna — några andra reflekterade man i allmänhet icke över — skulle bli till de fattigas nackdel, och med anledning därav uppstod ibland den lägre allmogen ett

gryende missnöje, som satte fart i bygdernas rösträttsrörelse. När agitatorerna, ganska sparsamt förekommande i början, anlände till någon mera befolkad plats, samlades därför stora skaror av rösträttslösa och lyssnade till dem. Någon mindre hemmansägare, fjärdingsman eller bättre situerad frälsebonde, som icke var belåten med lantmannapartiets vingelpolitik, fanns alltid att ställa i spetsen — och därefter begynte mötena, i regel en gång i månaden, att till storbönders och patroners förargelse hållas i stugorna. Det gick i allmänhet ganska knaggligt i början, men efterhand blev man van, och dessutom var goodtemplarordens parlamentariska skolning till betydlig nytta.

Nu kanske man undrar, hur det arbetades vid dessa rösträttsmöten i torpar- och bondstugorna, och därför bör väl några upplysningar därom kunna intressera. Man hyste i allmänhet, det bör måhända sägas för ordningens skull, ingen stor tilltro till arbetets fruktbringande följder, ty därtill var den egna och nedärvda erfarenheten om herreklassens makt alltför djupt rotad, men man tyckte om att komma tillsammans för att byta tankar och mellan fyra väggar skälla på de styrande.

Sedan protokollet lästs och justerats, flygblad utdelats och meddelande från vederbörliga centralstyrelser delgivits, kunde man här och där företaga uppläsningar på såväl vers som prosa. En dikt, författad av redaktör Isidor Kjellberg, den outtröttlige gamle rösträttskämpen, har nedskrivaren av dessa rader hört uppläsas så många gånger, att den ännu hänger i minnet:

”Av kung och regering
— hej, hopp, fallera! —
sköts statens reglering
så innerligt bra.

De snällt ”proponera”
och äska med flit:

Giv mera och mera,
giv hit och giv dit.

Och riksdag ödmjukast
— en så'n skall man ha --
den sak som är sjukast
ger amen och ja

Miljoner dukater
åt byråkratin
kanoner, soldater
och upptåg av h—n

Och andra miljoner
av rödaste gull
åt stolta patroner,
som gödas med tull.

Och flera miljoner
åt prästernas säck,
fast allmänna tron är;
helt ohjäpligt läck.

Töm, bottentöm kassan
och fyll henne se'n;
gnid folket, sug massan
till märg och till ben!

Låt packet få supä,
tills redlöst, besatt,
det ligger framstupa. —
Dess rikare skatt.

För dem, som ej vilja
gudsbrännvinet åt,
för dem må man gillra
med tull i försåt.

Med tull på den kaka,
de hålla sig till,

på fläsk, som de smaka,
och slutligt på — sill.

De, vilka förgäta
sin sup-plikt till stat,
de måste dock äta:
skatt på deras mat!

Se, den politiken
gör folket så fett. --
Bland lyckliga riken
är vårt nummer ett."

Någon gång kunde man även få höra sång vid dessa primitiva folkmöten, och i allmänhet sjöngs då på melodien: "Vintern rasat ut bland våra flällar" följande även av Isidor Kjellberg författade "Rösträttssång":

"Bröder! Slutom oss allt mer tillhopa!
Trängom, eniga, till målet fram!
Aldrig, aldrig tröttna vi att ropa:
Ned med våldet, som slår med skam!
Slavens boja roståt längesedan,
och bland frie vill man leva fri.
Barbariets mörker vikit hädan.
medeltidens träldom är förbi.

Den som mänskan efter guldets väger,
låt mig eget öde ta om hand!
Minns, att den, som icke rösträtt äger,
har ej heller något fosterland!
Vad är det, att du vill ned mig trycka?
Säg, av vilken du har fullmakt fått
att stå så i vägen för den lycka,
som är myndig broders bästa lott.

Men en gång — en gång skall det oss unnas
' att få själva stifta all vår lag.

Se, då skall ur hjärtans djup förkunnas
 folkfrihetens stolta segerdag!
 Ärad då och älskad, forsterjorden
 smekas skall av jubeltonerna
 Då skall litet folk i höga Norden
 kallas stort ibland nationerna“.

Naturligtvis hade även föreningsmedlemmarna blicken riktad på, vad som inom riksdagen åtgjordes för ernåendet av allmän medborgarrätt, ehuru erfarenheterna från ett par folkriksdagar, den ena 1893 och den andra 1896, icke bådade något gott för frågans lösning med stöd av den första statsmakten. Både kung Oscar och statsminister Boström gävo icke allenast avvisande utan rent bryska svar till uppvaktande deputerade.

Det bör måhända även antecknas, att rösträttsfrågan under åren 1888—1899, den tid, då den intensivaste bygdekampen pågick, var före vid 10 av periodens 12 lagtima riksdagar. Det avgavs under samma tid *en* proposition och 53 motioner. Av dessa senare avsågo nio allmän rösträtt, åtta politisk rösträtt åt kommunalt röstberättigade, tio halvering av census jämte ett 500 kronors streck (i en av dessa motioner 400-kronorsstreck). Endast en gång, 1892, tillstyrkte konstitutionsutskottet ett väsentligt reformförslag. Ingen gång biföll första kammaren något sådant, medan andra kammaren 4 gånger beslöt nedsättning av census och 500 kronorsstreck. Det var det värsta, man kunde gå med på till och med på lantmannahåll, men från och med 1902, sedan von Otter-Hammerskjöldska förslaget fallit, vart emellertid rösträttsfrågan på allvar från bygdernas föreningsrörelse förflyttad till riksdagen.

När intresset för den allmänna rösträtten behärskade landsbygdens arbetande eller egendomslösa befolkning, hade ännu icke socialismens läror nått ut över städernas och de större brukssamhällellens rāmärken. Men icke för ty deltog även de till denna åskådning anslutna industriarbetarna av alla krafter i sina jord-

arbetande medbröders arbete för att upprätta människovärdet. Det hände till och med icke så sällan, att de gingo i spetsen för den framsyntaste och målmedvetnaste agitationen.

Men likväl rönt jordarbetarna, ehuru måhända omedvetet, direkt påverkan av den förkättrade, för samhällsvådlig hållna socialismen, såsom här med några rader skall påvisas. 1889 hade hållits internationell socialistisk kongress i Paris, då särskilt arbetstidens begränsning var huvudämnet på dagordningen. Ett beslut fattades, att alla världens arbetare den 1 maj varje år genom massdemonstrationer skulle manifesteras sin mening för de maktägande. Redan påföljande år var man färdig i Sverige. I de större städerna Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping m. fl. samlades arbetarna, trots myndigheternas förbud, till rätt tåtrikt besökta demonstrationsmöten och arbetet fick ligga nere. Ryktet därom kom naturligtvis med tidningarna eller tillfälliga stadsbesökande till den omkringliggande landsbygden, där arbetarna, som fingo börja sin dag kl. 5 f. m. och sluta kl. 8 e. m. med korta måltidsraster, begynte samrådas, huruvida de icke skulle söka erhålla någon lämplig nedsättning i den oskäligt långa dagsverkstiden.

Redan samma år, 1890, tog denna rörelse bland lantarbetarna i södra och mellersta delarna av landet en för arbetsgivarna hotande karaktär: man skred utan vidare från ord till handling med sällspord enighet, ehuru inga som helst organisationer funnos. När godsägarna märkte, att det låg allvar bakom, gävo de godvilligt vika för kraven, varigenom arbetstiden nedsattes under detta och påföljande år med en och en halv eller två timmar. Innan industriarbetarna, vars delegerade utsläppt parollen om normalarbetsdag, vunnit en minut, hade lantproletariatet i Sverige genom ett bestämt och snabbt uppträdande tillkämpat sig betydande fördelar.

Det kan nog icke bestridas, att rösträttskampens föreningsrörelse, som även omfattade torparna, statarna och småbönderna, har en

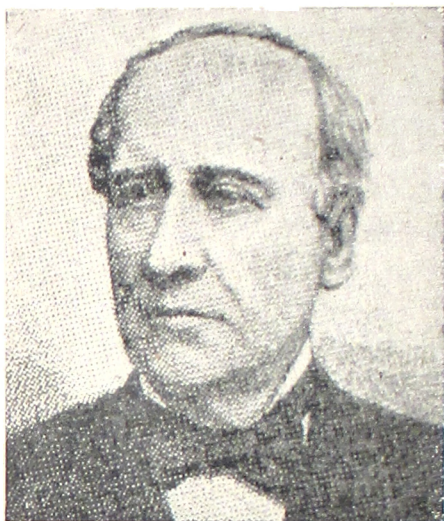

Liss Olov Larsson som politisk jänglör (karrikätyr u' Söndags Nisse.)

Streckets sönning (harrkalyr ur Söndags Nisse.)

väsentlig förtjänst i denna uppräckning, varigenom arbetstiden på landsbygden nedsattes med närmare ett par timmar. Dessa borgerligt radikala, bland vilka må nämnas redaktörerna Isidor Kjellberg, F. T. Borg, Gustav Österberg, Mauritz Hellberg och Axel Svensson m. fl., hade en ovanlig förmåga att på förvånande kort tid rycka massorna med. Stora möten höllos här och där i

Emil Key

folkrikare trakter, och här behandlades icke allenast rösträttsfrågan, utan även arbetstiden braktes, till godsägarnas förargelse, av flera på tal. Till och med de officiella myndigheterna uppmärksammade den nya tiden, såsom man bland annat kan se av landshövding Otto Printzskölds i Södermanland femårsberättelse 1886—90. Hanskriver:

”På åtskilliga ställen inom länet förspordes under sommaren 1890 en viss rörelse

bland jordbruksarbetarna, icke så mycket att skaffa sig ökad avlöning, utan egentligen för att söka åstadkomma en nedsättning i arbetstiden. — — — Vid ett möte, som hölls med ett större antal arbetsgivare i sydöstra delen av länet i anledning av nu ifrågavarande rörelse, uttalade man sig för 11½ timmars arbetsdag under den ljusa årstiden“.

Samma rapportör för femårsperioden 1891—1895 följande uttalande:

”Vid några herregårdar i Hölebo härad förekommo i slutet av nästföregående period strejker bland torpardrängar, i syfte att vinna minskning i arbetstiden, men utan att det önskade resultatet då ernåddes. I början av 1891 fram-

sköts emellertid i anseende till lång väg till herregården arbetstidens början till kl. 7 f. m. i stället för kl. 6. Och denna tid har efterhand antagits vid ett flertal egendomar. I sammanhang härmed utsträcktes i allmänhet den s. k. middagsrasten med en halv timme. Inom Daga härad gjordes våren 1891 vid tre egendomar försök till arbetsinställelse, i ändamål att vinna förkortad arbetstid, men genom tillmötesgående från arbetsgivarnas sida bilades redan stridigheterna samma dag, arbetsinställelsen sattes i scen. I övrigt hava under perioden ingen arbetarrörelse på landsbygden förekommit. Socialismen har å landsbygden icke gjort några framsteg; någon avsevärd agitation, annat än den som skett genom socialistiskt sinnade tidningar har icke förekommit.

I korta drag är denna landshövding Printzskölds opartiska redogörelse fullständigt överensstämmande med verkliga förhållandet, vad mellersta delarna av Sverige beträffar — och det torde för övrigt föga avvika från rörelsens

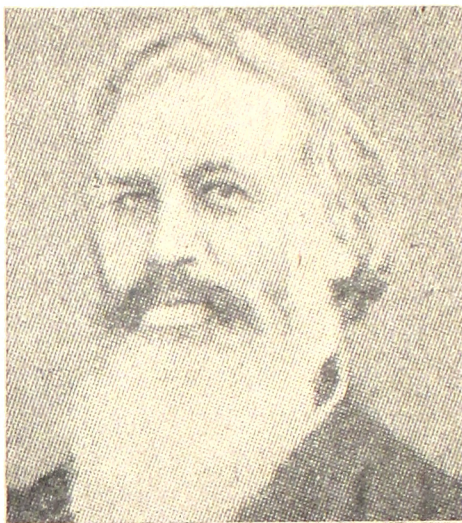

E. G. Boström.

karaktär, ursprung och utgång, i övriga landsändar. Men icke alla landshövdingar voro lika toleranta som den förenämnde. I stället röjdes från flera ren fientlighet mot lantfolkets uppvaknande. Sådant är intrycket av femårsrapporten från Stockholms län. Där hade den frihandelsvänliga, men i övrigt tydligen moderate politikern Oscar Robert Temptander placerats, sedan han fått kliva ned från statsministertaburetten för protektionisterna Bildt. Här klagas bittert över det tilltagande strejktyranniet:

”En särskild fara, för vilken åtskilliga jordbrukare från jordbruksarbetarnas sida varit utsatta, har utgjorts av de först på senare tiden förekommande

jordbruksstrejkerna. Sådana före år 1890 lyckligtvis okända, hava under nämnda år ägt rum, förklarligt nog i de huvudstaden omgivande fögderierna å några där belägna större egendomar. Utan egentliga olägenheter för jordbruket och utan att myndigheternas bistånd i nämnvärd mån behövt anlitas, hava strejkerna upphört efter kort varaktighet. På åtskilliga egendomar hava ägarna inskränkt arbetstiden med 1 å 1½ timmar pr dag. Förhöjning i arbetslönerna hava strejkerna däremot icke på något ställe åstadkommit.

A. V. Uhr

Herr T., som tydligen är glad över att kunna fastslå denna sanning, klagar också över, "att den jordbruksarbetande tjänstehjonsklassen (obs. hjon!) mer och mer upphör att binda sig med lagstadd tjänst och antingen flyttar till städerna, lockad av med föreställningen om oväntad större arbetsförtjänst, eller till och med föredrar att slå sig ned i backstugor på landet, för sitt uppehålle litande på ovisst tillfälligt arbete".

Uppsalahövdingen, greve Alexander Hamilton, yttrar mera tolerans i sitt uttalande än den frihandelsvänliga kollegan i grannlänet. Han skriver följande, som på sin tid ansågs synnerligen märkligt:

"I länets södra del och även, fast i mindre grad, inom mellersta, har bland jordbruksarbetarna märkts någon oro, vilken under sommaren 1890 tog sig uttryck i en och annan strejk bland torpardrängar och statkarlar. Anledning finnes att antaga, att denna rörelse haft sin impuls dels uti genom tidningarna spridda notiser om strejker på andra håll, dels ock i direkt agitation av en del per-

soner från huvudstaden. Sin egenliga orsak måste dock rörelsen anses hava havt uti vissa bestående missförhållanden såsom lång arbetstid utan tillräcklig middagsrast samt fordran, att avlägset boende arbetare skulle infinna sig vid samma tid som de övriga. Lindring härutinnan synes dock hava varit de strejkandes huvudsakliga syftmålet, vilket i de flesta fall vanns. Den under den årstiden vanliga arbetstiden från klockan fem på morgonen till klockan åtta aftonen inskränktes för de mera avlägset boende till tiden mellan klockan sju på morgonen till åtta på aftonen, varjämte middagsrasten, förut en timma, utsträcktes till en och en halv timma. Efter dessa medgivanden upphörde rörelsen, och har sedermera ej avhörts.

Jordbruksarbetarnas särskilt arbetarnas av statkarlarnas och de smärre jordtorparnas klass — ställning lämnar tvivelaktigt på åtskilliga håll inom länet mycket övrigt att önska. Synnerligen gäller detta i avseende på dessa arbetares utsikter att kunna, sedan arbetsförmågan med den tilltagande åldern upphört, existera oberoende av kommunens understöd. Vederbörande jordägares ekonomiska

Olov Jonsson i Hov.

ställning lägger ofta nog hinder i vägen för de förbättringar, som härutinnan kunde anses möjliga. K. bhde hoppas dock, att denna svårlösta fråga skall föras sin lösning närmare genom det intresse, varmed k. bhde vet den samma omfattas inom skilda delar av länet. Särdeles har denna förhoppning stärkta genom iakttagande av den goda vilja å jordägarnas sida samt det i allmänhet hofsamma uppträdande hos arbetarna, som ådagalades vid 1890 års jordbruksarbetarrörelse. Det är jämväl att hoppas att, i den mån denna fråga föres framåt, ett med denna sammanhängande djupt missförhållande skall, om ej undanröddas, så åtminstone stävjas. Arbetarebefolkningen på landet finner sig för närvarande på flyttande fot. Ingenstädes bofasta, hava dessa

skaror svårt att förvara dygder, som medfölja en ständig hemvist, och undandraga sig alltmera det goda inflytande, som på den ena eller andra orten kunde komma dem till del.

Det framgår oförtydbart av landshövding Hamiltons berättelse, ehuru hållen i en korrekt ämbetsmannaton, att lantarbetarna: torpare, statare, daglönare och drängar — man torde väl även kunna

F. T. Borg

tillägga arrendefrälsebönder och åboar för vissa landsdelar — hade det synnerligen dåligt ställt och levde under särdeles betryckta förhållanden. Man brukar tala om existensminimum såsom det absolut nödvändiga, men som redan framgick av bl. a. Agardhs och Raabs uppgifter i en föregående avdelning (före 1850), levde statarkasten och dess vederlikar långt därunder; och vi skola i fortsättningen med officiella siffror visa — statistik begynte tyvärr icke föras

förrän frampå 1860-talet — att det icke var stort bättre ända till gränsen av våra dagar. Men alla, som på ett eller annat sätt varit tvingade att syssla med dessa och hithörande förhållanden på 80- och 90-talen, intyga, att lantarbetarna då mångstades stodo med båda benen inom svältgränsen — åtminstone med ett. Nog ligger det en smula överdrift i ett uttalande av den även i lantarbetarfrågor talangfulle skriftställaren Viktor Larsson i Halmstad (död 1908), "att de små barnen i Halland på vintrarna grepo till torkad hästspilling för att stilla sin hunger med", men

eländet, svälten framförallt, var under alla förhållanden så himmelsskriande, att man mycket väl förstår, hur lätt en varmhjärtad personlighet och pennans man har att inför dylika tavlor skjuta över målet. Han tillägger härefter med syftning på årtiondena efter 1860:

”Hrr godsägare behövde inte den tiden hysa några bekymmer för denna trälkasts rekryterande. De elända, som inte kände någon annan livsglädje än den rent animaliska kärleksglädjen, avlade som kaniner; de usla kojorna myllrade av barnstackare i smuts och trasor, förutbestämda för samma träldomens Inferno som deras fäder. Liksom det låg i slavägarnas intresse, att deras slavar parade sig så tidigt som möjligt, så voro naturligtvis ock hrr godsägare väl betjänta av en så hög barnafödelseprocent som möjligt. Och den oreglerade hejdlösa naturdriften var dem häruti en villig tjänarinna. Så snart en ung dräng brakt en piga i grocess, var det en given sak, att de skulle gifta sig och taga stättjänst. Och sedan voro de förlorade, dömda till livslång trälldom, ett hopplöst elände. Ett par sammanokade lastdjur, vilkas arbetskraft pressades ut till sista droppen, och som för övrigt icke hade någon annan livsuppgift än att framavla så många nya lastdjur som möjligt för godsherrarnas räkning. Och denne sistnämde såg med tillfredsställelse från sin eleganta sufflet denna hastigt växande massa av spätt slavkött, som trots dess eländiga utseende alltid skulle lämna nytt billigt utsvetningsmateriel”.

Isidor Kellberg

Någon gång var även statkarlen föremål för författares uppmärksamhet framför torparen och daglönaren, beroende på, att den förre oftast genom djurskötsel hade betydligt längre arbetstid

än den senare. Om honom skrev sålunda redan i slutet av 60-talet en poet i "Fäderneslandet" följande:

"Ack en statkarl knappt sämre kan givas
 Han i armod får torka sin svett
 Och på åkern ändock måste trivas
 Med en munsbit, som ödet har gett.
 Han får tröska på logen och plöja
 Yxa timmer och köra till kvarn
 Och med knappaste kosten sig nöja
 För sig själv jämte hustru och barn.

När han gammal och orkeslös bliver
 En patron eller dess inspektör
 Ifrån stugan den sjuklige driver
 Om hans nöd är aldrig så stor
 Om hos prästen den, arme vill tigga
 För att tak över huvudet få:
 "Skall till last du vår fattigvård ligga?"
 Svarar han, "då du orkar att gå."

Numera kan man knappast fatta, att jordägarna med gott samvete kunde betala sina statkarlar och daglönare så uselt som statistiken visar, ända fram till gränsen av våra dagar. Ett sammandrag av landslövsdingarnas femårsberättelser ger i kronor följande medeltalspris för arbetet åren 1866—1900:

År	Vanlig årslön		Värdet av stat o. lön		Dagsverkspris			
	För dräng	För piga	För dräng	För piga	Sommar		Vinter	
					För man	För kvinna	För man	För kvinna
1866—1870.....	103	46	280	175	1,15	0,62	0,75	0,42
1871—1875.....	154	61	375	214	1,82	0,86	1,20	0,60
1876—1880.....	153	64	378	221	1,62	0,86	1,10	0,58
1881—1885.....	153	66	366	213	1,55	0,83	1,04	0,57
1886—1890.....	149	69	366	209	1,58	0,91	1,04	0,61
1891—1895.....	173	84	404	225	1,78	1,02	1,21	0,71
1891	168	80	396	224	1,75	0,99	1,19	0,69
1892	170	81	402	227	1,78	1,00	1,23	0,71
1893	172	85	404	225	1,79	1,01	1,19	0,70
1894	177	86	408	226	1,80	1,06	1,22	0,71
1895	179	88	410	225	1,80	1,04	1,20	0,72
1896—1900.....	205	103	456	253	2,05	1,15	1,42	0,81

Det framgår av ovanstående tabellariska uppställning, att arbetsprisen under 1860-talets senare hälft befunnet sig i stadigt sjunkande, så att de lågo lågt under den tidens existensminimum, men då gynsammare konjunkturer inträdde på 1870-talets början, stego de åter i höjden till och med åren 1875 och 1876, då de stodo som högst. Den reaktion, som härefter genom vissa orsaker inträdde, varade under tre år, varefter prisen i fem år, 1880—1884, åter gingo uppåt. Även det härefter varande prisfallet räckte i tre år, eller till och med 1887, då prisen ställde sig sålunda: vanlig årslön i husbondens kost för dräng 140 kr., för piga 64 kr.; värdet av stat och lön för dräng 346, för piga 202 kr.; sommardagsverkspris för man 1: 48, för kvinna 0: 87 kr.; samt vinterdagsverkspris för man 0: 99, för kvinna 0: 59. Från dessa siffror ha prisen sedan återigen gått uppåt, såväl under återstående delen av 1880-talet som under därpå följande år, *och befunno sig år*

1895 ungefär på samma höjd som åren 1875 och 1876. Det är en utvecklig så det förslår.

Jämföres med varandra arbetsprisen för åren 1875 och 1895 framträder dock, en anmärkningsvärd olikhet, nämligen i förhållandet mellan arbetsprisen för män och kvinnor. Skilnaden mellan dessa till männens fördel är nu vida mindre vid medlet av

Gustav Österberg

1870-talet, i det att arbetsprisen för kvinnor i det hela högre nu än då. Särskilt är här angivna skilnad märkbar i fråga om årslön i husbondes kost, som år 1875 för dräng var i det närmaste tre gånger så hög som för piga, men endast ungefär två gånger så hög år 1895.

Nu förstår givetvis en var, som någotsånär är inne i dessa och hithörande förhållanden, att det i synnerhet för statare, daglönare, stattorpare och småtorpare, vad de nu allt benämnas dessa

annars likvärdiga jordarbetarkaster, var svårt att draga sig fram på denna ringa betalning. De fingo faktiskt lida daglig nöd. De bästa födoämnen avattes åt mannen till arbetskost: hustrun och barnen fingo vara ytterst glada, om det för deras räkning fanns tillräckligt med potatis, skummad mjölk och bröd — och det var inte alltid visst

Då framställning gjordes till husbonden, möttes tjänaren om icke med otidigheter, såsom under senare tiden, då galizierimporten kom på modet, så med livliga beklaganden, att gården icke kunde bära mera.

Men icke allenast herregårdarnas statare och daglönare levde under usla och nedsättande förhållanden: vi ha även en annan jordarbetarekast, som numera håller på att försvinna, som i många orter icke haft det bättre än sina bröder i backstugorna, torparna. Deras lott har alltid varit tung, och särskilt under de större frälsegårdarna i södra och mellersta Sverge, pålassade man dem omänskligt tyngande bördor. Det gick så långt, att till och med borgerliga, humant tänkande socialpolitici begynte intressera sig för deras förhållanden.

En av dessa, den liberala godsägaren och författaren Urban von Feilitzen, mest känd i litteraturen under signaturen "Robinson," företog redan 1888 på Lorénska stiftelsens bekostnad och förordnande vissa statistiska undersökningar rörande jordarbetarnas ekonomiska villkor, framför allt torparnas i

Axel Svensson

Östergötland, Småland och Skåne. Von Feilitzens statistik, som är av rätt stort intresse, uppger bl. a. årsinkomsterna för åttiotalet av torp i två av honom undersökta landskap, vara, det vill säga jordens avkastning i slutsumma:

1	ett småtorp i	Östergötland	Kr. 340: 14
2	" "	" "	480: 40
3	" "	" "	452: 71
4	" medelstort torp	" "	886: 75
5	" "	Småland	" 338: 97

6	„	medelstort torp i Småland	Kr.	324: 94
7	„	„	„	311: 06
8	„	stortorp	„	124: 45
9	„	„	„	564: 29

De av samme författare undersökta torparefamiljens bärningsförhållanden vid denna tid framgår av följande tabell:

Landskap	Antal personer				Medeltal %		
	S:ma	välb.	medel-mått.	fattiga	välb.	medel-mått.	fattiga
Östergötland	4,437	1,654	1,844	939	37,3	41,6	21,1
Småland	8,051	2,844	3,100	2,107	35,3	38,5	26,0
Skåne	4,206	1,271	2,074	861	30,3	49,3	20,5

En fjärdedel av de undersökta torparhemmen befunno sig alltså i verkligt nödläge; och alla, som ännu minnas hurdant det var för dessa människor för 30 à 40 år sedan, kunna intyga, att han icke överdrivet, utan snarare tvärtom. Det var så uselt för många, att inte ens elden ville brinna i deras spisar, såsom de själva brukade säga — ett talesätt, som skulle illustrera kulmen på fattigdom och elände.

Men vad statistici i allmänhet uraktlåtit att vidröra, särskilt i äldre tider, har varit torparnas bostadsförhållanden, som ensamma bilda ett nattsvart kapitel i de fattigare klassernas historia. De ha i allmänhet bott sämre än hästar och nötkreatur vid herregården, därunder de lytt — och det är mångenstädes, besynnerligt nog, likadant den dag som är.

Gör exempelvis en titt in i Udden, Tåppan, Bäckén, Stenbäckén eller vad de heta allt: en stuga, som ser ut att vara bygd under frihetstidens första skede, fastän hon fått litet rödfärg senare vid någon avträdessyn; ett stort rum med små oftast trasiga fönster,

lågt nedrökt tak, golvet vilande på jorden, en stor öppen spisel, bestående av en väldigt grå stenvägg, närmast spiselns en sophög, en riskvägg, en huggkubbe, en väldigt hög av ris och stubbar — en stor av bräder hopspikad vägg, bortom spiselns grytor, pannor, slevar och fat, ty detta rum utgör på en gång familjens allt i allom, kök, sängkammare och arbetsrum, som ofta stinker katturin, så att kultiverade näsor ha svårt att tåla det.

Allt synes vara oföränderligt: stugan, sådan hon stod i fars och farfars tid, ja, kanske längre. Där utanför vedbacken — vedbod finnes naturligtvis ej — och en större sophög än där inne. Till och med gottgörelsen för torpet synes mångenstädes vara oföränderlig: 3 eller 4 dagsverken i veckan, 100 à 150 hjälpdagsverken, utom byk-, skur- och slaktdagar, likaväl i början på detta år-

Mauritz Hellberg

hundrade som på den tid, då sådana dagsverken betaltes med aderton, tolv eller åtta skilling.

I dessa torpstugor fostras en viktig del av svenska folket. Härifrån utgår som regel de bästa arbetarna. Dessa torpare höra till de stilla i landena, fastän de väl någongång kunna skräna, då patron bjuder på skördefest eller då de gå hem från marknaderna — mera förr än nu. De klaga väl, att de inte kunnat skura golvet på de senare åren, emedan detta var uppruttet; att de måste

inhysa sina bästa kläder i granngården, emedan taket är otätt; att vattnet fryser i vrån bakom spiseln; att de icke kunnat köpa några svin, emedan svinhuset inte håller ihop längre o. s. v. Men dessa klagomål fick man endast höra vid enskilda samtal. De lida, men de lida och försaka i det tysta, ehuru icke alla, ty med början av tjugonde århundradet anslöto sig många till de uppstående rörelserna.

Hjalmar Branting

I mitten av 1890-talet begynte en visserligen svag men likväl ihållande frihetseld att brinna även bland lantarbetarna, som yrvaket begynte räta på ryggarna och undra vad det var fatt. Till och med myndigheterna lystrade alltjämt inför de nya, kanhända även oväntade företeelserna, såsom man kan se av landshövdingens för Södermanland femårsberättelse 1891 1895. Han skriver:

”Såväl de socialistiska samfundet som även fackföreningarna hava särskilt riktat sinsträvan med arbetet för allmän rösträtt. Huvudsakligast med syfte att arbeta för samma mål hava ock under perioden hållits s. k. demonstrationsmöten såväl, och i synnerhet, i städerna som även på landsbygden, varvid ofta deltagare samlats från vitt skilda håll. Stundom hava dessa möten därjämte eller uteslutande avsett att demonstrera för allmän fred. Så t. ex. hölls ett dylikt större möte annandag pingst 1895 vid Ulfhäll utanför Strängnäs. Sedan deltagarna, vilka till Strängnäs ankommit på ångbåtar, därav 2 från Eskilstuna, 1 från Stockholm och 1 mindre sådan från Selaön och Aspö, varjämte från kringliggande landsbygd en mängd personer tillstädeskommit,

samlats å Stora torget i Strängnäs och därifrån nedtågat till Ulfhäll, höllos föredrag, först av litteratören Hjalmar Branting från Stockholm, rörande de unionella förhållandena, därefter av faktor Gustaf Österberg från Eskilstuna om den allmänna rösträtten och slutligen av skolläraren Carl Sundblad i Sorunda om fredens välsignelser och det oberättigade i krigföring. I städerna Nyköping och Eskilstuna ha dylika möten nästan årligen hållits, om än såväl deltagarnas antal som de därvid behandlade frågornas beskaffenhet växlat.

Senare hälften av nittio-talet, närmare preciserat efter den sista folkriksdagen 1896 med sina negativa resultat, präglades av en viss likgiltighet från lantarbetarnas sida till de politiska och ideella rörelserna, ehuru de ledande borgardemokraterna genom anordnande av massmöten, med talare som Adolf Hedin, d:r David Bergström, advokaten John Olsson, v. häradshövding Karl Staaff och folkskollärare Fridtjuv Berg m. m., sökte egga till deltagande. Men allt var

David Bergström

förgäves: intresset fortfor att vara ljust och i stället begynte under nittonde århundradets båda sista år att även på landsbygden uppstå ett visst intresse till de fackligt ekonomiska rörelserna.

I "Folkbladet" för den 14 januari 1899 rapporterades att den första fackföreningen efter föredrag av redaktör J. A. Henriksson bildats i Indal i Medelpad den 6 i samma månad av ett 40-tal bönder, arrendatorer, torpare och jordbruksarbetare från Indals och Sättna socknar, cirka 3 mil från Sundsvall. I Eskilstuna bil-

dades även ungefär samtidigt en fackförening, upptagande jordbruksarbetare från omnejden. Den skulle enligt programmet verka för stataresystemets avskaffande. I stadens liberalradikala tidning, "Eskilstuna Kuriren", skrevs i anslutning härtill, att enligt beräkningar som gjorts, jordbruksarbetarnas lön i allmänhet är 13 1/2 öre pr timme med 10 timmars arbetsdag. Av årsinkomsten fingo

Fridtjuf Berg

de 4/5 in natura, "och är just denna del av sekunda beskaffenhet. Det förekommer även, att en del godsägare giva sina torpare en kappe ärter för ett dagsverke i reda penningar ungefär 55 öre."

Nämnda tidning har också blick för, vad föreningsnyheten inom dess område kan innebära. Hon skriver:

"Så stå vi då kanske inför den märkligaste arbetarerörelse, vårt land hittills skådat. Ty vinner denna rörelse utbredning, kommer den att beröra 3/5 av vårt folk och djupt ingripa i hela det

feodala jordbruksväldet, vars grundvalar vila på statkarls- och torparessystemet samt hägnas av den oeffterrättliga tjänstehjonsstadgan".

Samma förening sökte även agitera genom flygblad, ehuru det stannade med "Jordbruksarbetareförbundets ströskrift N:o 1", som utgavs i ganska stor upplaga från Eskilstuna Kurirens Tryckeri A.-B. på sommaren 1899. Ifrågavarande aktstycke har följande innehåll, som återgives därför att det tvivelsutan är en av de första agitationsskrifter för lantarbetare, som utgivits på svenskt språk:

Statare-Lars.

En skildring av hur Lars genom samtal med torpare-Erik å Näset pojk fick ögonen upp för fackorganisationens betydelse.

En dialog, samtal mellan Lars och Olov, däri det bland annat heter:

Olov: Jo, ser ni jag har skrivit in mig i jordbruksarbetarfackföreningen. Jag tycker, och många med mig tycka detsamma, att vi jordbruksarbetare böra även tänka på att förbättra vår ställning.

Lars: Jaså! Har det bildats en jordbruksarbetarefackförening? Det var något, som jag ej hört talas om. För jag skall säga dig, att man ej här får veta någonting, som händer och sker ute, ty vi äro förbjudna att läsa andra tidningar än dem patron prenumerar på åt oss, och i dessa talar man förstås inte om sådant där. Men tror du vi våga vara med om någonting slikt, och kunna vi vinna någon förbättring i vår usla ställning genom en dylik förening?

Olof: Törs vara med, säger ni. Varför skulle man icke våga det? Leva vi icke i frihetens stamort" och om varenda en är med mangrant, förstår ni, vem skulle då kunna göra oss något? Och så hålla vi ihop och har en styrelse i föreningen, som hjälper oss underhandla, då vi göra framställning till patronerna om högre lön och bättre bostäder och mänsklig arbetstid. Om vi vinna något på att tillhöra föreningen, frågade ni. Ja, det ska jag säga er, icke ha vi vunnit något på att vara utan en förening. Se på eder och alla de andra jordbruksarbetarnas ställning. Är den icke usel? Och det kunna vi tacka oss själva för. Inbördes ha vi varit avundsjuka på varandra, skvallrat och sökt äta

Kurt Stanij

ut dem, som havt en enda smula bättre. Och följden har varit, att vi hållits sämre än djur. Dålig lön, dålig spannmål, dåliga bostäder, skällsord av patronen och rättaren, svältande barn och hustrur. Fattigdom, elände och sist — fattighuset.

Se däremot på arbetarna i städerna! De ha fackföreningar, och ha icke dessa förhjälp till bättre löner och ha dessa föreningar icke många gånger skyddat arbetarne mot förföljelse?”

Nå, samtalet slutar med att Lars lovar anteckna sig som medlem, och Olov upplyser: “Första avdelningen, som jag tillhör, har möten andra söndagen i månaden i Eskilstuna. Men vi skola bilda avdelningar i socknarna också, så ha vi våra föreningar på närmare håll”.

Men dit kom det icke. Tiden var icke mogen ännu. Det blev förunnat det nya århundradet, och under helt andra fanor än de borgerligt radikala, och under vilka man här, vad sistnämnda förening beträffar, sökte samla jordarbetets söner.

Därtill komma vi i nästa avdelning.

Källor: — Teofron Säve: Sverges historia. — C. J. Hellgren (Posthumus): Mina samtida. — Johan Bergman: Den Svenska Nykterhetsrörelsens Historia. — W. Bergstrand (Marcellus): Politiska silhuetter. — Erik Thyselius: Kampen för allmän rösträtt. — Viktor Larsson: Samlade Skrifter. — Urban von Feilitzen: Tjänare. Statare och Torpare. — Sverges Officiella Statistik. Bondeståndets Protokoll. — Svenska Gødtemplars 1881. — Eskilstuna Kuriren 1900. — Folkbladet 1900. — Författarens Samlingar m. fl.

KAP. VI.

Det nya århundradet.

RÖSTRÄTTSFRÅGAN. — NYKTERHETSRORELSEN. — LANTMANNA-PARTIETS FÖRFALL. — SKANDINAVISKA ARBETARKONGRESSEN 1901. — DEN MODERNA LANTARBETARRÖRELSEN. — REVIDERAT FÖRSLAG TILL NY LÖGOSTADGA. — MOTIONER. — AGITATIONEN I SKÅNE. — DEN FÖRSTA LANTARBETARKONGRESSEN. — SKÅNSKA LANTARBETAREFÖRBUNDET BILDAS. — LÖNESTATISTIK. — LANDS-HÖVDINGARNAS FEMÅRSBERÄTTELSE. — GALIZIERIMPORTEN. — KONGRESSEN I ESLÖV 1905. — ARBETSNEDLÄGGELSER. — ALBIN HANSSON. — RÅBELÖVSVRÄKNINGARNA. — JAMES KENNEDY. — DEN MELLANSVENSKA RÖRELSEN. — NORRLÄNNINGARNA. — KONGRESSEN I NORRKÖPING 1907. — SKÖRDESTREJKEN I LUGGUDE. — STREJKER I MELLERSTA SVERGE. — TROLLE-LJUNGBYSKANDALEN 1908. — KONGRESSEN I MJÖLBY. — SVENSKA LANTARBETARFÖRBUNDET. — CARL LINDHAGEN. — ÅBORÖRELSEN. — EKONOMISKA FRIKETSFÖRBUNDET. — RIKS- OCH BONDEFÖRBUNDEN. — SVENSKA LANTARBETARFÖRBUNETS REKONSTRUKTION. — UPPLANDS LANTARBETARFÖRBUND. — JORDKOMMISSIONEN.

De första åren på 1900-talet präglades av ganska allvarliga bemödanden att lösa rösträttsfrågan. Sedan industriarbetarna genom ökade inkomster ganska allmänt blivit oberoende av 1865 års 800-kronorsstreck, begynte även förstakammarhögern, som förut envist nekat eftergifter i något hänseende, att reflektera på revision av representationsreformen, ehuru man, under medvetande om allmogens traditionella långmodighet, ville komma undan så billigt som möjligt. Därför prövades ifrån början åtskilliga dödfödda missfoster, av vilka det von Otter-Hammarsköldska, som föga skulle ha förbättrat rösträttsförhållandena, förkastades av andra

kammaren 1902. Sedermera försökte även liberalerna, med härads-hövding Karl Staaff, som statsminister, att genomföra reformen på majoritetsprincipens grundval, men misslyckades, eftersom första kammaren sade blankt nej. Dessutom tillhörde Oscar personligen de rösträttsfientligas läger.

Nu blev emellertid stämningen i landet sådan, särskilt bland de industriarbetande massorna, och även allmogens egendomslösa begynte vakna, att skyndsamma åtgärder måste vidtagas. Det uppdrogs av konungamaktens innehavare åt amiral Arvid Lindman att företaga försöket. Smidig och även i besittning av obestridlig statsmannabegåvning, lyckades han på liberalernas hållningslöshet genomtrumfa ett censusomgärdat representationssystem, byggt på proportionella val till båda kamrarna och med ett fyratiogradigt röstmaximum till den första. Det tillfredsställde ingen, och var föremål för oupphörlig kritik, ända tills 1916, då världsrevolutionen ruskade de konservativa fästena, så att vederbörande blevo föranlåtna att företaga en ny revision, varigenom den kommunala skalan relativt undanröjdes vid urtima riksdagen samma år, och rösträtten till andra kammaren, byggd på proportionellt censusfritt system, jämte kvinnornas lika rättighet skall enligt utfästelse genomföras under nästa valperiod, som börjar 1921.

Nykterhetsrörelsen, som ursprungligen bemöttes fientligt av allmogen, blev under sista årtiondet på 1800-talet samma folkklass' speciella skötebarn. Goodtemplarorden och med densamma likställda förbudsivrande sammanslutningar, Verdandiorden, Templarorden, Nationalgodtemplarorden och Blå-Bands-föreningen m. fl., omfattades av bestämmande och styrande allmogemån ute i bygderna, och därigenom insattes under detta århundrades första tiotal säker förbudsmajoritet i andra kammaren, rekryterad högst väsentligt från allmogehåll. Bönderna, som under de mörka tiderna sedan frihetstidens början uppträtt som fanatiska förbudsfienter, äro numera den drivande kraften, kan man säga, i nykterhets-

lagstiftningshänseende. Deras hållning härvidlag är betydligt pålitligare än den socialdemokratiska högers, ehuru även inom densamma finnas många strikta förbudsmän. Nykterhetsfrågans lösning torde emellertid komma att anstå tills kvinnorna fått grundlagsenlig medborgarrätt.

När arbetarna begynte armbågas med bönderna i andra kammaren och de senares drängar, statare, daglönare och torpare gjorde anspråk på rösträtt och ökade löneförmåner, försvann i allmänhet den förutvarande folkligheten hos de gamla lantmannapartisterna, som nu sökte huld och skydd hos industrihögern. Det finns ju synnerligen beaktansvärda undantag naturligt nog, men över huvud taget visar den politiska utvecklingen under 1900-talets båda första årtionden inom det självägande lantmannalägre en be-

Gustav V (1906–)

stämd dragning åt höger. Sålunda kan man anteckna, att Lantmannapartiet, som ursprungligen visade stor aktsamhet med statens pengar — ingenfing utkastades onödigtvis på dyrbara försvarsanordningar — efter omläggningen även i detta hänseende följde den militära sakkunskapen i vått som torrt.

Skräcken för den anstormande socialismen, som redan under 800-kronorssreckets dagar halverade med bönderna om platserna i andra kammaren, brakte många lätttrorda över till högersidan, där de kände säkerheten större än inom sitt förutvarande tillhåll,

Lantmannapartiet eller Liberala samlingspartiet. När därtill efter den skandinaviska arbetarkongressen i Köpenhamn i maj 1901 den socialistiska agitationen även begynte nå landsbygden, drog man öronen åt sig på fullt allvar. Där fattades nämligen efter en klagande debatt följande nästan bortglömda resolution:

”Kongressen uttalar, att den anser lantarbetarnas organisering vara av största betydelse för arbetarklassens frigörelse.

Småbönder, torpare och lantarbetare bli nu lika som någon annan del av proletariatet utsugna av kapitalet och mot denna exploatering ha de endast vapnet att organisera sig såsom fackliga, politiska, kommunala och kooperativa föreningar, för att tillsammans med det övriga proletariatet erövra den politiska makten och sin rättmätiga andel av arbetets avkastning.

Där arbetet fått en industriell prägel såsom vid herregårdar, tegelbruk o. d., är det naturligt att man bildar fackliga organisationer, varigenom det även blir lättare att undvika den illegala konkurrens, som oorganiserade arbetare ofta bereda sina bröder.

Där lantarbetet ej ännu antagit den internationella formen, är det däremot naturligt att lantbrukare — smärre ägare eller arrendatorer och torpare — samt lantarbetarna organiseras i föreningar som upptaga både fackliga, politiska, kommunala och kooperativa frågor.

Kongressen hemställer därför till vårt lands arbetarparti att främja lantarbetarnas organisation i största möjliga utsträckning med alla till buds stående medel,”

I Sverige tog tydligen den moderna lantarbetarrörelsen eller agitationen därför omedelbart fart, och torde, vad Skåne beträffar, ha börjat redan före kongressen. I november 1901 skrev agitatorn J. Persson i Folkbladet: ”I Skåne t. ex. där herr Thorsson gnott rätt mycket bland lantarbetarna har det visat sig att agitationen är enda medlet. Agitationen har gjort någon nytta, men ej så värst mycket på själva landsbygden bland jordbrukets arbetare, men däremot ha städernas och industricentrernas arbetare haft ganska stor nytta därav”. Samme författare meddelar även i nyss uppgivna publikation, att lantarbetarna på Värmlands landsbygd

1901 för en arbetstid från 7 f. m. till 8 e. m., undantagandes ett par måltidstimmar, hade en daglön av 75 öre å 1 kr. Men härvidlag torde man emellertid trots allt ha att göra med undantagen.

Nu hade även en annan omständighet fört uppmärksamheten vid jordarbetarfrågan: i november 1900 framlade nämligen kommitterade, tillsatta av K. M:t efter riksdagens skrivelse i ärendet 1898, reviderat förslag till ny legostadga, som upprepade gånger ända sedan 1860 års riksdag stått på dagordningen, men alltid förut mötts med liknöjdhet eller ovilja från något håll. Någon mera genomgripande förändring var givetvis icke att vänta, eftersom skrivelseförslaget markerade, trots Hj. Brantings protester vid dess avfärdande, att huvudgrunderna borde vara orubade. När därtill kommittén till ordförande fick dåvarande landshövdingen i Malmö, sedermera överståthållaren Robert

F. V. Thorsson

Dicksson och som ledamöter kontraprosten J. A. Sjöholm i Eskilstuna, bruksägare Knut Falk, rådman Th. Zetterstrand, häradshövding Johan Wold, riksdagsman Jöns Bromée i Billsta och riksdagsman Ola Persson i Rinkaby m. fl. — ingen enda arbetare-representant — kunde man mycket väl i förväg förutse utgången. Förslaget fick också i huvudsak följande innehåll:

1) Förslaget innebär på visst sätt en utsträckning av legostadgans område, ty utom de vanliga hel- och halvårsflyttningarna skulle däruti även innefattas alla tjänsteavtal, omfattande längre tid än en månad;

2) en del sedliga förpliktelser skulle kontrahenterna alltjämt iakttaga gentemot varandra, bl. a. nämnes särskilt husbondens skyldighet att ägna tjänare, som sjuknar eller skadas, nödig skötsel, samt att han skulle låta tjänsteavtalet vid fortsatt sjukdom gälla till viss tid. De ekonomiska förpliktelserna sinsemellan skulle emellertid kontrahenterna få ordna efter gottfinnande;

3) andra flyttningsdagar föreslogos: 1:sta maj och 1:sta november. Den senare för att tillmötesgå de skånska betodlarna.

4) Städja skulle ej förekomma vid kortare tid än ett halft år;

5) vissa bestämmelser rörande lönens proportionella utbetalande föreslogos;

6) sex fridagar skulle erhållas för helårstjänst, för halv tre, fördelade på hela tjänstetiden;

7) rätten att äga minderårig tjänare var struken — dock kunde målsman upplåta sin fostringsrätt på husbonden;

8) tjänsteböcker avstyrktes, ehuru kommittéen hyste sympati därför;

9) skadestånd stadgades för brytande av avtal. I regel skulle detsamma bli dubbla kontanta lönen, dock högst för tre månader. Dessutom kunde tillkomma böter, varierande mellan 5 à 200 kr.; samt

10) hämtning av tjänare skulle bibehållas på det gamla sättet.

Det var allt vad denna kommitté vågade föreslå, och reservationer vidfogades också så gott som alla punkter, som avveko från den gamla stadgan. Därför kunde också "Arbetet" i Malmö vid förlagets offentliggörande foga, att "många kraftiga röster höjts för avskaffande av denna direkta arvtagare till den forntida tråldomen", ehuru man icke gittat lysna därpå; "förr kunde ett sådant krav som legostadgans avskaffande komma fram inom riksdagen, hälsat av bifall från ganska vidsträckta kretsar, kunde frambäras på folkmöten ute på rama landsbygden och stod som programpunkt för stora politiska grupperingar. Nu tyckes det ej, vara något annat parti än det socialdemokratiska, som äger tids- och rättsmedvetande nog att kräva det denna form av slaveri skall helt och hållet försvinna ur vår lagstiftning.

Någon regeringsproposition blev aldrig bygd på detta kommittéförslag, kanske närmast därför, att vederbörande hade tillräck-

ligt arbete med att utreda rösträttsfrågan, men J. P. Jespersson i Dorisberg upptog 1908 frågan i K. M:t:s ställe: han motionerade i andra kammaren om förändring av legostadgan, ehuru avslag följde. Sedermera vilade spörsmålet till 1917, då folkskolläraren Oscar E. Sjölander i Kungsängen, socialdemokrat, väckte en motion med yrkande om riksdagsskrivelse till K. M:t med begäran om legostadgans avskaffande och ersättande med annan avtalsform. Om den senare passusen uppstod i kamrarna ganska vidlyftiga debatter, vilka emellertid resulterade i skrivelseförslagets godkännande.

Oscar E. Sjölander

Under revolutionstrycket 1919 föreslog justitieministern, eftersom något avtalsförslag ännu icke hunnit utarbetas, vissa punkters borttagande ur 1833 års tjänsthjonsstadga, såsom hämtningsparagrafen o. a. — och det godkändes utan vidare. Där står man för närvarande

— och nästa steg torde tvivelsutan bli legostadgans fullständiga borttagande, varom också motionerats i år.

Men vi måste återgå till början av århundradet och den av J. Persson berörda agitationen bland lantarbetarna i Skåne. Här var, som sagt, nuvarande finansministern F. V. Thorson den drivande kraften. Så snart tillfälle yppades reste han ut på landsbygden, icke allenast agiterande bland lantarbetarna att bilda föreningar, utan samtidigt även samlande uppgifter rörande avlönings-

förhållanden, varigenom vapen i riklig mängd hopbringades för framtida behov. De första åren medförde inga nämnvärda framgångar, och Kommerskollegii arbetsstatistik upplyser också, att till och med 1903 inga arbetsinställelser förekommo på skånska landsbygden, men 1904 uppstodo två, omfattande icke mindre än 200 arbetare — därav en god del tillhörande lantbruksinstitutet vid Alnarp — och samma år, den 24 april, hölls också i Ystad, varifrån agitationen förnämligast utgått, Sverges första lantarbetarekongress. De omkringliggande gårdarna hade under de senare veckorna varit föremål för ett vittomfattande agitationsarbete från stadens arbetarekommun. En torpare, J. Hallberg, hade på nyssnämnda organisations bekostnad skött ifrågavarande grovarbete. Han hade gått från gård till gård och talat med torpare och stattare, drängar och daglönare, som organisationen och dess fördelar. Dessutom hade han till förbundet upptagit en avgift på 25 öre personen, antecknat deras namn och på detta sätt fått samlade omkring 600 personer, samtliga lantarbetare eller i deras ställning varande.

Nu voro dessa på annandag påsk inbjudna att möta i Ystad, i Arbetareföreningens stora sal, som fylldes till sista plats. Trettiioen gårdar och gods med tillsammans 625 arbetare, av vilka ett 50-tal ingingo vid mötet som nya medlemmar, voro representerade. En gård hade ej mindre än 53 arbetare närvarande.

Sedan riksdagman T. V. Thorson utsetts till ordförande, konstituerades Skånska lantarbetareförbundet på följande plattform:

”Lantarbetareförbundet, bestående av torpare och andra landsbygdens arbetsmän, sammansluta för överläggningar och beslut om gemensamma intressen, ställer sig redan från början sympatiskt gentemot den moderna arbetarrörelsen samt inväntar lämplig tid för anslutning till densamma”.

Konferensen ansåg vidare förbundets ändamål vara:

att sammansluta alla lantarbetare i Skåne, såväl manliga som kvinnliga —

statare, torpapare, drängar, ladugårdsskötare, mejeriarbetare o. s. v. — i ett gemensamt förbund, för att genom detta skydda sina egna intressen och söka uppnå förbättrade villkor;

att söka bilda avdelningar å de gårdar och platser, där sådana icke finnas, samt se till, att alla sådana små avdelningar bliva anslutna till det gemensamma förbundet;

att avskaffa ackordssystemet och söka få till stånd en minimilön;

att reglera lönerna så, att den motsvarar vad rättvisa och naturliga levnadsbehov kräver;

att upprätta statistik över alla lantarbetare inom provinsen samt även deras arbets- och levnadsförhållanden;

att verka för avskaffandet av söndags- och övertidsarbete så långt detta är möjligt;

att arbeta för uppnående av lagstadgad 8-timmars arbetsdag;

att anvisa arbete åt arbetslösa medlemmar, då sådant står att finna;

att underhålla förbindelser med övriga arbetareorganisationer i stad och på landsbygd samt att arbeta för anslutning till Landsorganisationen och socialistiska arbetarepartiet;

att, därest tillfälle utbjuder sig, samarbeta med lantarbetareorganisationer i utlandet;

att kraftigt verka för sina medlemmars höjande i intellektuellt hänseende, dels genom att ombesörja vandringsbibliotek, dels förmedla arrangerandet av föreläsningar m. m. samt för övrigt använda till buds stående medel för detta ändamål;

att sedan agitationen i landets övriga provinser lett till önskat resultat, ansluta sig till en hela landet omfattande organisation — Svenska Lantarbetareförbundet“.

Nu var givetvis detta de framtida önskemålen i stora drag: vid mötet gjordes även direktivuttalanden rörande de närmaste uppgifterna. Sålunda skulle man närmast söka uppbringa statarelönen till 600 kr., därav minst 250 kontant, jämte bostad. Det var alls ingenting, som kan räknas för obilligt, då statistiken från och med år 1900 ger följande siffror i medeltalslön för hela riket och någonting väsentligt därunder torde väl näppeligen kunna räknas

på Skåne, ehuru dess jordägare gent emot statarna och torparna sökte tillämpa samma taktik som mot frälsebönderna på 60-talet:

Medelvärde i hela riket	Av stat och lön för	
	statkarl	statpiga
1900	496	276
1901	489	271
1902	496	281
1903	507	289
1904	517	293

Sålunda var kongressen nog anspråkslös, att endast kräva en inkomstökning pr manligt självhushåll med 83 kr. Här förutom skulle hustrun icke, såsom fallet varit hittills, vara obligatoriskt skyldig att utan särskild ersättning deltaga i gårdens mjölkningsarbete. Daglönare borde ersättas med 2.0 öre pr timme. Slutligen ställde förbundet en enträgen och kraftig maning till förtroenderådet att bedriva en kraftig agitation bland landsbygdens arbetare och återvalde till förtroendeman torparen J. Hallberg.

Man kan mycket väl förstå, att arbetsgivarna icke utan bekymmer motsågo den nya rörelsens utveckling, och att även myndigheterna hade sin uppmärksamhet riktad på densamma framgår av landshövdingens i Malmöhus län, G. Tornérhjelm's femårsberättelse 1901—1905. Han skriver:

”För första gången har under denna period förnummits, att fackföreningsrörelsen utbrett sig jämväl till landsbygden bland de vid jordbruket sysselsatta arbetare. År 1904 synes det Skånska lantarbetareförbundet med socialdemokratisk tendens hava bildats, och samma år ägde även en livlig agitation för jordbruksarbetarnas anslutning till samma förbund, vilken agitation särdeles på vissa orter visade sina verkningar, ity att på åtskilliga gårdar såväl statfolk som andra tjänare framställde yrkanden om förhöjd avlöning och förbättrade villkor för övrigt. Strejker förekommo även på flera större egendomar,

visserligen med undantag för en egendom, av körtare varaktighet, men dock av den omfattning och art, att arbetsgivarna vållades åtskilliga svårigheter att kunna få de mera trängande arbetsbestyren utförda. Denna rörelse har måhända ännu icke medfört den verkan, som med agitationen åsyftats, och emellertid mött kraftig motvikt genom en ganska allmän sammanslutning från arbetsgivarnas sida. Dock har rörelsen föranlett, att på alla orter statfolkets och övriga tjänares vid jordbruket villkor blivit förbättrade, och Skånska lantarbetareförbundet existerar fortfarande som organisation, står under ledning av utsedd förtroendeman och håller tid efter annan sammankomster. Angående denna rörelse må i övrigt framhållas såsom egendommeligt att agitationen riktas ej blott på lantarbetarna i egentlig mening, utan även på de mindre jordbrukarna“.

Landshövdingen gör efter denna berättelse följande uttalande:

„Å ena sidan måste nog medgivas, att så länge det ekonomiska livet i det stora hela uppbares av den abstrakta egoismen, så länge måste strejk och lockout betraktas nästan som tvänne samhällslivets outhärliga institut för skipande av ekonomisk rättvisa. Men det voro att hoppas, att under deras användning det måtte gå allt klarare upp för de stridande parterna, att även inom det ekonomiska området den rätta och även mest lönande egoismen är att söka sammansluta och harmonisera det egna intresset med andras“.

Även landshövdingen inom det andra skånelänet, Kristianstads, berör lantarbetarefrågan, kortfattat men positivt. Han anför:

„Den socialistiska agitationen har betydligt tilltagit bland lantarbetarebefolkningen, och möten hava, huvudsakligen under 1904—1905, flerstädes hållits, därvid utsända agitatorer sökt förmå, särskilt de å större gårdarna anställda manliga tjänarna att inträda i fackföreningar under det år 1904 bildade så kallade Skånska lantarbetareförbundet. Denna rörelse har här i länet ännu icke framträtt så starkt som i Malmöhus län, vilket till en del torde bero därpå, att lantarbetarnas löneförmåner här i allmänhet torde hava varit något bättre, än i vissa delar av grannlänet. Att emellertid lantarbetarna även här komma att småningom med eller mot sin vilja indragas i den socialistiska organisationen därom torde icke råda något tvivel“.

I sammanfattningen till Sverges officiella statistik över länstyrelsernas redogörelser över hela landet, beröras särskilt förhållandena i nyssnämnda båda hövdingadömen, Malmöhus och Kristianstads, vars styrande krafter även framdragit den måhända imaginära uppgiften att tillräcklig arbetskraft saknades för jordbruksdriften. Det gives i anslutning härtill följande meddelande eller uttalande:

Bland svårigheter och hinder, jordbrukarna ha att strida mot, äro dyrheten och den knappa tillgången på den i jordbruket behöfliga mänskliga arbetskraften de förnämsta. Här om vittna också uttalanden i ett flertal länsberättelser under den gångna perioden. I Malmöhus län klagas sålunda allmänt däröfver, att lagstadda drängar öfver 17 å 18 år knappast stå att erhålla samt att hos den kvinnliga befolkningen förmärkes en synnerlig obenägenhet att åtaga sig grövre lantbrukssysslor och mjölkning; därjämte anse lantmännen, att mindre arbete än förr utföres ordentligt. I berättelsen för Kristianstads län påpekas, att drängar och pigor ogärna binda sig enligt legostadgan, utan föredraga tillfälligt eller industriellt arbete; lagstadda ogifta tjänare förekomma därför alltmåra sällan å landsbygden, och jorden måste skötas med tillfälliga arbetare och daglönare. Bristen av arbetskraft, särskilt vid skörden, har på flera gårdar i Skåne, såväl i Malmöhus som Kristianstads län föranlett inkallande av utländsk arbetskraft. Dessa hava tagits från Galizien, och varit sysselsatta i Skånes jordbruk 8 månader varje gång.“

Det bör kanhända påpekas, att ovanstående framställning, ehuru där bakom står Sveriges officiella statistiska myndigheter, är missvisande, ty någon egentlig brist på arbetskraft förefanns verkligen icke. Men arbetsgivarnas knuslighet, särskilt de skånska betodlarnas, föranledde stora skaror att söka anställning inom industrien och vid järnvägsbyggnaderna, ifall de icke rent av föredrogo att göra en försökstur öfver Atlanten — och det hörde alls icke till det ovanliga, såsom framgår av Emigrationskommitténs utredningar från denna tid. Strejker förekommo icke 1905. Vad arbetsprisens höjd beträffar, torde sedan livsmedelstullarna till-

kommit för att uppbringa lantmännens produkter, ingenting vara att anmärka på nedanstående medeltalssiffror:

Å r	Vanlig årslön i husbondes kost för		Värdet av stat och lön för		Sommardags- verkspris för		Vinterdags- verkspris för	
	dräng	piga	dräng	piga	man	kvinna	man	kvinna
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
1901—1905	233	123	507	286	2,21	1,30	1,54	0,93
1900	228	114	496	276	2,23	1,23	1,58	0,90
1901	227	115	489	271	2,19	1,25	1,52	0,89
1902	227	118	496	281	2,16	1,27	1,49	0,91
1903	230	122	507	289	2,16	1,28	1,51	0,92
1904	238	129	517	293	2,24	1,34	1,56	0,95
1905	241	130	527	296	2,29	1,35	1,61	0,96

Men arbetsgivarna ville helt enkelt icke betala skäliga löner, utan föredrogo att importera den mindrevärdiga arbetsvara, som under djuriska förhållanden framlevde ett uselt liv i sydöstra Europa. Därför föranleddes arbetarna på skånska landsbygden, att skärpa stridens karaktär och även begära ökad avlöning. Vid kongressen i Eslöv den 24 april 1905, representerande 2,800 medlemmar antogs följande förslag till löneavtal, som styrelsen förständigades genomföra:

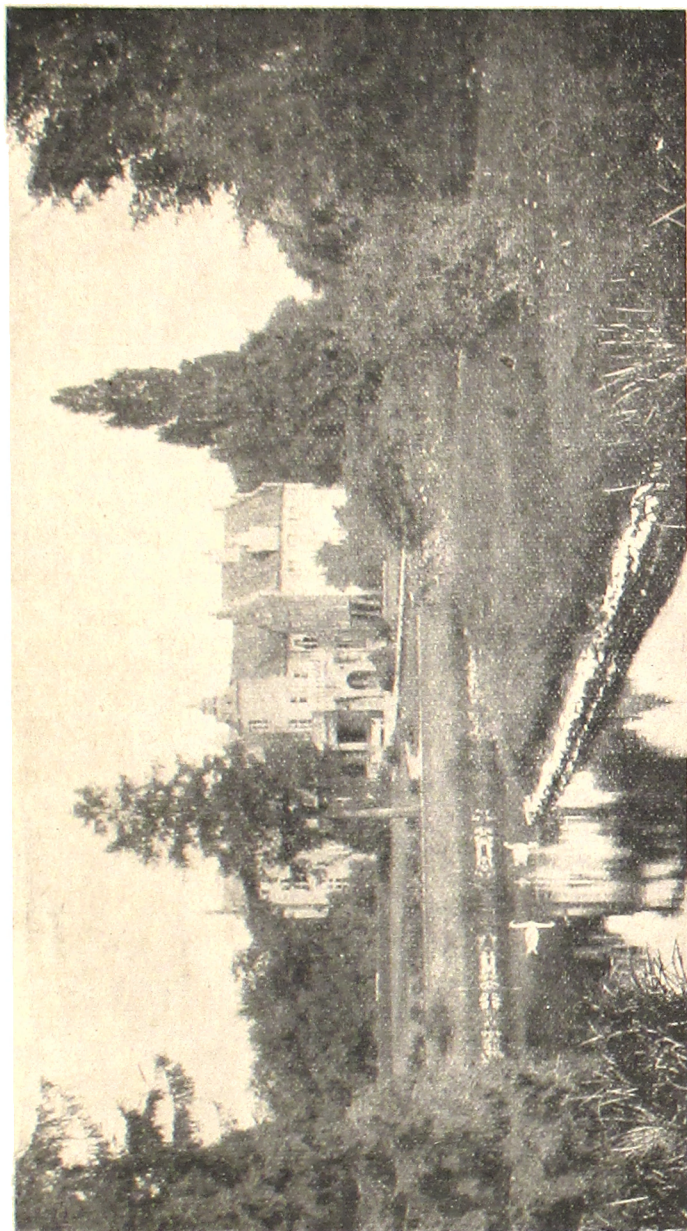
Statare: en kontant lön av 250 kr., 1,400 kr. spannmål (800 kg. råg, 600 kg. korn), 1,600 sträckfamnar potatis, bränsle till ett värde av 50 kr., 3 liter söt mjölk, 5 liter skummad dagligen, husrum och hagtomt. Summa 600 kr. Sålunda projekterades en stegring av cirka 200 kr. sedan 1895.

Samtidigt begärdes för manliga daglönare pr dag om sommaren kr. 2: 25 och 1: 75 om vintern. Kvinnliga resp. kr. 1: 50 och 1: 25. Ogifta drängar 300 kr. kontant samt vivre. Den ordinarie arbetstiden föreslogs till ett maximum av 9 timmar 1 okt.—1 mars, 10 timmar 1 mars—1 okt., mellan 6 f. m. och 6 e. m. med lämpliga måltidsraster. 5 fridagar begärdes årligen, därav 1 maj och 2 torgdagar.

I fråga om mjölkning föreslogs följande priser pr ko och månad: vid mjölkning 2 gånger dagligen kr. 1: 25, då antalet kor var 10 à 15, vilket skulle vara det högsta tillåtna pr mjölkerska. Vid mjölkning 3 gånger dagligen skulle priset höjas med ytterligare 10 öre.

När dessa projekterade fordringar på ryktets vägar och genom tidningarna nådde arbetsgivarna, börjades strax rustningarna för den kommande striden: sammanslutning kom till stånd och ombudsman tillsattes. Två torpare vid Klågerup hade hotats med vräkning, därför att de deltog i rörelsen. Men arbetarna läto icke skrämman sig. Redan den 5 mars begynte den första arbetsnedsättelsen vid Bjäresjö. och därefter följde den ena efter den andra slag i slag under hela sommaren ända fram i oktober månad. I maj begynte arbetsgivarna importera galizier, icke allenast till Skåne, utan även Östergötland och Gottland nåddes av åtskilliga tiotal, och härigenom tillspetsades situationen ännu mera. Efterlevande till dem, som uppträdde obilligt på sextiotalet och därigenom föranledde Tullbergsska rörelsen, gävo nu förfäderna föga efter i hätsk oresonlighet mot torpare, statare, daglönare och deras vederlikar. Man kan förstå, hurdan stämningen var, när arbetsgivarna och deras ladufogdar icke skydde att tussa ilskna hundar på arbetarnas agitatorer, och åtminstone vid ett tillfälle vart förtroendemannen föremål för ett synnerligen rått överfall. Det märktes mycket väl, att den sociala moralen bland godsägarna icke det bittersta ändrat karaktär sedan 1869. Vad betalning och behandling ifrågakom, måste till och med importerade polacker tillgripa strejkvapnet vid Anderslöv i maj månad.

Nu hade Skånska lantarbetareförbundet som förtroendeman från och med 1905 förvärvat en synnerligen energisk kraft, tillhörande ungsocialistiska partiet, sadelmakeriarbetaren Albin Hansson i Malmö. Han hade uppövat sin obestridda agitatoriska begåvning, god talare och organisatör, bland industriarbetarna — och om-

Ribetiv

valdes därför — med en lön av 35 kr. i veckan — vid förbunds-kongressen i Eslöv den 15 april 1907. Han redogjorde där inför de 39 ombuden för alla lönerörelser, som pågått någon längre tid, och "fann att det sätt, varpå man löst föregående års konflikter, vore lyckligt. Det hade då lagts an på att så långt möjligt gå fram på fredlig väg. Om man ginge likadant till väga innevarande år, vore talaren övertygad om att Skånska lantarbetareförbundet skulle vinna i stabilitet". Sedan åtta motioner i vilka kräves åtgärder för bildande av ett hela landet omfattande lantarbetareförbund med anslutning till Landsorganisationen behandlats och C. V. Björk i Billesholm valts till agitator, gjordes följande uttalande:

"Kongressen uttalar sig för, att medlemmarna i sina avdelningar grundligt diskutera vilken fara, som föreligger i att underkasta sig tjänstehjonsstadgan och att så långt som möjligt verka för att sådana avtal upprättas, vari ersättningen bör bestämmas utgå för månad eller pr dag."

Redan innan kongressen hade den stora tragiska föreningsrättsstriden utbrutit på kammarherre James Kennedys egendom Odersberga i Kristianstads län. Här hade man traditioner i obillighet från förfäderna — vi minnas ju sextiotalet från det föregående — och därför var icke, när det brakade loss den 2:dra april, annat än strid på kniven att vänta. Då Kennedy på inga villkor ingick på kollektivöverenskommelse utan personlig — "blotta nämmandet av ordet fackförening är nog för att få hr K. alldeles rasande av vrede", skrev Arbetet — utvidgades den 15 april arbetsnedläggelsen till kammarherrens båda andra egendomar, Råbelöv och Hammarsjö, varefter 85 man, vägrade all medbestämmanderätt i arbetsvillkoren, voro ute. Sedermera indrogos åtskilliga skogsarbetare och torpare, och som en kuriositet kan nämnas att i slutet av månaden 22 stycken galiziska arbetare vid Råbelöv strejkade, därför att de icke avlönades efter överenskommelse.

Men Kennedy, som tillhörde länets mest obilliga och högmodiga lantarbetsgivare, skulle icke ha gjort skäl för ryktet, om han förbluffats av arbetarnas attack: i stället vidtog han strax sådana mått och steg, att han skulle få sitt revanschbegär stillat. Han lät genom länsstyrelsen i Kristianstad utfärda vräkningsdomar över de tredskande, i tro att han därmed skulle bryta nacken av lantarbetarrörelsen i Skåne. Men han misstog sig härvidlag ganska grundligt.

I mediet av maj var man redan färdig med vräkningsdomarna, och galizierna, med vilka kammarherren tvingats att uppgöra, användes som assistenter vid exekutionerna. Den första vräkningen företogs vid Odersberga, där torparen Krantz bohag av ovan nämnda utländska legodrängar utbars under bar himmel. "Arbetet", som noga följde åtgörandena vid de tre gårdarna, beskriver tillfället:

" — — — Den syn, som nu utvecklades, kan endast den göra sig en föreställning om som var närvarande. Vid ingången till stugan hade en gammal grånad man fattat posto. Denne gamle man var Krantz fader, som nu med årar i ögonen fick bevittna, hurusom sonens bohag bit för bit under polis-kevakning bars ut av det galiziska byket. Sedan det i torpet varande bohaget utburits på gården meddelade ladufogden, att människovännen Kennedy ställt om plats till Krantz i fattighuset och att till och med galizerna hade lov att köra dit med bohaget. Då emellertid Krantz skaffat sig en tillfällig bostad, avböjdes anbudet. — — — — —"

Krantz, som under årens lopp om nätterna burit sten å ett till torpet hörande jordstycke, får naturligtvis ingen ersättning. Den Kennedyska belöningen är utsvaltning och utkastning. Nu står torpet tomt, den arbetare som flyttar dit, besudlar sig själv och sin släkt, får för evigt bära förråderiets stämpel på sin panna. Det moraliska våld, man har gjort mot en hederlig svensk torpare, och som väl snart kommer att förnyas med ytterligare 24 arbetare, skall aldrig av Sveriges arbetare glömmas*.

Men detta var endast inledningen: redan påföljande dag vräktes ytterligare tre torparefamiljer, alla med flera minderåriga barn

vardera. Herr Kennedy fullkomligt rasade, han sparkade ut både trotjänare och gamla medaljörer, därför att de ville behålla sin organisationsrätt, och då ett större medborgarmöte i Kristanstad den 15 maj protesterade mot hans tillvägagångssätt, blev han fullständigt från sina sinnen. Närmaste följden därav blev, att han den 27 maj motionerade i första kammaren "om en skrivelse till K. Mt om vidtagande av åtgärder för hämmande av den samhällsfientliga agitationen med särskilt avseende att bereda landsbygden effektivt polisskydd. Nu hade den samhällsfientliga agitationen spritt sig bland jordbruksarbetarna i vissa delar av landet och jordbruket hotades med långa uppslitande tvister". Han trodde, att en uppsättning på omkring 300 ridande poliser skulle vara nog. Men följden av motionen blev endast, att kammarherren blev föremål för åtskilliga bitande repliker i pressen, från "Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning" till "Svenska Folket": "Vad menar kammarherren? Är inte Åkarpslagen tillfyllest? Tarvas det stegel och hjul? Hur skulle det vara att sätta skottpengar på var och en, som söker övertyga arbetarna att de ha samma rätt som deras husbönder att bilda fackföreningar?"

Innalles vräktes tjugoåtta familjer, av vilka flera varit bosatta på godset i hela sitt liv. "De ha varit med även under den tid Kennedys fader, avlidne major Kennedy, förde spiran på Råbelöv", skrev pressen, och påminde om händelser, som vi i det föregående icke förbigått, ehuru brutaliteten hos den senare upplagan synes vida större än den förra. Det kan nämligen antecknas, att Fjälkestads fattigvårdsstyrelse, där kammarherre James Kennedy var ordförande, helt nonchalant varnade en av medaljörerna, som till vräkningen icke hunnit anskaffa någon bostad, utan måste anlita fattigvården, så att han fick likboden upplåten till bostad några dagar. Det gick för övrigt lika illa för en annan stackare under godset, då han stod utan tak över huvudet.

Här gällde striden ingenting annat än föreningsrätten. Hur Ken-

nedys arbetsstyrka ville uppträda gemensamt mot den mäktige, för att därigenom möjligtvis uppnå några smärre fördelar, eftersom villkoren voro till ytterlighet nedtryckta, men denne kunde icke förmås att ingå därpå. När torparna nekade personliga avtal, tog kammarherren lagen till hjälp och lät vråka dem. Nog må man beundra dessa dagsverkare — av vilka många ännu mindes frälseböndernas hårda öde — som vågade hela sin existens för föreningsrättsprincipen. Men Amerika hade plats för dem.

Det märkligaste av allt var emellertid, att Kennedy lyckades få Skånska lantarbetsgivareföreningen med på sina förvända föreningsrättsåsikter, och detta ger intet högt betyg åt de sydsvenska godsägarnas socialetik i början av århundradet. "Råbelövsstriden bör", skrev "Arbetet" i juni månad, "om den ej inom den närmaste tiden avslutas, föras till sina yttersta konsekvenser, bli

Fredrik Ström

en strid, genom vilken den förening, som mot allt sunt förnuft kan ta som sitt mål kamp mot föreningsrätten, naglas fast vid skampålen. Den bär största delen av ansvaret för det elände, som timat vid Råbelöv, och samma ansvar vilar på dess axlar, tills föreningen upphäver det mest principvidriga beslut, som någonsin fattats, nämligen bekämpande av en rätt, som man själv vill äga och använda." Men innan år 1907 gått tillända skulle emellertid det häpnande Sverige få bevittna konflikten utvidgad, ännu flera

egendomar indragas i virveln, och godsägarna slåss som vanvettiga — troligen mot bättre vetande — mot arbetarnas föreningsrätt. Det låg verkligen stridsstämning i luften under denna sommar.

Men först måste vi emellertid något litet beröra organisationsarbetet annorstädes i landet. Skåne hade börjat, men efter följde snart både mellersta Sverge och Norrland. Intill hösten 1906 bedrevs i Södermanland huvudsakligen agitationsarbete. Som agitationsmedel spriddes i massor en av Fredrik Ström författad upplysningsskrift, benämnd "Öppet brev till jordbrukets arbetare". Skriften, som manar till sammanslutning i lantarbetarefackföreningar, anbefaller även småbönder och dito arrendatorer att ansluta sig. Samme författare utgav sedermera även "Boken om bonden och socialismen", närmast riktad till nyssnämnda grupper — men för det egentliga agitationsarbetet var den förra mest lämpad. Som agitatorer verkade bl. a. C. A. Svedberg, sedermera förtroendeman, redaktör Julius Pettersson — fast agitator senare hälften av året — och stadsfullmäktigen Carl Åkerberg m. fl., samtliga tillhörande södermanländska distriktet av socialdemokratiska partiet. Konstituerande förbunds kongress hölls i Eskilstuna den 30 nov. 1906, då 30 ombud representerande 29 föreningar, voro närvarande. — Där rapporterade Södermanland 800 medlemmar i 21 fackföreningar, Västmanland 4 à 500 i 12. Hela mellersta Sverge, som nu beslöt antaga namnet "Mellersta Sverges Lantarbetarförbund" räknade icke mera än 34. Men starten var i alla fall särdeles lovande. De grundprinciper, som fastställdes, voro i huvudsak följande:

att inom sig sammansluta lantarbetarefackföreningarna för att med den styrka, som en kraftig, enhetlig organisation giver, värna sina medlemmars fackliga och ekonomiska intressen;

att med de medel, som stå till buds, verka för en genomgripande skyddslagstiftning och lagstadgad maximalarbetsdag;

att arbeta för avskaffandet av allt söndags- och övertidsarbete, som ej för jordbrukets rationella skötsel är nödvändigt;

att verka för, att allt övertidsarbete (som ej utan olägenhet kan inställas) må av arbetsgivaren med särskild betalning ersättas i enlighet med av förbundsstyrelsen fastställd taxa;

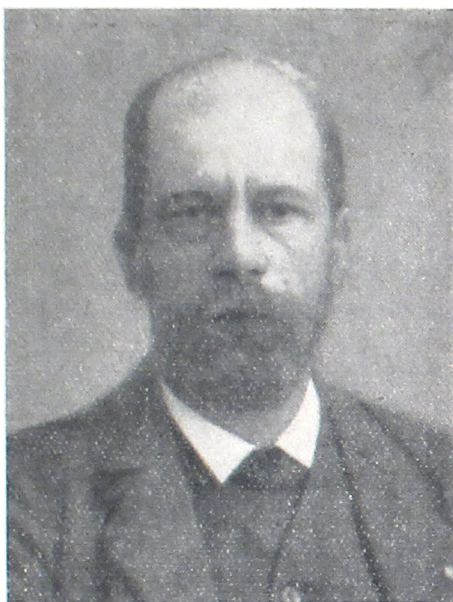
att arbeta för avskaffande av nu gällande tjänstehjónsstadga och införande av mera moderna avlöningsformer;

att genom bildandet av understöðskassor för olika ändamål bereda medlemmarna ett skydd vid arbetslöshet, sjukdom o. d., samt

att uppsätta avdelningar av förbundet på platser, där sådana ej finnas, men där förutsättningar därtill givas.

Det mellansvenska förbundet utvecklade sig mycket raskt. Starka krafter drev det framåt. 1907 utkom första delen av H. F. Spaks omvälvande arbete "Lantarbetarfrågan", som åstadkom att lantarbetar-spörsmålet på en gång blev aktuellt över hela landet.

I pressen uppstod diskussion: den borgerliga stod ytterst fientlig mot lantarbetarnas krav på förbättrade villkor, och bankdirektör Sven Palme utgav en broschyr, "Statkarlarna", vari han framhåver dessas utmärkta läge. Han polemiserar mot Spak, som han i likhet med godsägarna fann obekväm. Men ingenting kunde hejda den växande rörelsen. Starkast drevs den framåt i de landsändar där Spak, som då var statskyrkopräst i ärkestiftet, kunde

H. F. Spak

deltaga i agitationen. Särskilt i Västmanland och Södermanland fick rörelsen till följd av dessa omständigheter, jämte industriarbetarnas ingripande, ett oerhört uppsving på relativt kort tid.

Norrlänningarna bildade vid konstituerande möte i Sollefteå den 3 nov. 1906 "Västernorrlands Läns Lantarbetarförbund", som likväl aldrig kom att ansluta sig till riksorganisationen. Dess uppgift skulle vara:

att sammansluta alla lantarbetare inom Västernorrlands län och hela Ångermanälvens flodområde, såsom bönder, torpare, arrendatorer, jordbruks- och skogsarbetare samt drängar, i ett gemensamt förbund, för att genom detta skydda sina egna intressen och söka ernå förbättringar i sina villkor. Även kvinnliga arbeterskor kan, om lokalavdelningen så beslutar, vinna inträde i organisationen, sedan visat blivit, att det för sammanslutningen och kvinnliga arbeterskorna själva är av behovet påkallat;

att söka bilda avdelningar inom socknar, där sådana icke finnas samt se till att alla lokalavdelningar bli anslutna till det gemensamma länsförbundet;

att i största möjliga utsträckning söka motarbeta entreprenad- och nedpressningssystemet och därmed sammanhängande omständigheter;

att söka reglera arbetslönerna så, att de motsvara vad rättvisa och naturliga levnadsbehov kräva;

att upprätta statistik över alla lantarbetare inom länet eller det område, förbundet omfattar, samt över deras arbetsförhållanden, arbetsförtjänst och levnadsförhållanden;

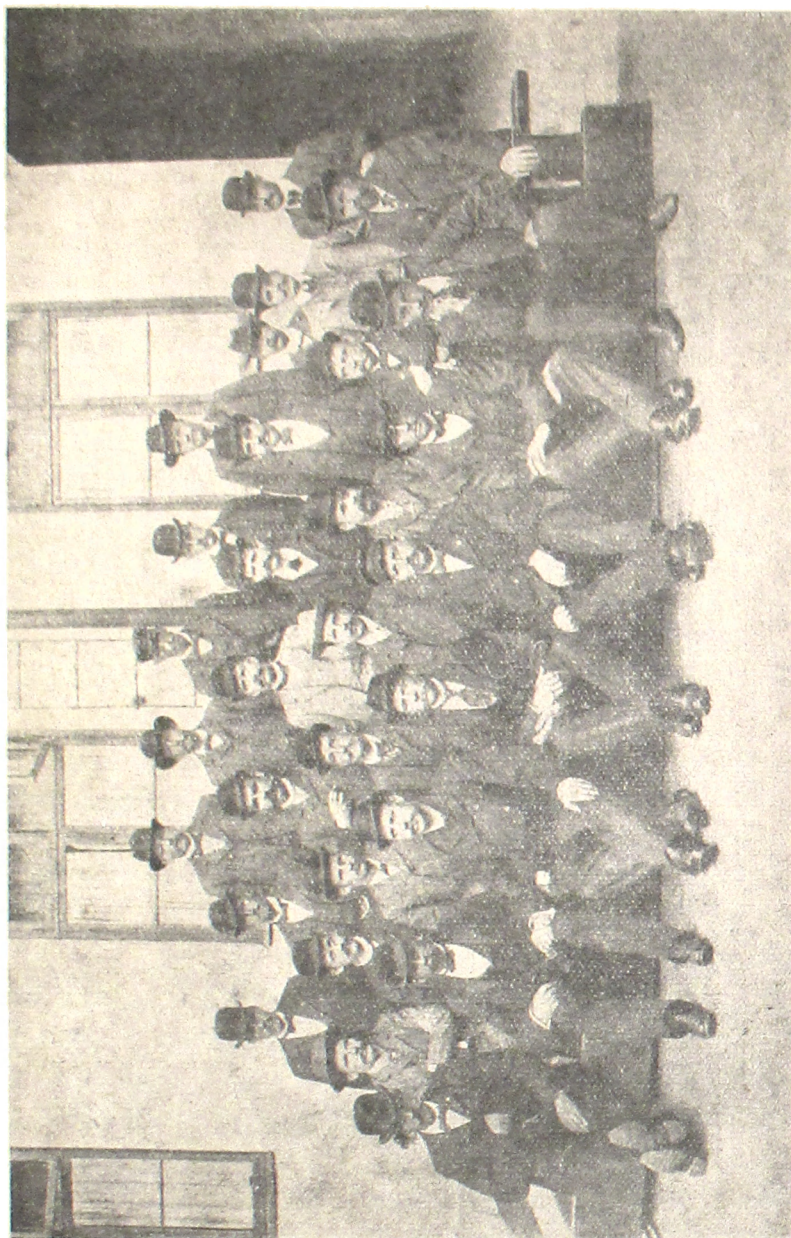
att verka för avskaffande av söndags- och övertidsarbete, så långt detta är möjligt;

att anvisa arbete åt arbetslösa medlemmar, då sådant står att finna;

att underhålla förbindelse med övriga arbetarorganisationer samt, om avdelningarna genom omröstning så beslutar ingå i Landsorganisationen;

att kraftigt verka för medlemmarnas höjande i intellektuell och moralisk hänseende, dels genom anskaffande av vandringsbibliotek, dels medels anordnande av föreläsningar m. m. samt för övrigt använda alla till buds stående medel för detta syftemål;

att verka för upprättande av förliknings- och skiljenämnder för biläggande av tvister arbetsgivare och arbetstagare emellan;

Sv. Lantbrukarförbundets kongress i Norrköping 1907
(Svedberg i översm raden längst ut till höger. Därnäst Albin Hanson)

att genom medverkan till bildande av kooperativa föreningar bland medlemmarna verka för att levnadskostnaderna för dessa måtte kunna i största möjliga utsträckning reduceras;

att sedan behovet av ett lantarbetarförbund för hela Norrland vunnit erkänsla å de flesta orter inom denna landsdel och ett sådant bildats, länsförbundet ansluter sig till detta, liksom ock länsförbundet kraftigt bör bidra till denna tankes realiserande:

att kraftigt stödja såväl den lagstiftning, som avser att värna det självägande bondeståndets besuttenhet och att underlätta möjligheterna för omedelade att förvärva egna jordbruk, som ock alla strävanden i övrigt, vilka gå ut på jordbrukareklassens höjande och jordbruksnäringens utveckling;

att arbeta för bättre bostadsförhållanden, synnerligast åt skogsarbetare.

Hittills hade emellertid lantarbetarförbunden verkat fullständigt separat, om man undantager att ledningen pr korrespondens dryftat möjligheten av sammanslagning. På så sätt enades man också, att den 7 juli 1907 sammanträda i Norrköping för att besluta om bildandet av ett landsomfattande lantarbetareförbund. Tjugosex ombud, representerande "Mellersta Sverges", "Skånska" och "Västernorrlands Läns Lantarbetareförbund" samt Östergötlands, Gävleborg och Örebro läns partidistrikt av socialdemokratiska partiet hade infunnit sig. Landsorganisationen representerades av andra kammarens nuvarande talman, Herman Lindqvist, som omedelbart efter konferensens öppnande meddelade, att man inom Landssekreterariatet hyste ett synnerligen livligt intresse för lantarbetarrörelsen. Talaren önskade, att konferensens beslut måtte bli så positiva som möjligt och helst utmynna i åtgärder för åvägabringande av ett svenskt lantarbetarförbund, med, i sinom tid, anslutning till Landsorganisationen. Senare vid konferensen erinrade herr L. om, att Landsorganisationen beslutat att räkna lantarbetarna som halvt betalande medlemmar. Kontingenten för industriarbetarena var 10 öre pr månad — alltså 5 öre för lantarbetarna.

Efter en särdeles uttömmande principdebatt, varunder ombuden

från skilda orter även lämnade redogörelse för lantarbetarrörelsens utveckling inom distrikten och utsikter för framtiden. Överlämnades frågan om ett svenskt lantarbetareförbunds bildande till ett redaktionsutskott, som senare på dagen framlämnade förslag till stadgar för *Svenska lantarbetarförbundet*. Stadgarna genomgingos och godkändes preliminärt efter några smärre ändringar.

Sedan ett organisationsutskott, som skulle sammankalla till konstituerande kongress påföljande år, på 5 personer tillsatts, avslöts konferensen — och därmed var grunden lagd för de nya organisationsformer, på vilka man hoppades mycket, inte minst ute bland lokalföreningarna. Men det visade sig inom kort att sangvinismen tagit allt för omfattande former. Den inre stabilitet, på vilken allt beror, saknades över huvud taget. Missräkningar kommo, den ena efter den andra, och därmed också missnöjet, som med tiden nedstörtade den unga organisationen i grus och spillror.

Nu måste vi emellertid återgå till strejkernas historia. Redan har Råbelövs, ehuru icke utspelad, fått sin karaktäristik, men redan innan Norrköpingskonferensen hade kvalmiga vindar söderifrån målt, att åska vore i luften — och under sammankomsten meddelades också fullständigt hemligt, att skåningarna vid lämpligt ögonblick skulle skrida till aktion. Någon gång i juli gjorde Spannarpsavdelningen, omfattande gårdarna Spannarps, Herninge, Karindal och Kjellsfelt, alla i den gamla orosåndan Luggude, framställning till arbetsgivarna om nytt löneavtal. Men godsägarna eller deras arrendatorer vägrade att underhandla med folket i sådana saker, Förtroendeman Albin Hansson besökte i anledning härav samtliga gårdarna, men då det skulle bli för omständligt att meddela resultaten från alla, redogöres här endast för det samtal, som fördes mellan H. och disponent Petrus Olsson vid Spannarps gård.

Detta samtal ägde rum den 16 augusti då O. uttalade, att han ej hade någonting emot att träffa kollektivt avtal med sina arbe-

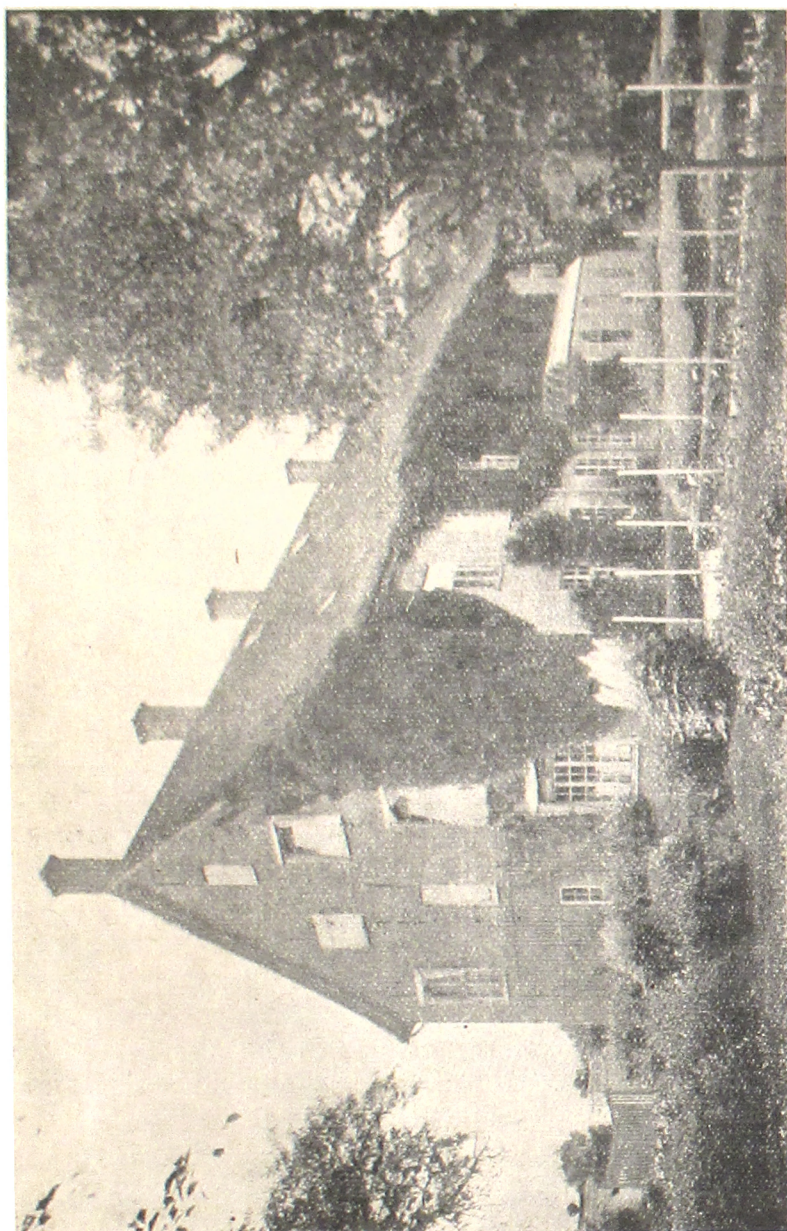
tare, men han hade ej rätt därtill, då "Skånska Lantmännens Arbetsgivareförening" ej ville medgiva det. På O:s uppmaning lovade emellertid Hansson, att upprätthålla lugnet vid gårdarna, tills svar anlänt från sagda arbetsgivareförening, huruvida den vore hågad att underhandla eller icke. Samtalet slutade med en deklaration från O., att han icke önskade strejk, och efter överenskommelse med honom tillställde H, den 14 aug. arbetsgivareföreningen följande skrivelse:

"Undertecknad tager sig härmed friheten på uppdrag av sina kommittenter för eder påpeka, att lönerörelse, iscensatt av vår avdelning nr 47 Spannarp, pågår vid följande eder förening tillslutna gårdar: Spannarp, Karindal och Herninge. Underhandlingar hava pågått om lönevillkoren och troligt är om om man kunnat enas om dessa, men begäran om kollektivt avtals införande har av herrar arbetsgivare ej kunnat beviljas, enär (enligt deras utsago) eder organisation lägger hinder i vägen därför. För att nu om möjligt undvika öppen konflikt, vilja vi föreslå det ni ville utse ombud, befullmäktigade att om denna sak träda i underhandling med representanter för vårt förbund. Benäget svar härå torde senast till den 19 d:s sändas under ovan befintliga adress. Skulle svar utebliva eller underhandling ej komma till stånd, förbehålla vi oss rätt att efter den dagen vidtaga de åtgärder, vi anse lämpliga".

Från arbetsgivareföreningen anlände följande svar, daterat Malmö den 21 aug., sålunda ej till den begärda dagen:

"Till svar å eder skrivelse av den 14 dennes rörande underhandling med arbetarna å Karindal m. fl. gårdar, får meddela, att styrelsen, som tagit frågan i överbägande, finner *ej sådana förhållanden föreligga vid sagda gårdar att den begärda underhandlingen är av nöden*".

Nu vore tydligen alla försök att fredligt lösa konflikten fruktlösa. De begärda lönevillkoren, omkring 780 kr., inberäknat såväl kontanter som natura, voro icke oöverkomliga för dem, men de ville icke underhandla med arbetarnas sammanslutning. En hemlig omröstning bland de senare, företagen den 26, gav till resultat 82

Spanner

röster för arbetsnedläggelse, 2 mot — och den 28 bröt skörde-strejken ut. Den omfattade 11 stora lantegendomar på en areal av cirka 6,000 tunnland och 250 arbetare.

Sällan har den borgerliga pressen uppträtt så enigt mot arbetar-klassen som vid detta strejkutbrott. I främsta ledet gingo naturligtvis de skånska tidningarna men sekunderades livligt både från Stockholm och andra orter, särskilt av sådana, som hade moderat färg. De större stockholmstidningarna nedsände korrespondenter till Skåne, och bland dessa slog i synnerhet "Nya Dagligt Alle-handas" specielle, redaktör Lars Ahlgren, rekordet i oriktig fram-ställning av läget. Han lämnar nämligen tidningen följande rap-port, vars kuriositetsintresse är obestidligt:

"Alla tidningar som jag vet — socialistpressen naturligtvis undantagen -- konstatera samstämmigt, att strejkorsaken icke ligger i missnöje med avlö-ningen, och detta är nog alldeles riktigt. Däremot är uppgiften, att strejken etablerats på den grund att skånska lantmännen vägrat ingå på kollektivavtal med arbetarna betydligt missvisande (!). Föreningen torde vara ganska benä-gen att ingå på kollektivavtal endast detta sker på likställig grund, d. v. s. *förening mot förening*. Men det är detta som icke faller socialisterna i smaken. De förslag, som från socialistiskt håll gjorts — — — gå ut på att få ett kollektivavtal med 3 månaders uppsägning gällande med de lagstadda arbetarna, varigenom arbetsgivarna givetvis skulle löpa all risk, medan arbetarna skulle kunna saklöst undandraga sig de förpliktelser, som enligt tjänstehjonstadgan åligga dem. De förbehålla åt sig rätten att organisera arbetarna och träffa för dem gällande avtal med arbetsgivarna, men de vilja ej medgiva dessa rätten att förhandla som organisation, utan fordra att arbetaresammanslutningen skall underhandla med arbetsgivarna *en och en*. De vilja själva nå en fast samman-slutning, men isolera arbetsgivarna. Taktiken påminner något om Horatier-nas och Curatiernas strid. Socialisterna hava i detta fall suspenderat sitt eljest som princip fastslagna krav på kollektivavtal. Det är de och icke arbetsgivarna som hindra ett sådant att komma till stånd".

Naturligtvis kräves här icke något bemötande — och "Arbe-tet" anmärker också till ifrågavarande, att arbetarnas organi-

sation aldrig vägrat att ingå på kollektivavtal med arbetsgivarna —. Skribentens rapport var endast ett led i den taktik, som avsåg att inför landet framställa arbetarna i ofördelaktig dager. Därför napade också många liberala tidningar på den grova kroken och kappades med de konservativa, att smutskasta de strejkande.

En enda av dem, bortsett från "Öresunds-Posten", var likväl nog rättsinnig att göra en fullt opartisk undersökning, och kom därvid till för arbetsgivareparten föga hedrande resultat. Det var "Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning". Den skriver en av de första dagarna i september bland mycket annat:

•Följande den gamla goda regeln att även den andra parten bör höras, ha vi under besök i strejkdistriktet satt oss i förbindelse dels med 'menige man' bland de strejkande, dels med ordföranden i en av skånska lantarbetareförbundets avdelningar. Onekligt är, att de upplysningar, som därvid vunnits, i några avseenden kasta en ny belysning över strejken.

Själva den principiella frågan om tillåtligheten av en s. k. skördestrejk hava vi icke att ingå på. Vi kunde dock vid besöket i strejkdistriktet icke underlåta att av fackföreningsordföranden begära hans mening om detta stridsmedel. Hans svar var följande:

'Det är sant, att det är ett pinsamt och osmakligt stridsmedel. Men vi hava intet annat. Om vi framkomma med våra krav under den för jordbruket döda säsongen, så skulle vi tvärt bli avvisade, utan att man toge hänsyn till oss'. T. o. m. nu, under förestående eller påbörjat skördearbete, blevo våra framställda krav avvisade, ofta hånfullt.

Vad som i Skåne kanhända, fortsätter tidningen, mest av allt uppretat stämningen mot de strejkande, är den s. k. mjölkningsstrejken. Allmänheten och en del av tidningspressen har dock begått det felet, att taga ut sin indignation i förskott. Dess bättre har ännu ingenstädes sådan strejk förekommit. Saken har framställts så, som om arbetarna dock i alla händelser beslutat mjölkningsstrejken, fast beslutets verkställande uppskjutits. Arbetarna påstå själva, att förtroendemannen Albin Hansson tvärtom omedelbart före strejkutbrottet på möte förehöll arbetarna, att sådan strejk icke skulle iscensättas. Mjölkningsstrejk, hade han sagt, vore det sista stridsmedel arbetarna skulle tänka att använda."

Sedan skribenten konstaterat, att mjölkningsstrejken av arbetarna endast betraktats som en yttersta nödvändighet, övergår han till själva strejktvåldet, som pressen betecknat som "en blixtnad från en klar himmel". Han polemiserar häremot och påvisar, att arbetarnas tillvägagångssätt framställts i förvanskad dager, såsom också oförtydligt framgått av det föregående.

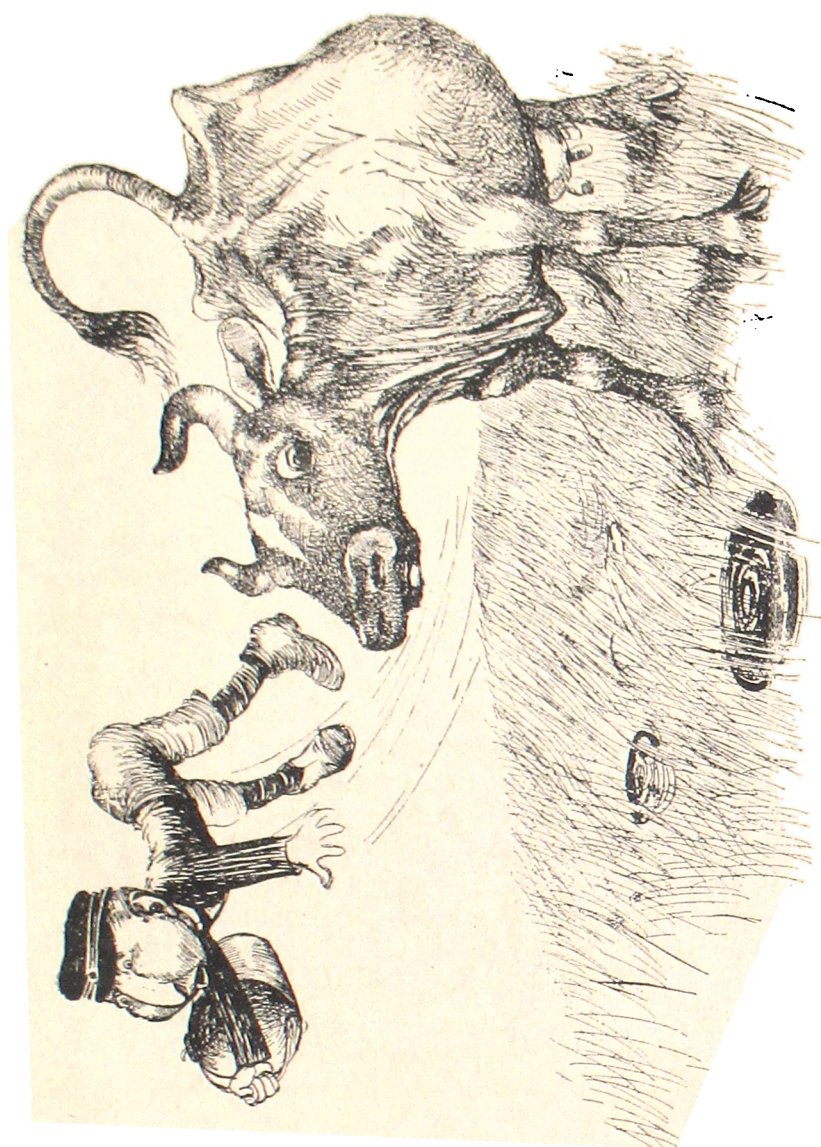
"Enligt arbetarnas skildring", fortsätter han härnäst, "skola godsägarna länge varit förberedda på saken, då arbetarnas lönerörelse började redan tidigt och arbetarna likaledes i tid förberett godsägarna på strejkeventualiteten. Man får onekligen av arbetarnas skildring det intrycket, att godsägarna varit 'oförberedda' endast i den meningen, att de togo allt strejkhott som löst prat. Fackföreningsordföranden skildrade, huru godsägarna 'hånskrattade' eller 'klappade sig på knäna', då arbetarna först framställde sina krav på kollektivavtal."

Mest upprörande blir emellertid fackföreningsordförandens meddelanden till korrespondenten, då han kommer in på kapitlet om arbetarnas fordringar. Han redogör här i främsta rummet för vad striden gäller.

"Kravet på kollektivavtal är det viktigaste", säger han, "men icke det enda: lönefrågan har även spelat en betydande roll. Folket vill ej längre binda sig enligt legostadgan. Dels på grund av dess för tjänaren ogynnsamma bestämmelser, dels på grund av den individuella avtalsformen, varje karl städjas för sig. Gemensamt organiserat uppträdande blir omöjligt eller försvårat. Dramatiskt skildrade man för oss, huru det kan gå till vid städseln. Principalen eller hans förvaltare sitter på en stol eller sträcker med handen bakåt städjeningen åt tjänaren. Denne begär ökade förmåner. Tvärt nej. Det heter:

'Vi kan få en annan i stället. Dra åt helvete, om du inte vill stanna på de gamla villkoren'.

En dylik underhandlingsmetod, fortsätter tidningen, som väl dock hör till undantagen, visar tydligt det berättigade i kravet på kollektivt avtal. Karlarna, som vi talade med om denna sak, hade alla fullt och klart för sig skillnaden mellan vad de olika slagen av avtal innebära. Det är oriktigt att säga, som skett, att de i denna punkt drivits som boskap av agiterande ledare. Klart och redigt framlade de alla skälen, varför de vilja ha kollektivt avtal. Det

Försök inte - strejkbrylare (Karikatyr från skördestrelchen i Karbusen)!

torde icke stå i godsägarnas makt att bibringa dem en annan mening. Om godsägarna fortsätta att omedgörligt hålla på legostadgan och vägra kollektivt avtal, så stunda helt säkert bittra strider inom jordbruket. Ty folket har sin ståndpunkt klar i denna fråga."

Så förnuftigt kunde en tidning, som utan förutfattad mening gjorde konflikten till föremål för undersökning, resonera. Det var helt andra toner än de strejkande fingo höra från "Sydsvenska Dagbladet Snällposten", där "en gammal student" uppläts plats för följande:

"Fädernebygden, för att ej säga fäderneslandet, är i fara! Djupare skulle vi ej gripas, om vi nåddes av budskapet att fiender landstigit på Skånes kust! än vi gripas av den fasansfulla underrättelsen, att det finnes folk av vårt eget kött och blod, som genom djävulska anslag, uppviglingar och lögner drivas att låta skörden ruttna på marken, mjölkdjuren stupa under gränslösa kval och kanske tusentals människor lida följderna därav — ett tillstånd värre än ett krig."

De strejkande hade en annan mening, som det emellertid nästan vart riskabelt att utropa på torget sedan K. B. i Malmöhus län fridlyst strejkområdet och utnämnt arbetsgivarna till ordningspoliser. Men några oordningar förekommo aldrig, överallt visades självbehärskning och lugn, ehuru allt gjordes från motparten att tvinga arbetarna ur sinnesjämnvikt. Studenter från Lund deltog i skörden och inbergningen, galizierna uppeggades mot de infödda arbetarna, och de simplaste lögner utspreddos gång efter annan, för att åstadkomma förstämning och villervalla. Sålunda utsläpptes allt som oftast rykten att Albin Hansson, arbetarnas alt i allo, häktats o. s. v. Det skyddes tydligen inga medel för att misstänkliggöra ledningen,

En av arbetsgivarepressens bästa käpphästar: mjölkkningsstrejken, var svårt att få avlivad. Gång efter annan förklarade arbetarna, att de ännu icke fattat något definitivt beslut i ämnet, men lik-

väl tröskade godsägarnas organ oupphörligt samma tema: Det skulle bli mjölkningsstrejk. Slutligen fann signaturen Tore i "Arbetet", som på ett förtjänstfullt sätt följde strejkhändelserna uppe i Luggude härad, föranlåten att göra ett inlägg som på höger-tidningarna verkade ungefär som salt i surt öga. Han skrev bland annat den 10 sept.:

"Vad mjölkningsstrejken angår, så har man nog i onödan kastat sin ovilja över arbetarna. Om den har en massa slutsatser dragits, varav vi finna en del peka åt det orimliga till. Det är orimligt, då man går så långt, att man fordrar att arbetarna skola ansvara för djuren, medan ägaren av djuren är utan ansvar. Han kan spotta arbetarna i ansiktet, håna dem, räcka ut tungan åt dem, de måste finna sig i detta. Strejka få de inte, ty då äro de djurplågare, medan arbetsgivaren, ägaren till djuren, är utan ansvar.

Arbetarna önska en vacker dag — som i nordvästra Skåne — tala med sina arbetsgivare om arbetsvillkoren. Arbetsgivaren svarar med ett hänskratt och för att lägga in mera gift i hånet slår han sig på knäna med båda händerna. Arbetarna och deras hustrur få inte strejka, det vet han. Ty då äro de djurplågare, medan han är djurvänner. Vilken orimlighet! Och så talar man om det förfärliga djurplågeri, som rör folk till tårar, folk, som är fullständigt hjärtlost, så snart det gäller människor. Se på våra lockouter! Se, hur hemmet då skövlas, hur man sätter de sista paltorna på pantbanken, hur kvinnor och barn få svälta och lida. Ännu ha vi inte hört någon säga till arbetsgivarna: skona åtminstone barnen, som lika litet som godsägarnas djur rå för att strider pågå mellan arbetare och arbetsgivare. Kunna barnen vid Mackmyra och Råbelöv rå för att deras fäder gått in i fackförening? Men ändå ha de kastats ut i smutsen, fått logera i skogen under bar himmel. Men människoplågeri är tydligen hos djurvännerna ett okänt begrepp.

För att återkomma till mjölkningsstrejken vilja vi om den säga, att den är lika berättigad som andra strejker, men bör icke användas, så vida parterna vilja tala med varandra på förnuftigt sätt. Och vad gällde nu den mjölkningsstrejk, som man ej beslutat, men som man ordat så mycket om. Den gällde endast att söka förmå arbetsgivaren att *tala* med sina arbetare, ej att framtvinga några särskilda lönevillkor."

Så småningom bortdog emellertid ordandet i arbetsgivareorganen om den ovillkorliga mjölkningsstrejken, som också väntades

likt "en blixtn från klar himmel", och arbetarna frånträdde också med den utveckling, som strejken tagit, tanken därpå. De sökte alltjämt komma i kontakt med arbetsgivarna, ehuru förgäves. De senares tidningar eggade oavbrutet, i likhet med "Helsingborgs-Posten", som skrev:

"En eftergift, det är nederlag och död. De strejkande måste återgå till arbete utan alla villkor och underkasta sig en gallring. Endast en underhandling med dem om kollektivavtal och allt är förlorat".

Men uppträdde arbetarna till sin stora heder lugnt och försynt, visade sig däremot godsägarna och deras fogdar synnerligen nervösa och råa. Sålunda berättades från Västraby, att en förvaltare med berätt mod överkört med hästar och vagn en cyklande arbetare bland de strejkande, så att denne blivit illa skadad — och i "Arbetet" skrev ungefär samtidigt signaturen — st, att en ladufogde från samma ställe önskat att två poliser varje dag finge inträffa på gården och utfråga om någon varit lat och stursk, och om så hade varit fallet skulle en lasso kastas om ofrets hals, varpå detsamma skulle medsläpas till något lämpligt ställe för vidare upptuktelse.

"Denna persons dagliga göra," fortsätter — st, "är nu att springa efter arbetshästarna från det ena paret till det andra och under de mustigaste eder bearbeta desamma med den obligatoriska ladufogdekäppen (han såg obstruktion i allt arbete). Folket vågar han sig nu icke på, men innan strejken var det hans vanliga tilltal: 'Schasa på din dj—I, annars sticker jag ögonen ur skallen på dig'. 'Jag skall slå skänkerna av dig', o. s. v. Denne man är nu utnämnd till polis".

Godsägarna uppträdde med orubblig säkerhet under strejken, ehuru de innerst darrade för dess följder i framtiden. "Nej, vi kunna icke gå in på kontraktsenliga överenskommelser, som icke ha stöd i svensk lag", var den vanliga frasen. "De importerade

galizierna utföra sitt arbete ganska gott och till nästa år få vi bereda oss att införskriva flera". En av de värsta var disponenten Petrus Olsson, som i en intervju till danska "Politiken" gjorde följande uttalande:

Olsson: Ja, ni har på senaste tiden fått många särdeles goda lagar i Danmark, sedan vänstern kom till makten. Ni har till t. ex. den där *prygellagen*. De hör ju till de saker, högern icke kan genomföra, för det vänstern skulle komma att kalla det odemokratiskt. Den sortens goda lagar får ett land först när vänstern har makten (!).

Journalisten: Likväl är pryggelagen just inte populär hos oss.

Olsson: Inte! Då är detta ett fel hos ert folk. För den är en mycket bra lag.

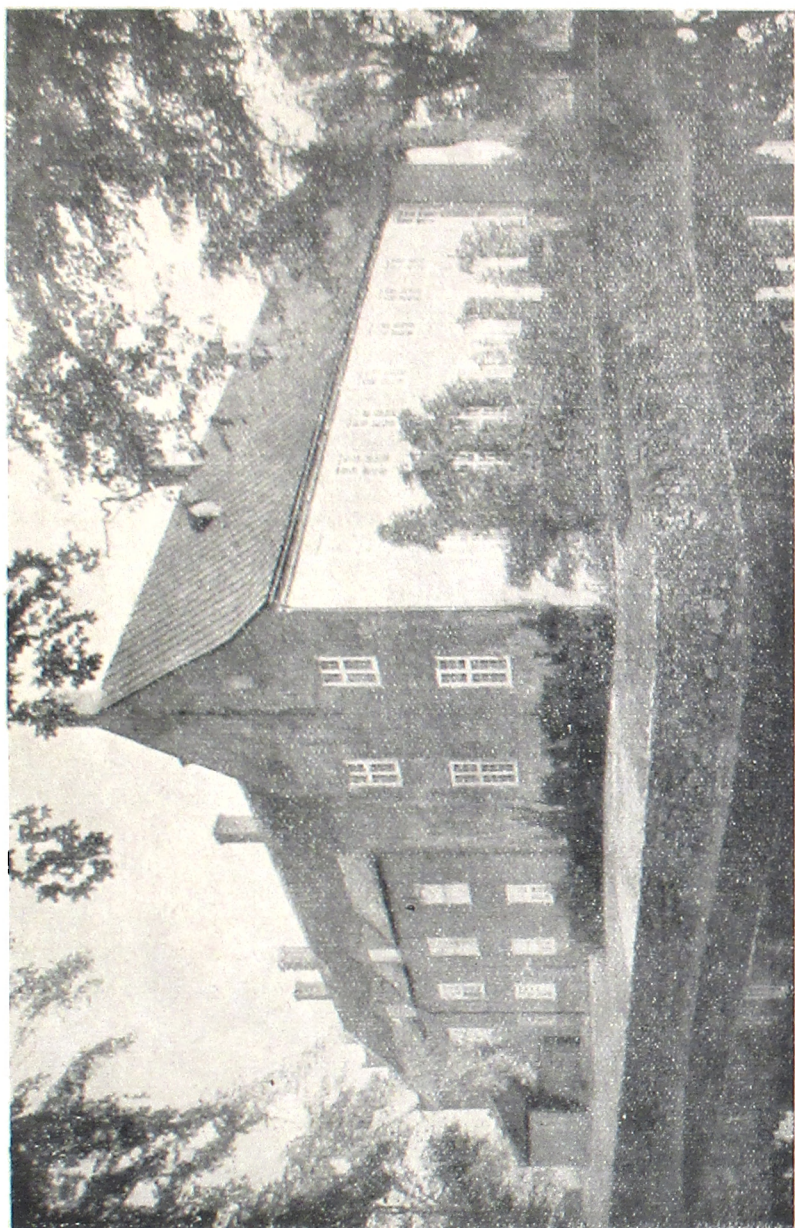
En sådan man med slikt tänkesätt gällde bland sina likar i Luggude för att vara djupt religiös — — Men tiden skred fram, man var redan över mediet av september. Strejken begynte komma i det oundvikliga dödvattnet. Ingenting hände. Det uppträdde icke ens några strejkbrytare i nämnvärt antal. Endast medlemmarna i ett par skytteföreningar gjorde söndagsarbete. Statens förlikningsman för södra distriktet, överstelöjtnant Berger, erbjöd medling, som tacksamt mottogs av arbetarna, men avböjdes av den andra parten med följande motivering:

"Till svar å eder skrivelse av gårdagen, vari framställdes förfrågan om, huruvida vår förening önskar eder medling om uppgörelse i arbetskonflikten inom Luggude härad, får styrelsen meddela, att då av sagda skrivelse icke framgår att från arbetarnas sida begäran om underhandling i denna konflikt blivit till eder framställd, anser styrelsen sig för sin del icke hava anledning att påkalla sådan".

Men uppgörelse måste emellertid någon gång komma till stånd: det blev olidligt för båda parterna, icke minst för arbetsgivarna, att fortsätta i det oändliga. Förlikningsman Berger lyckades efter ytterligare en påstötning att samla parterna till underhandling rörande både Råbelövs och skördestrejckerna, och den 28 oktober,

efter två månaders konflikt, lyckades han, med biträde av förtroendeman Albin Hansson, att fastställa den kontanta lönen för statkarlar till 300 kr.; den natura 1,020 kg. råg, 180 kg. korn, 10 hl. potatis eller 1,200 sträckmeter potatisland, 20 hl. stenköl och 2 lass risbränsle eller 25 hl. stenköl, 3 liter söt mjölk dagligen, bostad och hage. Daglönarens betalning bestämdes att utgå med 25 öre pr timme året runt, och dessutom, om han hade bostad i s. k. dagsverksstuga, fri vedbrand till husbehov jämte åtskilliga andra smärre förmåner. Arbetstiden under månaderna mars till och med oktober skulle utgöra 10 timmar dagligen, november och februari 9 timmar, december och januari 8½ timmar. Övertid beräknades ej, förrän arbetet för dagen pågått 10 timmar. Men det viktigaste av allt, och som var det enda för tillfället bestående resultatet av den så mycket omtalade stora skånska skördestrejken, vart i alla fall, att avtalsprincipen godkändes. Sannt är, att de upprivna hemmen vid Råbelöv icke kunde repareras, och arbetsgivaren kunde i detta hänseende icke förmås till mänsklighet, men striden hade likväl ytterligare understrukt skåningarnas utpräglade frihetssinne. Till denna sida av konflikten skrevs i "Arbetet" samma dag uppgörelse skedde:

"Låt oss erinra oss om vräkningarna. Det måste kännas som ett stygn i hjärtat, när mannen och hustrun ser det torftiga bohaget kastas ut ur den gamla koja, där de sett sina små växa upp. Men smärtan må na känts ännu svårare, då galizer, som i de första vräkningarna, buro ut deras bohag. Ty så svensk är väl ändock arbetaren, att han känner det förnedrande då utlänningar kasta ut bohag och barn. Och det hela låter som en dröm. Ty den vräkningen ur kojan blev till slut en vräkning ur — landet. Ty som bekant ämnar en del av dessa, om ej annat kommer emellan, att lämna landet och begiva sig till Amerika, där de komma att bryta sig en bana för sig och de sinas existens. Detta och mycket annat skulle kunna nämnas, men vi skola icke riva upp gamla sår. Vad vi här relatera ha vi icke nämnt för att såra någon, icke ens kammarherre Kennedy, som med det skedda, förklarligt nog, från hans synpunkt sett, velat bringa motståndareparten till underkastelse".

Trotte-Ljunghy

Om själva uppgörelsen skriver samma tidning:

Det har varit ett långt och mödosamt arbete för lantarbetarna innan de fingo, vad de efterstävät: ett avtal vari deras villkor äro så fastslagna, att de icke när som helst kunna ändras. De ha visserligen inte i allt fått, vad de från början tänkt, men det kan ingen begära. Då det gäller sluta fred, måste man även taga hänsyn till motståndaren, som också har rätt att fordra beaktande för sina åsikter.“

Nu måste även meddelas, att en skördestrejk samtidigt med den skånska, ehuru av kort varaktighet, utbröt vid egendomen Åby i Gestrikland, sorterande under mellansvenska förbundet. Men några ytterligare rörelser förekommo icke inom detta distrikt under 1907. Först påföljande år påbörjades valsen ånyo, när lönekonflikter utbröto vid de stora bolagsdomänerna Skultuna och Surahammar. Men nu hade lantarbetsgivarna, såväl här som annorstädes i landet, organiserat sig, ett riksförbund hade bildats, med ingenjör I. Wallenius som ombudsman, vadan man i förväg väntade, att kampen skulle bliya hård — och särskilt på sistnämnda ställe blev även striden seg. Galizier anskaffades över Danmark. Men det märklige inträffade, att dessa vid framkomsten gjorde gemensam sak med de strejkande.

Statens förlikningsman, rådman Allan Cederborg, trädde omsider emellan och ett avtal upprättades, undertecknat av bl. a. arbetsgivarnas ombudsman Curry Ekman och förtroendemannen för Mellersta Sverges Lantarbetarförbund C. A. Svedberg. Det upptar, att föreningsrätten å båda sidor skulle lämnas okränk, samt att den ordinarie arbetstiden för lantbruksarbetare och skogsarbetare skulle utgöra 59 timmar i veckan 1 april—30 september, 54 timmar mars och oktober, 51 timmar februari och november och 48 timmar december och januari. För smeder, slöjdare och mjölnare sattes arbetstiden till 59 timmar i veckan året om.

Varje dagsverke betalades enligt avtalet efter följande taxa:

Till jordbruksarbetare (daglönare):

under tiden 1 april t. o. m. 30 sept.	kr. 2: 25
1 okt. " 31 mars	" 1: 72

till kreaturskötare:

hela året	kr. 2: 25
-----------	-----------

till skogsarbetare:

under tiden 1 april t. o. m. 30 sept.	kr. 2: 35
" " 1 okt. " 31 mars	" 1: 85

till släjdare:

under tiden 1 april t. o. m. 30 sept.	kr. 2: 80
" " 1 okt. " 31 mars	" 2: 30

till smed:

under tiden 1 april t. o. m. 30 sept.	kr. 3: 60
" " 1 okt. " 31 mars	" 2: 60

De vunna erfarenheterna avhöllo emellertid icke Skånes lantarbetare från att på andra orter fortsätta aktivismen. Levnadsvillkoren voro så nedpressade, att de icke tillnärmelsevis motsvarade de genom folkupplysning och exempel från andra håll växande behoven. De genom pressens medhåll modiga arbetsgivarna, eller kanhända rättare sagt deras fogdar, som i svenska allmogens historia sedan urminnes representerat den inkarnerade brutaliteten och hänsynslösheten, ville icke höra talas om förbättring av villkoren, och i synnerhet uppträdde de mycket hätska mot kravet på föreningsfrihet och kollektiva avtal.

I februari och mars 1908 igångsattes lönerörelse av statare, daglönare och torpare vid Trolle-Ljungby, ägt av greve Hans Gustav Trolle-Wachtmeister. Här gjordes samma erfarenhet, ehuru traditionerna bort bjuda greven att uppträda fogligare. Som exempel kan nämnas, att under frälsebonderörelsen i slutet av 1860-talet icke någon av de Trolle-Wachtmeisterska egendomarna berördes därav, på grund av humanitet och beviljade lättnader. Nu gjorde

visserligen greve T.-W. eller hans förvaltare, en herre vid namn Borgström, efter ett par veckor upp med daglönare och statare, men med torparna icke. De förnekades föreningsfrihet.

När de genom deputerade uppsökte greven för att underhandla, var han ganska resonlig, men så snart han åter kommit i händerna på förvaltaren, lika omöjlig som denne själv.

Men då det givetvis är av stort intresse att lära känna innebörden av de kontrakt, vars förnyelse och moderering föranledde så omfattande tvistigheter och brutala konsekvenser, må här först redogöras för desammas innehåll, såväl för torpare under Trolle-Ljungby som husmän.

Torparkontrakt.

Till åbo å torplägenheten n:r 4 och $\frac{1}{26}$ Nybygget antages härmed N. N. på 10 år., räknat från den 14 mars 1889 till den 14 mars 1899 emot följande villkor:

1) Åboen åligger det att årligen för denna torplägenhet utgöra följande dagsverken, nämligen: etthundrafyra (104) karldagsverken, som utgå med två i veckan och på dagar, som för varje år av gårdsförvaltningen förut bestämmes; allt på åboens egen kost och av honom försedd med de verktyg, som för varje förekommande arbete erfordras.

2) Skulle åboen utan förvaltningens medgivande försumma utgörande av dagsverke på bestämda dagen eller ej hörsamma budning, vare åboen förbunden ofördröjligen utgöra två dagsverken för varje här ovan nämnt, försummat dagsverke.

3) Åboen är skyldig att vid dagsverkens utgörande ställa sig den på gården bestämda tiden till efterrättelse, jämväl åligger det åboen att anställa anständigt och ordentligt folk, som utgöra fullgoda dagsverken och fullkomligt uträtta de arbeten, som bliva dem tilldelade.

4) Åboen erhåller årligen till uppskärning och begagnande nio (9) kubikfamnar torvjord.

5) Åboen åligger det att iståndsätta och uti gott skick underhålla hus, gårdesgårdar, avloppsdiken och vägar, häre vägdikenas tillbörliga uppreprensning inbegripet, samt alltid tillse, att skursten, bakugn med flera eldstäder äro i lagligt stånd, så att varken genom försummelse härav eller genom åboens

folks värdslöshet våldeld uppkommer, i vilket fall åboen själv ansvarar för skadan. Åboen skall brandförsäkra sitt lösörebo till av mig fastställt värde. Nybyggnader, som av åboen under arrendetiden uppföras, tillfaller utan ersättning vid arrendetidens slut jordägaren.

Skulle jag behövt finna för denna lägenhet uppställda bruksregler, är åboen förbunden noga efterfölja dem och i övrigt ställa sig min och förvaltningens tillsägelse med avseende på egendomens skötsel till efterrättelse.

7) Åboen får varken själv eller genom andra göra skada på mina skogar eller andra ägor, icke heller på lägenheten skära torv. Åboen skall hava ordentlig vakt med sina kreatur, så att de icke ofreda mina eller andras ägor, i vilket fall åboen skall ersätta skadan och betala intagningspengar enligt lag.

8) Intet stråfoder av vad namn som helst får från lägenheten bortföras utan skall det på stället uppfodras, och gödseln därefter på lägenhetens ägor användas.

9) Åboen och hans folk skola föra en anständig vandel samt visa lydnad i uppfyllandet av allt vad honom på grund av detta kontrakt åligger.

10) De träd, som för nytta eller nöje å egendomen planteras, skall åboen vårda och behandla efter de föreskrifter, som kunna komma att lämnas.

11) Åboen får ej under någon förevändning å lägenheten intaga inhysesfolk.

12) All jakt och fiske å lägenheten är ägaren ensam förbehållen.

13) Vid lägenhetens avträdande skall åboen utan ersättning avlämna allt det hö- och halmförråd, som då finnes.

14) Hösten före avträdet skall åboen uti väl trädad och gödslad jord hava besått en sjättedel av åkerarealen med 2,65 hektoliter råg pr hektar (5 kubft pr tunnland), varför ersättning för utsädet erhålles efter årets markegångspris. Med undantag härav, samt den jord som är utlagd till gräs, skall all jord vid avträdet vara väl höstplöjd.

15) Skulle åboen bliva lagligen bunden vid något urbota brott eller komma i konkurstillstånd eller i mer eller mindre måtto försumma fullgörandet av vad i detta kontrakt är föreskrivet, är han åborätten förlustig och skyldig att genast frånträda lägenheten, vilken icke under någon förevändning får på annan person överlätas utan med tillstånd.

Husmanskontrakt.

Till husman och brukare av hemmanslägenheten n:o 12 såsom den blivit anvisad belägen å hemmanet n:r 2 Wanneberga i Trolle-Ljungby socken av

Kristianslads län antages härmed husman N. N. därstädes på en tid av tio år, räknat från den 14 mars 1900 till samma dag 1910 emot följande villkor:

1) Husmannen skall ärligen för denna lägenhet utgöra åtta fullgoda kvinnodagsverken till Wanneberga gård, allt på egen kost, och försedd med de handredskap, som för varje förekommande arbete erfordras.

2) Skulle husmannen utan husbondens medgivande försumma utgörandet av dagsverken på bestämda dagen eller ej hörsamma budning, vare husmannen förbunden ofördröjligen utgöra två dagsverken för varje här ovan nämnt försummat dagsverke.

3) Husmannen är skyldig att vid dagsverkenas utgörande ställa sig den på gården bestämda tiden till efterrättelse, jämväl åligger det husmannen att ställa anständigt och ordentligt folk, som utgöra fullgoda dagsverken och fullkomligt uträttar de arbeten, som blivit tilldelade.

4) Husmannen får icke överlåta hus eller lägenhet på annan person utan skriftligt medgivande från godsförvaltningen, ej heller till sig intaga inhysesfolk.

5) Husmannen skall i gott stånd hålla byggnaderna, samt alltid tillse att skorsten, bakugn m. fl. eldstäder äro i lagligt skick, varjämte byggnaderna skola hållas brandförsäkrade. Nybyggnaderne få ej uppföras utan särskilt tillstånd därtill av godsförvaltningen.

Husmannen vare förbjuden att idka jakt eller fiske, ej heller får han själv genom sitt husfolk eller andra göra skada å jordägaren tillhörande skogar.

7) Träd och buskar, som å lägenhen växa eller där planteras, skall husmannen vårda efter de föreskrifter, som kunna komma att lämnas och får dessa icke fällas eller bortföras utan skriftligt tillstånd därtill av godsförvaltningen.

8) Husmannen vare förbjudet att själv eller medelst sitt husfolk anlägga eller färdas å andra vägar eller stigar i Wanneberga ägor än dem som av godsförvaltningen medgivits till begagnande och kommer minsta förseelse häremot att ovillkorligen betraktas som kontraktsbrott.

9) Vill husmannen hålla höns få dessa icke vistas utom lägenheten och vare hönsen förbrutna därest de anträffas å andra än de till husmannen upplåtna ägorna.

10) Skulle husmannen bliva lagligen bunden vid något urbota brott eller komma i konkurstillstånd eller i någon minsta mån försumma fullgörandet av något av vad detta kontrakt stadgar, är han arrenderätten förlustig, samt skyldig att om jordägaren så fordrar genast till honom överlämna brukanderätten

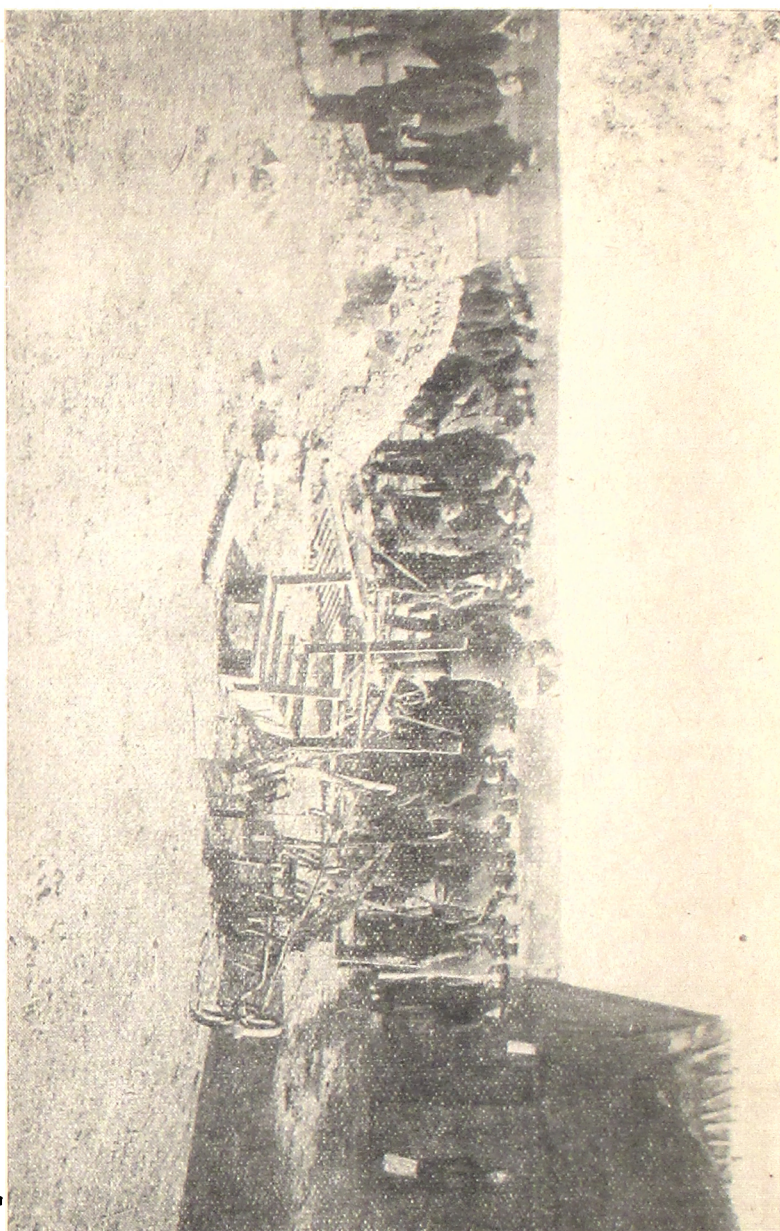
till lägenheten, samt därifrån avflytta de byggnader, som tillhöra honom. De å lägenheten varande byggnader tillhöra N. N.

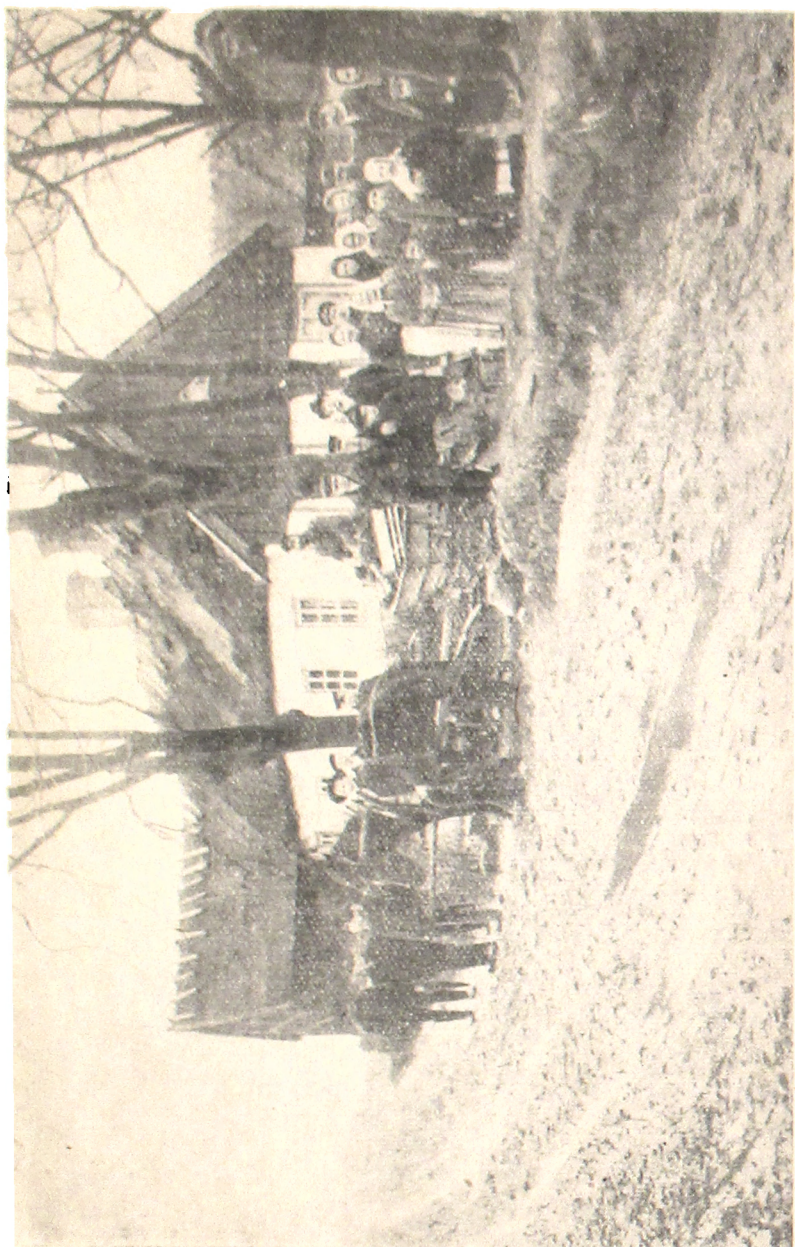
Naturligtvis krävdes åtskilliga modifikationer i ovanstående obiliga bestämmelser, när torparna och husmännen, samtidigt med de övriga arbetarnas kollektiva löneavtal, framlade förslag till nya kontrakt. Härpå kan icke närmare ingås, men meddelas bör, att greven sade tvärt och bestämt nej härtill, ehuru han förut haft namn om sig att vara liberal. När någon underhandling icke kunde komma till stånd, kom brytningen mellan parterna som ett brev på posten. 23 personer deltog och understöd utbetaltes. Frampå sommaren föllo emellertid ett par av torparna till föga.

En mängd osympatiska förföljelseförsök äro att anteckna från denna strejk, och att dessa hade sitt upphov hos förvaltaren behöver man icke tvivla på. Han gjorde bl. a. stora ansträngningar för att komma fackföreningen till livs. Ordföranden däri, Villy Nilsson, — han har f. ö. skrivit en synnerligen intressant redogörelse över strejken — var dansk undersåte, men hade vistats i Sverge i flera år och inlagt ansökan om medborgarrätt. Häremot protesterade greve Trolle-Wachtmeister och kyrkoherden i församlingen hos länsstyrelsen. Den senare, prästen, anför som skäl för sitt åtgörande, "att Nilsson är ordförande i en inom församlingen bildad socialistisk arbetareförening och med iver verkar för dess syften". Men såväl kronofogden som K. Bfhde tillstyrkte ändock ansökan hos regeringen.

Då torparna vidhöllo kravet att få underhandla genom föreningen, begynte konflikten taga andra former. En torpare, som var medlem av underhandlingskommittén, nekades nytt kontrakt, ehuru han besuttit och brukat jordbiten i 28 år. En herre vid namn Ola Sandqvist, sedermera känd som konservativ litteratör och talare, tjänstgjorde som arbetsgivarnas ombudsman, och "Arbetet" framhåller bestämt, "att denne skapat det tillstånd, som råder på Trolle-

Per Jøss' træer reparerer Per Jøssens bo under auktionen i Hvidovre

Torparen Nils Ljung, vakt ä Trolle-Ljungby

I jungby". Nu förklarades torpen lediga för nya arrendatorer, innan ens de gamla fått meddelande om villkoren för att kunna kvarstanna. Godset förklarades i blockad och skrivierna i tidningspressen fortsattes. På oförklarliga grunder trakasserade förvaltaren torparna gång på gång, och man var i trakten allmänt förvånad över att han fick behålla skinnet helt. Men arbetarna, framför allt torparna, togo saken lugnt, och invigde mitt under konflikten ett nytt Folkets hus. När på sommaren strejkvapnet tillgreps, hotade greven omedelbart med vräkning. Det troliga är, att han icke låtit det komma därhän, om han varit helt och hållet vid sunna vätskor. Men i det närmaste blind, var han fullständigt i händerna på förvaltaren.

Saken utvecklades undan för undan: vräkningsdomar uttogos, liksom under frälseböndernas rörelse 1869, och den 29 mars 1909 avhystes den förste, torparen Per Jönsson. Det berättas från detta sorgliga tillfälle, att redan vid niotiden på morgonen hade godsets folk inträffat hos offret, som i tjugotvå år och före honom hans far vistats på godset, för att se på avfärden. Den andra i ordningen, torparen Ola Nilsson, hade vistats på godset i tjugo år — och de övriga, aderton inalles med familjer, längre eller kortare tid. Lantarbetareförbundet hade anskaffat bostäder. I juli 1909 upphävdes strejken sedan arbete anskaffats åt några. Sedermera blev även det bottenlösa Amerika tillflykten för åtskilliga — — —.

Sedan såväl skånska förbundet som mellersta Sverges haft årsmöten under första delen av år 1908, då medlemsantalet enligt rapporterna i det förra var 5,000 och i det senare 4,000, sammanträdde Svenska Lantarbetareförbundet till konstituerande kongress i Mjölby den 2 och 3 augusti samma år. På grund av att Svenska skogs- och Lantarbetareförbundet, som var representerat i Norrköping 1907 och även hade en representant, C. O. Johansson, i organisationskommittén, vid möte i Sollefteå den 28 juni beslutat icke ansluta sig till Svenska Lantarbetareförbundet, uppstod en

stundom ganska häftig debatt, varuti tillvägångssättet ganska skarpt påtalades. Redaktionsutskottet framlade ett förslag till uttalande, uti vilket konstateras den särställning det norrländska förbundet ställt sig uti på grund av de förhållanden, under vilka det arbetar, samt yrkar bifall till ett av organisationskommittén väckt förslag om utredning av hithörande förhållanden genom en kommission, sammansatt av ombud för samtliga intresserade organisationer. Till denna kommitté föreslog utskottet jämväl borde hänskjutas att utreda, under vilka villkor och i vad form smärre lantbrukare och arrendatorer skulle beviljas inträde och förslagen godkändes av kongressen.

Till förbundsorgan antogs "Lantarbetaren", redan förut startad av Mellersta Sverges Lantarbetareförbund. Som förbundsordförande valdes förtroendeman C. A. Svedberg, Eskilstuna, och till kassör J. F. Karlsson dito; till ombudsman för södra distriktet Albin Hansson; för mellersta J. R. Karlsson, Barkarö, Västmanland, och för norra Em. Erikson, Eskilstuna. Förbundsagitator blev C. A. Björk, Billesholm. Samtliga dessa skulle jämväl tillhöra förbundsstyrelsen, i vars verkställande utskott, förutom ordföranden och kassören, invaldes Carl Åkerberg, J. A. Malmberg och Alfred Kämpe, samtliga från Eskilstuna. I sammanhang härmed kan även nämnas, att tidningen "Lantarbetarbladet" utsändes — utan Lantarbetareförbundets förvållande — från den 16 mars 1908 som bilaga till "Arbetet" och under sakkunnig redaktion av riksdagsman Aug. Nilsson i Kabbarp.

Nu må även vid denna tidpunkt — och mitt i kongressreferatet — nämnas några ord om det norrländska förbundet. Det sammanträdde, som ovan upplystes, i Sollefteå den 28 juni 1908, varvid beslöts att antaga namnet "Norrlands skogs- och lantarbetareförbund". Sedermera, eller vid konstituerande kongress i Sollefteå 3—5 januari 1909, antog förbundet, sedan det associerat sig med "Övre Dalarnas småbonde- och skogsarbetareförbund",

som bildades i Mora 1907, namnet "Sverges småbrukare- och skogsarbetareförbund". Förbundet hade i veckotidningen "Nya Norrland", som då utgavs från Hernösand, sitt officiella organ. Vad rör avgifterna till "Sverges småbrukare- och skogsarbetareförbund", utgingo dessa med 60 öre pr månad och medlem, med undantag av:

a) för alla kvinnliga medlemmar samt manlig medlem över 60 år, vilka betala halv åvgift;

b) för medlemmar, som huvudsakligast sysselsätter sig med jordbruksarbete och blott i undantagsfall arbetar i skogarna, betalas likaledes halv åvgift;

c) medlem, vilken fyllt 60 år och tillhört förbundet i 10 på varandra följande år, befrias från alla avgifter.

Medlemmar, vilka enligt bestämmelsen i punkt b erlägger halv åvgift, kan erhålla understöd ur förbundets jordbruksfond för anordnande av lantmannadagar, småbrukarekurser, ladugårdskurser eller på annat understöd vid strejk eller lockout. Dessa medlemmar är ej heller skyldiga erlägga några extra avgifter till förbundet.

"Alla förbundets medlemmar äro", heter det i ett meddelande i "Nya Norrland" från förtroendemannen, "ovillkorligen skyldiga att under konflikter iakttaga solidaritetens bud. Genom dessa bestämmelser kan även jordbrukare, som icke direkt sysslar med bolagsarbete, ingå och tillvarataga sina intressen genom förbundet".

"Sverges småbrukare- och skogsarbetareförbund" arbetade mera i det tysta. I några omfattande strider, om man undantar en vid Graningeverken, var det icke invecklat. Bland mera anmärkningsvärda beslut må dock nämnas det uttalande, som gjordes vid Sollefteåkongressen 1909, där det heter:

"Ombud för "Övre Dalarnas småbonde- och skogsarbetareförbund" samt "Norrlands skogs- och lantarbetareförbund", samlade till kongress i Sollefteå den 3-5 januari, har behandlat frågan om skogs- och flottningsarbetarnas bostäder vid arbetsplatserna.

Ombuden ha en på personlig erfarenhet grundad kännedom om huru

arbetare vid flottning tvingas att tillbringa natten å den frusna marken utan någon som helst skydd mot nederbörd och kyla, eller, vid såväl flottningar som arbeten i skogarna under vintrarna, inhysas i dragiga, osunda kojor där hetta och rök om några timmar efterträdes av isande kyla, varigenom även den friskaster människa slutligen duka under för lungsjukdomar och reumatiska åkommor.

Med anledning av dessa för skogs- och flottningsarbetare olidliga förhållanden förstärker kongressen styrelsen för "Sverges småbrukare- och skogsarbetarförbund" att vid kommande lönerörelser söka genomdriva bestämmelser, varigenom bolagen ikläder sig skyldighet att för sina skogsarbetare uppföra rök- och dragfria bostäder med vattentäta tak, ordentlig murad spis och fönster till minst en tiondel av golvytan, och ifråga om bostäder vid större avverkningar och vid flottlederna därjämte tillkomma golv och mellantak.

Kongressen beslutar än vidare att ingå till arbetarepartiets riksdagsgrupp med begäran, att den redan vid innevarande års riksdag väcker motion i ovannämnda syfte.

Landshövding J. Widén, som av egen erfarenhet kände skogsarbetarnas dåliga bostadsförhållanden, men även uppmärksamgjorts därpå av kongressen, motionerade i ämnet vid 1909 års riksdag. Båda kamrarna biföllo också motionen efter jämkning och sammanjämkning. I juni 1912 fick Kommerskollegium i uppdrag att verställa en utredning i detta hänseende, och i okt. 1916 lade Socialstyrelsen ett omfattande betänkande på bordet, innefattande åtskilliga rätt beaktansvärda reformkrav, som över huvud taget ännu icke nått längre än på papperet. Förbundet existerar emellertid alltjämnt, och har, efter flera års stilltje, rönt avsevärd framgång efter krigsåren. I "Nya Norrland" har det alltjämt en synnerligen tillförlitlig vägledare. Förtroendeman är Karl Mäler.

När Svenska Lantarbetareförbundet den 1 januari 1909 började sin verksamhet, voro de ledande allaredan på det klara med, att rörelsen för denna gång hade sett sina bästa dagar. Visserligen rapporterades 174 avdelningar med 7,385 medlemmar inalles, men många av dessa funnos endast på papperet, och flera andra repre-

senterades endast av sin styrelse med fyra, fem medlemmar. Något egentligt stöd av Landsorganisationen, till vilket förbundet anslutits, var ej heller att påräkna, och på grund härav begynte ganska snart ekonomiska påkänningar att bli märkbara. När storstrejken, i vilken även några hundra lantarbetare deltog, utbröt den 4 aug. 1909, var redan lantarbetareförbundets kraft uttömd och ombudsmannainstitutionen stod på indragning. Snart återstodo endast ett fåtal avdelningar, som alla pessimistiskt uppehöll arbetet, och några lönerörelser kunde av ekonomiska skäl icke föras. Landsorganisationen, som dragit storstrejkens börda, var även utmattad. Det återstod endast att vänta på bättre tider.

Men de läto vänta på sig. När den andra förbunds kongressen hölls i Eskilstuna under pingsten 1910, var visserligen stämningen bland deltagarna uppgitterad, men någon framgång trodde man icke på längre, åtminstone icke i ledningen, och medlemsantalet var fruktansvärt lågt. I styrelseberättelsen klagas över långa och kostsamma strider: den ställning som arbetsgivarna 1908 intogo — prolongation av de gamla avtalen — förbyttes 1909, naturligtvis som följd av storstrejken, i lönedepressningsförsök och trakasserier. I konfliktunderstöd hade sedan förbundets tillkomst utbetalts kr.¹ 46,065:12 och räkenskaperna balanserade i runt tal på 90,000 kr. Omkring 500 möten hade hållits, förutom s. k. husagitation.

När man ser att kongressen beslöt utgiva "Lantarbetaren" som veckotidning, får man lätt den uppfattningen att förbundet står på särdeles goda fötter — men så var alls icke fallet, såsom vi redan påvisat. Det var helt enkelt ett försök att genom tidningsagitation väcka de förslöade, ehuru man även här räknade miste. Lantarbetaren, väl nedsjunken i misströstan, är sannerligen icke lätt att väcka, och här hade han genom de mestadels misslyckade konflikterna förlorat tron på organisationens betydelse. Dessutom styrdes förbundet i huvudsak av industriarbetare och det skapade misstro.

En fråga av särskilt stor betydelse behandlades vid detta tillfälle. Ledningen, som kommit underfund med att föreningsrörelsen enbart icke kunde tillfredsställa medlemmarna, hade föreslagit bildande av en kooperativ jordbruksförening, som skulle baseras på andelar à 10 kr., och ha till ändamål att på olika platser i landet inköpa eller arrendera jordegendomar för driftsändamål. Samtliga talare förordade framställningen, som vann kongressens bifall, ehuru den uteslutande stannade därvid, ty förbundets verksamhet upphörde efter ett par tre år (någon bestämd dödsdag är icke fastställd), ehuru kongressen beslöt uppsätta en ny funktionärsbefattning, sekreterarens, och därtill valdes Albin Hansson. C. A. Svedberg var fortfarande ordförande och J. F. Karlsson kassör. Men därmed slutar Svenska Lantarbetareförbundets första akt.

Carl Lindhagen

Det första årtiondet på 1900-talet kännetecknas av utpräglat konservativa strömningar, ehuru industriarbetarna genom ökade inkomster, i någon mån fingo stegrat politiskt inflytande; och därför möttes också borgmästare Carl Lindhagens intensiva kamp mot bolagen i Norrland och Dalarna, påbörjad redan på nittioalet, med ursinnigt motstånd. Man gjorde inom kapitalistiska kretsar gällande, att han var målsman för ett ekonomiskt nedrivningsarbete, som enbart skulle lända till landets nackdel. Men de nedtryckta, jorden berövade bönderna, samlades omkring honom, utan

att bilda någon särskild sammanslutning, och vågade icke sällan genom L:s sakkunniga och skickliga ingripande, bjuda bolagsväldet spetsen. Den s. k. Norrlandslagen är Carl Lindhagens verk. I Norrland och bäragslagslandskapen har den s. k. åborörelsen, förkroppsligad i Sverges Åboförbund, tagit stark fart under de senare åren. Efter åtskilliga förberedelser, i allmänhet ledda av redaktör O. Dahlkvist, bildades förbundet vid möte i Stockholm den 28 april 1912, då till styrelse valdes häradsbörj G. E. Fahlcrantz, red. O. Dalkvist och red. J. Stadling. Ett stort antal motioner för att rädda åboarnas rättigheter ha väckts i riksdagen, men utan att — på ett par undantag när — leda till positivt resultat. Den 1913 tillsatta åbokommittén framlade 1918 förslag till ny åborätt till under bruk skatteköpta hemman samt år 1919 förslag till expropriation av åborätt till lägenheter å rekognitions-skogar.

En annan speciell folkrörelse begynte 1908 med det av dir. Johan Hansson och åtskilliga andra bildade "Ekonomiska Frihetsförbundet", som upptagit Henry Georges jordbeskattningsteorier på programmet. Det mötte intensivt motstånd från jordbrukarhåll, till följd av pressens och storgodsägarnas förskräckelse därför. Som konkurrent till socialdemokratien vart förbundet även här en nagel i ögat, ehuru många medlemmar tillhörde båda förbunden eller partierna. Dess verksamhet är för närvarande nedlagd, sedan veckotidningen "Odlaren", som började under Anders Kilians skickliga ledning, överlämnats till "Sverges Demokratiska Jordbrukareförbund", som bildades 1908. "Budkaveln" (sedermera Rättsdemokraten), Frihetsförbundets förtjänstfullt redigerade tidskrift, är t. v. nedlagd. Författaren Carl Larsson i By var en av förbundets verksamaste medlemmar.

Sverges Demokratiska Jordbrukareförbund bildades huvudsakligast av medlemmar ur Sverges Socialistiska Vänsterparti och Sverges Åboförbund. Det har knappast hunnit över början. varför

man icke kan uttala några åsikter om dess framtid, men agronomen Folke Palm, som står i spetsen för verksamheten, bedriver intensiv agitation för anslutning.

Sedan Lantmannapartiets glansdagar hade bönderna i allmänhet icke utövat någon självständig politisk verksamhet, de konservativa hade villigt lyssnat till bolagshögern, som tillvällat sig ledningen, och de frisinna tagit rättelse av stadsradikalerna en och annan hade till och med stigit över gränsen till socialdemokratiens marker. Men största parten var emellertid till kynnet konservativ, ehuru kanske någon gnista av folklighet satt kvar från 80-talet, och efter 1914, när bondeklassen gått så långt i självförnekelse, att man demonstrerade försvarsviljan, främmande för förfädernas politik, begynte de med beaktansvärd energi att samlas i särskilda organisationer: Bonde- och Riksförbunden. Därmed har faktiskt den konservativare, framför allt besittande jordbruksbefolkningen, fullständigt fjärmats från arbetarna, häri inberäknas även småbönder, småbrukare, som de numera kallas. Det gamla patriarkaliska tillståndet mellan husbönder och tjänare har för länge sedan försvunnit, och på grund av att den politiska högern i allmänhet lyckats lägga beslag på bönderna, växer oupphörligt den sociala rangskilnadens mur fruktansvärt även på landsbygden. Det var en ganska vanlig iakttagelse under skördestrejkerna på efter sommaren 1919, och för övrigt långt förut. Lantarbetaren har misstron mot arbetsgivaren nedärvd från urminnes, och den senare

Otto Dalkvist

som av hävd varit van att härska, kan icke tåla, att även arbetaren begynner forska efter sitt människovärde.

När det gamla lantmannapartiet domnade bort fullständigt hade ännu icke jordbruksarbetarna, trots strejkerna under århundradets första tiotal, egentligen nått någon vart, och sedan all organisationsrörelse nedlades, begynte även de smärre jordägarna, som alltmera snörts in i bolagshögerns garn, att reagera mot förbättrade villkor. De bemötte mångenstädes torpare och statare som rena fiender, vilka gjorde anslag mot deras hus och bärgning.

Så kom kriget och därmed på en gång förändrade förhållanden på alla områden. Levnadsförnödenheterna begynte stegras och minskas kvalitativt som kvantitativt, och beklädnadsproblemet blev rätt snart ganska bekymmersamt — inte minst för lantarbetarna. De försökte med goda ord förma arbetsgivarna att öka lönerna, men i allmänhet förgäves, ehuru deras levnadsstandard, sedan organisationsstrycket icke längre kunde giva eftertryck åt deras krav, fick följande utseende:

Tjänare						
Å r	M a n l i g a			K v i n n l i g a		
	Kontant årslön	Kost och logi, värde pr år	Summa pr år	Kontant årslön	Kost och logi, värde pr år	Summa pr år
1911	311	337	648	184	272	456
1912	318	349	667	190	280	470
1913	326	357	683	197	288	485

Någon väsentlig stegring förekommer givetvis icke efter organisationens upphörande, även om man av den officiella statistiken, vars medeltalssiffror för hela riket här anföras, kan spåra någon dragning uppåt. Men detta är mera beroende på själva tidsandans

tryck, än på arbetarnas krav, ty de voro likgiltiga för allt. Men nöden väckte dem. Redan första krigsåret medförde stegrade levnadskostnader, och därigenom braktes lönefrågan återigen i förgrunden, såsom man ser av följande:

Tjänare

Å r	M a n l i g a			K v i n n l i g a		
	Kontant årslön	Kost och logi, värde pr år	Summa pr år	Kontant årslön	Kost och logi, värde pr år	Summa pr år
1914	332	370	702	202	299	501
1915	343	412	755	212	355	547
1916	398	508	906	241	414	655
1917	489	657	1,146	286	532	818

Nu begynte skruven gå uppåt ganska hastigt, hur mycket än arbetsgivarna spjärnade, och även de andra jordbruksgrupperna följde efter, såsom även framgår av medeltalsberäkningen för

Statare

Å r	Körkarlar eller andra jord- bruksarbetare			Kreatursskötare		
	Kontant årslön	Natura- förmåner värde pr år	Summa pr år	Kontant årslön	Natura- förmåner värde pr år	Summa pr år
1911	314	373	687	380	371	751
1912	320	390	710	376	391	767
1913	329	391	720	375	398	773
1914	334	477	811	378	484	862
1915	346	537	883	391	548	939
1916	390	597	987	437	610	1,047
1917	457	799	1,256	511	809	1,320

Vad beträffar lönestegringen från slutet av 1913, det sista normala året före krisen till motsvarande tidpunkt 1917, utvisar förra delen av denna översikt, att totalavlöningen för tjänare då stigit med omkring 70 % och för statare med cirka 75 %, men att denna ökning mera berott på den betydande stegringen av naturaförmånernas värde än på den direkta ökningen av de kontanta lönerna, som hållit sig ungefär 50 % för tjänarna och 40 % för

Albin Hansson

statarna. Kontantlönerna hava alltså stegrats proportionsvis mera för den förra gruppen än för den senare, under det att motsatta förhållandet ägt rum i fråga om naturaförmånerna. För daglönerna steg dagpenningen under samma tidrymd med 60—84 % och har, särskilt för de manliga arbetarna, stegringen varit större för vinterdaglönen än för sommardaglönen, liksom ock, den manliga vinterdaglönen företer en starkare stegring än den kvinnliga,

under det sommardaglönen för båda könen ökats i ungefär samma proportion. Lönenivåns allmänna stegring under 1913—1917 uppskattas av socialstatistiken till 50 à 60 %.

Det hade länge varit starkt påtänkt att söka rekonstruera Svenska lantarbetareförbundet, som skulle samla jordbruksarbetarna till förnyade ansträngar, men man hade alltid väntat på det lämpliga ögonblicket. Nu var detta kommet. Genom levnadskostnadernas abnorma stegring och genom arbetsgivarnas märkvärdiga motvillighet, att i ökade löneförmåner göra arbetarna delaktiga i kris-tidens oerhörda vinster, hade dessa kommit i stridsstämning. Men bundna såväl av fördom som tjänstehjänsstadga och vidriga erfarenheter, var nyorganiseringen svår att få igångsatt, helst som

både pengar och lämpliga agitatorer saknades. Nu vart därför ingen annan utväg, än att lita till industriarbetarnas initiativ, och vid Landsorganisationens kongress försommaren 1917 anslogs 10,000 kr. för ändamålet. Senare på året engagerade Landssekreteriatet Albin Hansson, som omedelbart begynte agitationen, med huvudvikten lagd på Skåne, och resultaten därav blevo ganska märkbara. Någon närmare redogörelse för utvecklingen av Albin Hanssons agitation tillåter icke ramen av denna del, men meddelas bör under alla förhållanden, att Svenska Lantarbetareförbundet rekonstruerades vid kongress i Mjölby 6—7 okt. 1918 med 2,500 medlemmar. På nyåret 1920 räknar förbundet 220 avdelningar med 14,000 medlemmar, av vilka ensamt Skåne räknar resp. 52 och 4,500. Men härförutom har man

Johan Hansson

Upplands Lantarbetareförbund, tillkommet på initiativ av riksdagsman Oscar E. Sjölander, att räkna med. Herr S. begynte agitationen inom detta landskap den 15 augusti 1918 i 30 dagar. Gård för gård, stuga för stuga besöktes. Den 15 sept. bildades den första fackföreningen, omfattande Bro härad. Nu är, i januari 1920, medlemsantalet uppe i 4,300. Förslag har framlagts att sammanslå förbunden, men meningsskiljaktigheterna angående taktiken ha ännu omöjliggjort alla försök härvidlag. Upplandsförbundet synes intaga en radikalare hållning.

Till följd av arbetsgivarnas fortsatta ovillighet att i enlighet med dyrtidskraven förbättra arbetarnas villkor och träda i underhandling med dem utbröt på eftersommaren 1919 omfattande skördestrejker i Uppland, Södermanland och Västmanland. Efter någon vecka tillsattes emellertid på regeringens initiativ en medlingskommission, som den 20 augusti var färdig med sitt, av parterna godtagna avtalsförslag. Därefter har, med undantag av smärre meningsskiljaktigheter, lugn rått på lantarbetsmarknaden. Men nya lönerörelser förberedas 1920.

I ovannämnda avtal, vad Uppland och Södermanland beträffar, stadgas följande förmåner:

Minimilön för fullt arbetsfö, duglig och yrkesvan manlig arbetare, som fyllt 18 år, utgör:

Mom. 1. För vanlig kördräng.

a Kontant årslön 900 kronor.

b Naturaförmåner m. m.

600 kg. råg,

250 " vete,

400 " korn eller blandsäd,

50 " ärter,

allt årligen och av gårdens bästa kvalité;

4 liter oskummad mjölk, eller 2 liter oskummad och 2 liter skummad mjölk, dagligen;

Spannmålen erhåller arbetaren fritt forslad till och från kvarnen;

Dessa naturaförmåner kunna, om arbetaren så påfordrar, utbytas efter gällande markegångspris.

Potatisland: 15 ar väl gödslad och brukad, för ändamålet tjänlig jord;

Bostad: sund och av beskaffenhet att kunna hållas väl uppvärmd samt i gott skick och bestående av minst 1 rum och kök; dessutom nödiga uthus, däribland svinhus, i gott skick, jämte kryddland;

Vedbrand: vinterhugget bränsle till husbehov, fritt hugget och hemforslat till bostaden;

Halm eller torvstö till lega fritt;

Åt såväl arbetaren själv som hans hustru och hemmavarande minderåriga barn fri läkarvård av gårdens läkare och fria läkemedel enligt dennes ordination

samt om läkaren föreskriver sjukhusvård, kostnadsfri sådan under en tid av intill 3 månader.

Fria skjutsar för hämtande av läkare och barnmorska samt fria resor vid inflyttningar.

Mom. 2. För rättare och kreatursskötare i förmansställning, kuskar, fodermaskar med flera:

a) Kontant årslön 1,150 kronor.

b) Naturaförmåner, m. m. som här ovan under mom. 1 b).

Mom. 3. För tjänare i husbondens kost:

Kontant årslön — förutom bostad och kost — 950 kronor;

Fri läkarvård av gårdens läkare och fria läkemedel enligt dennes ordination samt om läkaren föreskriver sjukhusvård, kostnadsfri sådan under en tid av intill 3 månader;

Fria resor vid inflyttningar.

Till denna grupp räknas även fullgoda trädgårdsdrängar.

Mom. 4. För dagsverkare, som icke hava andra naturaförmåner än bostad och vedbrand jämte potatisland:

Dagspening kronor 7:50 under tiden från och med den 1 april till och med den 30 september, under årets övriga månader kronor 5:50.

Mom. 5. För dagsverkare, som icke åtnjuta några naturaförmåner:

Dagspening kronor 8:50 från och med den 1 april till och med den 30 september, under årets övriga månader kronor 6:50.

Mom. 6. För arbetare; som icke kan hänföras till någon av de under mom. 1—4 här ovan upptagna grupper, men som av arbetsgivaren åtnjuter naturaförmåner av ett eller annat slag, fastställes, där ej särskild överenskommelse träffats, minimidagspening sålunda, att dylik arbetare erhåller dagspening enligt mom. 5 med avdrag för det värde, vartill naturaförmånerna uppskattas enligt i orten gällande pris.

Mom. 7. För mjölkerska, som icke är fast anställd som sådan, utgår mjölkningsarvode med minst 1½ öre per liter.

Fast anställd mjölkerska erhåller för mjölkningen minst 1½ öre per liter jämte fri bostad, vedbrand och 6 ar potatisland samt 1½ liter oskummad mjölk dagligen.

För annat arbete än mjölkning utgår ersättning efter i orten gällande pris.

Arbetet begynner året om kl. 7 f. m.

På lördagar upphör arbetet under sommarhalvåret (1 april—30 september) kl. 6 e. m.

I övrigt gälla de arbetstider, som för närvarande tillämpas på de olika arbetsplatserna.

För övertidsarbete, vartill även räknas arbete å sön- och helgdagar, betalas 50 öre för varje påbörjad halvtimme övertid etc.

Avtalet gäller till den 24 okt. 1920 och upptager givetvis en massa andra detaljbestämmelser. Ett riksavtal antogs samtidigt, upptagande allmänna bestämmelser för kollektivavtal:

att föreningsrätten skall lämnas okränkt å båda sidor;

att arbetsgivare olycksfallförsäkrar varje hos honom anställd arbetare;

att arbetare åligger att hålla sig nykter och ordentlig o. s. v.

De senare åren ha varit präglade av ganska stor omsorg om lantarbetarena från flera håll, icke minst från arbetsgiversidan; och glömmas skall icke det förslag till stattorparesystemets återupplivande, som 1918 utarbetades och behandlades av Sverges Allmänna Lantbrukssällskap. Det mottogs icke vidare välvilligt vare sig av pressen eller allmänheten och lämnas tydligen att självdö.

1919 tillsattes en jordkommission, med Carl Lindhagen och Albin Hansson som ledamöter från arbetaresidan. I dess uppgift ingår även att utreda och framlägga förslag i lantarbetarfrågan. Men då majoriteten utgöres av borgerliga, torde härifrån icke mycket vara att vänta.

Och härmed nedlägges pennan, med anhållan om överseende för de bristfälligheter och felaktigheter, som förekomma.

Källor: Sverges officiella statistik. — H. F. Spak: Lantarbetarefrågan. — Villy Nielsen: Berättelse om strejken vid Trolle Ljungby 1908—1909. — Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. — Arbetet. — Författarens egna samlingar m. fl.